

अपि चामुष्माद्दृष्टात्तात्स्पष्टतरादपमर्थोऽभवसीयतां ।

यथा निर्मितकं शास्ता निर्मिमीत द्विसंपद्य ।

निर्मितो निर्मितान्यं स च निर्मितकः पनुः ॥ ३१

तद्यथैकं निर्मितकं शास्ता बुद्धो भगवानृद्धिसंपदा ऋद्धिप्रभावेन निर्मिमीत । स

5 चापि निर्मितकः पुनर्योऽप्य बुद्धेन भगवता निर्मितः स पुनर्भूयोऽन्यामपरि निर्मितके निर्मितमितीत । तत्र य एय निर्मितकोऽपरस्य निर्मितकस्य निर्माता स धून्यो निःस्वभावस्तथागतस्वभावरहित इत्यर्थः । यथायमपरो निर्मितको यो निर्मितकेन^(१) निर्मितोऽसावपि धून्यो निःस्वभावः [98b] तथागतस्वभावरहित इत्यर्थः । यथात्र निःस्वभावानां निःस्वभावकार्यकृत्त्वं कर्मकर्तृव्यपदेशश्च भवति ।

10

तथा निर्मितकाकारः कर्ता यत्कर्म तत्कृतं ।

तद्यथा निर्मितान्यो निर्मितो निर्मितस्तथा ॥ ३२

1) हे'ल्लु' सु'व'स' श्रु'य'स' वै । हु'ल्लु'य' सु'व'के'ग'स' श्रु'य'वे'न ।
श्रु'य'स' वै' य'न' श्रु'य'स' वै । श्रु'य'य' ग'व'न' वै' श्रु'य'स'ल्लु'य' ॥ — Comparer
Qūnyatāsaptati (M do XVII, fol. 29a 1) *ṛddhyā yathā nirmitakam nirmimīta
tathāgataḥ | nirmito nirmimītānyaṃ sa ca nirmitakaḥ punaḥ || tatra tathāgata-
nirmitaḥ cūnyaḥ, kim nirmītanirmitaḥ? ubhau nāmamātrakaḥ akalpamātra-
kau, tathā nirmitakākārah karīḥ, karma nirmitakanirmitākāram, na kim cid atra
svabhāvena: ubhe vilalpamātrake.*

2) On suppose que le *nirmitaka* créé par Bouddha a l'apparence d'un Bouddha, comme Div. Av. 166 s. Voir *Bodhisattvabhūmi*, I, v, sur le *prābhāva* et notamment la *nirmāṇikī ṛddhi* distinguée de la *pūriṇāmikī*. — Spence Hardy, *Manual*, p. 500.

3) Mss. *yo nirmāṇena nirmitako 'sāv api*.

4) Mss. *yato tra*.

5) वै'स'वे'न' सु'व'स' वै'स' य'न' । सु'व'स'य'न' श्रु'य'स'वे'न' कृ'स'स' वै'वे'न' ।
वै'स'य'न' श्रु'य'स'स' श्रु'य' ग'व'न'वे'न' । श्रु'य'स' स'वे'न'स' वै'स'वे'न' ॥

यो ह्यत्र कर्मणाः कर्ता स निर्मितकानारः [Tib. 126a] स्वभावशून्यः । तेन च स्व-
भावशून्येन स्वतन्त्रकर्त्रा यत्किं चित्कर्म क्रियते तदपि स्वभावशून्यं । तद्यथा निर्मितके-
नान्यो निर्मितको निर्मितस्तथा वेदितव्यं ॥

यथोक्तमग्निं ॥

एकस्य भाषणास्य सर्वे भाषन्ति निर्मिताः ।

5

एकस्य तूष्णीभूतस्य सर्वे तूष्णीभवन्ति हि ॥

तस्माद्द्वयवादिनां गाध्यगिकानां कृतो गिष्ठ्यादर्शनं ॥ उक्तं चार्णसगाधिर्वात्रे⁽⁷⁾

पदं सगत्तु⁽⁴⁾ कथं कथेति नाथो

वोधिगतान्⁽⁵⁾ मनुजान् कृपायमानः ।

⁽⁶⁾ निर्मितं त्रिनु [तत्र] निर्गनित्त

10

चिचरति तेषु प्रणीतबुद्धधर्मान् ॥

1) *svatantra* manque dans le tibétain.

2) Dīgha N. II. p 212 *ekasmim bhāsamānasim sabbe bhāsanti nim-
mitā* | *ekasmim tuṇhīm āsīne sabbe tuṇhī bhāvanti te* || — Div. Av. 166. a.
ekasya bhāṣyamāṇasya (?) . *ekasya tūṣṇībhūtasya sarve tūṣṇībhavanti te*.

3) Édition de la B. T. S. p. 41, 4-5, 8-9. Les pādas d'ordre impair présen-
tent le schème ~~~~~ Les pādas pairs ~~~~~

4) = वाग्म' कृमस'.

5) Mss. et B. T. S. *vīṅgato*. — D'après le tibétain, il s'agit des hommes.

6) Mss. et B. T. S. *nirmītu*. कुण'यस' देस्ने' श्रुण'म' कृमस' श्रुण'ने'
= *nirmitān gmu tatra*... Le pluriel est confirmé par *tesu*.

7) Donné par B. T. S.

8) श्रुण' — fait apparaitre.

प्राणिशतसङ्घं तं भ्रुनिवा
 प्रणिदधयिंसु वराप्रबुद्धज्ञाने ।
 कद् वय लभि³ जानमेवद्वपे
 अशय³ आज्ञ जिनेभ्य⁴ व्याकरोति ॥

5 र्शिंशतसङ्घं अप्रमेयान्
 अक्सिरि पादतलेहि धर्मराज्ञा ।
 सर्चि निरय शीतला भवत्ति
 दुखमपनीय मुखं च वेदयत्ती⁷ ॥
 धर्म दशबलप्रभाषिते⁸त्र
 10 मरुमनुजान विशुद्ध भोति चतुः ।

इत्यादि ।

1) *taṃ* Mss. et B. T. S. — Il faut le pluriel.

2) Mss. *praṇidādhi citu*, B. T. S. *jīnu*; Camb. Add. 916 *citta*. Tib. = *praṇidhim lar*. (སྤྲོད་ལམ་འདེབས་) . — *praṇidādhayimsu*, d'après les formes *stavayimsu*, *bhramayīsu* (Ed. Müller, *Gāthās des Lalitavistara*, Weimar, 1874, p. 27).

3) Mss. *jñāna*, *jñātva*.

4) = *vākaroti*. ལྷ་སྤྲོད་.

5) = B. T. S. p. 44. 21. — Cette stance, comme la suivante, manque dans le tibétain. L'édition (B. T. S.) présente d'ailleurs une lacune que j'ai pu combler grâce à l'obligeance de M. C. Bendall.

6) Mss. *anaṣivipādātareh*; Camb. Add. 916 (47a 7) *avaṣiri pādātalehi*; B. T. S. et Camb. Add. 1481 *avasariyā janalehi*.

7) D'après Camb.-Mss. — Nos Mss. *duḥkha aparīta sukhaṃ bhaved ayanti*.

8) Mss. *prabhāṣita . trā (tro) mar(n)u manu*^o. — L'œil des dieux et des hommes....

¹¹⁾ क्वचि स्पृह्यं वनेति तत्र काले
 परमं प्रचिन्त्य तेहि लब्धलाभा ।
 येहिं त्रिभु निगलितो नरेन्द्रो
 न च परित्त तेषु दक्षिणाया ॥

इत्यादिविस्तरः ॥

5

तथा¹²⁾ धार्यविमलातीर्तिनिर्देशे । तन्निर्मितत्रोधिम[धि]न गन्धमुगन्धायां लोकधा-
 [ती] समत्त)भद्रतवागतोपभुक्तजेषं भोजननानीत नानाव्यञ्जनानाम्वादिशंप्रमुक्त पृथग्पृथ-
 ग्विवविधरसमेतभोजनेन सर्वं [99a] तच्छ्रावकत्रोधिमत्तसधरात्ररात्तमात्प्रुरादिनात्तः-
 पुरद्वैवारिकसार्धवाद्यादिन्नपदं संतर्प्यं प्रीत्या तारं नाम गदासमाधिं लम्बयामासेति ॥

1) = B. T. S. p. 11. 9-10 — Mss. *keci tasyaham janayanti, ceci tasya*
sam°, na ca dharmata (āharmanta) tasya laḥunāyō — B. T. S. *na ca paryanta*
sa. — *L'acte n'est pas traduit dans le tibétain* ལང་གིས་ ལུ་ལ་ ལི་དབང་ ལྷུན་
 རངས་ལ། དེ་ལི་ ལྷིན་ལ་ ལུ་ལ་ལུ་ལེད་ ལུ་ལུ་ལེད། ལྷུན་ལོག་ ལས་ལ་ལི་ལི་ལུ་
 དེས་ ལྷུན་ ལེས། ལ་ལ་ལག་ ལི་ དེ་ལ་ ལོས་ལ་ ལུ་ལེད། ॥ — «Celui qui invite le Jina
 roi des hommes, il n'y a point de limites à sa *daḥsinā* et il obtient des dons su-
 premes et incompréhensibles» pensant ainsi, quelques-uns s'attachent dévotement
 à lui. — Foucaux signale les équivalences ལྷིན་ལ་ = *daḥsinā*, ལུ་ལུ་ལེད་
 = *paryanta*

2) Cette citation manque dans le tibétain — La première partie est dans
 un état désespéré, *am nirmīta bodhi-ane gandha suḡandhāyālo'adhās tatra*
tathāgata°, tatrasya tathāgata°, pratyā tathāgata°. Je complète d'après Lan-
 kāv. p. 106: *yathā mahāmate animḡyām gandhasuḡandhāyām ca lo'adhātāu*
samantabhadrasya tathāgatasya . buddhaksetre . — M. V, ut. LV. 15, Feer
 p. 265, Nanjio, №№ 146, 147, 147, 149 et aussi 144, 145, 181, Wass pp. 152,
 222; Chavannes (I-tsing) p. 170; Bendall (auquel j'emprunte ces références),
 Çikḡsū p. 6, n. 5, 246, n. 1, 324, n. 1 et la traduction publiée d'après le chinois
 dans le journal Hansas Zasshi, vol. XIII.

Notre citation appartient visiblement au chapitre dont est extrait le pas-
 sage Çikḡsū. p. 270. 4.

विनये च⁽¹⁾ पठ्यते । पापभित्त्प्रतिवृत्तको भगवता भित्त्भिर्निर्मितस्तद्वचनेन शील-
वतोऽपि विशुद्धिप्रतिज्ञासंवासाः प्रज्ञप्त इति ॥

न च⁽²⁾ केवलं निर्माणादृष्टात्तेन नैःस्वभाव्यदर्शनमुपपद्यमानवृत्तमपि चामीभ्यो दृष्टा-
त्तेभ्यः स्फुटं नैःस्वभाव्यं भावानां प्रतीयतामिति प्रतिपादयन्नाह ।

6 क्लेशाः कर्माणि देहाद्य [कर्तारश्च] फलानि च ।

गन्धर्वनगराकारा गरीचिस्वप्नसंनिभाः ॥ ३३

तत्र क्लेशा रागादयः क्लिष्टप्रति सन्नचित्तसंतानानीति कृत्वा 'कर्माणि कुशलानु-
गताने'जानि' देहाः शरीराणिः [11b. 127b] कर्तारं आत्मानः । फलानि विपाकाधिपत्य-

1) Mss. *vināya ca paṣyate*. འདུལ་ལ་ལས་ གུང་། ..... ལེས་ འདོད་ཏེ།
l'in autre extrait du Vinaya, p. 46, n. 5.

2) Omis dans Paris et Calcutta.

3) དེའི་ཚེ་གང་གིས་ — Le sens exige *tadracanāt* et je crois qu'il faut cor-
riger དེའི་ ཚེ་གས་

4) Sic Cambridge. — Le tibétain traduit comme s'il lisait *upaddhapra-
tija* = demeurer avec des *bhūṣus* dont la *pratijñā* est pure.

5) འཇག་པའི་ངོ་ལོ་

6) ཉེན་མོངས་ ལས་ ཏང་ ལུས་ རྣམས་ ཏང་། བྱེད་པ་ལོ་ ཏང་ འཇག་པུ་དག།
རྩི་མེད་ལོངས་ལྷ་ལུ་ ཏང་། ལྷོ་ག་རྒྱ་ ལེ་ལམ་ འཇ་པ་ ལིན།

7) Remarquer la forme neutre qui n'est pas sans exemple. — On a parlé
du *saṃkleṣa* et du *vyavadāna* de la série. — Certaine école affirme que *kleṣa*
= *arma*; mais cette identification est en contradiction avec l'*Abhidharma*
(*karmakleṣayor aikyaṃ syāt . . . abhidharmavi odhah*).

8) Sic Mss. — *Abhidh. k. v., S. As. fol. 268b 5 āneṣyam iti eṣṭi lampanam
ity asya dhātor etad rūpaṃ āneṣyam iti yadā tv ānīṣyam iti pūṭhas tadā
irjyañi (?) prakṛtyantarasyaitad rūpaṃ draṣṭavyam. — Ibid. fol. 286b 6 ānī-
jam iti . prakṛtyantaram tasyaiva tad rūpaṃ vrajater etad rūpaṃ āneṣyam
iti vā pūṭhaḥ. — ānīṣya = མི་གཞི་པ་ = *akāmpya* (A. k. v. 802b 5). — D'après*

निष्पन्दादीनि⁽¹⁾ । त एते ज्ञेयादयोऽर्था गन्धर्वनगरादिवन्निःस्त्रभावा वेदितव्याः । तस्मान्माध्यमिकानामेव भावानां स्त्रभावानभ्युपगमाच्चाशतोच्चेददर्शनद्वयप्रसङ्गे नास्तीति विसृजे ॥

une note de M. Kern (Bodhicaryā. p., *Bibl Ind.*, p. 80, n 4), ce mot n'a rien de commun, sauf le son, avec *niḥ, inḥ*; il se rattache au vieux mot védique *anedyā* = sanscrit *anidyā*. — M. E. Leumann (Album Kern, p. 393) en même temps qu'il discute les formes *samījati, sammījayati, nimījayati*, croit pouvoir établir qu'il existait un vieil adjectif bouddhique *anḥa* dans la langue correcte, *ānīya* dans la langue populaire et conformément aux règles du prācīrit D'ou le pāli *āneyya* et le sanscrit bouddhique *ānīya* — E. Müller, *Simplified Gr* 8 — Comp. Candrayāḥk, *Dhātup* I 73 *er Lampau*

Voir Childers, s. voc *āneyya, ānīya* (Add. *sanjhāro*); M. Vyut § 214. 124 § 21. 49 *ānīyyo nāma samādhiḥ*, Udāna. III, 3 (pp. 26—7) *ānīya [samādhi]*. — Pour la doctrine, Warren, *Buddhism* 173—180 (*karma leading to immorality*), Kath. v. XXII 3, *Puggalap* p. 60, *Aug. N.* II, p. 181, *Abhidh. k. v.* fol. 302b *yaḍ atra (dhyāneṣu) cītarītam tīcarītam idam atrīryū vīyatam ity āhuh. . . yaḍ atra eulāna sulham uti cetava ābhoga idam atrīryū vīyatam ity āhuh. . . trīṃ dhyānāṃ cījītanāy uktāni bhagavatā. . . . . Iṃ punaḥ kāraṇam samādhisāpēcālayā vīyatam eti, anyatrāmīṣyam ul tam. . . taḍbhūmiṣu yataḥ karmavipālāṃ prati neḥyātīti, bhogāntānān. cartanīyam uti.*

1) རྣམ་པར་སྒྲིན་པ་ རྣམ་པར་བྱ་བ་ རྣམ་པར་སྒྲིན་པ་རྣམས་ཀྱི། — Le tibé-

tain supprime le mot *ādī* — Cinq *phalas* sont énumérés M. Vyut 116. *niyanda*^o, *adhipati*^o, *purusaalāra*^o, *vipālā*^o, *viśamyoga*^o; les mêmes *Abhidh. k. v.* fol. 321b 3 (*adhipati*^o, *purusaalāra*^o, *niyanda*^o, *vipālā*^o, *viśamyoga*^o) et *Bodhisattvabhūmi*, I, viii, (*vipālā*^o, *niyanda*^o, *viśamyoga*^o, *purusaalāra*^o, *adhipati*^o).

Les explications fournies par ce dernier texte (*Yogacūḥravāda*), sont relativement claires *niśāṇḍaphala*^(a). *yaḍ punar a' uḥalābhīyācād a' uḥalārā-mulā samitīḥate, a' uḥalābahulatā, . . pūrvaśāraṃcādrīyena tā paḥcāt phalānu-cartanaḥ, tan niśāṇḍaphalam* C'est le fruit, la disposition intellectuelle et morale qui résulte de *Paḥhyācā* d'après Çikḥās 181 10 et ceci confirme la définition de *Bodhis. bh.* — *niśāṇḍo*, d'après Childers, « pretty nearly a synonym of *phalam* or *vipālā* », ce qui est vrai pour les textes qu'il cite; mais on a *Abhidh. s. VIII 3* (*J. P. T. S.* 1884 p. 36) *solādūcānaṃ paṃ' cthā niśāṇḍaphalanidassanaṃ*, et ceci paraît encore confirmer l'impression que ce fruit désigne les dispositions morales (*lauḥ rtya* &c.) qui résultent de l'acte.

(a) རྣམ་པར་སྒྲིན་པ་ (Bodhic p. ad VI 14 = Çikḥās. 181. 10) = cause suffi-

cient to produce observed effect (Chandra Dās, sans référence).

adhipatīphalaḥ sarveśāṃ indriyāṇāṃ dvāvimśatīnāṃ śiśna seen 'ādhi-patyena yaḍ phalaṃ nīvarīte taḍ adhipatīphalam tathā prāḥar avīyogo jīvi-tendriyasya. (Voir ci-dessus *adhipatīpratīyaya*, 76, n. 7, 87, n. 2, et ci-dessous).

purusaakāraphala tout produit de l'industrie humaine.

अत्र च कर्मफलसंबन्धविचारे कुचोद्योशेषान्नेपपरिकारो मध्यमकावतरद्विस्तरेणा-
वसेयः ॥

यद्योक्तमपर्यन्तकृतसूत्रे । पञ्च च भिन्नुद्यतानि ध्यानलाभिन्युन्वायासनेभ्यः प्रकृता-

vipākaphala: la bonne destinée (*sugati*) fruit des bonnes œuvres «natu-
relles» (*kuṣāla sāsrava*), les mauvaises destinées, (*apṛāyāḥ*) fruit des actes
mauvais (*akuṣāla*). Le *vipākaphala* est produit dans la série même de
l'agent; il semble que l'*adhipatiphala* soit extérieur: *śvasantāne vipākaphalaḥ
anyatrādhipataṃ phalam iti ḥṛtrā* (A. k. v., 323b 3). Kuroda, *Outlines of
the Mahāyāna*, p. 9, explique: «The aggregate actions of all sentient beings
give birth to the variety of mountains, rivers, etc. They are caused by aggregate
actions and so they are called *adhipatiphala* (aggregate fruits). . . . These good
and bad actions yield fruits, not when they are done, but at some future time, so
they are called *vipākaphala* (fruits that ripe at some future time)» [Cité par
Walleser, *Phil. Grundlage* p. 89. s.] Comparer la note A. k. v., 331b: *gena
śaracattvalarmādhipatyena trisāhasramahāsāhasraprādurbhāvas*. Cependant le
même livre rattache au *niṣyandaphala* le *viṣamartupariṇāma* (*yoṣminn' ṣṭau varṣi-
tatyam tatra na varṣati*, etc.): C'est là, à considérer les êtres qui en souffrent, un
vipākaphala, mais, en soi, c'est un *niṣyandaphala* (*tad vipākaphalam iti satta-
san-tāne . idam niṣyandaphalam iti vākyaṃ (?) . tad caṣṭi iti na tad vipāka-
phalam*).

viṣamyoḡaphala: le *kṣeṇanirodha* en tant qu'il est obtenu par le Che-
min; car, obtenu par un chemin mondain (*laukika mārga*), il n'est pas définitif
(*nātyantam anutartate*).

Les discussions de l'A. k. v. sont trop abstruses pour que j'ose les aborder
de front dans une note déjà trop étendue. [On y rencontre les formes *ādhipata*,
et *ādhipatya*.]

1) Dans ce sens, marqué de l'astérisque dans P. W.

2) Les Mss reproduisent ici l'histoire extraite du *Ratnakūṭa* dont la
majeure partie a été citée ci-dessus p. 47 et suivantes. Nous nous bornerons à
donner les extraits qui sont nouveaux. — Le tibétain se contente d'une brève
référence, mais il semble bien que les traducteurs aient devant eux un texte
semblable au nôtre. འདིར་ལྷུང་མའི་དགོས་པའི་ཕྱི་དགོས་པའི་དགོས་པའི་

ལྷུང་མའི་བསྐྱེད་པ་འདགས་པ་དགོས་པའི་ཕྱི་དགོས་པའི་འདོམས་པས་སྐྱེད་པའི་ལྷུང་མའི་
འདོམས་པའི་དགོས་པའི་བསྐྱེད་པའི་ལྷུང་མའི་ = Il faut apporter ici comme exemple

l'histoire complète, d'après le *Ratnakūṭa*, de la conversion des cinq cents
bhikṣus par deux bhikṣus artificiels.

Sur le *Ratnakūṭa* voir les observations de M. G. Bendall, *Çikṣūśā*
p. 52, n. 1.

(s) Je ne comprends pas le mot *amigpa*: [*āhyāna*] *ābhini*?

ज्ञानि । इमां गम्भीरां धर्मदेशनागन[व]बुध्यमानान्धनयतरत्त्यनन्त्रमाकृमानान्धनधिमुच्यमानानि ॥

भगवानाह । तथा स्मृते काश्यप भित्तव घ्राग्निमानिका इत्यागनात्तयां शीलविशुद्धिं⁽¹⁾ द्वि
नायतरत्ति नात्रमाहृत्ते नाधिगुच्यत उन्नत्यत्ति संत्रत्यत्ति संत्राप्तनापप्यत्ते । गम्भीरः
काश्यप गीर्वाग्निर्नक्षरो गम्भीरा च बुद्धानां भगवता बोधिः । सा न जववाऽनवरोपितकु- 5
शलमूलैः सद्यैः पापमित्त्रपरिगृह्णीतिरनधिमुक्तिव्यङ्ग्यैर्धिगोक्तुं ॥

अपि चैतानि का[99b]श्यप पदा भित्तुगतानि काश्यपस्य तथागतस्य प्रवचनेऽन्य-
तोर्विक्रमावना। धभूयन् । तैरेव तस्य काश्यपस्य तथागतस्यात्तिकाडपालम्भाभिप्रयिरेषा
धर्मदेशना श्रुता श्रुत्या चैतच्चित्तप्रसादो लब्धः । एवं तैर्वाग्भाषिणा। आशयं पावन्नाधुरप्रि-
ष्णाणी काश्यपस्तद्योगतोऽर्हन् सन्धयसंबुद्ध इति । त एतेनेतच्चित्तप्रसादेन प्रतिलब्धेन 10
कालगतात्त्रापद्विशेषे देवेषूपपन्नास्ते ततश्च्युताः सगाना इत्येवपन्नास्तेनेव च हेतुनेह मम
शासने प्रव्रजितास्तान्येतानि काश्यप पदा भित्तुगतानि दृष्टिप्रसन्धानां गम्भीरां धर्म-

1) *abhimāna*, comme dans la langue classique, désigne toute idée fautive (voir Bodhic p. VIII. 33) et est synonyme de *abhimāna* (Ibid. IX. 6) — S'imaginer posséder ce que l'on ne possède pas: *aparicūddha-nmādhayo 'pare abhimānikā bhavanti.asantam apy arabhāsam dīryaca'surā'abhiāsanaḥ prayogācāsthānyāḥ; santam ity era paṅyanti* (Abhidh k v. fol. 363a 6)

2) *śīlaviśuddhi*. Sur le sens de cette expression en général, voir Visud-dhimagga La *śūddhi* d'une *pāramitā* consiste, croyons-nous, dans la suppression des trois idées fausses, par exemple, pour le *dāna*, l'idée de donneur, l'idée de l'objet donné, l'idée de celui qui reçoit Voir Çikṣū 270.18 *yathā nirmito nirmitāya dādāt*. De même pour le *śīla*.

3) La lecture *gāthā* est douteuse. — Sur *cittam abhinīharati*, voir Sam. VII. p. 220 (ci-dessus 137, n. 4).

4) Mes. °*mānī*.

5) Comparer *nānādr̥ṣṭiprasandhah*, Lalitavist. 312.3 *ग्ल'स' सु'कै'व'स'य' सु'व'स'य'*

देशानां नावतरत्ति नावगाक्ते नाधिमुच्यन्त उच्चस्यत्ति संत्रस्यत्ति संत्रासमापद्यन्ते । कृतं पुनरेषामनया धर्मदेशनया परिकर्म न भूयो दुर्गतिविनिपातं गमिष्यत्ति । एभिरेव ॥⁽⁴⁾ स्वान्धैः परि[नि]र्वीस्यत्ति ॥

अथ खलु भगवानायुष्मत्सं सुभूतिमामन्नपते स्म । गच्छ सुभूते एतान् भिन्नं संज्ञयथ ॥
5 सुभूतिराक् । भगवत एव तावदेते भाषितं विलोमपत्ति । कः पुनर्वादि मम ॥ अथ भगवांस्त-
स्यां वेलायां येन मार्गेणैति भिन्नवो गच्छन्ति स्म तस्मिन् मार्गे द्वौ भिन्न निर्मिते स्म ॥
अथ तानि पञ्च भिन्नशतानि येन मार्गेण तौ द्वौ भिन्न निर्मितकौ तेनोपसंक्रामन्ति स्म । उप-
संक्रम्यैतद्वोचन् । कुत्रायुष्मत्तौ गमिष्यथः ॥ ताववोचतां । गमिष्याव आवापरयाव-
तनेयु । तत्र ध्यानमुखस्पर्शविक्रैर्विक्रिष्यावः ॥

10 * * * * * तान्यपि पञ्च भिन्नशतान्येतद्वोचन् । वयमप्यायुष्मत्तौ भगवतो
धर्मदेशनां नावतरामो नावगाकामके नाधिमुच्यामके उच्चस्या[100a]मः संत्रस्यामः संत्रा-
समापद्यामके । तेन वयमरयापतनेषु ध्यानमुखस्पर्शविक्रैर्विक्रिष्याम इति ॥ निर्मि-
तकाववोचताम् । तेन ह्यायुष्मत्तः संगस्यामो न विवदिष्यामः अविवादपरमो हि अम-
णधर्मः । * * * * * यदिदमायुष्मत्त उच्यते [परि]निर्वाणमिति । कतमः स धर्मो यः
15 परिनिर्वास्यति । कश्चित्पुनरत्र काय आत्मा वा सन्नो वा जीवो वा ज्ञत्तुर्वा पोषो वा पुरुषो
वा पुद्गलो वा मनुजो वा मानवो वा यः परिनिर्वास्यति । कस्य वा ज्ञयात्परिनिर्वाणं ॥
तेज्वोचन् । रागद्वेषमोक्तयात्परिनिर्वाणं ॥ * * * * * निर्मितकाववोचतां । किं पुन-

1) C'est-à-dire sans reprendre le fait d'une nouvelle série de *sandhas*.

2) Nous retrouvons ici la citation p. 47. 1.

3) Peut-être *nirmitau*; *nirmitaka* est le substantif, *nirmita* l'adjectif.

4) Compléter d'après p. 47, 7-9.

5) Il manque quelque chose dans les deux extraits. L'omission est plus longue p. 47.

6) Compléter d'après p. 47. 12-48. 1

रायुष्मतां संविद्यते रागद्वेषमोहा पान् क्षयिष्यथ ॥ तेष्वोचन् । न तेष्व्यात्मं न वारुर्धा
 नोभयमत्तरेषोपलभ्यते । नापि ते अपरिवाल्पिता उत्पद्यते ।⁽¹⁾ * * * * *

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोर्तिपादोपरचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमवचवृत्तौ कर्म[पला]परोक्षे
 नाम सप्तदशमं प्रकरणं ॥

---

1) Les deux textes concordent exactement, 18.3—50.3. — Les seules variantes dignes d'intérêt, 49, 10 *śandhamārvānupalabdhitā.* au lieu de *°anupalambhitā*, 49 13 *firṇo* au lieu de *uttirṇo*, 49. 14 *simultitāh* au lieu de *vinirmul-titāh*

XVIII.

आत्मपरीक्षा नामाष्टदशमं प्रकरणां

अत्राह । यदि क्लेशाः कर्माणि च देहाश्च कर्तारश्च फलानि च सर्वमेतन्न तन्न ।
केवलं तु गन्धर्वनगरादिवद्वृत्तान्तमेव सत्तन्नाकारेण प्रतिभासते बालानां । किं पुनश्च
5 तन्न कथं वा तन्नस्यावतार इति ॥

उच्यते । आध्यात्मिकवाक्याशेषवस्त्रनुपलम्बेनाध्यात्मं बह्विधं यः सर्वथाहंकार-
ममकारपरित्यज इदमत्र तन्न । तन्नावतारः पुनः ।

सत्कायदृष्टिप्रभावानशेषान्

क्लेशांश्च दोषांश्च घिया विपश्यन् ।

10

आत्मानमस्या विषयं च बुद्ध्वा

योगी करोत्यात्मनिषेधमेव ॥

इत्यादिना मध्यमकावतारद्विस्तिरेणावसेयः [Tib. 127 a] ॥

कायदृष्टिमूलकमेव संसारमनुपश्यंस्तस्याश्च सत्कायदृष्टेरालम्बनमात्मानमेव सम-
नुपश्यन्नात्मानुपलम्भाच्च सत्कायदृष्टिप्रकाषां तत्प्रकाषाच्च सर्वक्लेशव्यावृत्तिं समनुपश्यन्
15 प्रथमतःरमात्मानमेवोपपरीक्षते । कोऽयमात्मा नामेति योऽहंकारविषयः । स चायमहंकार-
स्य विषयः परिकल्प्यमानः स्कन्धस्वभावा वा भवेत्स्कन्धव्यति[101 b]रिक्तो वा ॥

1) Chap. VI, stance 120. — Muséon, N. S. I p. 284. — Au troisième pāda, *asyā* = *satkāyadr̥ṣṭer*. यस्या'हे' अहे'पि' पुण्य'सु'हे'सु'व'स'. Notre version, à tort, अहे'पि'स' — Il y a *satkāyadr̥ṣṭi* quand il y a *ahamkāra*. Voir Muséon, N. S. V p. 201—202, des extraits de l'Abhidh. k. v. et la discussion du terme *satkāya*. — Op. ci-dessus 284, n. 2 et ci-dessous fol. 108a.

2) = *ahampratīyaviśaya* = *ahamkāraśpāda*, Sarvadarś. s., note 115.

धाधारधेयतद्वत्पक्षाणागप्येकत्वान्यत्वपक्ष एवात्तर्भावात्संज्ञेयैषीत्र⁽¹⁾ च विचक्षितत्वा-
देकत्वान्यत्वपक्षद्वयप्रतिषेधेनेवात्मनिषेधगार्ह्युक्ताग याचार्य ग्राह्य ।

धात्वा स्नान्धा यदि भवेद्द्वयव्यभामभवेत् ।

स्नान्धेभ्योऽन्यो यदि भवेद्द्वेदस्नान्धलक्षणाः ।⁽²⁾ १

निगमं पुनरन्यत्र तदागतपरौत्तायागती(न्य)नपरौत्तायां च पक्ष पक्ष पक्षा उपन्य- 6
स्ताः । इह तु पुनः पक्षद्वयमेवेति ॥ उच्यते । यैवैव तत्र प्रयत्नगदये पक्ष पक्ष पक्षा निर्दिष्टा
अत एवान्यत्र निर्दिष्टत्वाच्च पुनरिह निर्दिष्टस्येति । संज्ञेयेण तु पक्षद्वयमुपन्यस्यत इति ॥

तत्र यदि स्नान्धा घातंति परिकल्प्यते । तदोदयव्यवभागुत्पादां च विनाशी
चात्मा प्राप्नोति स्नान्धानामुदयव्यवभागात्⁽³⁾ [1. sh. 127 b] । न चैवमिन्द्रत घातनिकदोष-
प्रसङ्गात् । वदथति हि । 10

नाप्यभूता समुत्पन्नो दोषो न्यत्र प्रसज्यते ।

कृतःको वा भवेदात्मा संभूतो वाऽन्यत्तुक्तः ॥ इति ।

1) = *ātmanī śāndhāh, śāndherā ātmā, śāndharān ātmā* — *ādharapālāḥ* :
voir M. V 3 ut § 208 5 *śīye ātmā bhājanarāt*.

2) M. 4 *raṁlāpnyau a ca*.

3) Mss. *ālabdhū*. La leçon *ālabdhā[śīrya]* «se descend et s'explique bien»
(Mh v I. 628). — *सञ्ज्ञेयं* = commençer.

4) गण'ते' सुद'सि' सद्ग' षि'न'न' श्रु' द' अ'द्वि'य'स'क'र'उ'अ'सु'र ।
गण'ते' सुद'सि' क'स'स'अ'स' ग'द'न' सुद'सि' अ'क'र'क'र'स'द'स' अ'सु'र ॥

5) Chap. XXII. 1.

6) Chap. X. 14, p. 211. 15 — Voir ci-dessous les quatre *pālās*

7) = *सञ्ज्ञेयं* = *सु'द'सि'सु'र*.

8) = XXVII. 12 Plus correctement *nāpy abhūtā samudbhūta*.

(1)
तथा ।

न चोपादानमेवात्मा च्येति तत्समुदेति च ।

कथं हि नामोपदानमुपादाता भविष्यति ॥ इति ।

किं च⁽²⁾ ।

5

स्कन्धा आत्मा घेदतस्तद्बहुत्वाद्

आत्मानः स्युस्ते ऽपि भूषांत एव ॥

द्रव्यं चात्मा प्रामुषात्तादशश्च

द्रव्ये वृत्तौ वैपरीत्यं च न स्यात्⁽³⁾ ॥

आत्मोच्छेदो निर्वृत्तौ स्यादवश्यं ।

10

नाशोत्पादौ निर्वृत्तौ प्राक्⁽⁴⁾ क्षणेषु ।

कर्तुर्नाशात्तत्फलाभाव एव

भुञ्जीतान्येनांर्जितं कर्म चान्यः ॥

इत्यादिना मध्यमकावतारे विस्तरेण विहितविचारादपि पक्षो बोद्धव्य इति नेह
पुनर्विस्तर्प्रपञ्च आरभ्यते ॥

1) = XXVII. 6.

2) *Madhyamakāvātāra* VI. 127. 128, fol. 235 a 7 (255 a 1). — Ces deux stances n'ont pas été relevées dans l'article cité ci-dessus du Muséon. — Lacune dans Paris et Calcutta, première stance b, c, d.

3) Ms. *tādr̥ṣaḥ ca*. *सदस्य' के' हस'सु' न्युस'केन' देस'सु'स' हस'स'*
न्युस'स'स' सु'के'के'स'स' मे'न्युस'स' । — D'après le tibétain *tādr̥ṣaḥ ca* est impossible. — *vaiparītya* = la variété des connaissances, bleu, etc. (Comm. fol. 351 b 8 suiv.) Voir les Addenda.

4) C'est le *kaṣṭhabhaṅga*. — Le *nirvāṇa* serait un *uccheda*, et, en outre, il y aurait à chaque moment production et destruction.

5) *nāṣāt* est représenté par *मे'स'स'*.

6) Ms. *bhujjīātmanavarjitam*.

7) Ms. *ityādinaḥ sūpekṣaparīhāreṇa vhitavivāṇād aṅg*. — *देस'सु'स'स'*

एवं तावत्स्वन्धा यात्मा न भवति । स्वन्धव्यतिरिक्तोऽपि न युज्यते ।

यदि हि स्वन्धेभ्यो [ऽन्ध] यात्मा भवेत्स्वन्धलक्षणो भवेत् । यथा हि गौरन्धो-
 ऽधो न गोलक्षणो भवति । एवमात्मापि स्वन्धव्यतिरिक्तः परिकल्प्यमानो ऽस्वन्धल-
 क्षणो भवेत् । तत्र स्वन्धाः सं(102a)न्मूलतद्धेतुप्रत्ययमभूता उत्पादस्वितिभङ्गलक्षणाः ।
 तत्रास्वन्धलक्षणा यात्मा भवन् भवन्मेतेतोत्पादस्वितिभङ्गलक्षणापुक्तः स्यात् । यत्रैवं 6
 भवति⁽¹⁾ सोऽपि स्वगानवाद्मंसृजनी⁽²⁾ ह्युत्पद्यन्निर्वाणवद्वा भेदात् स्वव्यपदेशं प्रति लभते ।
 नाप्यद्वारस्वियमत्र न युज्यन् इति स्वन्ध[11b 123a]व्यतिरिक्तोऽप्यात्मा न युज्यते ॥

यत्र⁽³⁾ यावन्धोऽर्थः । पद्यात्मा स्वन्धव्यतिरिक्तः स्यात्सोऽस्वन्धलक्षणः स्यात् ।
 ह्यपानुभवनिमित्तोद्भूतानिर्वाणवद्वा⁽⁴⁾ कर्णाद्ययमप्रतिविशसिनलक्षणाः पदा स्वन्धाः । यात्मा
 च ह्यपदित्य विज्ञानं स्वन्धेभ्यो व्यतिरिक्त इत्यगणः पृथगलक्षणसिद्धः स्यात् । पृथगल- 10

संगेश'स' दस'स'स' लहुग'स'स'स' कु'स'स'स' दस'स'स' दस'स'स'स'स'स'स'

- 1) *hetu...* 'as *thūtā* manque dans le tibétain
- 2) *bharata* 'atena manque dans le tibétain
- 3) *lalāna* manque dans le tibétain.

1) Ms² *y iṣ cauam zo na bharati* — *གང་ལྷོག་ རེ་ལྷ་བྱུ་ ཡིན་པ་ རེས་ རེ་
 ཡིན་པ་མ་ཡིན་པའི་བྱིས་རང་སྐྱོད་* — On a passé en principe que cela seul existe
 qui est momentanément *nat est tal l'ajamlam* (Sarvadars. 8).

5) Ms². *°trūc ca* — *lhapucpa* correspond à *aridyamūnāta*, *nirūna* à *aramēlatāta*

6) *alha cā* = *ནམ་མ་གཅིག་ཏུན་*.

7) *rūpana* = *གཟུགས་སྤྱུ་རྩུང་བ་* — M. *Vyut* 246. 1123 1124 *rūpaṇānā*,
rūpyale. — *namanalākhanaṃ nāmaṃ, rūpanalākhanaṃ rūpaṃ* — *rūpa*, objet
 et instrument du *nirūpaṇa*, Sarvadars 8 note 129. — *saṃjñā*, voir ci-dessus 65,
 n 3 — *vijñāna* et *vedanā*, p 60 5 — *abhisamskaraṇa* est glossé par *abhisamcetana*.
 Par exemple, un acte sera moralement qualifié *maitrisamprayuktāyūc cetanāyā*
maitriṣaṇa (Abhidh k. 1, Soc As. 332b) — Voir ci-dessus 187, n. 4.

तापसिद्धश्च गृह्येत द्वयादिव चित्तं । न च गृह्यते । तस्मात्स्कन्धव्यतिरिक्तोऽपि नास्ति⁽²⁾ ॥

ननु च तीर्थिकाः स्कन्धेभ्यो व्यतिरिक्तात्मानं प्रतिपन्ना भिन्नलक्षणमाचक्षते । तस्मात्तेषामबाधक एवायं विधिरिति । यथा च तीर्थिका आत्मनो भिन्नलक्षणमाचक्षते तद्योक्तं मध्यमकोवितारे ।

5

आत्मा तीर्थैः कल्प्यते नित्यरूपो

कर्ता भोक्ता निर्गुणो निष्क्रियश्च ।

कं चित्कं चिद्देहमाश्रित्य तस्य

भेदे याता प्रक्रिया तीर्थिकानां ॥ इत्यनेन ॥

[उच्यते] । सत्यं ब्रुवति तीर्थिकाः स्कन्धव्यतिरिक्तस्य लक्षणं । न पुनस्ते स्वद्वय

10 आत्मानमुपलभ्य तस्य लक्षणमाचक्षते । किं तर्हि यथावद्व्याप्यप्रसक्त्यनवगमेन नान-
मात्रकमेवात्मानं ज्ञासाद् प्रतिपद्यमानाः संवृत्तिसत्यादपि परिब्रष्टा मिथ्याकल्पनपेव केव-

1) Mss. rūpādāvijñānāskandhebhyo... — रूपादाविज्ञानां स्कन्धेभ्यो...

सर्वत्र ३ः

2) Il y a un tiers-parti: «One must not say that the *puṣṭā* is either an *upādānaskandha*, or that is not» (Vātsīputriyas, Bhavya apud Rockhill, p. 194). — Voir Chap. XXII, 2 et la thèse rencontrée ci-dessus (64, n. 3, et 253, n. 4) de l'*Parācyatca*.

3) Chap. VI. 142. Voir Muséon, N. S. I. p. 234. — इमे क्वापि
सुदेवे नैव नदे नरेषु । ऐक्यं सु नैव सु श्रेयसं क्लेशं श्रेयं सत्त्वात् । De
même que la négation नैव tombe sur ऐक्यं (gūṇa) comme sur सु (kriyā),
de même la négation नैव न ne tombe-t-elle pas sur इमे (bhōktā) et sur क्वापि
नरेषु (nityarūpa)? [akāriā abhoktā] — Je crois néanmoins que les lectures des
Mss., que j'adopte, sont correctes. — Voir Bodhic. p. IX. 68-69.

4) Mss. satyam usanti tīrthikāḥ. — सु (= ucalāte) est répété deux fois.

5) Voir ci-dessus 215. 1, 255, n. 4.

लमनुमानाभासमात्रविप्रलब्धाः सत्तो मोक्षत्परिकल्पयत्यात्मानं तस्य [च] लक्षणमा-
चक्षते । तेषां च कर्मकार[102b]नापरिज्ञादिद्व्यात्मो[11b, 128b]पादानयोः परस्परपेक्षितो
सिद्धिं ब्रुवता संवृत्यापि प्रतिषेधो विहित एव ॥

उक्तं⁽¹⁾ च ।

पद्मादर्शमुपादाय स्वगुणप्रतिबिम्बकं ।

6

दृश्यते नाम तत्रैव न किं चिदपि तद्यतः ॥

शकृत्कारस्तथा स्वानुपादायोपलभ्यते ।

न च कश्चित्स तन्नेन स्वगुणप्रतिबिम्बवत् ॥

पद्मादर्शमनादाय स्वगुणप्रतिबिम्बकं ।

न दृश्यते तथा स्कन्धाननादाद्यादुमित्यपि ॥

10

एवंविधार्थप्रवणार्हवत्त्वरचाप्तवान् ।

शार्दानन्दः स्वयं चैत्रं गितुभ्योऽभीक्ष्णमुक्तवान् ॥ इति ।

श्रुतो न पुनस्तत्प्रतिपादनार्थं पक्षं ग्यालभ्यते ॥ उपादाय प्रस्यमान एव[1]विद्या-
विपर्यासानुगतानामात्माभिन्निवेशात्पद्भूतो मुमुक्षुभिर्चिचार्यते । पत्येदं स्कन्धप्रसक्तमुपा-
दानत्वेन प्रतिभासते किन्तु सी स्कन्धलक्षणा उतास्कन्धलक्षणा इति । सर्वथा च विचारयसो 16
मुमुक्षवो नैवमुपलभते भावस्वभावतः । तदैषां ।

यात्मन्यसति चात्मीयं वृत्त एव भविष्यति⁽²⁾

1) J'ignore la source de cette citation — Le début: *हे'भ्यः के'मे'द' सहेव'*
वृ'स'सु | rappelle Samādhirāja p. 29.4. Voir le récit de la conquête de l'ar-
hattva par Ānanda, apud Rockhill, *Life of Buddha*, p. 165.

2) Cette dernière stance manque dans le tibétain. — Mss. *cran'vidhā-*
nārtha°... *bhīl'subhīyo bhīl'num uk'tarān*. — *abhīl'snam* est une conjecture de l'édi-
teur de la B. T. S

3) = XVIII. 2 A, voir p. 347 n. 6.

आत्मानुपलम्भादात्मप्रज्ञत्त्युपादानं स्कन्धपञ्चकमात्मीयमिति सुतरां नोपलभते ।
यथैव हि दग्धे रथे तद्गङ्गान्यपि दग्धत्वाच्चोपलभ्यते । एवं योगिनो यदैवात्मनैरात्म्यं
प्रतिपद्यन्ते तदैवात्मीयस्कन्धवस्तुनैरात्म्यमपि नियते प्रतिपद्यन्ते ॥

यथोक्ता रत्नावल्यां ।

5

अकृत्कारोद्भवाः स्कन्धाः सोऽकृत्कारोऽभूतोऽर्थतः ।

बीजं यस्यानृतं तस्य प्ररोक्तः सत्यतः कुतः ॥

स्कन्धानसत्यान्दष्टैवमकृत्कारः प्रकीयते ।

अकृत्कारप्रकाषाच्च न पुनः [Tib. 129 a] स्कन्धसंभवः ॥ इति ॥

यथैव हि ग्रीष्मे मध्याह्नकालावसानमासादितस्य विधननभोग्यदेशमाचिन्तितो-
10 रीषत्परि[108a]धर्म्यमानपटुतरुतभुग्विततस्फुलिङ्गानिवि विद्वत्तरमकोमण्डलोत्ताप-
नपरान् प्रदीप्तकिरणस्य किरणान् प्रतीत्य विद्वत्तरमवनिदेशं चासाद्य विपरीतं च
दर्शनमपेक्ष्य सलिलाकारा मरीचय उपलभ्यमाना विद्वत्तरेशावस्थितानां जन्मवतामतिप्र-
सन्नाभिनीलजलाकारं प्रत्ययमादधति न तु तत्समीपगतानां । एवमिहापि यथाव-
17 8

1) Même citation ci-dessous ad XXIII. 9.

2) सङ्घ' comme ci-dessus (XVII. 1) = *mṛṣā*.

3) Mss. *viṣpane* n°. — दम' म'स' श्लेष' र'द' व'स'स' र' श्लेष' र'व'स' श्लेष' सु'स'स'
= *nirghananabho-maṇḍala-deṣa*.

4) Mss. *bhrasyaṣ ca*. — सु'द' व' र' सु' सु' र'स'स'.

5) Mss. *spuliṅgāni ca*.

6) = श्लेष'.

7) Mss. *ativiprasama*. श्लेष' सु' र'स'स'. — *abhīnā* (Lal. 120. 15. 18 ap. P. W.

n'est pas traduit.

8) श्लेष' न'स'स'स'स'स'. — Mss. *yathāvadaśhita*°. — Peut-être *yathāvadaśa*°

(= श्लेष' श्लेष' स'स'स'स').

स्थितात्मात्मीपपदार्थतद्दर्शनचिह्नरेदेशात्तरस्थितानां संसाराद्यनि वर्तमानानामविद्या-
विपर्यासानुगमन्मृषार्थ एव स्वान्धसगारोपः सत्यतः प्रतिभासमानः पदार्थतद्दर्शनसमी-
पस्थानां न प्रतिभासते ॥

पद्योक्तमाचार्यपादैः ।

द्वरादालोकितं ब्रह्ममासन्निदृश्यते स्पृष्टं ।

5

मरीचिर्द्यदि वारि स्यादासन्नैः किं न गृह्यते ॥

द्वरोभूतैर्धवाभूतो लोकोऽप्यं दृश्यते यथा ।

न दृश्यते तदासन्नैरानिमित्तो मरीचित्रत् ॥

मरीचिस्तोयसदृशो यथा नाभो न चार्धतः ।

स्वान्धास्तब्राह्मसदृशा नात्मानो नापि तेऽर्धतः ॥ इति ॥

10

अत एव चात्मात्मीयानुपलम्भात्परमार्थदर्शनसमीपस्थो योगो नियतं भवति

निर्गमो निरुक्तारः जमादात्मात्मानोनयोः ॥ २

घातानि ह्येतात्मानानां स्वान्धपञ्चगमात्मीपगित्यर्थः । घातमनो ऽदृशारविषय-

1) La mention *teāryapādash* (= Nāgārjunena) manque dans le tibétain.

2) *yabhābhūto dr̥ṣyate* = ཡན་རྟག་ མཐོང་. A la façon dont ceux qui sont éloignés voient le monde comme existant réellement, ceux qui sont près ne le voient pas de cette façon.

3) Tib. = *na tathā tadāsanaiḥ*.

4) Voir ci-dessus 24, n. 8, 123, n. 3, 193, n. 1.

5) Mes *yathā combho... sadr̥ṣē ātmāno...* ལྷོ་མེན་ རྟོན་ཏུ་ མ་ཡིན་པ།
= n'est ni eau, ni quelque chose de réel. De même, à la ligne suivante, deux négations: *nātmāno...*

6) བདག་ཉིད་ ཡོད་པ་མ་ཡིན་ན། བདག་གི་ ཡོད་པར་ ག་ལ་ འགྱུར། བདག་
ནང་ བདག་གི་ ཞེ་བའི་ ཕྱིར། རང་འཛིན་ ང་ཡིར་ འཛིན་ མེད་འགྱུར། ॥

7) *hita* = ཡན་པ་.

स्यात्मनोनस्य च [Tib. 129b] स्कन्धादेर्वस्तुनो ममकारविषयस्य शमादनुत्पादादनुपल-
म्भान्निर्ममो निरकृकारश्च ज्ञायते योगी ॥

ननु च योऽसावेवं निर्ममो निरकृकारश्च योगी भवति स तावदस्ति । सति च
तस्मिन् सिद्ध आत्मा स्कन्धाश्चेति ॥ नैतदेवं । यस्मात् ।

5 निर्ममो निरकृकारो यश्च सोऽपि न विद्यते । [103b]

निर्ममं निरकृकारं यः पश्यति न पश्यति⁽¹⁾ ॥ ३

आत्मनि स्कन्धेषु च सर्वधानुपलभ्यमानस्वद्वयेषु कुतस्तद्यतिरिक्तोऽपरपदार्थो
भविष्यति योगी निर्ममो निरकृकारश्चेति । यस्त्वेवमसंविद्यमानस्वद्वयं निर्ममं निरकृकारं
च पश्यति स तन्न न पश्यतीति विज्ञेयं ॥

10 यद्योक्तं भगवता ॥

शून्यमाध्यात्मिकं पश्य पश्य शून्यं वक्तिर्गतं ।

न विद्यते सोऽपि कश्चिद्यो भावयति शून्यतां ॥

⁽²⁾
तथा ।

यो पि च चित्तपि शून्यक धर्मान्

15 सोऽपि कुमार्गपपन्नकु बालः ।

अन्तरकीर्तितं शून्यकधर्माः

ते च अन्तर अन्तर उक्ताः ॥

शास्त्र पशास्त्र य चित्तपि धर्मान्

सोऽपि च चित्तु न ज्ञातु न भूतः ।

1) स्'लईक' ऽ'पैः लईक' मे' श्रु' । दे' ष' ष' ष' म'पै'ने' । स्'
लईक' ऽ'पैः लईक' मे'स' । ग'शै' म'षे' 'स' मे' म'षे' 'द' ॥

2) = ci-dessus 133. 14—134. 4 et ci-dessous XXI ad fin.

चित्तवितर्कणा सर्वि पपञ्चाः

तस्य अचिन्तिय बुध्यव धर्मान ॥ इत्ति ।

तथा ।

स्वन्ध सभावतु शून्य विचिक्ता

बोधि⁽²⁾ सभावतु शून्य विचिक्ता ।

यो पि चरेत्त पि शून्यसभावो

ज्ञानवतो न तु बालजनस्य ॥ इत्ति ॥

तदेवं ।

मगेल्यरुमिति क्षीणे वरुिर्धाध्यात्मगेव च ।

निहृद्यत उपादानं तत्तयाज्जन्मनः क्षयः⁽³⁾ ॥ ४

सत्कायदृष्टमूलकाः सत्कायदृष्टिसमुद्भवाः सत्कायदृष्टिहेतुताः सर्वज्ञेशाः⁽⁴⁾ सूत्र
उक्ताः । सा च सत्कायदृष्टिर्[त्मा]त्गीयानुपलम्भात्प्ररोपते । तत्प्रकाशाच्च नागदृष्टि-
शीलव्रतात्मवाक्षोपादानचतुष्टयं प्ररोपते । उपादानक्षयाच्च जन्मनः पुनर्भवलक्षणस्य क्षयो
भवति ॥ यतश्चायं जन्मनिवृत्तिक्रम एव व्यग्रस्यापितः तस्मात् ।

वर्मज्ञोश्चतयान्मोक्ष

1) *tasya* = དེའི་ཕྱིར་ = *tasmāt*. Dans les passages parallèles *sūlka*.

2) ཡུང་རླུང་. — Mes. *dhātu*.

3) ཅན་ ཅན་ ཅེ་རྩེ་ཉིན་རྒྱུ་ལ། བདག་ ཅན་ བདག་གི་ ལྷན་ ཅན་ལ། ཉེ་བར་
ལེན་ [190 a] བ་ ལག་ག་ ལྷན་ལེན་ དེ་ཅན་བཟ་ན་ ལྷེ་བ་ ཅན། — Rapprocher le
vers *Yuktiśaṣṭika: mamety aham ety proktaṃ yathā lāryatacāṣṭaj jmañi, tathā*
lāryavaçāt proktaḥ skandhāyatanaadhātatah (Bodhic. p. 376. 15).

4) Voir par exemple le *Ratnakūṭa* cité ci-dessous fol. 107 a

5) Voir Korn, *Manual*, p. 47; Warren, *Buddhism*, p. 190; *Dīgha N.*
II, p. 58; *Majjh. N. I.* p. 66; *Saṃ. N. II.* p. 3.

इति स्थितं । उपादाने हि क्षीणे तत्प्रत्ययो भवो न भवति । भवे निरुद्धे कुतो ज्ञाति-
 ब्रामरणादिकस्य संभव इति । एवं कर्म[104a]क्लेशक्षयान्मोक्षो भवतीति स्थितं ॥ कर्म-
 क्लेशानां तर्हि कस्य क्षयात्परिक्षय इति वक्तव्यं ॥ उच्यते ।

कर्मक्लेशा विकल्पतः ।

5 ते प्रपञ्चात्प्रपञ्चस्तु शून्यतायां निरुध्यते ॥ ५

अयोनिशो हि द्वयादिकं विकल्पपतो बालपृथग्जनस्य क्लेश उपजायते रगा-
 दिकः । वक्ष्यति⁽¹⁾ हि ।

संकल्पप्रभवो रागो द्वेषो मोक्षश्च कथ्यते ।

शुभाशुभविपर्यासान् संभवति प्रतीत्य हि ॥

10 उक्तं च सूत्रे⁽²⁾ ।

काम ज्ञानामि ते मूलं संकल्पात्कल ज्ञायसे ।

न त्वां संकल्पयिष्यामि ततो मे न भविष्यसि ॥ इति ।

एवं तावत्कर्मक्लेशा विकल्पतः प्रवर्तन्ते । ते च वि[11b. 130b]कल्पा अनादिम-
 त्संसारान्धस्तादज्ञानज्ञेयवाच्यवाचककर्तृकर्मकरणाक्रियाघटपरमुकुटरथद्वयवेदनास्त्रीयुक्त-
 15 लाभालाभमुखदुःखयशोऽप्यशोनिन्दाप्रशंसादिलक्षणानिद्विचित्रात्प्रपञ्चादुपजायन्ते ।

स चायं लौकिकः प्रपञ्चो निरवशेषः शून्यतायां सर्वभावस्वभावशून्यतादर्शने सति
 निरुध्यते ॥

कथं कृत्वा । यस्मात्सति हि वस्तुन उपलम्भे स्याद्व्योदितप्रपञ्चजालं । न ह्यनु-
 पलभ्य बन्ध्यादुक्तिरं द्वपलावपयपौवनवतीं तद्विषयं प्रपञ्चमवतारयति रागिणः । न
 20 चानवतार्यं प्रपञ्चं तद्विषयमयोनिशो विकल्पमवतारयति । न चानवतार्यं कल्पनाज्ञानमहं

1) = XXIII. 1.

2) Cité ad XXIII. 1 *gāthābhāṣādhānāt.*

ममेत्यभिनिवेशात्सत्कायदृष्टिमूलकान् ज्ञेयगणानुत्पादयति । न चानुत्पाद्य सत्काय-
 दृष्ट्यात्मकान् ज्ञेयगणान् कर्माणि शुभाशुभानिश्चयानि कुर्वति । ⁽¹⁾ न चाकुर्वाणाः कर्माणि
 ज्ञातिव्रतमरणशोकापरिदेवदुःखदोषनस्य -----⁽²⁾ एकात्रालीभूतं संसारका[101b]त्तार-
 गनुभवति ॥ एवं योगिनो ऽपि शून्यतादर्शनावस्था निर्वज्रेष्वस्त्रधधात्वायतनानि स्व-
 द्रव्यतो] नोपलभते । न चानुपलभमाना वस्तुस्वद्वयं तद्विषयं प्रपञ्चमवतारयति । न चा- 6
 भवतार्यं तद्विषयं प्रपञ्चं चिक्वल्पमवतारयति । न चानवतार्यं चिक्वल्पमकं ममेत्यभिनिवे-
 शात्सत्कायदृष्टिमूलकं ज्ञेयगणानुत्पादयति । न चानुत्पाद्य सत्कायदृष्ट्यादिकं ज्ञेयगणं
 कर्माणि कुर्वति । न चाकुर्वाणाः ज्ञातिव्रतमरणाख्यं संसारगनुभवति ॥ तदेवमजेष्वप्रपञ्चो-
 यमशिवलक्षणं शून्यतामागम्य यस्मादजेष्वत्प्रयत्नात्प्रत्ययिगमो भवति । प्रपञ्चवि-
 गमाच्च चिक्वल्पनिवृत्तिः । चिक्वल्पनिवृत्त्या चोपयत्तज्ञेयनिवृत्तिः । कर्मज्ञेयनिवृत्त्या 10
 च त्राननिवृत्तिः । तस्माच्छून्यतैव सर्वप्रपञ्चनिवृत्तिलक्षणात्तद्विर्वाणमित्युच्यते ॥

यद्योक्तं ⁽³⁾ जतकं ।

धर्मं समागतोऽर्द्धिंसा [Tib 191a] वर्णयति तत्रागताः ।

शून्यतामेव निर्वाणं नेत्रलं तदिकोभवं ॥ इति ॥

⁽⁴⁾ श्रीचार्यभाष्यविशेषास्तु श्राव्यप्रत्येकबुद्धानां यद्योदितशून्यताधिगमप्रतिपद्यमान 16
 एवं वर्णयति । अपरोत्पन्नप्रतिज्ञाविनष्टरसंस्कारवलापमात्रम[नात्मा]नात्मीयमवलो-

1—1) Omis dans le tibétain.

2) Mes *daurmanasayomasamel aji ūti*, *jañ samameka*. — Le mot *upāyāsa* semble nécessaire. *osamañjasa?*, *aneka?* *saññileka?*

3) = XII, 25, voir Muséon, N. S I p. 239.

4) Dans le commentaire *Prajñāpradīpa* dont il a été question ci-dessus p. 7, n. 6.

5) Mss. *pratīksanacisaroru*.

6) M. Max Walleser me communique, d'après l'édition noire, Mdo XXIII, fol 205 b, le texte de Bhavya, reproduit ici par Candrakīrti. ६३२

कथत आर्यश्चावकस्याप्यात्मोत्तमीयवस्त्रभावाद्धर्ममात्रमिदं⁽¹⁾ ज्ञापते म्रियते चेति दर्शन-
मुत्पद्यते । अहंकारविषयो ह्यात्मा [तद्भावात्तस्याप्यभावात्]⁽²⁾ । तद्भावादेव न क्वचिदाव्या-
त्मिकं वाह्यं वा वस्त्रस्तीति ममकारानुपपत्तेर्निर्ममो निरहंकारोऽहंमिति न स्वप्नवि-
निश्चितिरूपज्ञायतेऽन्यत्र व्यवहारे संकीर्तात् । प्रागेवाज्ञातसर्वसंस्कारदर्शिनो नि[105a]-
४ विक्ल्पप्रज्ञाचारविकारिणां महोद्योगिसन्नानामिति । अत आह ।

निर्ममो निरहंकारो यश्च सोऽपि न विद्यते ॥ इति ॥

तद्यमाचार्यो यथैवविधे विषये नाचार्यपदमतानुवर्ती तथा प्रतिपादिते मध्यमका-
वतारे ।

सपुत्र'स' । अयनस'स' ५५'सु'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु'
५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु'
५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु'
५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु'
५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु'
५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु'
५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु'
५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु'
५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु'

- kalāpa (सु'सु') est remplacé par सु'सु'. — Voir Bodhic. p. IX. 78. 102
(306. 6, 336. 11); Abhidh. k. v. Soc. As. 886b 9: yena... cittacaitasī arāḥṇa
tat kāyākarmothāpyate. — L'arūpa doit être considéré kalāpato, ... lhaṇi-
kato, etc. (Vis. Magga, XX). — Abhidh. s. VI 8. 10 (J. P. T. S 1834, p. 29).

- 1) सपुत्र'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु'
- 2) सु'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु'
- 3) सु'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु'
- 4) Mss. na tv arūpa.
- 5) सु'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु' ५५'सु'
- 6) L'auteur des sūtras, Kāgārjuna.

द्वारंगमायां तु धियाधिकं⁽¹⁾

इत्यत्रेति⁽²⁾ न पुनस्तदूपगो पन्न आस्थोयते ॥

घत एवोक्तं भगवतायां प्रज्ञापारमिताया भगवत्यां । श्रावकबोधिमभिसंबोद्धुकामेन सुभूतेऽस्यामेव प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यं । प्रत्येकबोधिमभिसंबोद्धुकामेन सुभूतेऽस्यामेव प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यं । अनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबोद्धुकामेन [Tib.181b] सुभूते ६ बोधिसत्त्वेन नरुसत्त्वेनास्यामेव प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यमित्यादि ॥

⁽⁴⁾ धाक् च ॥

यो इच्छन्तो सुगतप्राप्तकुं ङ्कुं भवेयं
प्रत्येकबुद्धु भविषो तय धर्गरात्रो ।

1) Mss *dhiyāpi n iti* — རིང་ལུ་ རོང་བར་ དེ་ ལྷོ་རང་ ལྷུག་བར་འགྲུར། et dans Madh. Av. རིང་ལུ་ རོང་བར་ ལྷོ་ ཡན་ — Le vers est incomplet — C'est le dernier pāda de la strophe 8 du 1er chapitre (fol. 226a 7 = p 19 l 1). La *dūraṅgamā* est la septième bhūmi, et le chapitre VII du livre lui est consacré. — Tandis que la méditation est la chose importante dans les stades avancés, le don et la pitié sont la caractéristique de la première bhūmi: རང་བོ་ ལྷིབ་པ་ཉིད་ དེ་ ལྷུག་བར་འགྲུར། (Ibid I 9).

dūraṅgama citta, *cessure vagans*, dans Dhammapada, 37, mais Therīgūthā, 281 *dūraṅgamā satimanto ..dukkhass 'antam prajānanti tena me samanū piyā*.

2) Mss. *iti .atreti na punas te dūṣ°, ity ucyate punanas* — D'après le tibétain *ity atrolaktān na...*

3) Comparer, pour la doctrine, p. 379 de l'édition de Calcutta

4) D'après le tibétain *api ca ... ity āha* — Mètre Vasantatilaka (-----).

5) Voir Ed. Māller, *Dial. der Gūthās*, p. 26 (*Lalita* p 419 *ga-mijā, °yā*)

इमु क्षान्तिं नागत्य न शक्यति पापुणोतुं

यथं चारुपारं गमनोप्यं श्रतीरदर्शा ॥ इति ॥

अत्राह । यद्येवमाध्यात्मिकवाक्यवस्त्रनुपलम्भादध्यात्मं बहिष्कारं मनोति कल्प-

नाज्ञानानामनुत्पादस्तत्तद्विमिति व्यवस्थापितं । यत्क्षीतदुक्ता भगवता ।

5

आत्मा हि आत्मनो नाद्यः [को नु नाद्यः] परो भवेत् ।

आत्मना हि सुदत्तेन स्वर्गं प्राप्नोति पण्डितः ॥

आत्मा हि आत्मनो नाद्यः [को नु नाद्यः] परो भवेत् ।

आत्मा हि आत्मनः साक्षी कृतस्यापकृतस्य च ॥

तद्यार्थसमाधिराज्ञे ।

10

कृष्णं क्षुभं च न नश्यति कर्म

आत्मन कृत्स्नं च वेदयितव्यं ।

1) *kṣ* ne fait pas position. — Mss. *kṣānti nāgati*. — *संक्षान्तिं नागतिं न शक्यते*

= Ils ne peuvent obtenir (ce qu'ils recherchent), s'ils ne s'appuyent sur cette *kṣānti* (c'est-à-dire sur la Prajñāpāramitā et la doctrine du double vide) — Comparer *anutpattikadharmakṣānti*, *anutpādajñāna*. — On peut lire *āgātya āgācca*.

2) Mss. *yathā āre pāragamanīyam attra ca darṣe*. *यथेन्यं कुं र्त्वा यं*
र्त्वा र्त्वा र्त्वा र्त्वा र्त्वा र्त्वा र्त्वा र्त्वा — Le sens paraît clair: de même, sans la Prajñāp., on ne peut devenir ni *grāhaka*, ni *pratyeḥa*, ni *buddha*; de même qu'un homme [au milieu de la rivière] ne peut aborder ni à droite ni à gauche, s'il ne voit pas la rive. D'après Pischel (Gr. der Pr.-Spr. § 165) *āra* = **āra* = *āra*. D'après Foucaux (M. Vyut.) *कुं र्त्वा र्त्वा* = *āram*, *arvāt*. — *gamanīyam* = *gantum*.

3) Mss. *kalpanājanāmam anut*.

4) Comparer Dhammapada 160. — La première stance est reproduite dans Abhidh. k. v. (apud Minajeff p. 226), et, avec variante (*yāti supañḍīteḥ*), Bodhic. p. IX. 73. — Elle est, dans ces deux textes, alléguée, comme elle l'est ici, en faveur de l'existence d'un moi.

5) Mss. *śubha* et *śukra* *रुग्न्वा* = *śukla*.

नो⁽¹⁾ च पि संक्रम कर्मफलस्य

नो च घकेतुका प्रत्यनुभोती ॥

इति विस्तरः । तत्कथं न विरुध्यत इति ॥ उच्यते । इदमपि किं नोक्तं भगवता ।

नास्तीदं सद्य चात्मा वा [105 b] धर्मास्त्वैते सकेतुकाः । इति ॥

तथा किं⁽⁴⁾ रूपं नात्मा रूपवान्नापि चात्मा रूपे नात्मा नात्मनि रूपं । एवं पात्रत् ६

विज्ञानं नात्मा विज्ञानवान्नात्मा विज्ञाने नात्मा नात्मनि विज्ञानमिति ॥

तथा 'घनात्मानः सर्वधर्मा इति ॥ तत्कावगिदानीमनेनाग्नेन पूर्वकस्यागमस्य वि-
रोधो⁽⁵⁾ न स्यात् । तस्माद्देशनाभिप्रायोऽत्र भगवतोऽन्वेद्यः । सागान्धेन तु भगवद्भिवृद्धेः
प्रवचने⁽⁶⁾ नेषनोतीर्थाविस्तरप्रभेदेऽप्यपत्रागिदनेपशुद्धिपन्नाकारविवोधनपरैरादित्यकल्पैरन-
स्तंगतिर्मक्ताकहृषोपापविज्ञानगमस्तिविस्तरैः⁽⁷⁾ ।

10

घात्मेत्यपि [Tib. 132a] प्रज्ञापितमनात्मेत्यपि देशितं ।

बुद्धेर्नात्मा न चानात्मा काश्चिदित्यपि देशितं⁽⁷⁾ ॥ ६

1) Mss. *no citta sa(m)ramats*. लस' रन' रसस'सु' रस्ये'स'रन' सेरु। *Le lai-*
man et son fruit ne passent pas d'une existence dans une autre.

2) Mss. *nāra ahelupratyanubhāci* कुं रन' कुंर'सेर'सर' यन' रसुन'स'
सेरु। = *na cāpy ahelupratyayo bhāti*.

3) Mss. *nirudhyate*

4) C'est le *caturdhā vicāra* que les sources pāliques développent volontiers,
par exemple Sam. N. III, p. 44, IV, p. 267. — Nāgārjuna's Friendly
Epistle, 49 (J. P. T. S 1886, p. 16) — Il y a aussi quatre *pañśas* M. Vyut. § 208,
mais *ātmanīyam rūpan* remplace le *ātmanī rūpan*.

5) Mss. *nirodho*.

6—G) Manque dans le tibétain.

7) स'र'स'सो' सेर' सुन' स'र'स'सु'सु'र'सेर'। स'र'स'सेर' सेर' सुन' स'र'स'
स'र' सुन'। स'र'स'सु'स'स'र'स'सु'स' स'र'स' रन' से। स'र'स'सेर' स'र'स'सेर' सेर'
सुन' स'र'स'।

घत्र चायमगिप्रायः । इह ये ¹⁾ आत्माभावविपर्ययसिद्धि⁽²⁾दर्शनधनतिनिरूपलावच्छादि-
 ताजेयवृद्धिनयनतया लौकिकावदातदर्शनविषयानतिक्रान्तमपि भावज्ञातमपश्यन्तो व्य-
 वहारस्तथावस्थिता एव सतः क्षितिमलिलञ्चलनप्रयनाभिधानतद्वमात्रानुवर्णनयया मू-
 लौदीनोदिका[किण्ण]ादिद्रव्यविशेषपरिपात्रमात्रप्रत्ययोत्पन्नमदमूर्च्छादिसामर्थ्यविशेषानुग-
 5 तगम्ययानोपलम्बयत् कललादिगन्तुभूतपरिपाकमात्रमभूता एव बुद्धीरनुवर्षयतः पूर्वात्ता-
 परात्तापवादप्रवृत्ताः सतः परलोकमात्मानं चापवदन्ते । नास्त्यथं लोको नास्ति परलोको
 नास्ति मुक्ततद्व्यक्तानां कर्मणां फलविपाको नास्ति सन्न उपपादुका इत्यादिना । तदप-
 वादान्न स्वर्गापवर्गविशिष्टेष्टफलविशेषान्तेरपराम्बुधाः सततसमितमकुशलकर्मभिसंस्क-
 रणा[106a]प्रवृत्ता नरकादिमरुप्रयातपतनाभिमुखाः ॥ तेषां तदसद्दृष्टिनिवृत्त्यर्थं घतुमशो-
 10 तिचित्तचरितसकृन्नेदभिन्नस्य [Tib. 132b] सन्नधातोर्षवाणयानुवर्तकैश्चेपसन्नधातुत्तर-

1—1) Non représenté dans le tibétain. — Mes. *ye cātma yū sa(r)tiparyāsa?*

2) 'द' 'स' 'स' 'दे' lire 'दु' 'स' 'स'.

3) 'है' 'सु' 'द' 'हृ' 'स' = *anurātana*.

4) Mes. *mūlodanodakasyādiḍravya°*. — 'ठ' 'स' 'र' 'स' 'क' 'र' 'स' 'स' 'र' 'स'

ठु' 'र' 'र' 'स' 'स' 'स' 'स' *rta* = *rūta*, *phabs* = *lypa* (ce qui est excellent, voir Sarvadaraç. s. *Bibl. Ind.* p. 3, 2 en remontant. — Garad Candra *kiṅṅa*??), *chu* = *udaka*; mais *chan* = *surā*, et *drod* = *uṣṇa*.

5) = 'क' 'र'.

6) 'स' 'हृ' 'स' 'दे' 'सु' 'स' : — Comparer les doctrines d'Ajita, *Dīgha N. I.* p. 55 *n'atthi ayaṃ loka, n'atthi paro loka ... n'atthi sattā-opapātīlā...*

7) Le tibétain porte simplement 'सु' 'स' = *carita*. — Le *sattvaśāloka* (= *jīva°*, *Bodhic.* p. II. 62, voir *Bodhisattvabhūmi*, I, xvii, § 5) s'oppose au *bhājanaloka* (*Dh.-s.* LXXXIX, cp. Childers, p. 453). — Je ne sais rien de cette division en 84000 catégories.

णात्तिसेप्रतिज्ञासंपादनतत्परैः प्रज्ञोपायमहाकरूपासंभैरिपुरःसैरिर्निरूपमेरेकत्रगद्वन्द्वुभि-
 निरर्थेषोपल्लेगमक्षुव्याधिचिकित्सैर्गर्गवैर्गैराज्ञभूतिर्कीनमध्योत्कृष्टचिनेपन्नानुनिधत्त-
 या स्नानानां चिनेयानामकुशलवर्गकारिणामनुशलादि निवर्तयितुं बुद्धैर्गवद्विः द्वाचि-
 द्वात्मेत्यपि प्रज्ञपितं । लोके⁽⁸⁾ व्यवस्थापितं । अस्तेनुवाद्प्रतिपेधोपपत्तिश्च कर्मकारिणोपरो-
 क्षातो नाप्यस्तेनुतः श्रुतो मध्यमकारिताज्ञा चिस्तरण वेदितव्येति तत्प्रतिपेधार्थं नेह 3
 पुनर्वन्न यास्वोयते ॥⁽¹⁰⁾

पे तु⁽¹²⁾ सद्भूतात्मदृष्टादिनातिदीर्घतरात्मात्मोपभात्रल्लेखमूत्रकारश्च द्वा चिद्वंगना
 इव⁽¹¹⁾ मुद्गरगपि गताः कुशलवर्गकारिणो ऽकुशलवर्गप्रश्नवाच्यया यपि न शक्नुवन्ति त्रैधा-

1) Voir ci-dessus 302, n. 3

2) Tib = donés d'upāya, de science et de pitié.

3) *śayagaḍḍo*, non traduit

4) *niraraḥṣaḥo*, non traduit

5) Sur Bouddha médecin, voir J R A S 1903, 378.

6-6) Manque dans le tibétain.

7) Cp M. Vyut 245, 1262 s 4 *pranītaḥ, madhyaḥ, hinadhātula*. Cette division des disciples en trois catégories peut servir à plusieurs usages; elle correspond à la distinction des trois Vāhicules, elle justifie l'hypothèse d'un triple enseignement — Cp le *mrdu, madhya, adhimātra*

8) *loke* manque dans le tibétain

9) Chap VIII

10) Derniers mots de la 1re kārīka du premier chapitre Voir ci-dessus 12 15. — *ato*: L'auteur renvoie au *śāstra* (*Madhyaṃakaśāstra*).

11) Chap VI. 43 — Voir Bendall, *Subhāsitās* Muséon, N. S. IV. p. 391, n 4. le texte sanscrit et la traduction tibétaine.

12) Il y a deux *sammohas* *phalacipūlaḥ, tattvārthaḥ* (M. Vyut, § 245 1130, 1131). Le premier détruit la vérité relative (*samtīśatya*), le second se confond avec cette vérité — La négation du moi est bien plus nocive que l'hérésie du moi, voir *Bodhisattvabhūmi* I iv *puṅgaladr̥ṣṭiko jantur jñeyo lccalam muhyen na tu sarvaṃ jñeyam apavadeṭa, na tato nidānam opāyēsūpapadyeṭa, na viśaṃ- tādayen, na śaṃthūko bhavet chisūpadesu. . .*

13-13) Mss. *sūti alāl(ś)abaddhū vi(tyctomadhyamalāi o)haṅgamā* བདག་ཏུ་ ཡང་དག་པར་ ལྟ་བ་ མཛེགས་བ་ ལུ་ སྟ་བུ་ ལེས་ སྟོན་ཏུ་ རིང་བས་ ལྟོན་བ་ ལྟར་
 = *saddhūtātmadṛṣṭakāḥinūtādirghaḥṣṭulamahāsūtra[abaddhā] vihaṅgamā ita,* lectures très suspectes, car la place de *sūti* est ci-dessous, p. 358). 2.

14) རིང་པོར་ ལྟོན་ ཡང་ Mss. *sudūramavagatūh*

तुक्रभवेपपत्तिमतिवाञ्छ शिवमज्ञरमरणं निर्वाणपुरमभिगन्तु । तेषां मध्यानां विनेयानां
सत्कायदर्शनाभिनवेशशिशिलीकराणाय निर्वाणाभिलाषसंज्ञनार्थं धुईर्भगवद्भिर्विनेय-
नानुप्रकृचिकीर्षुभिर्नात्मेत्यपि देशितं ॥

ये तु पूर्वान्यासविशेषानुगतगम्भीरधर्माधिभोक्तैलब्धवीजपरिपाक्ताः प्रत्यासन्नव-
8 र्तिनि⁽⁴⁾ निवर्ण्य तेषामुत्कृष्टानां विनेयानां विगतात्मस्त्रेक्षणां परमगम्भीरमौन⁽⁵⁾प्रवच-
नार्थतन्नावगाहनसम[106 b]र्थानामधिमुक्ताविशेषमवधार्य ।

बुद्धैरात्मा न चानात्मा कश्चिदित्यपि देशितं ॥

यद्यैव ज्ञात्मदर्शनमतस्त्वमेव [Tib. 133a] तत्प्रतिपन्नभूतमप्यनात्मदर्शनं नैव तन्न-
मिति । एवं नास्त्यत्मा कश्चिन्न चाप्यनात्मा कश्चिदस्तीति देशितं ॥

10 यथोक्तमार्पर⁽⁶⁾लकटे । आत्मेति काश्यप अयमेकोऽन्तः । नैरात्म्यमित्ययं द्वितीयो-
ऽन्तः । परेतदनयोरेतयोर्मध्यं तद्व्यप्यमनिदर्शनमप्रतिष्ठमनाभासमविज्ञातिरकमनिकेतमि-
यमुच्यते काश्यप मध्यमा प्रतिपद्मार्णां भूतप्रत्यवेत्तेति ॥

उक्तं चार्पर⁽⁷⁾लवल्यां ।

1) [स्यस'यस्युस'त्यस' मैद'दु'दस'वस' = *traidhātukam atirāhyz.*

2—2) Mangué dans le tibétain.

3) सुवा'स'स'स'स'स' । Le *ōḥja* est l'*aādhimokṣa*; il est *paripakṣa* en raison de l'*abhyāsa*.

4) Ms. °*cartiny anirvāna*. — Le locatif dépend de *aādhimukti*, l. 6.

5) Le tibétain a simplement सुव'स'दैन'स'स' = *mumindra*. — Le chef de ceux qui pratiquent le *mauna*.

6) = ci-dessus 270. 7. (*avijñāptika* précède *anileta*) Comparer 269. 7. le *Kātyāyanāvya-vāda*.

7) Ce livre est cité ci-dessus 135. 7, 188. 18 et 346. 4

नैवमात्मा न चानात्मा यथाभूतेन लभ्यते ।

द्यात्मानात्मकृते दृष्टी यथा⁽¹⁾स्मान्महामुनिः ॥

दृष्टश्रुताद्यं मुनिना न सत्यं न मृषोदितं ।

पक्षादि प्रतिपन्नः स्यादुभयं तच्च नार्थतः ॥ इति ।

यत्तद्वैवं ह्येनमध्योत्कृष्टविशेषज्ञानायनानायेन द्यात्मानात्मतदुभयप्रतिषेधेन बु- 5
द्धानां भगवतां धर्मदेशना प्रवृत्ता तस्मान्नास्त्यागमत्रयो माध्यमिज्ञानां ॥

यत एवोक्तनार्थदेवपादिः ।

वारणां प्रागुपपन्नस्य मध्ये वारणमात्मनः ।

सर्वस्य वारणां यथाग्यो ज्ञानीते स बुद्धिमान् ॥ इति ।

तथाचार्यपादिरुक्तां ।

10

यत्रैव वैपाचार्यो मातृकामपि पाठयेत् ।

बुद्धोऽवदत्तथा धर्मं विनेयानां यथाज्ञानं ॥

केषां चिद्वदद्धर्मं पापेभ्यो विनिवृत्तये ।

केषां चित्युपयसिद्धार्थं केषां [Tib. 183b] चिद्व्यपनिमित्तं ॥

1) དེ་ལྟེང་ བརྗོད་ཀྱི་ = *tas mād iatāra* — *of ite* n'est pas traduit

2) C'est-à-dire tout le *ryavahāra*, tout le *prapañca*.

3) = *āgamena bādho*.

4) Dans le *Catuhçataka*, VIII. 15 — Voir Muséon, N. S I p 239

5) *ācārya* = *Nāgārjuna*. Ces stances ne se trouvent dans aucun des traités fondamentaux qui forment le རྗོད་ཀྱི་ལོ་ལོ་ལོ་ལོ་ལོ་ (Tār. p 302).

6) བརྗོད་ཀྱི་ལོ་ལོ་ལོ་ལོ་ལོ་

7) ལོ་ལོ་ལོ་ལོ་ལོ་ལོ་ལོ་ལོ་

द्वयानिश्चितमेकेषां गम्भीरं भूक्तुमीषणं ।

शून्यताकरुणामिषं केषां चिद्वोचिसाधनं ॥ इति ॥

अथ वा[107a]पमन्योऽर्चः । आत्मेत्यापि प्रज्ञापितं सांख्यादिभिः । प्रतिजणविनय-
राणां संस्काराणां कर्मफलसंबन्धानावमुत्प्रेक्ष्य । अनात्मेत्यापि प्रज्ञापितं लोकतीयतिकै-
5 पयत्यात्मानं संसर्तारमपश्यद्भिः ।

एतावानेव पुरुषो यावानिन्द्रियगोचरः ।

भद्रे वृक्षपदं ह्येतद्यद्दत्ति वच्छ्रुताः ॥

इत्यादिना ॥ तैमिरिकोपसञ्चकेशमशकादिष्वत्र तितैमिरिकैरिव बालजनपरिकल्पि-
तात्मानात्मादिवस्तुस्वद्वयं सर्वथैवापश्यद्भिः

10

बुद्धिर्नात्मा न चानात्मा कश्चिदित्यपि देशितं ॥

1) श्लेषः

2) अस्मिन् 'नेने' 'त्रु' 'रव' 'न' (अस्व' 'स' ou रव' 'स' ou अस्वे' 'न' ou नेव' 'न').

D'après Çarat Chandra: the cast out by the world, i. e. the despised of the people. — Cette explication, qui justifie la lecture *hphen*, est insuffisante. *rgyari-riñ-ba* = *āyata*, *ātata*. — *phan-pa* joue le rôle d'un suffixe.

3) *upapattyā* = अस्व' 'स' = par l'expérience. — Les Cārvākas sont *upapattiprātilambhikas*; les Āryas *dharmaṭāpratībabdhas* (? — M. V yut. 245. 57 et suiv.).

4) *samsattāram apacyatiḥ* — अस्मिन् 'स' 'न' 'न' 'न'.

5) *vṛkpadam* = श्लेषः 'नेने' 'त्रु' 'रव' 'न'. — Dans le Lokatattvanirṇaya de Haribhadra (Giornale della Società Asiatica Italiana, 1905, p. 290). le 'Bhāṭa-vādin' (= Cārvāka) s'exprime ainsi: etāvan eva loko 'yaṃ yāvaṃ indriyagocaraḥ bhadre vṛkpadam hy etad yad vadanty *abahuṣrutāḥ*. Mais l'éditeur. M. L. Sualī signale la variante Śaḍdarṣanasamgraha, vers 81: bhadre vṛkpadam *paṇḍitā* yad vadanti *bahuṣrutāḥ*; et il renvoie au commentaire en cours d'édition dans la Bibliotheca Indica.

पद्मोक्तमार्पितश्रागतगुह्यसूत्रे⁽¹⁾ । अथ खलु शास्त्रमतिर्वोधि सद्यो भगवत्समेतदवोचत् ।
 उपशम उपशम इति भगवन्ब्रुच्यते । क एष उपशमो नाम । कस्य घोषणमाहुपशम इत्यु-
 च्यते ॥ भगवानाह । उपशम इति कुलपुत्रोच्यते । क्लेशोपशमस्यैतदधिवचनं । क्लेशोपशम
 इति संकल्पविकल्पपरिकल्पपोपशमस्यैतदधिवचनं । संकल्पविकल्पपरिकल्पपोपशम इति
 [संज्ञामनसिचारोपशमस्यैतदधिवचनं] । संज्ञामनसिचारोपशम इति विपर्ययोपशम[107b]- 6
 मस्यैतदधिवचनं । विपर्ययोपशम इति क्लेशोपशमस्यैतदधिवचनं । क्लेशोपशमो-
 पशम इत्यविवर्धितगुणोपशमस्यैतदधिवचनं । अविवर्धितगुणोपशम इत्यविवर्धितगुणो-
 पशमस्यैतदधिवचनं । अविवर्धितगुणोपशम इत्युच्छेद्ग्राह्यतद्व्युपशमस्यैतदधिवचनं ।
 उच्छेद्ग्राह्यतद्व्युपशम इति सत्कायद्व्युपशमस्यैतदधिवचनं ॥ इति शास्त्रमते ये के चि-
 दारम्भवाचस्तुदृष्टिसंपुक्ताः संज्ञेयाः प्रवर्तन्ते सर्वे ते सत्कायदृष्टेस्तत्पश्यन्ते सत्कायद्व्युप- 10
 शमात्सर्वद्व्युपशम इति । सर्वद्व्युपशमात्सर्वप्रणिधानोपशम इति । सर्वप्रणिधानोपश-
 मात्सर्वक्लेशोपशमः ॥⁽²⁾ तद्यथापि नाम शास्त्रमते वृत्तस्य मूले हिने सर्वजाखापक्षफालानि
 शुष्यन्ति । एवमेव शास्त्रमते सत्कायद्व्युपशमात्सर्वक्लेशोपशमस्यैतदधिवचनं । सत्कायद्व्युपशमो जा-

1) Sur ce texte, la version chinoise, et le livre du même titre, mais très différent, qui est classé parmi les Dharmas du Népal, voir Çikṣūs. p. 7, n. 6 et 274, n. 1. — La citation (jusque p. 361 l. 1) manque dans le tibétain

2) *upaśama* = *punaranutpattidharmalayañāntiśasamuucchā* (Bodhic p. 350 7).

3) Sic Mss.

4) L'ordre peut paraître étrange: *avidyā* et *trṣṇā* sont *kleṣa*, *saṃskārās* et *bhava* sont *karman*. (Voir nos Deux notes sur le *Pratītyasamutpāda*, Congrès d'Alger, vol. I)

5) C'est-à-dire que le fidèle obtient l'*apranīhitasamādhi*, définie comme il suit: *tad...lastu mithyāvikalpasamutthāputena kleṣena pariṅhātāvā anclāda-saduṣṭam paçyataḥ . . .atvāpṛaṇādhānapūrvakā cittaśtutik* (Bodhisattvabhūmi I. xvii, § 14) — Voir ci-dessous p. 368 n. 1.

6—6) = Çikṣūs 242, 7—9; Bodhic. p. IX. 78 ad finem (avec la lecture *upaśāmyanīti*). — Même comparaison Sam. N. II 92 (*ruḥḥavaggo*), Nettip p. 14, et ailleurs

तमते अपरिज्ञातायां सर्वोपादानोपल्लेशा उत्पद्यन्ते । सत्कायदृष्टिपरिज्ञातोऽपि सर्वोपादानोपल्लेशा [108a] नोत्पद्यन्ते न बाधन्ते ॥

शात्मतिराक् । का पुनर्भगवन् सत्कायदृष्टिपरिज्ञा ॥ भगवानाक् । आत्मासमुत्थानं शात्मते सत्कायदृष्टिपरिज्ञा सञ्जासमुत्थानं त्री[वा]समुत्थानं पुद्गलासमुत्थानं दृष्ट्या समुत्थानं सत्कायदृष्टिपरिज्ञा । न खलु पुनः शात्मते सा दृष्टिर्दृष्ट्यात्म प्रतिष्ठिता न बद्धिर्धा प्रतिष्ठिता सा दृष्टिः सर्वतोऽप्रतिष्ठिता । यत्तस्या [अ]प्रतिष्ठिताया दृष्टेरप्रतिष्ठितेति ज्ञानमियं शात्मते सत्कायदृष्टिपरिज्ञा । सत्कायदृष्टिपरिज्ञेति शात्मते शून्यताया एतद्विधवचनं । यच्चून्यतानुलोमिक्या ज्ञात्या तां दृष्टिं नोद्भूयति । इयमपि

1) La *parijñā* est une connaissance d'une nature particulière, qui comporte la disparition de l'objet connu. Voir Sāp. N. III, p. 159—160 (*katamā ca bhikkhāve pariññā . rāgakkhaya, dosa°, moha°; ayam vuccati bhikkhāve pariññā*), cité (*uktam sūtre*) Abhidh k. v. Soc. As. fol. 332b 9 (*parijñā katamā . yaḍ atra cchandarāgāprahāṇaṃ, chandarāgasamatikramāḥ . yam ucyate pariññeti tistarak*).

2) Comparer et opposer le *pariyuthāna* et le *pariyasthāna*. — L'adjectif *cittasamutthāna*, Dh.-s. i § 667, 1195, etc.

3) *ānulomikī ḷṣāntī*, M. Vyut. § 245. 189 Bodhic. p. 428. 18; *ānulomikī*, Sukhāv. vyūha, p. 55. 12 (§ 32, *ad fin*) (apud Dh.-s. CVII, q. v. (b)); *satyānulomāḥ kṣāntayaḥ*, Div. Av 80. 1. — Des trois patiences de Dh.-s., la première seule (*dharmānādhyanāḷṣ°*) nous intéresse ici (b). On nous apprend, Majjh. II. 175, qu'elle est l'élément essentiel du *chanda*, et qu'elle procède de l'*atthaparikkhā* (*no ce taṃ atthaṃ upaparikkheyya, na-y-idaṃ dhammā nijjhānaṃ lhameyyū . yasmā ca kho atthaṃ upaparikkhati, tasmā dhammā nijjhānaṃ lhamanti .*).

D'après les théories relatives à l'accession aux nobles *phalas*, tout *jñāna* est précédé d'une *jñānakṣāntī*, qui n'est pas *jñāna* de sa nature, étant faite de *parimārgaṇa* ou de *nīvaraṇa*. (Voir Dh.-s. XCVI et ci-dessous, Chap. XXIV, 4).

ḷṣāntī, «state of saintly abstraction» (Div. 80. 2, 166 16, 240. 20), appartient à la classe des *nirvedhabhūgiyas* (M. Vyut. § 55. *uṣmagata, mārādānaḥ, ḷṣāntī, laukikāgradharma*, Bodhic. p. IX. 41; Wassilieff, 140). — Le disciple qui l'obtient est *nirvedhikaprajña* (M. Vyut. § 48, 82).

La *bodhisattvaḷṣāntī* est obtenue par l'intelligence de l'ineffabilité essentielle de tous les *dharmas* (*dharmāṇāṃ svabhāvatā = nirabhīṣyavacabhāvātā*), Bodhisattvabhūmi I xvii, § 12. — *dharmeṣu samyaksamīraṇaḷṣāntī* (ibid. I vi).

(a) Les traductions de Max Muller (S. B. of the East, XLIX, 2, p 51) sont très contestables: *ghoṣānugā* = resignation following the sound; *ānulo-*

शात्तमते सत्कायदृष्टिपरिज्ञा । सत्काय इति शात्तमते शून्यतानिगित्ता⁽¹⁾प्रीणिकित्तानगिसं-
स्काराज्ञातानुत्पाददृष्ट्या तां दृष्टिं नोद्भूयति । इयमपि शात्तमते सत्कायदृष्टिपरिज्ञा ।
सत्काय इति शात्तमते अकाय एव न कसति⁽²⁾ न विकसति न चिनोति नोपचिनोति । आ-
दित एव तद्भूतं परिकल्पितं पञ्चाभूतं परिकल्पितं तत्र परिकल्पित[108b]तं न परि-
कल्प्यते न विकल्प्यते तत्र क्रियते न विद्यम्यते नोत्वाप्यते नाद्यवस्यते । तदुच्यते ८
उपशम इति ॥

शात्तमतिरारु । उपशात्त उपशात्त इति भगवन्मुच्यते कस्योपशमादुपशात्त इत्यु-
च्यते ॥ भगवानारु । आरु⁽³⁾म्वनतः शात्तमते चित्तं झलति । यत्र भूप घालम्बनीकरोति
तत्र झलत्यन्त्रलन्नुपशात्त इत्युच्यते । तद्यथापि नाम शात्तमते ऽग्रिरुपादानतो झलत्यनु-
पादानतः शाम्यति । एवमेवालम्बनतश्चित्तं झलति । घनालम्बनतः शाम्यति ॥ तत्र शा- 10
त्तमते उपायकुशलतोऽप्यं बोधिसत्त्वः प्रज्ञापारमितापरिशुद्ध घालम्बनसंगतां च प्रज्ञानाति ।
कुशलमूलारम्बन च ज्ञमयतीत्यादि ॥

*mli = resignation to natural consequences, anutpattiladharmo = res-
ignation to consequences which have not yet arisen. — Sur ghoṣa, voir ci-
dessous p 378, n. 1. — Sur l'anutpatti'a°, J. n. u. k. ā. p. 88 ... adhyātma-
bāhyasarradharmānupalabdhibhūh (?) nīh-rabhiā adarṣanād utpādadarṣitīc-
īrytau . anutpattiladharmāḥāntīm pratyabhatē. — Cp l'anutp. ādayānūna*

(b) Les deux autres (*duhkhādhūācānāl'ānti*, supporter la souffrance, *parā-
pal'āramarṣanāḥānti*, pardonner les injures) sont expliquées dans Bodhic
Chap. VI. 9—21, 22—51. Ce texte attribué à la troisième patience (VI. 52 et
suiv.) un sens qu'elle ne paraît pas avoir habituellement: résignation résultant
de l'examen des lois de l'acte et de la nature de la souffrance.

1) *śūnyatāsamādhi = eartābhīṭāpātmaena rābhāīena ivaṣṭam nīrabhi-
lāpyasābhāraṁ taṣṭu paṣyataḥ yā cittaṣya sthitiḥ — ānimittasamādhi = tad..
easṭu sarārikālpaprapañcanimittāny apaniya yathābhūtam cāntato manasīkur-
vato .. yā cittaṣya sthitiḥ* (Bodhisattva bhūmi, I, xvii, § 14).

2) *Mss. Lesati, Leṣati.*

3) Il faut donc réaliser *l'āramanacchedano nāma samādhi* (M. Vynt
§ 21 68) — La destruction (*l'saya*) des *l'leṣas* est réalisée (1) *ālambanaparjñānāt*,
(2) *tadālambanasamāksayāt*, (3, 4) *ālambanaprahāṅc ca pratipakṣodayāt* (Abhidh.
k v., Soc. As., 380a).

4) Dans le sens de combustible, cp. Mh v. III, 546. — Bh avya, Sectes, 185a.

अत्राह । यदि बुद्धैर्भगवद्भिर्नात्मेति देशितं नानात्मेति किं तर्हि देशितमिति ॥
उच्यते ।

निवृत्तमभिधातव्यं निवृत्ते चित्तगोचरे ।

अनुत्पन्नानिरुद्धा हि निर्वाणमिव धर्मता ॥ ७

5 इह यदि किं चिदभिधातव्यं वस्तु स्यात्तद्देश्येत । यदा त्वभिधातव्यं निवृत्तं वाचां
विषयो नास्ति तदा किं चिदपि नैव देश्यते बुद्धैः । कस्मात्पुनरभिधातव्यं नास्तीत्याह ।
निवृत्ते चित्तगोचर इति । चित्तस्य गोचरः चित्तगोचरः । गोचरो वि[109a]षय चारुन्वण-
मि[11b. 184a]त्यर्थः । यदि चित्तस्य कश्चिद्गोचरः स्यात्तत्र किं चिन्निमित्तमध्यारोप्य
स्याद्वाचां प्रवृत्तिः । यदा तु चित्तस्य विषय एवानुपपन्नस्तदा ह्य निमित्ताध्यारोपो येन
10 वाचां प्रवृत्तिः स्यात् ॥ कस्मात्पुनः चित्तविषयो नास्तीति प्रतिपादयन्नाह ।

अनुत्पन्नानिरुद्धा हि निर्वाणमिव धर्मता ॥

यस्मादनुत्पन्नानिरुद्धा निर्वाणमिव धर्मता धर्मस्वभावो धर्मप्रकृतिर्व्यवस्थापिता
तस्मान्न तत्र चित्तं प्रवर्तते । चित्तस्याप्रवृत्तौ च कुतो निमित्ताध्यारोपः । तद्भावात्कुतो
वाचां प्रवृत्तिः । अतश्च न किं चिद्बुद्धैर्भगवद्भिर्देशितमिति स्थितमविकलं ॥ अत एव च
15 वर्ह्यति

सर्वोपलम्भोपशमः प्रपञ्चोपशमः शिवः ।

न ह्यचित्कास्यचित्काश्चिद्धर्मो बुद्धेन देशितः ॥ इति ।

1) Mss. *nivṛtticittagocaraḥ*; ci-dessous *nivṛtta* c° et *nivṛttih* c°. —
यद्देश्यमस्त्वं सुखं यद्देश्यमस्त्वे । शोभनं तु श्रेयं पुण्यं यद्देश्यमस्त्वं । न श्रेयं य-
द्देश्यं मत्प्राप्तयाम् । केषां हि तु यद्देश्यं यद्देश्यं न कर्तुं न शक्यं ॥ = *cittagocaranivṛtteh*.
Cité ci-dessous ad XXIV. 8.

2) Mss. *nivṛttih* c°.

3) Mss. *kasmāt para*c°.

4) = XXV. 24.

(¹) एवं चैतत् । अथ वायव्यः पूर्वपदः । गडुक्तं प्रपञ्चस्तु शून्यतायां निरुच्यते इति (²) कथं पुनः प्रपञ्चस्य शून्यतायां निरोध इति ॥ उच्यते । यस्मान्निवृत्तमभिधातव्यमित्यादि पूर्व-
वद्याख्येयं ॥

(³) अथ वा गदेतदुक्तं प्रागाध्यात्मिकत्रास्यस्वयनुपलम्भेनाश्रयात्वं वक्षिण यः सर्वदा-
दकारगणतारपरित्यज इत्यत्र तद्यगिति । कोदणं तत्किंचिदनुं वा शक्यते । तस्मात् 5
निवृत्तमभिधातव्यं निवृत्ते चित्तगोचरे ।

तत्र तद्वत् इति वाक्यशेषः [Tab. 184 b] । किं पुनः कारणं तत्र तत्र निवृत्तमभि-
धातव्यं निवृत्तचित्तगोचर इत्याह ।

यनुत्पन्नानिरुद्धा र्ति निर्याणामिव धर्म[109b]ता ।

इति पूर्वकमेवमेव व्याख्यानं योष्यं ॥

10

1) འདྲི་ནི་ ན་ རེ་ལྟ་ ཡིན་པ་ལས་ །

2) XVIII. 5, ci-dessus p 360 l. 5. — Le tibétain répète les deux derniers pādas de la K rīti.ā. ... *te prapañcēt prapañcas tu...*

3) Le tibétain répète les deux premiers pādas.

4) *atha tā* = རྣམ་པ་གཅིག་ཏུ་

5) *sarvadā* manque dans le tibétain.

6) ཅི་སྟེ་ བརྗོད་པ་ལས་ ། — Mss. *It tad val tutum tā, lam tad....*

7) འདྲི་ལྟར་ = *etam*.

8) ལྷོག་པས་ = *nyllam* = *nylle* Mss *nyllacallagocaras tatra....*

9) Mss. *tattata sti* — རེ་བོ་ནི་ཉིད་ རེ་ལ་

10) Mss *menttac* བརྗོད་པར་བྱ་བ་ ལྷོག་ཅིང་ ལེན་པ་ཀྱི་ ལྷོད་ལྷུ་ལ་ ལྷོག་
པར་ལྷུར་ ཞེ་ན།

अत एवोक्तमार्पतथागतगुणसूत्रे । यां च शाक्तमते रात्रिं तथागतो ऽनुत्तरां सम्यक्
 संबोधिमभिंसंबुद्धो यां च रात्रिमुपादाय परिनिर्वास्यति । अस्मिन्नसरे तथागतैर्नात्तर-
 मपि नोदाकृतं न प्रव्याकृतं नापि प्रव्याकरिष्यति⁽¹⁾ । कथं तर्हि भगवता सकलसुरासु-
 रनरकिंवरसिद्धविद्याधरोरुग्रप्रभृतिविनेयज्ञनेभ्यो विविधप्रकारेभ्यो धर्मदेशना देशिता ।
 5 एकत्वावागुदाकारेणैव तत्तज्ज्ञानमनस्तमोक्षणी ब्रह्मविधबुद्धिनलिनिवनविबोधिनी ज्ञ-
 रामरुपात्तरित्सागरोच्छोषिणी कल्पकालानलसर्पार्करश्मिवितरुद्धेपिणी शरदरूपमहा-
⁽²⁾ प्रभेति ॥

तदेवं सूत्रे ।

यथा पल्लकृतं तूर्यं वायते पवनेरितं ।

10

न चात्र वादकः कश्चिन्निश्चरत्यथ च स्वराः ॥

1) Le tibétain porte seulement མྲོ་ལམ་. — Une partie de ce fragment est citée ci-dessous fol. 171a et Bodhic. p. 419. 7 (IX. 35 — *frā* p. 276. 2) — On trouvera dans ce dernier ouvrage divers textes relatifs au silence de Bhagavat et visés par Kumārila dans le *Glokavārt*. (Voir J. R. A. S. 1902, p. 374, n. 1)

Notre texte est en opposition très nette avec la vieille formule qu'il désigne: *yañ ca bhikkhave rattim tathāgato anuttaram sammāsañbodhim abhambujjhati, yañ ca rattim anupādisesūya nibbānadhātavyā parinibbūyati, yañ cāsmim antare bhāsati lapati middisati, sabban tañ tathēva hois no aññathā tasmā tathāgato ti vuccati* (Itiv. § 112; Sum. Vil., Intr. § 44, et ailleurs). Ce conflit n'est pas pour nous surprendre, car Wassilieff nous a appris, d'après l'autorité de Vasumitra, que les sectes se divisent sur ce point: le *samāhita* parle-t-il? (Bouddhisme, p. 235).

2) Ex conj. °*risyañiti*. — La citation s'arrête ici dans le tibétain (qui suppose *na prayāhṛtam* et passe à la stance l. 9); de même Bodhic. p. s'arrête à *nodāhṛtam*. Ci-dessous (fol. 171a), le texte diverge après avoir fourni la formule complète *nodāhṛtam na vyāhṛtam na prayāharati na prayāharisyati*.

3) Comp. Bodhic. IX. 51. *ekena sūtratulyena kiñ na sarvañ jñoditam*.

4) Mss. *tattarjanananamanastemoharāṇi, tatajjana-mastemo*.

5) Sur les sept soleils de la destruction du monde par le feu, voir Hopkins, *Great Epic* p. 475 (Vanap. 191. 10), Dahmann, *Mahābhārata*, I, p. 220; Hardy, *Manual*, p. 31; *Aug. N. IV. 100; Çikṣās. 247, n. 2*.

6) Mss. *visaradroṣiṇi, °hresiṇi*.

7) Paris, Calc. *prabhetyāha, pravaty*.

एवं पूर्वसुशुद्धत्वात्सर्वसंज्ञाजपेरिता ।
 वाग्निशक्तिं बुद्धस्य न चास्यास्तीक कल्पना ॥
 प्रतिश्रुत्कादप्यः शब्दा नाध्यात्मं न वक्तिः स्थिताः ।
 वागप्येवं नरेन्द्रस्य नाध्यात्मं न वक्तिः स्थिता ॥¹¹

तथा ।

5

देवत चोदिनि डुन्दुभि दिव्य कर्मविगारु निवृत्त गङ्गाणां ।
 देव पमतचिह्नारिणा जान्वा डुन्दुभिघोष पगुजि नभातो ॥
 सर्वं घनित्य घशाव्यत काणा इत्यर् घघ्नय फेनमभावाः ।
 गायनरोचिममो¹² दकचन्द्राः सर्चि भवाः मुयिनात्तमभावाः ॥
 डुन्दुभि वादि¹³ शक्रगरुदिः¹⁴ मर्हय संक्रामि धर्ममभावां [110c] ।
 धर्मकथां पकरोति गङ्गाणां या नत्रे¹⁵ जातत्रिरागऽनुकूला ॥

10

तद्यार्थमनाधिरात्रे ।

बुद्धो यदा भेद्यति धर्मरात्रः मर्वाणा धर्माणा पकाणको गुनिः ।
 त्पागुल्मवृत्तीपधि जेल पर्यत घभाव धर्माणा रचो भविष्यति ॥
 यावत्ति शब्दास्तकि लोकघाती मर्वे रूभावा न कि काशि भावः ।
 तावत्तु खो तस्य तत्रागतस्य स्वरु निशलो लोकविनायकस्य ॥

15

1) Le tibétain donne *sty ādi*, et, supprimant les autres citations, passe au texte que nous avons p. 368 l. 4.

2) Mes *codani*, *bodani*

3) Mes °*samoḍala*°.

4) Mes *supmorasi* a°.

5) Mes *ādi*, *bodhta*.

6) Lecture évidemment fautive

7) Mes *pālatha*

8) Voir ci-dessus 44. 2-5, 276 4.

इति विस्तरः⁽¹⁾ ॥ तथा ।

एकस्वरात्तु तव लोककित्तो नानाधिमुक्तिं स्वर्त् निश्चरती ।

एकैकमन्विममभापि तिनो ब्रूहि स्मितं प्रकृतकस्य कृते ॥

⁽²⁾ अत्रैके परिचोदयति । नास्तिकाविशिष्टा माध्यमिका यस्मात्कुशलाकुशलं कर्म
5 कर्तारं च फलं च सर्वं च लोकं भावस्वभावशून्यमिति ब्रुवते । नास्तिका अपि क्षेत्रज्ञा-
स्तीति ब्रुवते । तस्मान्नास्तिकाविशिष्टा माध्यमिका इति ॥

नैवं । कुतः । प्रतीत्यसमुत्पादा[व]ादिनो हि माध्यमिका हेतुप्रत्ययान् प्राप्य
प्रतीत्य समुत्पन्नत्वात्सर्वमेवेकलोकपरलोकं निःस्वभावं वर्णयति । यथा स्वप्नपवादिनो
नैव नास्तिकाः प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वा[Tib. 135a]द्वावस्वभावशून्यत्वेन न परलोकाद्यभावं
10 प्रतिपन्नाः । किं तर्हि ऐकलौकिकं वस्तुज्ञातमुपलभ्य स्वभावतस्तस्य परलोकादिका-
गमनमिहलोकाच्च परलोकगमनमपश्यत् इहलोकोपलब्धपदार्थसदृशपदार्थात्तरापवादं
कुर्वति ॥

तथापि वस्तुस्वप्नपेणाविद्यमानस्यैव ते नास्तित्वं प्रतिपन्ना इत्यमुना तावद्-
[110b]शनेन साम्यमस्तीति चेत् ॥ न हि । कुतः । संवृत्या माध्यमिकैस्तिबेनाभ्युप-
15 गमान् तुल्यता ॥

वस्तुतस्तुल्यतेति चेत् ॥ यद्यपि वस्तुतोऽसिद्धिस्तुल्या तथापि प्रतिपत्तुनेश्व-
तुल्यता । यथा हि कृतचौर्यं पुरुषमेकः सम्यगपरिज्ञावैव तदमिन्नप्रेरितस्तं मिथ्या
व्याचष्टे चौर्यमनेन कृतमिति । अपरस्तु सानाद्दृष्ट्वा द्रुषयति । तत्र यद्यपि वस्तुतो नास्ति

1) Mes. *iti viṣṭer eṣā eka°*.

2) Ex conj. *racu*.

3) Nous retrouvons ici le tibétain.

4) Manque dans le tibétain qui donne: *naivam nāstīlāḥ prāṭītya°...°pū-
nyatena para°*. — «Les Nāstikas, affirmant le *svarūpa*, ne sont pas dans le même
cas; ils n'admettent pas (comme font les Mādhyamikas) la non existence de l'autre
monde, etc., en raison de la vacuité de toute nature propre, laquelle vacuité résulte
du Prāṭīyasamutpāda, mais bien au contraire.....»

भेदस्तथापि परिज्ञात्भेददेकास्तत्र मृषावादीत्युच्यते । अथरस्तु सत्यवादीति । एकस्यापशसा
चापण्येन च सम्यग् परीक्ष्यमाणो युज्यते नापरः । एवमिहापि यथावद्विदितवस्तुस्व-
पाणां माध्यमिकानां द्रुवतामत्रगच्छता च वस्तुस्वल्पभेदेऽपि यथावद्विदितवस्तुस्व-
द्वेषैर्नास्तिकैः सक्तं ज्ञानाभिधानयोर्नास्ति साम्यं ॥ [Tib. 185b] यथैव क्युपेतात्सामान्ये
[७]प्रतिसंख्या[१]प्रतिसंख्यागोपेत्तक्रयोरेव पद्मग्रनार्कतोर्नात्यन्धचक्षुष्मतीश्च^{११} विषमप्र- 5
पाले^{१२}प्रदेशविनिश्चितसागान्धेऽपि यथास्ति^{१३} मरुतान्विशेषस्तथा नास्तिज्ञानां माध्यमि-
कानां च विज्ञेयो भविव्यतीति पूर्वाचार्या इत्यलं प्रसङ्गेन प्रकृतमेव व्याख्यास्यामः ॥

यत्राह । यद्यप्येवं ।

अनुत्पन्नानिरुद्धा हि निर्वाणामित्र धर्मता ।

तस्यां च नास्ति वाक्चित्तयोः प्रवृत्तिः । तथापि नैवासावदेष्टव्यमना शक्या ज्ञानैर्विज्ञानु- 10
मित्यवश्यं तस्यामवतारणार्थं विनियमनानां मंत्रतिमत्यापेक्षया यदा चिद्देजानुपूर्व^(111a)-
व्यां भवितव्यमित्यतः सा कथ्यतामिति ॥ उच्यते । इयमत्र बुद्धानां भगवतां तज्ज्ञानता-
वतारदेशानुपूर्वा विज्ञेया यदुत ।

सर्वं तद्यं [न वा तद्यं] तद्यं चातद्यमेव च ।

नैवातद्यं नैव तद्यमेतद्बुद्धानुशासनं ॥ ८

16

1) Voir M. Vynt § 96 *nāsty apratisaṅghyāyopel sū* [tathāgatasya].
— Cp *pratisaṅghyāpratisaṅghyānirrodha*, *Brahmas.* II. 2 22; *Album Kern*,
p. 111. — Il y a deux *upel sū*, *el atraṣaṅghyānirrodhā*, *nānātra*° (sūtra cité *Abhidh. k. v.*
S. 14, 218b 3) — *Les dix upel sū* de Hardy, *Manual*, p. 605, dans *Atthasā.*
§ 172; voir Dh. sūi, p. 30, 48 et 373 — Quatrième *brahmarhāra*, Dh -s XVI
(indifference, Kern; disinterestedness, equanimity, unbiassedness, M^o Rhys
Davida).

2—2) Mss *viṣya*°. — Manque dans le tibétain.

3) Manque dans le tibétain.

4) *ānupūrva* = རྒྱུ་ལྡན་ = *krama*

5) མཐོག་ཅན་ ཡང་དག་ ཡང་དག་མེད། ཡང་དག་ ཡང་དག་མ་ཡིན་ ཉེད། ཡང་
དག་མེད་ མེད་ ཡང་དག་ མེད། དེ་ནི་ མངས་རྒྱུ་ རྗེས་སྐྱེད་པའོ།

तत्र ।

पद्मस्य प्रियं पूर्वं तत्तत्तस्य समाचरेत् ।

न हि प्रतिकृतः पात्रं सद्धर्मस्य कथं च न⁽¹⁾ ॥

नान्यथा भाषया श्लेषः शक्यो ग्राहयितुं यथा ।

5 न लौकिकमृते लोकाः शक्यो ग्राहयितुं तर्था⁽²⁾ ॥

तथा च भगवतोक्तं । लोको मया सार्धं विव्रदति नाहं लोकेन सार्धं विव्रदामि ॥

यल्लोकेऽस्ति संमतं तन्ममाप्यस्ति संमतं । यल्लोके नास्ति संमतं ममापि तत्रास्ति संमत-
मित्यागमाच्च⁽³⁾ ॥

⁽⁴⁾ इत्यादित एव तावद्भवता [Tib. 136a] स्वप्रसिद्धपदार्थेदस्वद्वयविभागध्वण-

10 संज्ञाताभिज्ञापस्य विनेपुञ्जनस्य⁽⁵⁾ यदेतत्स्कन्धधात्रायतनादिकमविद्यतैमिरिकैः सत्यतः

परिकल्पितमुपलब्धं तदेव तावत्तद्व्यमित्युपवर्णितं भगवता तद्दर्शनापेक्षया 'आत्मनि
लोकस्य गौरवोत्पादनार्थं । विदितनिर्वशेषलोकवृत्तात्तोऽर्थे भगवान् सर्वज्ञः सर्वदर्शी⁽⁶⁾ यं

1) Se lit., cité d'après une source non déterminée (*anyatra*), dans *Subhāṣi-tasamgraha* (Ed. C. Bendall, Musée N. S. IV. p. 885. s): *yaḍ yaḍ yasya hitam...* — Ici se placent, dans les Mss., les mots ci-dessous (9—10). — Le tibétain indique (ལེན་བྱུང་དོན་) que la stance suivante ne fait pas corps avec celle ci.

2) Voir Dogmatique Bouddhique I p. 25 (J. As. 1902, II. p. 257).

3) Sañ. N. III p. 133. *nāhaṃ bhikkhave lokena vicadāmi, loke ca mayā vicadati. na bhikkhave dhammavādī kenaci loṇasmim vicadati. yaṃ bhikkhave ratthi sammatar, loke paṇḍitānaṃ ahaṃ pi taṃ natthi vadāmi.* — *saṃmata* = སྐད་མང་འདོད་མ = *saḍ iṣṭa* = *saṃ mata*.

4—4) Précède dans les Mss. la citation *nānyayā bhāṣayā...*

5) ལྷ་ལ་ལྷ་ལ་ལྷ་ལ་ལྷ་ལ་ = «qu'ils admettent sans discussion». Comparer *Bodhic. p. IX. 6 pratyakṣam api rūpādi prasiddhyā na pranānataḥ.* — Et ci-dessus 34. 13.

6) Mss. *saṣyam*.

7) ལྷ་ལ་ལྷ་ལ་ལྷ་ལ་ལྷ་ལ་ — Mss. *darṣa yenaivam, ya naitam.* — La fin de la phrase (*upadīṣṭarūn*) rend la correction presque nécessaire.

यत्कारणं प्रतीत्य [यत्]कार्यमुत्पद्यते । तद्यथा शालिवीजं प्रतीत्य पृथिव्यादि-
 सामग्रौ च शाल्यङ्कुर उपायते । न हि तावत्तदेव तदिति शक्यते वक्तुं । नैव यदेव बीजं
 स एवाङ्कुरो जन्यजनकयोरेकत्वप्रसङ्गात् । ततश्च पितापुत्रयोर्प्येकत्वं स्यात् । अनन्यत्वा-
 न्नाङ्कुरावस्यायामङ्कुरवद्द्वोजन्यरूपमपि स्यात् । बीजवच्चाङ्कुरस्यापि ग्रहणं⁽¹⁾ स्यात् ।
 5 नित्यत्वं चैवं बीजस्य स्यादविनाशाभ्युपगमात् । ततश्च शाश्वतत्वादप्रसङ्गान्महादेवराशिः
 स्यात्कर्मपालायभावप्रसङ्गात् [118b] । एवं तावद्यदेव बीजं स एवाङ्कुर इति न पुष्यते ॥
 न चान्यदपि तत्तस्मात् । नापि बीजादङ्कुरस्यान्यत्वं बीजमत्तरेणाप्यङ्कुरोदयप्रसङ्गात् ।

यद्यन्यदन्यस्मान्दन्यस्मादप्युत्ते भवेत् ।

इतिवचनादङ्कुरावस्थाने ऽपि बीजानुच्छेदप्रसङ्गात् । ततश्च सत्कार्यत्वाददोषः स्यात् ॥
 10 यतश्चैवं यत्कारणं प्रतीत्य यत्कार्यमुत्पद्यते नैव तत्कारणं कार्यं भवति । न च तस्मा-
 त्कारणात्तत्कार्यम[Tib. 139a]न्यत् । तस्मान्न कारणमुच्छिन्नं नापि शाश्वतमिति शक्यते
 व्यवस्थापयितुं ॥

यद्योक्तनायदेवपादैः ।

यस्मात्प्रवर्तते भावस्तेनोच्छेदो⁽⁴⁾ न जायते ।

15 यस्मान्निवर्तते भावस्तेन नित्यो न जायते ॥ इति ॥

उक्तं चार्थललितविस्तरसूत्रे ।

1) ཡན་ལྷན་ ར་སྟོན་ལྷན་ ལྷན་ལུ་ ཡན་ འཛིན་བར་ ལེ་ འཕྱུར་རོ། = *grahaṇa-*
na syāt.

2) Ci-dessus XIV. 6.

3) *Çataka*, X. 25 (Muséon, N. S. I. p. 299).

4) Sic Mss. — ལྷན་བར་ ལེ་འཕྱུར་

5) Page 210, l. 4 de l'édition de la *Bibl Indica* (= 176.11). — Cité
Çikṣā. 238. 9. — Le tibétain porte seulement ར་སྟོན་ལས་

वीजस्य सतो यथाङ्कुरो न च यो वीज स चैव अङ्कुरो ।

न च अन्यु ततो न चैव तदेवमनुच्छेद् अशाश्वतधर्मता ॥ इति ॥

तदेवं पद्योपवर्षितिन न्यायेन ।

अनेकार्थमनानार्थमनुच्छेद्मशाश्वतं ।

एतत्तल्लोकनाथानां बुद्धानां शासनामृतं ॥ ११

5

महाकाशपोपायमकामेधयत्ननिरत्तरावच्छादिताकाशधामतुपर्यत्तदिगमपडलानां रा-
गादिक्लेशगणसमुदाचारानिततीक्ष्णतरादित्यमपडलोपतापितनगज्जातिशरामरपाडुःखदक्-
नसंतापोपशमतत्पराणां सतताचिरतयथानुद्वपचरितप्रतिपत्तसद्धर्मदेशनामृतधारापातिर्य-
धानुद्वपविनेषननुशूलमूलशस्यौपधिपालफुल्ललतोत्पन्नातिवृध्यनुजिघृक्षणां सद्धर्मामृतम-
ह्वार्षवर्षाणां सम्यक्संबुद्धमहानागानामत्राणालौकिकत्रायानामनाथनाथानां सक्र- 10
[114a]ल्लोकनाथानामेतत्तत्सद्धर्मांमृतं सकलत्रैधातुत्रभवद्दुःखलपस्वभावं पद्योपवर्षितिन
न्यायेनैकान्यान्यव्यवहितं शाश्वतोच्छेद्वादविगतं च विज्ञेयं ॥ एतद्धर्मतत्त्वामृतप्रतिपन्नानां
श्रावकाणां [Tib. 189 b] श्रुतचित्ताभावनाक्रमात्प्रवर्तमानानां शीलसमाधिप्रज्ञात्मक-
स्कन्धत्रयामृतरसस्योपयोगान्वियतमेव शरामरणस्यस्त्रभावनिर्वाणाधिगमो भवति ॥ अथा-

1) स्रग्'कुस' र्द्वैग'हेक्'मर्गे'द्वमस'थ्रि। सस्र'क'य' ससु'र'कैरु' सुस'य' रे।
रं'क' ग'थैग' म' प्यै' स'र' मे'क'। क'र'य' म' प्यै' ह'ग' म' प्यै'॥

2) Voir ci-dessus 371. 1; cp M. Vynt. § 245 27, °vyāpīn, °vyāpāka; ibid § 19 21, Bodhic p. VII 31; °prasārāvadhī, Ibid. II. 2. 5 — digantavyāpīn, ibid II. 16.

3) Les trois *prayñās*, *gruta*°, etc, M. Vynt. § 75, Vis. Mag. XIV, Bodhic. p. 5. 1, 110. 2, 349 12. — Deux *prayñās* (*gruta*° = *parato ghoṣato yā uppaṅgati*... *cintā*° = *yā aṅghattāṃ yoniṣomanasikāreṇa uppaṅgati*), Petakopadesa, ap Minayeff, Recherches, p 210; voir ci-dessus p 362, n. 3a. D'après Nettip. p. 8, la *bhāvanāmayī* est produite *parato ca ghoṣena paccattasamūtiṭṭhena ca yonisomanasikāreṇa*. — Voir aussi p. 50 — La *cintā* et la *bhāvanā* sont longuement étudiées dans *Bodhisattvabhūmi*, I. viii. § 4. — Avant d'être *anāsraṇā* la *prayñā* est *luṇḍasāsraṇā* (Abhidh. k. v. 241 b).

4) Voir ci-dessus 292, n. 4.

पि कथं चिदिहापरिपक्वकुशलमूलतया श्रुत्वाप्येतत्सद्धर्मात्तं दृष्ट एव धर्मे⁽¹⁾ न मोक्षमासाद्यन्ति । तथापि जन्मान्तरेऽप्यवश्यमेवां पूर्वकृतबलादेव नियता सिद्धिः संपद्यते ॥
पयोक्तं⁽²⁾ शतके ।

इह यद्यपि तन्नज्ञो निर्वाणं नाधिगच्छति ।

6

प्राप्नोत्यपन्नतोऽवश्यं पुनर्जन्मनि कर्मवदिति ॥

अथापि कथं चित् ।

संबुद्धानामनुत्पादे श्रावकाणां पुनः क्षये ।

सत्यार्यमार्गोपदेशककल्याणमित्रप्रत्ययवैकल्यान्न स्याद्धर्मतन्त्रामृताधिगमः । तथापि पूर्व-
जन्मान्तरधर्मतन्त्रश्रवणकृतबलादेव ऐकलौकिकोपदेशनिरपेक्षामपि प्रविवेकसेवामा-
त्रोपेतप्रत्ययानां स्वायुंभवं⁽³⁾

10

ज्ञानं प्रत्येकबुद्धानामसंसर्गात्प्रवर्तते ॥ १२

वापचेतसोः प्रविवेकोऽसंसर्गः कल्याणमित्रपर्येषणं वा⁽⁴⁾ ॥ तस्मादसंसर्गाद्वितोः
प्रत्येकबुद्धानामसंबुद्धकेषु काले यस्माद्भवत्येव धर्मतन्त्राधिगमः । तस्माद्वन्ध्या सि-

1) Mss. *dharmena*.

2) VIII. 22. — Cité par Candrakīrti dans le *Madhyamakāvātārabhāṣya*, ad I, 1, p. 2, l. 18. *karmavat* = *त्यस्यैव* = *karmaphalavat* de même qu'on obtient dans une naissance ultérieure le fruit de l'acte.

3) *upanata* = *स्यैव*.

4) *ह्येषां सदनसंक्रुषं क्रुषं स' सुद' वैद' । कुर्व' सैषां क्रुषं' सुद' वद' स' द' ।*
रद' सदनसंक्रुषं' श्रु' प्ये' मेष' वै । यद्देव' स' मेद' स' स' र' सु' श्रु' ॥ — Cité dans *Madh.*
av. bh. 3 1.

5) Comparer les conditions normales du salut: *kalyāṇamitrānusaṅgāt sūl' ā-
nām ca sadel' saṅgāt* (Gīkṣūś. kārikā 6).

6) Mss. *gasmād bhagavatteva, bhavatteva*.

द्विरस्य संबुद्धमकृत्वैश्वराज्ञप्रणीतस्य सद्धर्मतत्त्वामृतभैषज्यस्येति त्विज्ञेयं⁽¹⁾ ॥

यतश्चेतदेव[114b]मतोऽर्कृति प्राज्ञः प्राणानपि [Tib. 140a] परित्यज्य सद्धर्मतत्त्वं पर्येपितुमिति ॥

यथोक्तं भगवता आर्याष्टसाकृन्निकायां भगवत्यां⁽²⁾ कथं च भवगन् सदाप्रहृदितेन बोधिसत्त्वेन मक्तसत्त्वेनेयं प्रज्ञापारमिता पर्येपिता⁽³⁾ ॥ एवमुक्त्वा भगवान्नायुस्मत्तं सुभूतिं स्व- 5 विरमेतद्वोचत् । सदाप्रहृदितेन बोधिसत्त्वेन मक्तसत्त्वेन पूर्वं प्रज्ञापारमितां पर्येपमाणेन कायेऽर्थाधिकेन जीवितनिरूपेतेण लाभसत्कारश्लोकेऽर्थाधिके⁽⁴⁾निश्चितेन पर्येपमाणेन पर्येपिता । तेन प्रज्ञापारमितां पर्येपमाणेनारण्यगतेनात्तरिणात्तन्निर्घोषः श्रुतोऽभूत् । गच्छ⁽⁵⁾ कुलपुत्र पूर्वस्यां दिशि तत्र⁽⁶⁾ प्रज्ञापारमितां शोष्यसि । तथा च गच्छ यथा न कापक्तमद्यमनसिकारमुत्पादयसि । न स्त्यानमिद्धमनसिकारमुत्पादयसि । न भोजनमनसिकारमुत्पादयसि । 10 पावन्मा क्वचिच्चित्तं प्रणिधा अद्यात्मं वा बर्हिर्धा वा । मा च कुलपुत्र वामेनावलोकयन् गाः । मा दक्षिणेन [मा पूर्वेण] मा पश्चिमेन मा उत्तरेण मा ऊर्ध्वं मा अधः मा चानुविदिश- मवलोकयन् गाः । तथा च कुलपुत्र गच्छ यथा [नात्मतो] न सत्कायतश्चलसि न द्रव्यतो न वेदनातो न संज्ञातो न संस्कारेभ्यो न [चिज्ञानत]श्चलसि [Tib. 140b] । यो ह्यतश्चलति

1) Comparer Bodhisattvabhūmi, I. vi § 6 *tulyaṅgātītyo 'sya (pṛatyekabuddhasya) mārgaḥ grāhakaḥ, ayam tu . . . iṣṣaḥ paścime bhava . . . anācāryakaṃ pūti vābhyāsavaśāt saptatrimṣad bodhipakṣyaṅ dharmān bhārayitū sarvalakṣaṇaḥ aḥānam arhantaṃ sākṣāḥān ci*

2) Chap. XXX. — Page 481. 4 de l'édition de la Bibl. Indica

3) Sic Bibl. Ind. — Mss. *paryasṭā*, de même ci-dessous.

4) Mss. *anīḥṣitena* — स्त्री शङ्खस्यम्.

5) Bibl. Ind. *gaccha tvam*.

6) Ibid *tataḥ*.

7) Ibid *na pānīya°, na rātri°, na divasa°, na ṣṭā°, noṣṇa°*.

8) Mss. *sāhāryataḥ ca asī* — स्त्री शङ्खस्यम्.

स वितिष्ठते । [कुतो⁽¹⁾ वितिष्ठते] । बुद्धधर्मभ्यो वितिष्ठते । यो बुद्धधर्मभ्यो वितिष्ठते
संसारे चरति । यः संसारे चरति स प्रज्ञापारमितायां न चरति । न च तामनुप्राप्नोतीति ॥

⁽²⁾ यावन्मारेण पापीयसा उदकेऽर्थापिते । ⁽³⁾ अथास्यैतद्भू[115a]त् । यस्त्वृत्मात्मनः
कायं विद्धा [इमं] पृथिवीप्रदेशं रुधिरेण सिञ्चेयं । तत्कस्य कृतोः । अयं पृथिवीप्रदेश
5 उद्धतरत्नस्को । मारुतोधातुरितो⁽⁷⁾ धर्मोद्धतस्य बोधिसत्त्वस्य मत्सासत्त्वस्य शरीरे निपतेत् ।
किमिच्छमात्मभावेन करिष्याम्यवश्यंभेदनधर्मिणा । वरं खलु पुनर्ममैवंप्रपया क्रिययात्म-
भावस्य विनाशः कृतो भवेत् । न त्वेवं निःसामर्थ्यक्रियया । वद्वानि च ममात्मभावसत्त्-
त्वाणि कामकृतोः कामनिदानं भिन्नानि पुनः पुनः संसारे संसारतो न पुनरेवंप्रपेषु स्था-
नेषु । * * * । अथ खलु सदाप्ररुदितो बोधिसत्त्वो मत्सासत्त्वस्तीक्ष्णं शस्त्रं गृह्णोता सम्-

10 सादात्मानं विद्धा समत्तस्तं पृथिवीप्रदेशं स्वकेन रुधिरेणासिञ्चदित्यादि ॥

⁽⁸⁾ अथ खलु सदाप्ररुदितो बोधिसत्त्वो मत्सासत्त्वः सकृदर्शनदेवं धर्मोद्धतस्य बोधिस-

1) उ'त्यस' कु'स'स' अ'शु' दे'व ।

2) Miss. *samskāre* — अ'सि'स'स'स' श्रु'द'र' ।

3) Tib. et Bibl. Ind. *prajñāpāramitām*.

4) Chap. XXXI, p. 522. 5 ... *tat sarvam udakam antardhāpitan abhūt*.

5) p. 522. 9.

6) सु'स'स'स' voir Jäschke, s. voc. अ'सि'स'स'स'.

7) *ito bhūpradeṣād*. — Dharmodgata = उ'स'स'स'स'.

8) *kāye*.

9) *kini vānenātmanabhāvenāvagaṣyambhedanadharmīṇā kuryām*.

10) .. *manāyaṃ kāya evamrūpayā kriyayā vnaṣyatu, n. i tu niḥsāmarthyā-
kriyayā. api ca kāmahetoḥ*.

11) *sthāneṣu sādāharmaparigrahasya kṛtāḥ. yaḍi punar bhīdyante kāmam
evamrūpeṣu bhīdyantiām iti. atha khalu...*

12) *mahāsattva itī pratisamkhyāya tīkṣṇaṃ ṣaṣṭaṃ gṛhītā svalāyaṃ sa-
mantato viddhivā taṃ pṛthivīpradeṣaṃ sarvaṃ asiñca*.

13) Ibid. p. 524. 22.

14) *saha dārṣanenaiva*.

द्वस्य मन्दासद्वस्यैर्वद्विषं सुखं प्रत्यलभत । तद्यथापि नाम [प्रथम]ध्यानसमापन्नस्य⁽²⁾ भित्तो-
 रेकाग्रमनसिकारस्य [भित्तोः]⁽³⁾ । तत्रेयं [Tib. 111a] धर्मोद्गतस्य बोधिसत्त्वस्य मन्दासद्वस्य
 प्रज्ञापारमितादेशना पडुत सर्वधर्मसमतया प्रज्ञापारमितासमता । सर्वधर्मविचिन्तातया
 प्रज्ञापारमिताविचिन्ताता । सर्वधर्माचलताया⁽⁴⁾ प्रज्ञापारमिताचलता । सर्वधर्मानननताया⁽⁵⁾
 प्रज्ञापारमितामननता । सर्वधर्मास्तम्भिततया प्रज्ञापारमितास्तम्भितता । सर्वधर्मकर- 5
 सनया प्रज्ञापारमित्तिकरसता । सर्वधर्मापर्यक्षातया प्रज्ञापारमितापर्यक्षता । सर्वधर्मानुत्पा-
 दतया प्रज्ञापारमि[115b]तानुत्पादता । सर्वधर्मानिरोधतया प्रज्ञापारमित्तानिरोधता ।
 गगनापर्यक्षनया प्रज्ञापारमितापर्यक्षता । यावत्सर्वधर्मानभेदनतया प्रज्ञापारमित्तानभेद-
 नता सर्वधर्मानुपलाब्धितया प्रज्ञापारमित्तानुपलाब्धिता सर्वधर्मा[भिर्भविना]समतया प्रज्ञा-
 पारमिताभिभावनसमता । सर्वधर्मनिश्चेष्टतया प्रज्ञापारमित्तानिश्चेष्टता सर्वधर्माचिन्त्यतया 10
 प्रज्ञापारमिताचिन्त्यता वेदितव्येति ॥

॥ इत्याचार्य[Tib. 111b]चन्द्रकीर्तिपादोपरचितायां प्रसन्नपद्मयां मध्यमवृत्तावा-
 त्मपरीक्षा नामाष्टदशमं प्रकरणं ॥

1) *tādṛṣaṃ sukham.* — *Ms manī rūpaṃ.*

2) *°samāpanna clāgramanasikāro bhikṣuh*

3) D'après le tibétain

4) *acalanatayā.*

5) *mananārthena nūmarūpa* — ལྷོམ་མའི་བྱེད་. (Gālistamba). — Comparer *manyānā*, Dh - sni § 1116, 1233, Nettip p. 21, Bodhic. p IX. 88, ad finem, Pīkṣṣ. 261, n. 1.

6) ལྷོམ་མའི་བྱེད་མཉམ་མཉེན་ = °*dharmavā*°.

7) བྱེད་མཉམ་མཉེན་.

8) མི་ལུ་མཉེན་.

XIX.

कालपरीक्षा नामैकोर्नावंशतितमं प्रकराणं

घत्राह् । विद्यत एव भावानां स्वभावः कालत्रयविज्ञप्तिहेतुत्वात् ॥ इहातीताना-
गतप्रत्युत्पन्नास्त्रयः काला भगवतोपदिष्टास्ते च भावाश्रयाः । यस्मादुत्पन्नो निरुद्धो हि
5 भावस्वभावो ऽतीत इति व्यपदिश्यते । उत्पन्नो ऽनिरुद्धो हि वर्तमानः । अलब्ध्यात्मभा-
वोऽनागत इति । एवं भावस्वभावनिबन्धनास्त्रयः काला उपदिष्टास्ते च सन्ति । तस्मात्त-
न्निबन्धनोऽपि भावस्वभावोऽस्तीति ॥ उच्यते । स्यात्कालत्रयप्रज्ञप्तिहेतुर्नावस्वभावो
यदि कालत्रयमेव भवाद्भिमतं भवेत् । न [116a] त्वस्ति । यथा च नास्ति तथा प्रतिपा-
द्यन्नाह् ।

10 प्रत्युत्पन्नो ऽनागतश्च यद्यतीतमपेक्ष्य हि ।

प्रत्युत्पन्नो ऽनागतश्च कालेऽतीते भविष्यतः ॥ १

इह तावद्यादि वर्तमानानागतौ स्यातां तावपेक्ष्यातीतं कालं भवेतामनपेक्ष्य वा ।
तत्र यद्यतीतमपेक्ष्य सिध्यति तथा नियतमतीते काले भविष्यतः । यस्माद्यस्य हि यत्रासन्नं
तत्तेन ⁽⁹⁾नापेक्ष्यते । तद्यथा वन्ध्या स्त्री स्वतनयेन गगनमालतालता स्वकुसुमेन सिकता
15 स्वतैलेन ॥ अविद्यमानमप्यन्धकारं प्रदीपेन प्रदीपोऽप्यन्धकारेण प्रतिद्वन्द्वित्वेनापेक्ष्यत
इति चेत् । नैतदेवं [Tib. 142a] । अस्यापि साध्यसनत्वात् ॥ तदत्र यद्यतीते काले वर्तमा-
नानागतौ कालाविष्येतेऽपेक्षासिद्ध्यर्थमेवं सत्यतीते काले विद्यमानत्वाद्तीतकालात्मवत्त-

1) རྟུན་ལྷན་པུ་ རྟུན་ མཁོད་སྐབ་། རྟུན་ཏེ་ འདས་ལ་ སུལ་སྐྱེས་ ལྷན་པུ། རྟུན་
ལྷན་ རྟུན་ མཁོད་སྐབ་། འདས་ལ་ རྟུན་ཏེ་ རྟུན་པུ་ རྟུན་པུ་ རྟུན་པུ།

2) *yatattcenopeksetah* — རེན་ རེ་ལ་ སུལ་སྐྱེས་ མ་ རེན་ཏེ། = *tat tatra*.

योरप्यतीतत्वं स्यात् । ततश्चातीतोऽपि न स्यात् । यस्माद्धर्तमानावस्थातिक्रान्तौ च्यती-
तोऽसंप्राप्तोऽनागत इति स्यात् । यदा तु वर्तमानानागतयोरसंभवं एव । तदा कुतः कस्य
चिदतीतत्वं स्यादित्यतोऽतीतोऽपि न स्यात् ॥ अथ पद्योक्तदोषपरिनिर्णीयया ।

प्रत्युत्पन्नोऽनागतश्च न स्तस्तत्र पुनर्यदि ।

प्रत्युत्पन्नोऽनागतश्च स्यातां कथमपेक्ष्य तं ॥ २

5

* तत्रातीति काले यदि वर्तमानानागतौ कालौ न स्त इति परिकल्प्यते । एवमपि
तत्राविद्यमानत्वाद्गनेन्द्रीचरवन्नास्त्यपेक्षा ॥

अथापि स्यात्कालवादिनां विद्यते एव कालस्तत्र विमपेक्षया प्रयोजनमिति ॥
उच्यते । एवमपि [116b]

अनपेक्ष्य पुनः सिद्धिर्नातीतं विद्यते तयोः ।

10

प्रत्युत्पन्नोऽनागतश्च तस्मात्कालो न विद्यते ॥ ३

प्रत्युत्पन्नानागतयोरसंभवंतानपेक्षत्वात् । खरविषाणवत् । यतश्चैवं प्रत्युत्पन्नो
ऽनागतश्च तस्मात्कालो न विद्यते इति विज्ञेयं ॥

यदा चैवमतीतमपेक्ष्य वाऽनपेक्ष्य वा प्रत्युत्पन्नानागतयोर्नास्ति सिद्धिरेवं प्रत्युत्प-
न्नापेक्षया वाऽनपेक्षया वातीतानागतयोर[116b 142b]नागतापेक्षया वाऽनपेक्षया वा प्रत्यु- 15

1) Mss. *tatra pūn va yadi.*

2) १'ल्ल'सु' १'न' म'ले'द'स'म। ग'ल'दे' दे'द' मे'द'ल्ल'सु'द' १'ल्ल'सु'द'
१'न' म'ले'द'स'म। हे'ल्ल'सु' दे'द' स'ल्ल'स'स' ल्ल'सु' ॥

3) Mss *tatra caā atite...*

4) Tib *ajonte dar pane*

5) १'द'स'स'ल' दे' म' स'ल्ल'स'स'म। दे'ग'द'स' सु'स'स' प'द' म' प'द'। दे'सु'द'
१'ल्ल'सु'द' १'न'। म'ले'द'स' सु'स' सु'न' प'द' म' प'द' ॥

6) Mss. *asattvam asyāhita°.*

त्पञ्चातीतयोर्सिद्धाविध्यमाणायां तेनैव प्रत्युत्पन्नानागतयोर्तीतापेक्ष[याऽनपेक्षया वा-
सिद्धिक्रमेण ह्यपणसाम्यम[ति]दिशन्नाक् ॥

एतेनैवावशिष्टौ द्वौ क्रमेण परिवर्तकौ ।

उत्तमाधममध्यादीनेकात्वादौश्च लक्षयेत् ॥ ४

6 कथं कृत्वा ।

यद्यतीतो ऽनागतश्च प्रत्युत्पन्नमपेक्ष्य हि ।

कालोऽतीतोऽनागतश्च प्रत्युत्पन्ने भविष्यतः ॥

वालोऽतीतोऽनागतश्च न स्तस्तत्र पुनर्यदि ।

कालोऽतीतोऽनागतश्च स्यातां कथमपेक्ष्य तं ॥

10 अनपेक्ष्य पुनः सिद्धिर्न ज्ञातं विद्यते तयोः ।

तेनातीतोऽनागतश्च कालो नाम न विद्यते ॥

एष तावदेकः कालपरिवर्तः ।

अतीतो वर्तमानश्च यद्यज्ञातमपेक्ष्य हि ।

अतीतो वर्तमानश्च कालोऽज्ञाते भविष्यतः ॥

15 अतीतो वर्तमानश्च न स्तस्तत्र पुनर्यदि ।

अतीतो वर्तमानश्च स्यातां कथमपेक्ष्य तं ॥

अनपेक्ष्य पुनः सिद्धिर्नाज्ञातं विद्यते तयोः ।

अतीतो वर्तमानश्च तस्मात्कालो न विद्यते ।

1) Mss. *ahīcya mānāyā tanaiva* — मेषसदं.

2) ङीमसदे लुंय वै ढीरुंरुश्रीष। लुगम गतिषसं यल्लुंरुव रं।
मळैग रं रम ढवेरुय खैगष। गतिगय खैगषयडन मेषससु ॥

3) Mss. *anapeksya punah siddhir nāñātam...* रल्लुंरुय वै मः यल्लुंरुयम।
jāta = pratyutpanna; ajāta = anāgata (l. 13 et suiv.).

एष द्वितीयः कालपरिवर्त [117 a] इति¹ व्याख्यानकारिका इति¹) एवं द्वौ कालपरिवर्तौ बोद्धव्यौ ॥ यतश्चैवं विचारणे कालत्रयं नास्ति तस्मात्कालो न विद्यते कालाभावाच्च भावसद्भावोऽपि नास्तीति सिद्धं ॥

यथा चैतत्कालत्रयं विचारितमेवं ।

उत्तमाधममध्यादनेकत्वादीश्च लक्षयेत् ।

5

उत्तमाधममध्यामादीनि [Tib. 148 a] त्यादिशब्देन कुशलाकुशलाव्याकृतानि । उत्पादस्त्वितिभङ्गाः । पूर्वात्तापरान्तमध्यात्ताः । कामद्वपाद्व्यधातवः । शैलशैलनैवशैलनैवशैलत्वादयो पावत्तः पदार्थास्त्रिपदार्थसंबन्धव्यवस्थितास्ते सर्वे गृह्यन्ते । एकत्वादीश्वेत्यनेनादिशब्देन द्वित्वबहुत्वयोर्भङ्गात् एवोत्तमादप्य एकत्वादप्यश्च कालत्रयव्याख्यानानेन व्याख्याता वेदितव्याः ॥

10

अत्राह । विद्यत एव कालः परिमाणवद्भात् । इह यन्नास्ति न तस्य परिमाणवद्भावं विद्यते तद्यथा खरविषाणस्य । अस्ति च कालस्य परिमाणवद्भावं क्षणत्वमुहूर्तदिवसरात्र्यहोरात्रपक्षमाससंवत्सरादिभेदेन । तस्मात्परिमाणवद्भाविद्यत एव काल इति ॥ उच्यते । यदि कालो नाम कश्चित्स्यात्स्यात्तस्य परिमाणवद्भावं । न तस्ति । यस्मात् ।

नास्थितो गृह्यते कालः स्थितः कालो न विद्यते ।

15

यो गृह्येतागृहीतश्च कालः प्रज्ञप्यते कथं ॥ ५

1—1) Non traduit dans le tibétain. — Kārikās complémentaires des trois premières kārīkās de ce chapitre, explicatives de la kārīkā 4 a

2) Mss. *śtatvādīṃṣ cetiyādī*. — Voir 384. 4

3) Mss. *trīḥpādārdhāḥ sam*.^o. — द्रोक्ष'सो' शत्रुम'दस' लक्ष्य'सम्' शरक्ष' स = *yāvantāḥ padārthāḥ trīṣambandhena vyavasthīṭāḥ* = toutes les triades.

4) मै'शरक्ष' सुक्ष'मे' लक्ष्य'मे' लुक्ष' ग'द'क्षे'श' ग'त्रु'द'स'सु'स'मे' सु'श' ग'क्ष' स' लक्ष'स' म'लक्ष'स'स' म'स'त्रु'द'सु'क्ष'मे' द'लक्ष' ग'द'श'क्ष' ॥ Mss. *śtatvāḥ kālo na gṛhyate*.

इह यदि कालो नाम कश्चिद्व्यस्थितः क्षणादिव्यतिरिक्तः स्यात्स क्षणादिभिः
परिगणयन्नाद्भ्येत । न त्ववस्थितः कूटस्थः⁽¹⁾ कश्चित्कालो नामास्ति यः क्षणादिभिर्गृह्येत ।
तदेवं नास्थितो गृह्य[*Tib.* 140b]ते [117b] कालो ऽस्थितत्वात् गृह्यत इत्यर्थः ॥

यद्यपि स्यान्नित्य एवावस्थितस्वभावः कालो नामास्ति क्षणादिभिर्भिव्यज्यते ।

6 तया हि ।

कालः पचति भूतानि कालः संकृते प्रवाः ।

कालः सुप्तेषु नागर्तिं कालो हि डुरतिक्रमः ॥ इति⁽⁴⁾

पद्मीवल्लभाः सोऽवस्थितस्वभावोऽस्तीति ॥ उच्यते । एवमपि स्थितः कालो न

व्यज्यते यः क्षणादिभिर्भिव्यज्यमानो गृह्येत ॥ कस्मात्पुनः स्थितः कालो नास्तीति चेत् ।

10 क्षणादिव्यतिरेकेणामृच्छनात्प्रात् ॥

यपि चापे कालः संस्कृतस्वभावः सद्यस्तीति । असंस्कृतस्वभावो वा । उभयं च
संस्कृतपरीक्षायां प्रतिपिद्धं ।

उत्पादस्वितिभङ्गानामसिद्धी नास्ति संस्कृतं ।

संस्कृतस्याप्यसिद्धी च तार्थं सेत्स्यत्यसंस्कृतं ॥

15 इत्यनेन । तदेवं नास्ति व्यवस्थितः⁽⁶⁾ कालो यो गृह्येत । यद्येदानो कालो न गृह्यते ऽस्थि-

1) घेस्त्रुणमस्त्रुणस्य' — Voir ci-dessus p. 68, n. 3; Çikṣā. 261. 17.

2) Mss. *nāstīti*.

3) Mss. *lakṣaṇa*°.

4) Stance bien connue, Ind Spr. 1688; Hopkins, Proverbs and tales in the Epics, p. 25 (Am. J. of Phil. XX. № 1); citée dans le commentaire de Nāgārjuna's Friendly Epistle, § 50 (J. P. T. S 1886, p. 16). H. Wenzel compare les «followers of (the doctrine of) Time», त्रुणस्युत्रुणस्युत्रुणस्य' (= *lālavā-dīnas*) aux *kālalāraṅgikas* du *Kāmasūtra* (Aufrecht, Cat. Ox. 216b 7).

5) = VII. 33.

6) Sic Mss. — त्रुणस्य' comme ci-dessus *avasthita* et *sthita* — *vy-ava-*
= *trūṣas*.

7) Mss. *grhyetāsthītatyādē..*

तत्त्वादावद्यमानस्वप्नत्वात्सो ऽगृह्यमाणाः सन् कथं ज्ञापादिभिः प्रज्ञापयितुं भवितः पार्यत इत्याक् । अगृहीतश्च कालः प्रज्ञप्यते कथमिति । तस्मान्नास्त्येव कालः ॥

अत्राक् । सत्यं नास्ति नित्यः कालो नाम कश्चिद्भूपादिव्यतिरिक्तः स्वभावसिद्धः । किं तर्हि त्रपादीनिव स संस्कारानुपादाय प्रज्ञप्तः कालः ज्ञापादिशब्दवाच्यो भवति । तस्माद्दोष इति [Tib. 144a] ॥ उच्यते । एवमपि

5

भावं प्रतीत्य कालश्चेत्कालो भावद्वेते कुतः ।

यद्येवं भावं प्रतीत्य कालो [118a] भवतीति भवता व्यवस्थाप्यते । यदा खलु भावो नास्ति । तदा नियतं तद्वेतुकोऽपि कालो नास्तोति प्रतिपाद्यत्वात् ।

न च कश्चन भावोऽस्ति ।

इति पूर्वं विस्तरेण प्रतिपादितत्वाद्द्वयमाणाप्रतिषेधाच्च । यदा चैवं न कश्चिद्भावो-
ऽस्ति भावतस्तदा

कुतः कालो भविष्यति ॥ ६

कालाभावाच्च न सन्ति ज्ञाणत्वमुच्छ्रितादयः कालभेदास्तत्परिमाणभूता इत्यतः कुतः परिमाणवन्नेन कालसिद्धिर्भविष्यति । तस्मान्नास्त्येव भावानां स्वभाव इति ॥

उक्तं हि भगवता स्रार्यकृस्तिक्दयसूत्रे ॥

15

1) Non représenté dans le tibétain.

2) Non traduit dans le tibétain.

3) गण'ते' दु'ष' वै' र'द'स'य' स'हे'क'ते' । र'द'स'मे'द' दु'ष' वै' ग'ण' उ'प' । र'द'स' य' अ'ग'अ'प'न' उ'प'न' मे'क'क' । दु'ष'अ' उ'प'न'स' ग'ण' अ'गु'र' ॥

4) Tib. = *ksanūdayaḥ*.

5) स्र'ार'य' सु'अ'य'सु'अ'र' — Mss. *hāstikohta*°, *laksa*. — Voir Çikṣṣ. 188. 4 et 404; Subhāṣitas, Muséon, N. S., V, p. 49. 20; M. Vynt. § 65. 75, Nanjio 193—4, Feer p. 261. — Cette stance est citée ci-dessous ad XXIV, 84.

एकेन कल्पेन भवेद्धि लोको
 आयाशभूतो गगनस्वभावो ।
 दार्ढं विनाशं च [प]यात्ति मेरुः
 कुल आगमः कुत्र गतिश्च तेषां ॥ इति ॥

तद्यथा । पक्षेमानि भित्तवः संज्ञामात्रं प्रतिज्ञामात्रं व्यवहारमात्रं संवृत्तिमात्रं यदु- ६
 तातीतोऽध्याग्नागतोऽध्याग्नाशं नि[118b]र्वाणं पुरुषश्चेति ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकीर्तिपादोपरचितायां मध्यमकवृत्तौ कालपरिज्ञा⁽²⁾ नामिकोनविंश-
 तितमं प्रकरणं ॥

1) Mss *lāsya*, *kalpena*.

2) Voir Wassilicoff, p. 331, la doctrine des Prasaṅgas sur le temps. Candrakīrti, comme on sait, est, après Buddhapaṇḍita, le chef de cette école.

XX.

सामर्थीपरिज्ञाना नाम विंशतितनं प्रकरणं

अत्राह । चिद्यते कालः फलप्रवृत्तौ सक्तुः [Tib. 145b] कारिकारणभावात् । यो ना-
स्ति नासौ सक्तुकारिकारणभावेन प्रतिपद्यते । वन्द्यातनयवत् । तस्मादस्ति कालः सक्तु-
5 कारिकारणभावात् ॥ इह बीजावनिसलिलज्वलनयवनगगनाभिवानकेतुप्रत्ययसामर्थ्यो
प्रतीत्यायमङ्कुर उपजायमानः सत्यानयि बीजादिप्रत्ययसामर्थ्यामृतुविशेषासंनिधानान्नो-
पजायते । यथा च वाक्छेवमाख्यात्मिकेष्वपि ।

यद्योक्तं ⁽⁴⁾ भगवता ।

न प्रणश्यसि कर्माणि कल्पकोटिशतैरपि ।

10

सामर्थ्यो प्राप्य कालं च फलसि खलु देहिनां ॥ इति ।

यस्माच्चैवमस्ति कालपरिज्ञाना तस्मादस्त्यसौ कालो नाम यो ऽङ्कुरादिप्रवृत्तौ सक्तुका-
रिकारणं भवतीति ॥ उच्यते । स्यात्सक्तुकारिकारणता कालस्य यद्यङ्कुरादिफलस्य
प्रवृत्तिरेव स्यात् । न त्वस्ति । कथं कृत्वा । इह बीजादिकेतुप्रत्ययसामर्थ्यतोऽङ्कुरादिफ-

1) Le *bija* est le *hetu* de l'*añkura*; les cinq *dhātus* en sont les *pratyayas*; le rôle de chacun d'eux est expliqué dans le *Çālistambasūtra*, voir *Bōdhic. f.* 370 (IX. 142), *Bhāmati* 354. e. — Le tibétain porte °*gagana-kāya-abhādhāna*°.

2) Mss. °*jāyamāno*.

3) Le temps est nécessaire au développement du *bāhya* et de l'*ādhyātma*; *ika samutpādā*.

4) Voir *Divyāradāna* passim.

5) Mss. *nāma 'pyañkura*°.

6) Le tib. ne traduit pas *satyām*; il donne °*phalodaya parikalpyata āne p'ra-*
lasya sārāgryām vyavasthitasya rāryavasthitasya cā tata utpādo parikalpyata.

लोदये परिकल्प्यमाने व्यवस्थितस्य वा फलस्य सामग्र्यां सत्यां तत उत्पाद[ः] परि-
कल्प्येताव्यवस्थितस्य वा ॥ किं चातः । यदि तावद्यवस्थितस्य परिकल्प्यते तत्र युध्यत
इति प्रतिपादयन्नाह ।

हेतोश्च प्रत्ययानां च सामग्र्या ज्ञायते यदि ।

फलमस्ति च [सामग्र्यां] सामग्र्या ज्ञायते कथं ॥ १

5

यदि हेतुप्रत्ययसामग्र्यां [119a] तन्मतेन फलमस्ति । नन्वेवं सति यस्मात्साम-
ग्र्यामस्ति कथं तथा तन्नन्यते । न हि कुण्डे दधि विद्यमानं कुण्डेन ज्ञन्यते ॥ अथि च
[Trb. 146a] यद्विद्यते तन्निष्पन्नत्वात्निष्पन्नपुरोग्वस्थितघटवन्न पुनर्जन्मानेनते । अथिव्य-
क्तिः स्थौल्यं वा सूक्ष्मात्मना विद्यमानस्य क्रियत इति चेतस्यापि पक्षस्य पूर्वमेवोक्त-
रत्वात् ।

10

आगच्छत्यन्यतो नाग्निर्न विद्यते तथेन्धने

इत्यत्रोक्तमुत्तरं ॥

अथ नास्त्येव सामग्र्यां फलमिति परिकल्प्यते । एतदपि नोपपद्यत इति प्रतिपा-
दयन्नाह ।

हेतोश्च प्रत्ययानां च सामग्र्या ज्ञायते यदि ।

15

फलं नास्ति च सामग्र्यां सामग्र्या ज्ञायते कथं ॥ २

1) ग'ल'ते' कु' द'न' कु'द'द'म'स'थे । कें'ग'स'स' ते'द'ल'स' श्ले'ल'सु'र'दे'द' ।
कें'ग'स'ल' ल'स'स'सु' पें'द'द'दे' । हे'ल'र' कें'ग'स'स'ते'द'ल'स' श्ले ॥

२) = X. 18

३) ग'ल'ते' कु' द'न' कु'द'द'म'स'थे । कें'ग'स'स'ते'द'ल'स' श्ले' ल'सु'र'दे'द' । कें'ग'स'
ल' ल'स'स'सु' मे'द'द'दे' । हे'ल'र' कें'ग'स'स'ते'द'ल'स' श्ले ॥

यदि हेतोश्च प्रत्ययानां च सामर्थ्यां नास्ति तत्फलं¹ कथं तर्हि हेतुप्रत्ययसामर्थ्या फलं जन्यते । तत्राविद्यमानत्वात्सिक्ताभिरिव तैलं । अत एवासंभोवपन्नाह⁽¹⁾ ।

फलं नास्ति च सामर्थ्यां सामर्थ्या ज्ञायते कथं ।

न तत्फलं सामर्थ्यतो ज्ञायत इत्यभिप्रायः ॥

5 किं चान्यत् ।

हेतोश्च प्रत्ययानां च सामर्थ्यामस्ति चेत्फलं ।

गृह्यते ननु सामर्थ्यां सामर्थ्यां च न गृह्यते⁽²⁾ ॥ ३

यद्यत्रास्ति तत्तत्र गृह्यते तद्यथा कुण्डे दधि³ । पञ्च पत्र नास्ति न तत्तत्र गृह्यते तद्यथा सिकतासु तैलं मण्डूकजटायां शिरोमणिः ।

10 अथ स्याद्विद्यमाना अपि पदार्था अतिसौहृम्यादतिसंनिकर्षादतिविप्रकर्षादिन्दि-
पोषघातान्मूर्तिव⁽³⁾द्व्यव्यवधानान्मूर्त्यसंधाना⁽⁴⁾दात्मनोऽनवस्थानात्परमाणुवदक्षस्थानश-
लाकावदादित्यगतित्तैमिरिकै⁽⁵⁾कैशिकेशव[119b]दन्धवधिरादि[11b. 146b]रूपशब्दादि-
वत्कुड्यादिव्यवहितघटादिवत्सिद्धदेवपिशाचादिगरीरवद्विषयात्परव्यापृतस्य विषयात्त-
रवन्न गृह्यत इति चेत् ॥ किं छत्वेपामगृह्यमाणानामस्ति त्वे लिङ्गे येनैषामस्ति त्वे सत्य-
15 नुपलब्धिरिति स्यात् ॥

1) «Montrant l'impossibilité». Voir ci-dessus 149. n. 2. — Tib. = *ata eca asan.bharāt phalam nāsti. . . . jāyate katham ity āha.*

2) गत्यते शुं दनं छेव द्दलस्ये । केशस्य अक्षस्य षडं व । केशस्य गच्छदं षडं सैशस्य व । केशस्य अक्षस्य गच्छदं षडं ॥

3) Mss. *mūrtivaddraṣṭavya*. पुषा उव्ये हस्ये केशस्य.

4) *antaradhāna* = अन्तर्धनः.

5) शुं दं दं.

धनुमानोपमानाभिर्प्रकृणादिपामस्तित्वमिति चेत् ॥ न तर्हि तेषामनुपलब्धिर्निरिति
वक्तव्यमनुमानादिभिर्हृत्पलाभ्यमानत्वात् ॥ यदूर्ध्वान्द्रियग्राह्यं तदेभिः कार्णौर्धिव्यमानमपि
सन्न गृह्यते इति चेत् ॥ उच्यते । किमस्माग्निरेवगुक्तं ब्रह्मोन्द्रियैर्धिव्यमानं सद्गृह्येतेति ।
किं तर्हि सामान्येनेव यद्गूः । गृह्येत ननु सामग्र्यामिति ॥

अथापि मन्यसे । यद्यत्र नास्ति न तत्तस्माद्भूतपच्यते सिकनाभ्यारत्तेनचत् । उत्प- 6
यते च सामग्रीतः फलं । तस्मादनुमानतः सामग्र्यां फलस्यास्तित्वमिति । उच्यते । मन्य-
त्रास्ति न तत्तस्माद्भूतपच्यते तद्यथा कुण्डाद्घोति । घन्नाद्व्यनुमानादन्तित्वमस्यापुक्त-
मिति कृत्वा नास्त्येव सामग्र्यां फलमिति किं न गृह्येते ॥

अथापि स्याद्भूतपच्यते पत्तयोर्नुमानविरोधात्तस्तिन्नं न युक्तमेवं नास्तिनम-
योति ॥ उच्यते । न वयमस्यासन्नं प्रतिपादयामः । किं तर्हि पर्यर्कालियनं मन्त्रमन्य 10
निराकुर्मः । एवं न वयमस्य सन्नं प्रतिपादयामः । किं तर्हि [Tib 147a] पर्यर्कालियत-
मसन्नमस्यापाकुर्मः । यत्तद्वयपरिहारेण मध्यमायाः प्रतिपादः प्रतिपादयितुमिष्टनादिति ॥

उक्तं चापिदेवपादीये श्रुतिके ॥

स्तस्माद्गोनामलंका[120a]रो गुरुस्वार्थे निर्वचकः ।

सत्कार्थिनेव यस्येष्टं यस्यासत्कार्थिनेव च ॥ उति ।

16

तदेवं न सामग्रीतः फलमुत्पच्यते विद्यमानस्य यत्कृणप्रसङ्गादिति व्यवस्थितं ॥

अथ मन्यसे नास्त्येव सामग्र्यां फलमिति । एवमपि

हेतोश्च प्रत्ययानां च सामग्र्यां नास्ति चेत्फलं ।

हेतवः प्रत्ययाश्च स्युरहेतुप्रत्ययैः समाः ॥ 8

1) Voir ci-dessus 73. n. 3.

2) ཅེ་སྟེ་མི་གཟུང་ — Pourquoi ne pas l'admettre?

3) V. le *çataka d'Āryadeva*, XI. 16 — *Muséon*, N.S, I, p. 299. — *āryadevayapādīya* n'est pas traduit dans le tibétain.

4) གལ་ཏེ་སྐྱེ་དང་ལྡན་ནམས་ཀྱི། འོགས་ལ་འབྲས་ལུ་མེད་ནའི། ལྟུ་ནམས་
དང་ལྡན་པའི་ལྟར། ལྟུ་ལྡན་མ་ཡིན་མཚུངས་པར་འབྱུང་།

यथा हि ज्वालाङ्गारादिष्वङ्कुरो नास्तीति कृत्वा तस्य ते हेतुप्रत्यया न भवति ।
एवं विवक्षितानामपि बीजादीनां हेतुप्रत्ययता न स्यात्तेष्वङ्कुरो नास्तीति कृत्वा । न
चाहेतुप्रत्ययेभ्यः फलप्रवृत्तिर्पुञ्जैति नास्ति स्वभावतः फलप्रवृत्तिः ॥

अत्राह । नैव हि सामग्र्याः फलोत्पादनसामर्थ्यमस्ति यत् इयं चिन्ता स्यात् । किं
5 सामग्र्यां फलमस्ति उताहो नास्तीति । किं तर्हि हेतोः फलोत्पादनसामर्थ्यं । सामग्री
तु हेतोरनुपेक्षमात्रं करोति । स हेतुः फलस्योत्पत्त्यर्थं हेतुं दत्त्वा निरुध्यते तेन च हेतु-
नानुपेक्षमाणां फलमुत्पद्यत इति ॥

उच्यते । नैव ज्ञानातस्य फलस्य हेतोरनुपेक्षणमस्ति । न चाप्यज्ञातस्य वक्ष्या-
तनपस्येव केन चित्किं चिन्मात्रं कर्तुं शक्यमित्यपुञ्जैषा कल्पना ॥ अपि च ।

10 हेतुकं फलस्य दत्त्वा यदि हेतुर्निरुध्यते ।

यदत्तं [Tib. 146b] यन्निरुद्धं च हेतोरत्प्रभवयं भवेत् ॥ ५

यदि हेतुः⁽⁴⁾ फलस्योत्पत्त्यर्थं हेतुं⁽⁵⁾ कारणां दत्त्वा निरुध्यत इति परिकल्प्यते ।
एवं सति यदत्तं यन्निरुद्धं च तदात्मभावद्वयं हेतोः स्यात् चैतद्युक्तमर्थशाश्रितप्रसङ्गान्नि-
त्यानित्ययोश्च परस्परविरुद्धयोरैकत्वाभावात् ॥ अथ हे[120b]तोरत्प्रभवयप्रसङ्गप-
15 रिकारार्थं सर्वात्मना निरोध इष्यते फलस्योत्पत्त्यर्थं किं चिदप्यदत्त्वा । एवमपि

1) कु'ल' सङ्'अर्देग'स'उ'म'.

2) सङ्'सङ्ग'स'.

3) ग'ल'दे' कु'स' वै' अ'स'स'सु'ल'। कु' सु'क'द'स' वै' अ'ग'ग'अ'सु'र'। ग'द'
सु'क'स' द'द' ग'द' अ'ग'ग'स'द'। कु'य' स'द'ग'द'र' ग'द'स'सु' अ'सु'र' ॥

4) Tib. = sa hetuh.

5) Mss. *dekukāraṇam*. Tib. = *hetum taikāraṇahetum*. कु' दे' कु'कु' — *he-
tuka = haituka = hetu* (P. W.).

6) Comparer le *ardhajaratīyanyāya*. Col. G. A. Jacob, First Hand-
ful, p. 6.

हेतुं फलस्यादद्वा च यदि हेतुर्निरुध्यते ।

हेतौ निरुद्धे ज्ञातं तत्फलमाहेतुकं भवेत् ॥ ६

यदि फलस्य किं चिदप्यदद्वा सर्वात्मना हेतुर्निरुध्यते । ननु तस्मिन् हेतौ निरुद्धे यत्फलमुत्पद्यते तदाहेतुग्रामेव स्यान्न चाहेतुग्रामस्तीत्यपुक्त्या कल्पना ॥

अत्राह । यद्येवं फलस्य हेतोरुत्पत्तौ दोष एव सति सहोत्पन्नैव सामग्री फलस्य 3
जनिकास्तु तद्यथा प्रदीपप्रगाया इति ॥ एषापि कल्पना नोपपद्यत इति प्रतिपाद्यत्राह ।

फलं सदैव सामग्र्या यदि प्रादुर्भवेत्पुनः ।

एवाकाली प्रसद्येते जनको यश्च जन्यते ॥ ७

न वैकालयोः सव्येतरगोविषाणयोर्न्यजनकत्वं दृष्टं वामदक्षिणाकर्षोश्चरणयो-
र्वेत्यपुक्त्या कल्पनेत्यपुक्तमेतत् ॥ 10

अत्राहुरेके । नैव लभूवा भावानामुत्पत्तिर्पुक्ता घाकस्मिकत्वप्रसङ्गात् । तस्माद्धे-
तुप्रत्ययसामग्र्योः [Tib. 147 a] पूर्वमेव तत्फलमनागतावस्थायां व्यवस्थितमनागता-
त्मना । तस्य हेतुप्रत्ययसामग्र्या वर्तमानावस्था जन्यते । द्रव्यं तु व्यवस्थितमेवेति 3
तान् 4 प्रत्युच्यते ।

1) गण'ते' कु' र्' नस'स'सु'य । कु' स'सु'र'स' न'ग'न'सु'र'न । कु' न'ग'न'स'
न'स' र्' कु'स'स'य । न'स'स'सु' र्' र्' कु'स'र' न'सु'र' ॥

2) गण'ते' कु'स'स' र'न' कु'स'र'स' । न'स'स'सु' य'न' र्' कु' न'सु'र'न । कु'र'
स'स' कु'र' र'न' स'सु'र'स' ग'न' । कु'स'र'स'ग'न'स' र्' स'स'स'स' न'सु'र' ॥

3) Voir Bhavya apud Rockhill, Life, p. 195 et Abhidh. k. v. fol 369.

4) Mss. tāvat praty. र्'र'ग'न' स'सु'र'स' र्' ।

पूर्वमेव च सामग्र्याः फलं प्रादुर्भवेद्यदि ।

हेतुप्रत्ययनिर्मुक्तं फलमाहेतुकं भवेत् ॥ ८

यदि ⁽³⁾ भवतामभीप्सि [121a] तं ⁽²⁾ सामग्रीतः पूर्वमेव फलं स्वल्पतः स्यादिति तद्धेतु-
प्रत्ययनिर्पेक्षं स्यात् । ततश्चाहेतुकं स्यात् । न चाहेतुकानां पदार्थानामस्तित्वं युक्तं ।
5 खरतुरगोरगविषाणादीनामप्यस्तित्वप्रसङ्गात् । पूर्वसिद्धस्य च पुनर्हेतुप्रत्ययापेक्षया नि-
ष्प्रयोजनत्वादित्ययुक्तमेतत् ।

अन्ये पुनर्वर्षयन्ति । हेतुरेव फलं जनयति न सामग्री । न चोक्तदोषप्रसङ्गो यस्मान्न
न्यून्यो हेतुरन्यत्फलं यतः किं हेतुं दत्त्वा फलस्य हेतुर्निरुध्यते उतादन्नैवेति विचारः
स्यात् । अपि तु हेतुरेव ⁽³⁾ निरुद्धः फलात्मना व्यवस्थित इति ॥ उच्यते । एवमपि ।

10

निरुद्धे चेत्यालं हेतौ हेतोः संक्रमणं भवेत् ।

पूर्वज्ञातस्य हेतोश्च पुनर्जन्म प्रसज्यते ॥ ९

यदि निरुद्धे हेतौ भवन्मतेन फलमुत्पद्यते । तच्च फलं हेत्वात्मकमेव भवतीति
परिहृत्यते । एवं सति हेतोः संक्रमणं भवेत् । नटस्य वेषात्तरपरित्यागेन वेषात्तरसं-
चारवत् । हेतोः संक्रमणमात्रमेव स्यात् । न त्वपूर्वस्य फलस्योत्पादः । ततश्च हेतोर्नि-
15 त्यतेव स्यात् । न च नित्यानामस्तित्वं क्व चिदस्ति । पथोक्तं ⁽⁵⁾ क्षतिके [Tib. 147b] ॥

1) गण्ठे 'ळ'गण्ठ'यदि' श्रु'म'वे' 5। अक्ष'सु' श्लेष'स' श्रु' ९' ९। श्रु' ९'
श्लेष'स' श्रु' ९' ९। अक्ष'सु' श्रु' ९' ९। अक्ष'स' श्रु' ९' ९।

2—2) Manque dans le tibétain.

3) Mss. *evāniruddhaḥ*.

4) गण्ठे 'श्रु' अक्ष'स' अक्ष'सु' ९। श्रु' ९' श्रु' ९' ९। अक्ष'स' श्रु' ९' ९।
श्लेष'स' श्रु' ९' ९। अक्ष'स' श्रु' ९' ९। अक्ष'स' श्रु' ९' ९।

5) IX, 6.

अप्रतीत्यास्तित्ता नास्ति कदा चित्कस्य चित्क चित् ।
न कदा चित्क चित्कश्चिद्विद्यते तेन शाश्वतः ॥ इति ।

किं च एतस्यां कल्पनायां पूर्वज्ञातस्य च केतोः पुनर्न्यम प्राप्नोति । न च ज्ञातस्य पुनरपि पुष्यते निष्प्रयोजनत्वात् । अनवस्थाप्रसङ्गाच्च ॥

अथ मन्यसे येनात्मना विद्यमानो न तेनैवात्मना ज्ञायते । येन चात्मना ऽविद्यमान- 6
स्तेनैव ज्ञा[121 b]यत इति ॥ एतदपि न युक्तं । अपरित्यक्त[केतु]स्वभावस्य केतुस्वप्नस्य फलमिति संज्ञा[मा]त्रभेदादवस्थभिदाच्च द्रव्याभेदस्य⁽¹⁾ साधयितुमशक्यत्वात् । फलावस्थायां च परित्यक्तकेतुस्वभावस्य फलशब्दवाच्यत्वाद्धेतुः फलात्मना तिष्ठतीति यत्किं चि-
देतत्⁽²⁾ ॥

किं चान्यत् । यदि केतुः फलं ज्ञानयेत् । निरुद्धो वा ज्ञानयेदनिरुद्धो वा । फलमप्यु- 10
त्पन्नं वा ज्ञानयेदनुत्पन्नं वा । उभयथा च नोपपद्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

ज्ञानयेत्फलमुत्पन्नं निरुद्धोऽस्तंगतः कथं ।

तिष्ठन्नपि कथं [केतुः] फलेन ज्ञानयेद्दतः⁽³⁾ ॥ १०

1) Il semble que le traducteur tibétain ait lu °*bhedasaya*.

2) «Cela n'a aucune valeur»; la version tibétaine rend le sens et non pas les mots *देस' सु'स' अरे'के' श्रै'कमे*. [Corriger la note 6 p. 37, remarque de M. E. Leumann].

3) Les Mss. présentent une lacune.

अणणस'म' कुप'म' श्रु'म'य'स' । । अणस'सु' श्रु'स'म' हे'ल्ल'म' स'श्रु'द' ।
। अणस'सु' द'न' के' अणे'म'म'ि' कु' । । गणस'म'स' श्रु'द' के' हे'ल्ल'म' स'श्रु'द' ।
। उ'स'श'श्रु'द'स'ते' । ग'ल'ते' रे'दे'ग' अणणस'म' कुप' उ'द' दे'ग'म'स'श्रु'म'म'ि' कु'स'

तिष्ठन्नपि हेतुरविकृतज्ञपो विद्यमानेन फलेन वृतः संबद्धः कथं जनयेत् ।
इत्हा किं⁽¹⁾

कारणं विकृतिं गच्छन्नापते ऽन्यस्य कारणं ।

इति कारणभावं प्रतिपद्यमानस्य हेतोरवश्यं विकारेण भवितव्यं । यस्तु न वि-
क्रियते स हेतुलक्षणपुक्त एव न भवतीति । फलेन च संबद्धः कथं जनयेत् । फलस्य ६
विद्यमानत्वात् ॥

अथ मन्यसे विद्यमानस्य फलस्य पुनर्जनयितुमशक्यत्वादवृत एवासंबद्ध एव हेतु
फलेन फलं जनयिष्यतीति । एतदप्यपुक्तमित्याह ।

अथावृतः फलेनासौ कातमज्जनयेत्फलं ।

अस्य'सु' श्लेष'स' श्ले' ष्य'द'उ'द' स'द'ग'स' स'श्ले'द'द' दे'स'सु'स'र' ह्य'ग'द'दे' दे' दे' मी
अस्य'द' । उ'द'द'श्ले'स' दे'द' । हे'ल्ल'स' अ'ग'ग'स'स' ष्य'द'स' म'प'द'स'द' श्ले'स' अस्य'सु'
श्ले'द'स'र' श्ले'द'स'र' अ'श्ले'स' । ग'द'द' श्ले'द'द' दे' म'ग'म'श्ले'स'स' अ'द' सु' स'श्ले'द'स'र'
अ'श्ले'स'र' । अस्य'सु' ष्य'द'उ'द' स'द'ग'स' ष्य'द'स'स' स'श्ले'स'स' म'द'स' ष्य'द' श्ले'स'
हे'ल्ल'स' स'श्ले'द'स'र' अ'श्ले'स' । उ'द' श्ले' ष्य'द' श्ले'स'स' म'द'स'द'श्ले'स' अ'ग'ग'स'स' दे' मी
स'श्ले'द'द' । अ'द' [148] उ'द' दे'द' । श्ले' ग'द'स'स' श्ले'द'स' अस्य'सु' स'श्ले'द'स'र' अ'श्ले'स'र'
श्ले'स'द' । स'द'द'स' ।

अस्य'सु' द'द' दे' अ'श्ले'स'स'द' श्ले' ग'द'स'स'स' अ'द' दे' हे'ल्ल'स' स'श्ले'द' = yadi
tāvan niruddho 'stangato hetur utpannam sad vidyamānam^(a) phalam janayati
parikalpyate tan nopapadyate. kasmād iti cet. katham niruddho 'samvidyamāno
hetuḥ phalam janayet. yadi janayati vandhyāpūtro 'pi putram janayisyati. phalam
ca sad vidyamānam api janmanirapeksam api katham hetur janayisyati atha
manyase cātyabhācān niruddho na janayati, kim tu tiṣṭhann eva hetuḥ phalam
janayisyati. ucyate: tiṣṭhann api katham. ....

(a) स'द'ग'स' = sva, dans l'expression sarvasva; mais aussi asti, vidyate,
comme par exemple ci-dessous ad XX. 21 svabhāvena vidyamāna traduit par
द'द'स'द'द'श्ले'स' स'द'ग'स' ।

1) श्ले' दे' द'स'स'र'अ'श्ले'स'र' । ग'द'द'श्ले' श्ले'स' अ'श्ले'स'स' ष्य'द' ।

यदि हेतुः फलेनासंबन्ध एवेष्यते । तदा कातमदिदानीं फलं जनयेत् । सर्वमेव वा फलं जनयेदसंबन्धत्वात् । न वा किं चिन्नजनयेदसंबन्धत्वादेवेत्यभिप्रायः ॥

किं चान्यत् । यदि हेतुः फलं जनयेत् । स दृष्ट्वा वा फलं जनयेददृष्ट्वा वा । उभयथा च न युज्यत इत्याह ।

न ह्यदृष्ट्वा वा दृष्ट्वा वा हेतुर्जनयते फलं ॥ ११

5

तत्र यदि हेतुर्दृष्ट्वा जनयतीति परिवर्त्यने तत्र युज्यते [122a] । यस्माद्विद्यमानमेव द्रष्टुं पार्यते नाविद्यमानं । विद्यमानं चेत्तत्र जन्यते विद्यमानत्वादिति । एवं ताव- [Tib. 148b]हेतुः फलं दृष्ट्वा [न] जनयति । अदृष्ट्वापि न जनयति । सर्वस्य फलस्य हेतुर्जनकत्वप्रसङ्गात् ॥

अथ किमिदं दर्शनं किं वादर्शनमिति ॥ उच्यते । प्रतिबन्धमेतल्लोका उपलब्धिदर्श- 10 नमिति ॥

नन्वेतद्विज्ञादिषु निरिन्द्रियेषु [न] संभवति ॥ संभवतु मा वा । नास्माकमयं पर्यनुयोगः । किं तर्हि तस्योत्पादवादिनः । तत्र य उत्पादवादी द्रूपात् दृष्ट्वा जनयतीति । स वक्तव्यो न दृष्टमेतल्लोके यद्विज्ञादिकं पश्यतीति । तस्मादपुनैषा कल्पना । अथ[1]- दृष्टेति कल्पयेदेवमपि । यत्किं चिद्दृष्टं संभवति तत्सर्वमुत्पादयेन्न चोत्पादयति । तस्मा- 16 ज्ञादृष्ट्वापि जनयति ॥ अनिष्टापत्त्या हि वयं²⁾ परकल्पनां विवारयामः³⁾ संसाराट्ठोक्तात्तार-

1) ཅེ་སྡེ་རྩུ་ འཕྲུག་ མ་འཕྲེལ་ན། འཕྲུག་སྲུ་ གང་ཞེས་ རྩུ་དཔར་ ཟེད། རྩུ་ བེ་
མཐོང་ ཅང་ མ་མཐོང་པར། འཕྲུག་སྲུ་ བརྩུ་དཔར་ མི་ ཟེད་དོ།

2) *vayam parikalpanām vicārayāmsa.* གཞན་གྱིས་ བརྟགས་པ་ འགོག་པར་
ཟེད་པར་ ཟེད་པ་ ཕེན་ཏེ། — Pour le raisonnement *anīṣṭāpattyā* voir ci-dessus
p. 56, n. 1.

3—3) Non traduit dans le tibétain. — Mss. *°samāḥulām ālutārātām rva.*

गिरिदरीप्रपातदुःखमालासमाकुलामा----- तामिव³⁾ बुद्धिपूर्वकर्तृकं च पुरुषादिकारिणो
जगद्भ्युपगच्छतो निर्घन्थाश्चैकोन्द्रियं बीजादिकं प्रतिपन्नाः प्रसङ्गान्न व्यतिवर्तन्त इति ।
तस्मान्नास्ति दोषः ॥

किं चान्यत् । यदि युग्मदभिमतं हेतोः फलस्य चान्योन्यवैकनलक्षणं संगमनं
5 स्यात्स्यात्तद्दानौ तयोर्जन्यजनकभावः । यस्मान्न किं परस्परसंगतयोरोत्तिकाधकारयोः
संसारनिर्वाणयोर्जन्यजनकभावो दृष्ट इति । अतोऽवश्यं हेतुफलभावयोर्जन्यजनकभाव-
मिच्छता परेषु संगतिरभ्युपेया [Tib. 149a] । सा च कालत्रये[122b]ऽपि विचार्यमाणा न
संभवति । अतो हेतुः फलं [न] जनयति ॥ यथा च संगतिर्नास्ति तथा प्रतिपाद्यमाह ।

नार्तीतस्य क्षतीतेन फलस्य सक्तु हेतुना ।

10 नाज्ञातेन न ज्ञातेन संगतिर्ज्ञातु विद्यते⁴⁾ ॥ १२

अर्तीतस्य तावत्फलस्यातीतेन हेतुना सक्तु ज्ञातु कदा चिदपि संगतिर्नास्ति ।
अतीतत्वेनोभयोरप्यविद्यमानत्वात् । नाप्यज्ञातेन हेतुनाऽर्तीतस्य फलस्य संगतिर्ज्ञातु
विद्यते । नष्टाज्ञातत्वेनोभयोरप्यविद्यमानत्वात् । भिन्नकालत्वाच्च । नापि ज्ञातेन वर्तमानेन
हेतुना सक्तुतीतस्य फलस्य संगतिः संभवात् । भिन्नकालत्वान्नष्टस्य च फलस्याविद्यमा-
15 नत्वाद्बन्ध्यापुत्रेणैव देवदत्तस्येत्यभिप्रायः ॥

1) Lañkāṭ. p. 104. *pradhāneṣcarapuruṣakāṭānupratyayeḥbhya utpattin car-
ṇayanti.* — Le *puruṣakāra* est d'ailleurs un sujet de discussion, voir Vasumitra.
— *kāraṇin = *kāraṇika* = Lehrer. Kenner einer Sache (P. W.); mais nous avons
कुण्डल'सु'न'संज्ञ'स' सु'न'सु'स'. — Voir ci-dessus p. 336 n. 4 *kāvalāraṇā.*

2) Voir Guérinot, Jivaviyāra, st. 42 et Comm. (J. As. 1902, I, p. 272):
«Les êtres pourvus d'un seul sens [*sparṣaṇa*], c'est-à-dire les êtres inanimés, possé-
dent quatre principes vitaux: le toucher, l'air respiratoire (*ucchrāsa*), la durée
vitale (*āyus*) et le corps....»

3) दण्डं'सु'न'संज्ञ'स' to meet, to combine.

4) दण्ड'सु'न'संज्ञ'स' सु'न'सु'स'. न'सु'स'स' न'सु'स'स' न'सु'स'स' न'सु'स'स'. सु'न'
न'सु'स'स' न'सु'स'स' सु'न'सु'स'स' न'सु'स'स' सु'न'सु'स'स' न'सु'स'स' सु'न'सु'स'स'

यथा चातीतस्य फलस्यातीतानागतवर्तमानेन हेतुना सद् न कदा चित्संगतिर-
स्ति । एवं वर्तमानस्यापि फलस्य त्रिकालिकेन हेतुना सद् नास्ति संगतिरिति तत्प्र-
तिपादयन्नाह ।

न ज्ञातस्य सूत्रात्तेन फलस्य सद् हेतुना ।

नातीतेन न ज्ञातेन संगतिर्नातु विद्यते⁽¹⁾ ॥ १३

5

ज्ञातस्य फलस्य भिन्नकालत्वाद्ज्ञातेन चातीतेन च हेतुना सद् संगमनं नास्ति ।
नापि वर्तमानस्य वर्तमानेन हेतुना सद् संगतिरस्ति हेतुफलपौर्यागपद्याभावात् । तयोश्च
संगतिवैषम्यात् । किं हि विद्यमानयोः परस्परनिरपेक्षयोः पुनः संगत्या प्रयोजनमिति
नास्ति संगतिः ॥

इदानीमनागतस्यापि [123b] फलस्य यथातीतानागतप्रत्युत्पन्नेन हेतुना सद् 10
संगमनं नास्ति तथा प्रतिपादयन्नाह ।

नानातस्य [123a] हि ज्ञातेन फलस्य सद् हेतुना ।

नानातेन न नष्टेन संगतिर्नातु विद्यते⁽²⁾ ॥ १४

अज्ञातं हि फलसंगविद्यमानं । तस्य भिन्नकालेन वर्तमानेनातीतेन च हेतुना सद्
नास्ति संगमनं भिन्नकालत्वात् । अनागतेनापि हेतुना सद् नास्ति संगमनमुभयोरविद्य- 15
मानत्वात् ॥ यदा चेवं सर्वथा हेतुफलयोः संगतिर्नास्ति तदा

असत्यां संगती हेतुः कथं जनयते फलं ।

1) अस्य'सु' श्लेष'स' कु' न'श्लेष' । अस'स' न' न' श्लेष'स' न' । सु'न'श्लेष'
अ'स'स' अस्य'स' न' । न'स'स' न'स'स' न'स'स' न'स'स' ॥

2) अस्य'सु' न'श्लेष' कु' श्लेष' न' । न'श्लेष'स' न' अस'स' न' । सु'न'
श्लेष' अ'स'स' अस्य'स' न' । न'स'स' न'स'स' न'स'स' ॥

नैव हेतुः फलं जनयति संगतेरविद्यमानत्वाद्द्व्यापुत्रमित्यभिप्रायः ॥ अथापि स्यात्सत्यामेव संगती हेतुः फलं जनयतीति । तदपि न युक्तं कालत्रयेऽपि संगत्यनुपलब्धेः ॥ अथापि कथं चिद्धेतुफलयोः संगतिः परिकल्प्यते । एवमपि ।

सत्यां वा संगती हेतुः कथं जनयते फलं ॥ १५

- 6 संनिहितस्य फलस्य पुनर्बन्धवैयर्थ्यात् । असंनिहितानां च संगतेरपुक्त्वादित्यभिप्रायः ॥ किं चान्यत् ।

हेतुः फलेन शून्यश्चेत्कथं जनयते फलं ।

[हेतुः फलेनाशून्यश्चेत्कथं जनयते फलं ॥ १६]

- यो ऽयं फलस्य हेतुः फलस्य जनक इष्यते स तेन शून्यो वा भवन् फलमुत्पादयेद्-
10 शून्यो वा । तत्र हेतुः शून्यः फलेन रक्षितः फलं न जनयति । अहेतुवत्फलशून्यत्वात् ।
फलेनाशून्योऽपि हेतुः फलं न जनयति । विद्यमानत्वात् [Tib. 150a] फलस्य । विद्यमानपुत्रं
देवदत्त इव ॥ एवं तावत्फलशून्यो वा फलाशून्यो वा हेतुः फलं न जनयति ॥

यच्चापि फलमुत्पद्यते तच्चाप्यशून्यं वा समुत्पद्यते शून्यं वा । तत्र तावत् ।

फलं नोत्पत्स्यते [ऽ]शून्यमशून्यं न निरोत्स्यते ।

- 15 अनिरुद्धमनुत्पन्नमशून्यं तद् [123b] विष्यति ॥ १७

1) स्र'म' ष्र'द' स' न' ष्र'द' र'। कु'ष' वै' अ'स'स' सु' हे' ष्र'र' स'स्र'। स्र'स'
ष्र'द'स' ष्र'द' र' ष्र'द'। कु'ष' वै' अ'स'स' सु' हे' ष्र'र' स'स्र' ॥

2) ष्र'द' ष्र'द'।

3) ग'व' ष्र' अ'स'स' सु'स' ष्र'द'स' कु'ष'। हे' ष्र'र' अ'स'स' सु' ष्र'द'स'स्र'।
ग'व' ष्र' अ'स'स' सु'स' ष्र'द'स' कु'ष'। हे' ष्र'र' अ'स'स' सु' ष्र'द'स'स्र' ॥

4) अ'स'स' सु' ष्र'द'स' ष्र'द' ष्र'द'स'स्र'। ष्र'द'स'स्र' ष्र'द'स'स्र'। ष्र'द'स'स्र'।
द'द' ष्र'द'स'स्र' ष्र'द'। ष्र'द'स'स्र' ष्र'द'स'स्र' ष्र'द'स'स्र'।

एकत्वे फलहेत्वोः स्यादैक्यं जनकजन्ययोः ।

पृथक्त्वे फलहेत्वोः स्यात्तुल्यो हेतुर्हेतुना ॥ इति⁽¹⁾ २०

यदि हेतोः फलस्य चैकत्वं स्यात्तदा जन्यजनकयोरेकत्वमभ्युपेतं स्यात् । न चान-
योरेकत्वं पितापुत्रयोश्चतुश्चतुर्विज्ञानयोर्बाह्याङ्कुरयोश्चैक्यप्रसङ्गात् । एवं तावद्धेतोः फल-
8 स्य चैकत्वं नास्ति ॥ इहा[124a]नीमन्यत्वमपि नास्ति । किं कारणं । यदि हेतोः फलस्य
च भवन्मतेनाभिमतमन्यत्वं स्यात् । तदा परत्र निरपेक्षत्वाद्धेतुनिरपेक्षमेव फलं स्यात् । न
चैतदेवमित्यतोऽन्यत्वमपि हेतोः फलस्य न संभवति ॥ ययोश्चैवं विचार्यमाणयोस्तन्ना-
न्यत्वे न स्तस्तयोर्न कदा चिन्नन्यजनकभाव इष्यतेऽतो नैव हेतुः फलं जनयति ॥

किं चान्यत् । यदि हेतुः फलं जनयेत्स तत्फलं स्वभावेन सद्भूतं वा जनयेदसद्भूतं
15 वा । किं चातः । उभयथा न च युज्यत इत्याह ।

फलं स्वभावसद्भूतं किं हेतुर्जनयिष्यति ।

फलं स्वभावासद्भूतं किं हेतुर्जनयिष्यति⁽²⁾ ॥ २१

तत्र यत्फलं स्वभावेन सद्भूतं स्वभावेन विद्यमानं तत्र पुनर्जन्यते विद्यमानत्वात् ।
विद्यमानघटवत् । यदपि स्वभावेनासद्भूतं फलं । तदपि हेतुर्न जनयति स्वभावेनासद्भूत-
15 त्वात् । खरविषाणवत् ॥

प्रतिबिम्बेननैकान्तिकतेति चेत्⁽³⁾ । भवत्वनैकान्तिकता । [T1b. 151a] नैःस्वाभाव्यं
तु सिद्धं भावानां । ततश्च सस्वभाववादत्यागः स्यादस्मद्वादानुवर्णनमेव स्यात् । सस्वभावश्च

1) कुं दन् अक्षरं सु गठिगठिदं न । यञ्जेदं सु ज्ञेदं सु उगं सु अश्रुम् । कुं
दन् अक्षरं सु गठिगठिदं न । कुं दन् कुं मीठं मकुं दक्ष यम् अश्रुम् ।

2) अक्षरं सु दं यं गेदं यं दं न । कुं न वै उं वै गं यञ्जेदं यम् अश्रुम् । अक्षरं सु
दं यं गेदं मेदं न । कुं न वै उं वै गं यञ्जेदं यम् अश्रुम् ।

3) गणदं गं कुं गणं यञ्जेदं गं न ।

न कश्चित्पदार्थो नामास्तीति प्रतिद्वन्द्वभावात्⁽¹⁾स्वभावो ऽपि पदार्थो नास्तीति कुतो ऽनैकान्तिवाता । न ह्यस्माकं प्रतिविम्बकं सस्वभावं नापि निःस्वभावं । धर्मिणमसरेण तद्धर्मयोग्यभावात् । न ह्यार्याः प्रतिविम्बकं नाम किं चिन्निःस्वभावं सस्वभावं बोधल-
भक्त इति ॥

तत्र पूर्वं फलं नोत्पत्स्यत इत्यादिना श्लोकद्वयेन साक्षादुत्पत्तिक्रियाकर्तृत्वं फलस्य 5
निषिद्धं । इदानीं हेतोः फलोत्पत्तिक्रियाप्रयोजकत्वं प्रतिपिद्धमिति । अयमस्य पूर्वका-⁽²⁾
द्विशेष इति विज्ञेयं ॥

अत्रा[124b]कृ । यद्यपि हेतोः फलोत्पत्तिक्रियाप्रयोजकत्वं निषिद्धं । तथापि
हेतुस्तावत्स्वभावतोऽस्ति न चास्ति फले हेतोर्हेतुत्वं सिध्यति । तस्मात्फलमपि भवि-
ष्यतीति ॥ उच्यते । स्याद्धेतुर्यद्यन्नयतोऽस्य हेतुत्वं⁽⁴⁾ स्यात् । 10

न चान्नयमानस्य हेतुत्वमुपपद्यते ।

अथ स्यात् । यद्यप्येवं हेतोर्हेतुत्वं नास्ति तथापि फलं तावदस्ति । न च हेतुम-
न्तरेण फलं युक्तमिति फलसद्भावाद्धेतुरपि भविष्यतीति ॥ उच्यते । यदाऽन्नयमानस्य
हेतोर्हेतुत्वं नास्तीत्युक्तं । तदा ।

हेतुत्वानुपपत्तौ च [Tib. 161b] फलं कस्य भविष्यति ॥ २२

इति । तस्मात्फलमपि नास्तीति ।

1) *Ms. pratidvandvabhāvābhāvān niḥsvabhāvo 'pi svabhāvo nāsti.* —
འགལ་ལྷོ་མེད་པའི་སྐྱེར་...

2) XX. 17 et 18 — Ci-dessus 402 14.

3) *Ms. puṁsvabhāvaḥ* — ལོང་མ་ལས་ འདྲིའི་ ལྷན་པར་ ཡིན་ནོ།

4) *Ms. hetutvaṅ na syāt.*

5) ལྷེ་པར་ ལྷེད་པ་ མ་ཡིན་ན། །རྒྱ་ཉིད་ བྲན་པར་ མི་ འཇུར་རོ། རྒྱ་ཉིད་ འཇུར་
པ་ཡོད་ མིན་ན། །འབྲས་བུ་ ཀང་གི་ ཡིན་པར་ འཇུར་ །

6) *Ms. phalam ste* — འབྲས་བུ་ ཡང་།

भविष्यतीति चेत् ' उच्यते ।

नासामग्रोक्तं फलं ।

यदा सामग्रोक्तं फलं न संभवति तदा कथमत्यन्तविरुद्धमसामग्रोक्तं भविष्यति ।
असामग्रोक्तगिति फलं न संभवति ॥

अथ स्याद्यद्यपि नास्ति फलं स्याद्यत्तस्तथापि हेतुप्रत्ययसामग्री तावदस्ति न ६
च फलमन्तरेण हेतुप्रत्ययसामग्री संभवतीति फलमपि संभविष्यतीति ॥ उच्यते । स्यादे-
तुप्रत्ययसामग्री यदि फलमेव भवेत् । यदा तु यत्रोदितेन न्यायेन फलमेव नास्ति ' तदा

अस्ति प्रत्ययसामग्री कुल एव फलं विना⁽¹⁾ ॥ २४

फलाभावे सति निर्हेतुना हेतुप्रत्ययसामग्र्यापि नास्तीत्यभिप्रायः ॥

उक्तं क्षार्यललितविस्तरमूत्रे⁽²⁾ ।

10

काण्ठोष्ठ प्रतीत्य तालुके

निक्षुपरिवर्ति रचति अन्तरा⁽³⁾ ।

न च काण्ठमौला न तालुके

अन्तरे⁽⁴⁾ च नोपलभ्यते ॥

1) क्लृप्तस्य 'स्य' 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' । क्लृप्तस्य 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' ।
। क्लृप्तस्य 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' । क्लृप्तस्य 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' ।

2) क्लृप्तस्य 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' ।

3) Bibl. Indica, p 211, Lefmann, p. 177; Çikṣās. 240 ? — Vaitallya
— Les pādas impairs sont du type { --- --- --- --- }

4) Mss. *jihvāparivartitā ravanti rakṣarāh*. — Çikṣās. *jihva parivartitā avartitā*
akṣarā [«avartitā apparently stands for āvartitā»] — क्लृप्तस्य 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' ।
क्लृप्तस्य 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' । = *jihvāparivartitanūd akṣarasvaro bhavati*.

5) क्लृप्तस्य 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' ।

6) क्लृप्तस्य 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' 'स्ये' । — Mss. *°kaikaṣca* — Çikṣās. *°ka tu* (corrected *°ka tu*).

सामग्निं पतीत्य तं च⁽¹⁾ सा
 वाच मनबुद्धिवा[125 b]सेन निश्चरि ।
 मनवाच षट्शयज्ञपिपाी
 बाह्यतोऽभ्यत्तरि नोपलभ्यते ॥
 उत्पादव्यर्थं त्रिपश्यतो⁽²⁾
 वाचरूतघोषस्वरस्य परिउतः ।
 क्षणिकां वक्षिकां तदा⁽³⁾ दृष्टी
 सर्वं वाचं प्रतिश्रुतकोपमां ॥

6

तद्यार्योपालिपरिपृच्छायामुक्तं भगवता ।

10

इह सातनि सूरमणीये
 प्रन्नत्रया गृह्णित्वा ब्रह्मिवा ।
 फलवन्तु भविष्यथ श्रेष्ठा
 एषु निदेशितु कारुणिकेन [Tib. 152b] ॥
 प्रन्नत्रिवा गृह्णित्वा ब्रह्मिवा
 सर्वफलस्य भविष्यति प्राप्तिः ।

15

1) Mss. *sāmagrī pratītya tam*. ... — Çikṣās., Lefmann *°pratītyataḥ ca.*
 — ཚོགས་པ་ དེ་ལ་ བརྟེན་ནས་ དག་ དེ་ བེ། ཡིད་ཀྱི་ ལྷོ་ཡི་ དབང་གིས་ ལྷུང་ རོད་ཀྱི།
tām sāmāgrīm pratītya vāg eṣā manobuddhīvaçena niçcuret....

2) Lire *°vayam*.

3) Lire *°ghoṣasarasya*. — «Lorsque le sage examine la production et la disparition... ».

4) རྟོག་ཡོ་མེད་པ་ = *asāra*.

5) Sic Mss. དེ་ཚོ་ དག་གུང་... «Alors il voit que toute parole...» — Rā-jendralāl et Çikṣās. *tādāḥṣṭm*.

6) Mss. *vāca*; Rāj. et Çi. *vācaḥ*.

7) Même fragment que ci-dessus p. 155.

पुन धर्मसभाव तुलित्वा
 सर्वफला न फलान च प्राप्तिः ॥
 अलभत्त फलं तथ प्राप्तिं
 आश्चर्यं पुन ज्ञायति तेषां ।
 अहो ऽतिकारुणिको नरसिंहो
 सुष्ठुपदेशित युक्ति जिनेनेति ॥

5

तद्यार्थप्रज्ञापारमितायामष्टसाहस्रिकायां⁽¹⁾ तेन हि कौशिक बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन
 महासंनानाहसनद्धेन न रूपे स्थातव्यं न वेदनायां न संज्ञायां न संस्कारेषु न विज्ञाने स्था-
 तव्यं । न ज्ञानघातफले न सकृदागामिफले नानागामिफले नार्हत्त्वे न प्रत्येकबुद्धत्वे न
 सम्यक्संबुद्धत्वे स्थातव्यमिति ।

10

॥ इत्याचार्यचन्द्रकीर्तिपादोपरचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमकवृत्ती सामग्रीपरीक्षा
 नाम विंशतितमं प्रकरणं ॥

1) Voir l'édition de la Bibl. Ind. p. 34. 22.

XXI.

संभवविभवपरीक्षा नामैकाविंशतितमं प्रकरणं

अत्राह । विद्यत एव स्वभावतः कालः संभवविभवनिमित्तत्वात् । इह कं चित्काल-
 लविशेषमपेक्ष्याङ्कुरोत्पत्तिर्भावानामुत्पादे भवति । कं चित्कालविशेषमपेक्ष्य विभवो वि-
 5 नाशो भवति । न सर्वदा विद्यमानापामपि हेतुप्रत्ययसामग्र्यामित्यतो विद्यत एव कालः
 संभवविभवनिमित्त[126a]त्वात् ॥ उच्यते । स्यात्संभवविभवनिमित्तता कालस्य यदि संभ-
 वविभवावेव स्यातां । न तु स्तः । यथा च न स्तस्तथा प्रतिपाद्यन्नाह [Tib. 158a] ।

विना वा सक्त वा नास्ति विभवः संभवेन वै ।

विना वा सक्त वा नास्ति संभवो विभवेन वै⁽⁴⁾ ॥ १

10 इह यदि संभवविभवौ स्यातां तावन्द्योन्थं सक्तभावेन वा स्यातां विनाभावेन वा ।
 उभयथा च विचार्यमाणौ न संभवतः । कथं कृत्वा । तत्र तावद्यथा विना संभवेनोत्पादेन
 विभवो विनाशो नास्ति तथा प्रतिपाद्यन्नाह ।

1) कु'पेङ'सने'सु'ए' = *hetuvāt*.

2) D'après le tibétain: *ankurādīnām utpattir utpādo...* — सु'द'वे'द' सु'
 य' अ'सु'ए' ।

3) अ'द'ए'स' क'स'अ'द'ए'स' अ'सु'ए' ।

4) अ'द'ए'स' अ'सु'ए'स' अ'द'स'अ'स' । सु'द'वे'द' अ'द'स'अ'द'स' अ'सु'ए'
 स' अ'द'ए'स' अ'द'स'अ'स' । सु'द'वे'द' अ'द'स'अ'द'स' अ'सु'ए' ॥

भविष्यति कथं नाम विभवः संभवं विना ।

विनैव जन्म मरणं विभवो नोद्वयं विना⁽¹⁾ २

संभवं विना कथं नाम विभवो विनाशो भविष्यति । कथं नामेत्यनेन प्रसिद्धमत्य-
न्तसंभवं दर्शयति । कथं नाम भविष्यतीति नैवेतत्संभवतोत्यभिप्रायः ॥ यदि पुनर्विनैव
संभवं विभवः स्यात् को [दो]षः स्यात् । उच्यते । विनैव जन्म मरणं स्यात् । अज्ञातस्य ६
मरणं स्यात् अज्ञातस्य मरणं दृष्टमिति ॥ तस्माद्विभवो नोद्वयं विना भवितुमर्हति ॥
आद्येनात्र श्लोकस्यार्थेन प्रतिज्ञा । मध्येन पदेन प्रसङ्गापादनं । अत्येन निर्गमनमिति
विज्ञेयं ॥

एवं तावद्विना संभवेन विभवो न युक्त इति प्रतिपाद्येदानो सक्त संभवेनापि विभवो
पथा न संभवति तथा प्रतिपादयन्नाह । 10

संभवेनैव विभवः कथं सक्त भविष्यति ।

न जन्ममरणं चैवं तुल्यकालं हि विद्यते ॥⁽²⁾ ३

यदि हि संभवेन सक्त [Tib. 153 b] युगपत्तुल्यकालं विभवः स्यादेवं सति जन्म-
मरणो युगपत्स्या[126 b]तां । न⁽³⁾ चैवं परस्परविरुद्धे आलोकान्धकारवदेकास्मिन् काले
विद्येते इति । तस्मात्सक्तपि संभवेन विभवस्य नास्ति सिद्धिरिति स्थितं । 16

1) འཇིག་པ་ སྤང་པ་ མེད་པར་ནི། ཇི་ལྟ་སྤང་ན་ ཡོད་པར་ འགྱུར། ལྗེ་པ་ མེད་
པར་འཇིག་པར་ འགྱུར། འཇིག་པ་ སྤང་པ་ མེད་པར་ མེད།

2) ཐལ་པ་ བསྐྱུ་བསྐྱུ་པ་.

3) མཇུག་པསྐྱུ་པ་.

4) འཇིག་པ་ སྤང་པ་ ལྟན་ཅིག་ཏུ། ཇི་ལྟར་ ཡོད་པ་ཉིད་ཏུ་ འགྱུར། འཇིག་པ་
ལྗེ་ པར་ ཏུ་སྐྱུ་ལྟན་ཏུ། ཡོད་པ་ཉིད་ ཅི་ མ་ཡིན་ནོ།

5) Non représenté dans le tibétain.

यदा चैवं संभवेन विना वा सद् वा विभवस्य नास्ति सिद्धिरेवं संभवस्यापि विना
वा सद् वा विभवेन नास्ति सिद्धिरिति प्रतिपादयन्नाह ।

भविष्यति कथं नाम संभवो विभवं विना ।

घनित्यता हि भवेयु न कदाचिन्न विद्यते ॥ ४

५ नैव हि संभवो विभवेन विना युज्यते । यस्मादन्वित्यता हि भवेयु भवनधर्मकेयू-
त्पादधर्मकेयु न कदाचिन्न विद्यते । किं तर्हि सर्वदेव विद्यते । उक्तं हि ।

जरामरुपाधर्मेषु सर्वभवेयु सर्वदा ।

तिष्ठति कालमे भावा ये जरामरुपां विना ॥ इति ॥^(४)

यदा चैवं नित्यमनित्यतानुगताः सर्वे भावास्तदा कुतः सा का चिद्वस्था या वि-
10 नाशरहिता स्यादिति । घनो नास्ति विभवेन विनोत्पाद इति । एवं तावद्विना विभवेन
नास्ति संभवः ॥ शेषमत्र संस्कृतपरिज्ञायां विचारितत्वात्तन् विचार्यते ॥

यस्तु महेतुको विनाशः^(५) संस्कृतलक्षणपात्राद्भूत्पादवदिति साधनमुक्तिप्यात्यचित्त-

1) ལྷུང་པ་ འཇིག་པ་ལེད་པར་ བློ། རི་ལྷུང་ ཡོད་པ་ཉིད་ཀྱི་ འཇུང་། རོང་སྐལ་
རྣམས་ལ་ མེ་རྟོག་ཉིད། བམ་ཡུང་ ལེད་པ་ མ་ཡིན་ཏེ།

2) ལྷུང་པ་ལེ་ ཚོས་ ཅན་

3) = VII. 24.

4) Chapitre XIII.

5) Voir ci-dessus p. 29, n. 5 et p. 173, n. 6.

6) Mss. "ksipyāntyacittalakṣaṇair, 'ksipyāntya°, ksipyābhyā. — མ་མེད་
སེལ་སྐལ་ རྣམ་ མེལ་སྐལ་ལས་ ལྷུང་པ་ལེ་ འཇོག་ཉིད་དཔྱད་པའི་སྐལ་. — Le tibétain confirme donc
la lecture lakṣaṇa; je n'hésite pas cependant à corriger kṣaṇa parce que la lecture
traditionnelle ne donne aucun sens et parce qu'on constate la même confusion dans
la version tibétaine du Laṅkāvatāra (voir l'édition de la B. T. S. p. 43), et
aussi Çaṅkara ad 2, 2, 26 (Ān. S. S. I. p. 544, l. 8.).

(चित्त)लणेर(Tab 151a)निष्ठासिक्तागारु । स न गुह्यगारु तद्धिनाशस्यापि ज्ञातिप्रत्य-
यत्वेन सहेतुकत्वात्साध्यमगवाञ्जनितान्तिक्ताभावान् । यदपि निर्दिष्टं । भावात्मभाव
एवाभूत्वा भावाडुत्पाद उच्यते¹⁾ । तन्माद्द्रव्यसिद्धत्वात्सिद्धेर्वाच्यत्वात्तोषपि दृष्टान्तभावा
इति । तदपि न गुह्यं । घटद्रव्यसना प्रतिविम्बवादीनां सहेतुकत्वाभ्युपगमात् ॥

यथोक्तानाचार्यपादैः [127a]

5

हेतुत मंगयो येषां तद्भावात् सति ये ।

कथं नाम न ते न्यष्टं प्रतिविम्बसना गनाः ॥ इति¹⁾

प्रस्मादी¹⁾...कुतो व्यवहारतो दृष्टान्तसिद्धिः ॥ यदि च भावाद्यत्तद्वान्यत्वेन न

शक्यते यत्तं तत्संश्रुत्यापि नाम्तोत्पद्यते । नीलादिनामपि नाम्तोत्पद्यते ।

यथोक्तं रत्नचिन्त्या ।

10

द्वयस्याभावनात्रवादान्तांशं नामगात्रकं²⁾

भूतेर्विना नूनो द्वयं नामगात्रकमव्यतः ॥ इति ।

॥ རྫོང་མེད་ འདུག་ཉེན་གྱི་ རོ་མོ་ཉེན་ ལེ་ མ་ ལུང་ལ་ལམ་ ལུང་ལམ་ ལུང་ལ་
ལེ་ ལ་ལེ། — C'est l'opinion des Sautrāntikas, voir ci-dessus p. 267 n. 2 et
XXVII 12

2) D'après le tibétain *drāyasaṭām*.

3) Cette stance est citée Bodhic p. IX. 115. Comparer la stance, ibid. IX. 85 (Tib. 322 14) qui est aussi de Nāgārjuna: *hetuḥ sanbhavo yasya sthito na pratyayair viṇā, iḡamaḥ pratyayābhūtāi. so 'stity avagataḥ katham* (Yukti-
saṣṭhikā)

1) *Ms asmādāgalumāto (asmād āgamū kuto) .. drstāntasiddhah.*
Tib. རོ་མོ་ལྷིང་ ལ་ ལྷིང་ ལེ་ མ་ ལུང་ལ་ ལེ་ ལེ། = *tasmāt kuto iḡamahārato*
drstāntasiddhah

5) ལེ་ ལེ་ ལེ་ ལེ། = *ucyatām*.

6) Voir 135. 7, 188. 12, 275. 7, 346 5, 359 1, infra ad XXV. 3, et Madh. a va t passim.

7) «L'absence, n'étant autre chose que l'absence du *rūpa*, n'est qu'un nom». ལེ་ ལེ་ ལེ་ ལེ། ལེ་ ལེ་ ལེ་ ལེ། — Comp ci-dessus 71, 1

अपि च । कुतो माध्यमिकानां स्वभावद्वयं सिद्धसत्तात्कं यस्यावस्थाविशेष उत्पादः
 स्याद[तो (1)] युक्तमेव दृष्टान्तसिद्धतोद्भावनं ॥ पञ्चोक्तं न सहेतुको विनाशो [७]विनाशव-
 ह्नाद्यथासंस्कृतमिति । तस्यैवं ब्रुवतो मरुत्तं विरोधमयं हेतुरापि⁽²⁾ पतति । यथा कथं हेतु-
 र्विनाशस्य निर्हेतुकत्वं साधयति एवं संस्कृत[Tib. 154 b]लक्षणत्वभावमपि साधयति ।
 5 तथा संस्कारस्कन्धसंघट्टप्रतोत्यसमुत्पादाद्भ्रंसंघट्टादिकमपि सर्वं विरोधयतीति न युक्त-
 मेतन्मतं ॥ तथा । न विज्ञानं विषयस्वप्नपच्छेदकमविज्ञानवह्नादसंस्कृतवदित्यादिना सर्व-
 निषेधान्मरुत्त्यानष्टापत्तिरूपपद्यते ऽस्येति नाश्वेयमेतत् ॥

इदानीं विभवेन सक्तं यथा संभवस्य नास्ति सिद्धिस्तथा प्रतिपादयन्वाह ।

संभवो विभवेनैव कथं सक्तं भविष्यति ।

10

न जन्ममरणं चैव तुल्यकालं हि विद्यते⁽³⁾ ॥ ५

यदि हि संभवो विभवेनैव सक्तं स्यात्तदा जन्ममरणयोस्तुल्यकालता स्यान्न च
 संभवति । तस्मात्सक्तभावेनापि संभवविभवयोर्नास्ति सिद्धिः ॥

अथ स्याद्यद्यपि जन्ममरणयोरेकीभावेन वा नानाभा[127 b]वेन वा नास्ति [सि-
 द्धिः] । तथापि विद्यते एव संभवविभवौ वाच्यत्वाद्द्विज्ञानवदिति ॥ उच्यते । यदि वाच्य-

15 त्वेनानयोः सिद्धिरिष्यते वन्ध्यापुत्रस्यापीष्यतां ॥ अपि च ।

1) *देतिः श्रुत्...*

2) *अहंश'स' द'न' म'द्व'स'ते'त'श्रु'श्रु'.* — Peut-être 'voût tadgathā. .

3) *Ms. ābhavati.* — *अद्वे'स' य'द'द'.* — «L'argument employé (netu =
 ग'द'द'द'द'द'द'd'entraîne de grandes difficultés».

4) *अ'द'द'द'द'द'द'द'द'द'.* — Je doute que cette interprétation du
 composé soit exacte.

5) *अ'द'द'द'द'द'द'द'द'द'.* *द'द'द'द'द'द'द'द'द'.* *द'द'द'द'द'द'द'द'द'.*
द'द'द'द'द'द'द'द'द'. *द'द'द'द'द'द'द'द'द'.*

सकान्योन्येन वा सिद्धिर्विनान्योन्येन वा ययोः ।

[न विद्यते तयोः] सिद्धिः कथं नु खलु विद्यते⁽¹⁾ ॥ ६

सकभावामकभाववृद्धितं नास्ति पक्षात्तरं यतः संभवविभवयोः सिद्धिः स्यात् ॥
अवाच्यतया सिद्धिर्भविष्यतीति चेत् । केयम[1:16 155a]वाच्यता नाम । यदि मिश्रीभावः
सो ऽनुपपन्नः । पृथक्पृथगसिद्धयोर्भिन्नाभावात् ।⁽²⁾ अनिर्धार्यमाणा⁽³⁾ स्वह्यपत्तादन्ध्यापु- 5
त्रष्यामगौरतादिवन्न स्त एव संभवविभवाविति ॥ यदा चैवं संभवविभवौ न स्तस्तदा
तद्वेतुरपि कालो नास्तीति सिद्धं ॥

किं चान्यत् । इहेमौ संभवविभवौ परिकल्प्यमानौ क्षणधर्मिणो वा भावस्य परि-
कल्प्येयांतामक्षयधर्मिणो वा । उभयथा च नोपपद्यत इति प्रतिपाद्यत्वात् ।

क्षयस्य संभवो नास्ति नाक्षयस्यास्ति संभवः ।

10

क्षयस्य विभवो नास्ति विभवो नाक्षयस्य च ॥ ७

1) गद'रग' यक्'खुं' सुक्'ठेग'गम। यक्'खुं' सुक्'ठेग' म'यीक्'यम्। सु'य'
य' यि'य' म'यीक्'य। दे'रग' सु'य'य' हे'यु'य' यि'य' ॥

2) *Ms. mīṣṛimīṣṛibhāva* — अक्षेय'य'सु'य'य' ।

3) यहे'र'यु'मे'य' वै' दे'स'य'य'यु'यु' मे'य'य'यि' र'य'य'वे'क्'ठे'य' यि'क्'वे' हे'
य। दे'यु'य' वै' दे'स'य'य'यु'यु' मे'य'य'यि' र'य'य' दे'यो' यि'क्'य'यि'यु'य' । = *yady*
anī dhāryasvabhāva evāṇicyatā, evam saty anīrdhāryasvarūpatvād vāndhyā°.

4) *Ms. anīrdhāryamāṇo*.

5) *Ms. °van na ta eva sambhavaravibhavād iti*.

6) य'य'य' अ'यु'य'य' यि'य'य'यि'य' म'य'य'य'य'य' अ'यु'य'य' मे'य'य' य'य'य'
अ'यु'य'य' यि'य'य'य' म'य'य'य'य'य' अ'यु'य'य' म'य'य'य' ॥

तत्र त्वयस्य त्वयलक्षणस्य भावस्य विरोधिधर्मसद्भावात्संभवो न युक्तः । अत्रापि भावलक्षणवियुक्तात्स्वर्विषाणस्येव संभवो न युक्तः । एवं त्वयस्य विभवो नास्ति ।⁽²⁾ क्षयधर्मो ह्यविद्यमानस्तस्य निराश्रयो विभवो न युक्तः । तथा विभवो नात्रयस्य च । अत्रयधर्मो हि भावाभावलक्षणविलक्षणस्तस्याविद्यमानस्य कुतो विभवो भविष्य-
6 ति ॥ यौ च संभवविभवौ न त्वयधर्मिणो नात्रयधर्मिणो भाव[128a]स्य संभवा[त]स्ती नैव संभवत इति न स्तः संभवविभवौ ॥

अत्राह । विद्यते एव भावानां संभवविभवौ तदाश्रयिधर्मिसद्भावात् । इह भावा-
श्रयी संभवविभवौ [Tib. 165b] । स च तावद्भावोऽस्ति । तत्सद्भावात्तदाश्रितावपि धर्मो भविष्यति इति ॥ उच्यते । स्यातां भावाश्रिताचेती धर्मो यदि भावः स्यात् । यदा तु भावो
10 नास्ति । तदा ।

संभवो विभवश्चैव विना भावं न विद्यते ।

कस्मात्पुनर्भावो नास्तीति चेत् । यस्मात् ।

संभवं विभवं चैव विना भावो न विद्यते⁽³⁾ ॥ ८

भावस्य हि लक्षणभूतौ संभवविभवौ । तौ च⁽⁴⁾ स्वद्वयतो न स्त इति⁽⁵⁾ प्रतिषिद्धौ ।
15 यदा च तौ भवतः⁽⁶⁾ प्रतिषिद्धौ । तदा भावलक्षणां संभवं विभवं च विना कुतो भावलक्षण-
विलक्षणयो भावो भविष्यति । भावं च विना न स्तः संभवविभवौ ॥

1) རྟོག་པོ་ ཟད་པའི་ ཚེས་ཅན་ལ་

2) Mss. *nāḥṣaya*°. — Peut-être faut-il corriger *kaṣayadharmā* et ci-dessous *akṣayadharmā*.

3) རྟོག་པོ་ ཡོད་པ་ མ་ཡིན་པར། འཕུང་པ་ འཇིག་པ་ ཡོད་པ་ཡིན། འཕུང་
དང་ འཇིག་པ་ མེད་པར་ནི། རྟོག་པོ་ ཡོད་པ་ མ་ཡིན་པོ།

4—4) Non représenté dans le tibétain.

5) Non représenté dans le tibétain.

6) མཚན་ཉིད་ དང་ མེ་མཐུན་པ་

अपरे तु पूर्वार्धं पश्चिमं कृत्वा व्याचक्षते । स्त एव संभवविभवौ भावधर्मत्वात् । इत्-
यत्रास्ति न तस्यास्ति भावधर्मत्वं तद्यथा माण्डूक्ये⁽²⁾ ऋषिरोमणेः । भावधर्मा च संभवविभ-
वौ । तस्मात्स्त एव ताविति ॥ यदि कस्यचित्परमार्थतः संभवविभवौ स्यातां । स भाव
इति युक्तं स्यादभिधातुं । तौ च न स्त इति⁽⁴⁾

संभवं विभवं चैव विना भावो न विद्यते ।

5

भावस्य संभवविभव[सत्त्वे विद्यमान]त्वादिति भावः । तदसत्त्वे च हेतोरसिद्धार्थता ॥
तथा ।

संभवो विभवश्चैव विना भावं न विद्यते ।

आश्रयस्याभावादाश्रितस्यासिद्धिरित्यभिसेधिरिति ॥ [Tib. 156a]

किं चान्यत् । इहेमी संभवविभवौ परिकल्प्यमानौ शून्यस्य वा भावस्य परिक- 10
ल्प्येयातामशून्य[128b]स्य वा । उभयथा च नोपपद्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

संभवो विभवश्चैव न शून्यस्योपपद्यते ।

1) Mss °dharmaiva. — དངོས་པོའི་ ཚེས་ ཡོད་པའི་ཕྱིར་རོ།

2) དཔེར་ན་ སྤྲུལ་པའི་ རལ་པ་ པལྱེན་ ལོ།

3) D'après le tibétain. *tathocayat, yadāi*. . . .

4) དེ་དག་ རི་ མེད་དེ། དེའི་ཕྱིར་རོ།

5) དངོས་པོ་ རི་ འཇུག་པ་ རང་ འཇིག་པ་ ཡོད་པ་ན་ ཡོད་པ་ ཉིད་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ
སྐྱམ་ཏུ་ དགོངས་པའོ།

6) རྟོན་མེད་པས་.

7) པརྟེན་པ་

अविद्यमानाश्रयत्वादाकाश⁽¹⁾चित्रवदित्यभिप्रायः ॥ तथा ।

संभवो विभवश्चैव नाशून्यस्योपपद्यते⁽²⁾ ॥ ९

अशून्यस्यासत्त्वात्तिराश्रयो संभवविभवौ नोपपद्यतः ॥

किं चान्यत् । इह यदि संभवविभवौ स्यातां तत्रैकत्वेन वा स्यातामन्यत्वेन वा ।

5 उभयथा च नोपपद्यत इत्याह ।

संभवो विभवश्चैव नैक इत्युपपद्यते ॥

परस्परविरुद्धयोरालोकान्धकारयोरिवैकत्वानुपपत्तेः ।

संभवो विभवश्चैव न नानेत्युपपद्यते⁽³⁾ ॥ १०

उभयोः परस्परमव्यभिचारित्वात् । न हि संभवरहितस्य विनाशो न विभवरहितस्य

10 संभवो दृष्ट इति । एवमुभयोः परस्परमव्यभिचारित्वात्

संभवो विभवश्चैव न नानेत्युपपद्यते ॥

अथ स्यात् । किमनया सूत्रोक्तिकया । आगोपालाङ्गनादिको हि जनो यस्मात्संभवं
विभवं च पश्यति तस्मात्स्तः संभवविभवौ । न ह्यविद्यमानो वन्ध्यातनयः शक्नो द्रष्टु-
मिति । एवमपि

1) कर्म'म'पदि' र्मे'.

2) श्लो'द'ल' अ'सु'द' द'द' अ'द्वै'ग'स'द'ग'। अ'स'द'स' ऊ'द' वै' म'प'द'क'। मी'श्ल'द'
स'ल' प'द' अ'सु'द'अ'द्वै'ग'द'ग'। अ'स'द'स' ऊ'द' वै' म'प'द'क'॥

3) अ'सु'द'स' द'द' वै' अ'द्वै'ग'स'द'ग'। ग'उ'द'ग'स' ऊ'द' वै' मी'अ'स'द'द'। अ'सु'द'स'
द'द' वै' अ'द्वै'ग'स'द'ग'। ग'उ'द'ग'स' ऊ'द' वै' मी'अ'स'द'द'॥

4) Voir ci-dessus 68. 5.

5) श्लो'यै' स'श्ल'द'द्वै' द'द' सु'द'मे'द' प'द' क'द'श्लै'ष'.

दृश्यते) संभवश्चैव चिभवश्चैव ते भवेत्¹¹⁾

उच्यते । घने जालिकागेतत् । न हि यद्यहो गिनोपलाभ्यते तस्य तस्यास्तित् । तथा
रूपागोपालाङ्गनादिको घनो गन्धर्वनगरमायास्वप्नालात(Tr. 166 b) चक्रगरीचिवासलि-
लादिवगसंविद्यमाननपि पश्यतीन्द्रियोपघातात्¹²⁾ । एवमिमावपि संभवचिभवावसत्तो गो-
कृदेव पश्यतोत्याद् ।

5

दृश्यते संभवश्चैव मोक्षाद्विभव एव च¹³⁾ ॥ [129 a] ११

यद्य कालात्पुनरेतदेवं निशोयते । घविद्यमानस्त्रद्वयाचिनी संभवचिभवी मोक्षादेव
वारिलोनेन दृश्यते इति । पुत्र्या स्येतदत्रं निशोयते । या पुनरत्र पुक्तिः । इह यदि कश्चि-
द्भावो नाम भवेन्नियत् स भावादा प्रायैताभावादा । तथा यद्यभावो नाम कश्चित्सोऽपि भा-
वादा प्रायैताभावादा । उभयथा चोभयोरप्यसंभव इत्याद् ।

10

न भावाद्भायते भावो भावोऽभावान् प्रायते ।

[नभावाद्भायते भावो भावो भावान् प्रायते¹⁴⁾ ॥] १२

1) གཤམ་ཏེ་ དེ་ལྟར། འཕྱུར་བ་ རང་ ལི་ འཇིག་པ་དག། མཐོང་ཏོ་ ལྷན་ཏུ་ མེད་
སྒྲུལ་ ཅ།

2) Le tibétain est plus développé དབང་པོ་ལ་ གོ་ནི་དང་ལྷན་ཏུ་ལས་ རབ་
རིབ་ཅན་གྱི་ ལྷན་ཏུ་ རང་། ལྷན་ཏུ་ རང་ ལྷན་ཏུ་ ལྷན་ རིང་ལ་དག་ མཐོང་པ་ ཡིན་ཏེ།
དེ་བཞིན་ ཏུ། འཕྱུར་བ་ རང་ འཇིག་པ་ དེ་དག་ ལྷན་ རྣམ་ལེན་ཏུ་ མི་ཤེས་པའི་ གོ་
སྒྲུལ་གི་ རབ་རིབ་ལྱིས་ ལྷོ་མི་ རིག་ མཐོང་ལ་ ལྷན་པས་ མཐོང་ པ་ ཡིན་ཏོ་ ལེས་
པམས་པ།

3) འཕྱུར་བ་ རང་ ལི་ འཇིག་པ་ དག། གོ་ནི་སྒྲུལ་ཉིད་ལྱིས་ མཐོང་པ་ཡིན།

4) Non représenté dans le tibétain - བཟུ་ = «Mengen» (P. W.),

5) དངོས་པོ་ དངོས་ལས་ མི་སྣེ་སྣེ། དངོས་པོ་ དངོས་མེད་ལས་ མི་སྣེ། དངོས་
མེད་ དངོས་མེད་ མི་སྣེ་སྣེ། དངོས་མེད་ དངོས་ལས་ མི་སྣེ་མི།

भावात्तावत्संभाव्याद्भावस्य संभाव्यस्योत्पादो न विद्यते । कार्यकारणयोर्गो-
प्याभावाद्भूत्पादस्य च लब्धजन्यः पुनरुत्पादवैयर्थ्यात् ॥

अभावादपि भावो न ज्ञायते । किं कारणी । अभावो हि नाम विभवो विनाशः । स
च भावविरुद्धः । तस्माद्भावविरुद्धात्कथं भावः स्यात् । यदि स्यात्तदा बन्ध्याडुक्तिरपि
5 पुत्रः स्यान्न चैतदेवमिति । तस्माद्भावादपि भावो न भवति [Tib. 157 a] ॥

इदानीमभावोऽप्यभावान्न भवति । भावनिवृत्तिद्वयो ह्यभावस्तत्कुतोऽस्य कार्यका-
रणासामर्थ्यं । यदि स्यान्निर्वाणस्यापि कार्यकारणासामर्थ्यं स्यात् । यदि चाभावादभावः
स्यात्तदा बन्ध्याडुक्तिरपि पुत्रः स्यान्न चैतदेवमिति । तस्माद्भावादप्यभावो न भवति ॥

इदानीं भावादप्यभावो न भवति । भावविरुद्धो ह्यभावः स कथं भावाद्भवेत् । यदि
10 भवेत्प्रदीपादान्धकारः स्यात् ॥ यतश्चैवं विचार्यमाणी संभवविभवौ न तस्मिन्मो-
क्षदेव लोकेन दृश्येते इति विज्ञेयं ॥

अथ वायमन्यः पूर्वपक्षः । इह हि यदि संभवविभवौ स्यातां तौ भावाश्रयौ वा स्या-
तामभावाश्रयौ वा [129 b] । तौ च भावाभावौ सर्वथा विचार्यमाणी न संभवतः । ततश्च
कुतो निराश्रयौ संभवविभवाविति । अतो

15 दृश्यते संभवश्चैव मोक्षाद्विभव एव च ।

इति विज्ञेयं । यथा च भावाभावौ न संभवतस्तथा प्रतिपादयन्नाह ।

न भावाज्जायते भावो भावोऽभावान्न ज्ञायते ॥

न भावाज्जायतेऽभावोऽभावो भावान्न ज्ञायते ॥

अस्यार्थः पूर्ववत् ॥ अपि च यदि कश्चिद्भावो नाम स्यात् [Tib. 157 b] । तस्योदय-

1) sambhavaḥkhyā = ཡང་དག་པར་འབྱུང་བ་ ལེས་ ལུ་པ་

2) ལྟེ་པ་

3) རྣམ་པ་ གཅིག་ལུ་ ལྟེ་གས་ ལྟེ་མ་ འདི་ གཞན་ ཡིན་ནོ།

व्यग्वत्तात्संभवविधौ स्यातां । न च कश्चिद्रावः स्वहृपतोऽस्ति खरविपाणवत्स्वभा-
वा⁽¹⁾नुत्पन्नत्वात् ॥ अनुत्पन्नत्वगसिद्धिमिति चेत् । तत्सिद्धं यस्मात् ।

न स्वतो ज्ञायते भावः परतो नैव ज्ञायते ।

न स्वतः परतश्चैव ज्ञायते ज्ञायते कुतः⁽²⁾ ॥ १३

एतच्चात्र एव प्रकरणे व्याख्यातवान्न पुनर्व्याख्यायते । यद्येवं यथोक्तप्रकारेण 6
ज्ञायते स इदानीं कुतो ज्ञायते नैव कुतश्चिद्ज्ञायते इत्यभिप्रायः । अत्रयं चैतदेवमभ्युपेयं
सर्वथा नास्ति भावस्योत्पाद इति ॥

भावसद्भावताभ्युपगमे च भवतः ज्ञानोच्छेददर्शनमापद्यते बौद्धमतानुगम्येत्याह ।

भावमभ्युपगमस्य ज्ञानतोच्छेददर्शनं ।

प्रसज्यते ।

10

यस्मात्

स भावो हि नित्योऽनित्यो (अव) वा भवेत्⁽³⁾ ॥ १४

1) M-3 °anuppannatat - འདུག་པའི་ཕྱིས་ མ་ཕྱིས་པའི་ཕྱིར་རོ།

2) वा 'युयय' वा 'यैर्ये' = nā'saddham.

3) ददेष'मो' वदण'लस' खी' पु'श्ले। गदण'लस' कु'य'श्रि' म'यैर्ये। वदण'
दद गदण'लस' पु'य' खी। यै'र'ये'र' हे'ल्लु'र' कु'य'र' लल्लु'र'।

4-4) Le tibétain porte simplement = དེ་ལྟ་ མ་ཡིན་ན་ནི། «S'il en est
autement»

5) °matānugatyeety, °gasyeti (Cambr.).

6) ददेष'मो' यै'र'य'र' ल'ल्ल'स'र'॥ कण' दद' ल'ल्ल'य'र' ल्ल'य'र' खी॥ अय'
य'र' लल्लु'र'हे' गद'णी'ल्लु'र'॥ ददेष'दे'खी' कण' दद' खी'कण' लल्लु'र'ल्लु'र'र' - La
ponctuation est inexacte; गद'णी'ल्लु'र' ne fait pas partie de la kārikā

यो हि पशोदितपदार्यव्यवस्थामतिक्रम्य भावसद्भावदर्शनमभ्युपैति तस्यावश्यं प्रवचनात्यक्तविरुद्धं शाश्वतोच्छेददर्शनद्वयमापद्यते । किं कारणां । यस्मात्स भावः परि-
कल्प्यमानो नित्यो वा भवेदनित्यो वा । यदि नित्यस्तदा नियतं शाश्वतवादाः । अथानि-
त्यस्तदा नियतमुच्छेद इति ॥

6 घञात् । [130a]

भावमभ्युपपन्नस्य निवोच्छेदे न शाश्वतं ।

किं कारणां । यस्मात् ।

उदयव्ययसंतानः फलकेलोर्भवः स हि⁽¹⁾ ॥ १५

यो हि केतुफलागोरुदयव्ययानुप्रबन्धः स ह्यस्माकं भवः संसारः । तत्र यदि केतु-
10 निरुच्येत तद्धेतुकां फलां नोत्पद्येत तदा स्यादुच्छेदः [Tib. 158a] वाददोषः⁽²⁾ । यदि च केतुर्न
निरुच्येत स्वद्वयेणावतिष्ठेत्तदा स्याच्छाश्वतवाद्दर्शनदोषः । न चैतदेवमिति । तस्माद्भा-
वाभ्युपगमेऽपि नास्ति शाश्वतोच्छेददर्शनदोषद्वयप्रसङ्गः । स एव संसारो योग्यं केतुफला-
विच्छिन्नक्रमवर्ती उत्पादव्ययानुप्रबन्धः संस्काराणामिति । अतो नास्त्यस्माकमयं दोष
इति ॥ उच्यते ।

15

उदयव्ययसंतानः फलकेलोर्भवः स चेत्⁽³⁾

1) རྟོག་པོ་ ཡོད་པར་ འཇམ་ལྗངས་ ལུང་། ཚད་པར་ མེ་ འཇུར་ རྟག་ མེ་
འཇུར་། འཇམ་པུ་ ལྷུ་ཡི་ འཇུར་འཇིག་གི། ལྷུ་དེ་ སྲིད་པ་ ཡིན་ ལྷུར་རྟོ།
Mdo XVII a ལྷུ་ཡིས་ et འཇིག་གིས་.

2) Placé dans le Mss. avant *taddhetulam*.

3) D'après le tibétain: *syāḍ ucchedaḥ . yaḍi ...*

4) D'après le tibétain: *syāc chāḥvatadarṣanam*.

5) °*doṣadvaya*° non représenté dans le tibétain

6) རེས་པར་ འཇུར་པ་.

नन्वेवमपि सति

व्ययस्यापुनरुत्पत्तेर्देहेतूच्छेदः प्रसज्यते⁽¹⁾ ॥ १६

यो हि हेतुज्ञाताः पालस्योत्पत्तौ हेतुभावगुपेत्य निरुध्यते । ननु तस्य व्यगवतो हेतुज्ञातास्य पुनरनुत्पादादुच्छेददर्शनमापद्यते ॥ तत्रायं वाचं न दोष इति चेत् ॥ भाव-
मभ्युपपन्नस्यायं दोषो । न च गया भावोऽभ्युपगतः स्वभावानुत्पन्नत्वात्सर्वधर्माणा । गत्रा- ८
पि गया ।

प्रतीत्य षण्द्वयति न हि तावत्तदेव तत् ।

न चान्यदपि तत्तस्मान्नोच्छेदो नापि शायते⁽²⁾ ॥

इत्युक्तं । तत्राप्यमुना न्यायेन नैस्त्राभावाद्यमेव भावाना प्रतिपादितं । अन्यथा हि सति भावस्यद्वेषे धीत्राङ्कुरगोः कथमन्यथं न स्यात् । तस्मान्नायं प्रसङ्गोऽस्मान्कं बाधक 10 इति ॥

एवं तावद्भावमभ्युपपन्नस्य हेतोः पुनरनुत्पादादुच्छेददर्शनप्रसङ्गमुदाहृत्यादानो शा-
शतवादेदापप्रसङ्गमुदाहरणात् ।

सद्भावस्य स्वभावेन नासद्भावश्च घृष्यते⁽³⁾

1) Ms. *yo hy udaya*°. — गणने' अज्ञस' कु' अनुद'रहेण' चि' कु' ने' श्रे'न' स' षि'न' अच्यु'र'न' । अहे'ण' 'य'न' कु' अ'न'मि' छे'न' । कु' ने' अ'न'म' स'न'म' अच्यु'र' — Notre commentaire porte |ग'न'ने' अज्ञस'दु'मि' अनुद'...| Mdo XVII
lit कु' ने' श्रे'न'.

2) सङ्केत'म' सु'स'न'

3) Chapitre XVIII. 10.

4) D'après le tibétain *ṣūcatadosa*°.

5) न'रे'स' यो' न'रे'ने'न' षि'न'न' । न'रे'स'अ'न' अच्यु'र'म' अ'ने'न'स'स' ।

यदि हि हेतोः सद्भावः स्वभावतः स्यात्तस्य पश्चादसद्भावो न स्यात् [Tib. 158b]
 स्वभावस्थानपायित्वात् । ततश्च शाश्वतदर्शनप्रस[130 b]ङ्गस्तदवस्थ एव ॥

किं चान्यत् ।

निर्वाणकाले चोच्छेदः प्रथमाद्भवसंततेः⁽⁸⁾ ॥ १७

5 यद्यपि हेतुफलयोर्हृदयव्यपसंतानप्रवृत्त्या शाश्वतोच्छेददर्शनप्रसङ्गः परिह्रियते ।
 तथापि यत्रास्य संतानस्य पुनरप्यप्रवृत्तिस्तत्र निर्वाणे नियतमुच्छेददर्शनमापद्यते । उच्छे-
 ददर्शनं च प्रकृतव्यमित्युक्तं भगवता ॥ एवंविधमुच्छेददर्शनं न भविष्यतीति चेदप्यदिपि
 किमर्थं [भवतां] भविष्यतीति भावविच्छेदालम्बनत्वात् । निर्वाणकाले भावविच्छेदालम्ब-
 नवदित्यभिप्रायः ॥ यच्चोक्तं ।

10 उदयव्यपसंतानः फलहेतोर्भवः स हि ।

इति तदपि नोपपद्यते । कथं कृत्वा । इह हि चरमो भवो निवृत्तिलक्षणः प्रथमो
 गतिप्रतिसंधिलक्षणः । तत्र चरमो भवो निरुध्यमानो हेतुत्वेनावतिष्ठते । उपपत्तिलक्ष-
 णास्तु प्रथमो भवः फलरूपत्वेन व्यवतिष्ठते । अनयोश्च भवयोः संसार इति संज्ञा कृता ।

1) Non représenté dans le tibétain.

2) स्रव'स' खो'व' अरुग'गो.

3) छु'द'व'अर'स'स'मे' दु'स'व' क'द'। खै'द'कु'द' र'स'हु'दे'सु'र'र'.

4) कु'द' अरुग'स'स'.

5) अरु'द'स'र' मे' अरु'र'स'.

6) छि'द'व' ग'द'व'प'न' उ'दे'सु'र' प'व'स'र' अरु'र'र'।

7) Mss. bhavo gatiṣṭīlākṣaṇaḥ। खै'ग'स'मे' म'क'व'र'द'र'उ'द'

8) अरु'स'र'द'र' म'क'म'स'खै'र'स'मे' म'क'व'र'द'र'उ'द'.

9) ग'द'स'स'प'व'र'र'।

10) दे'स' मे'द'रु' स'र'ग'स'स'प'व'र'र'।

यत्र चेदं विचार्यते । य एष प्रथमो भवः फलरूपत्वेन व्यवस्थाप्यते । म किं चरमे भवे निरुद्ध उपजायते । अथानिरुद्धे । उत निरुध्यमाने । पतो हेतुपालानुप्रवन्धात्संसारः स्यात् । सर्वथा च विचार्यमाणो न संभवतीति प्रतिपादयन्नाह ।

चरमे न निरुद्धे च प्रथमो युज्यते भवः ।

चरमे नानिरुद्धे च प्रथमो युज्यते भवः⁽¹⁾ ॥ १८

5

तत्र यदि चरमे भवे निरुद्धे [Tib. 169a] प्रथमो भवो ज्ञायत इति परिकल्प्यते । तदा निर्दंतुकः स्यात् । ददनद्गधवीनादप्यङ्कुरोदयः स्यान्न चेतदिष्टं । तस्माच्चरमे निरुद्धे प्रथमो भवो न युज्यते ॥

इदानीमनिरुद्धेऽपि चरमे भवे प्रथमो भवो [131a] न युज्यते । यदि स्यान्निरदंतुकः स्यात् । द्विरूपता चेत्तस्य सप्तस्य स्यात् । अथैतन्नप्राडुर्भावश्च पूर्वस्य च नित्यता स्यात् । 10 अविनष्टे च वात्रो ङ्कुरोदयः स्यात् । न चेतदेवनिष्टमिति । अतः ।

चरमे नानिरुद्धे च प्रथमो युज्यते भवः ।

इति स्थितं ॥ इदानीं निरुध्यमानेऽपि चरमे भवे प्रथमो भवो यथा नोपपद्यते तथा प्रतिपादयन्नाह ।

1) कुल'सम्'ग'न'स'.

2) कुल'सु'स' = °prabandhāt, °samānāt.

3) स'स' अगणस'स' सु'स'स'। श्रि'स' न'स' सै'स' सै' अ'स'। स'स' अगणस'स' स'स' सै'। श्रि'स' न'स' सै'स' सै' अ'स' ॥

4) कुल'सै'स'.

5) सु'स'.

निरुध्यमाने चरमे प्रथमो यदि ज्ञायते ।

निरुध्यमान एकः स्याज्ज्ञायमानो ऽपरो भवेत् ॥ १९

तत्र निरुध्यमानो वर्तमानो वर्तमान^(२)प्रत्ययात्तत्राच्यत्वात् । ज्ञायत इत्यपि वर्तमान एवोच्यते वर्तमानशब्दवाच्यत्वात् ॥ अथवा निरुध्यमानो निरोधक्रियाकारकः । यश्चापि 6 ज्ञायते ऽसावपि अनिक्रियाकारकस्तौ चैककालाविष्यमाणौ योगपक्षेनैव स्तः । ततश्च निरुध्यमान एको भवः स्याज्ज्ञायमानश्चापर इति योगपक्षेनैव द्वौ भवौ प्राप्तः । न चैकस्य युगपद्भौ भवौ संभवत इत्ययुक्तमेतत् ॥ तदेवं पथोक्तेन विचारक्रमेण ।

न चेन्निरुध्यमानश्च ज्ञायमानश्च युज्यते ।

सार्धं च भ्रियते येषु तेषु स्कन्धेषु ज्ञायते ॥ २०

10 चशब्दः ⁽⁴⁾[Tib 159 b] समुच्चयार्थः । पृथक् पृथक् चेत्येतत्संनिधापयति । यदेवं पथो-
दितन्यायेन निरुद्धे चरमे प्रथमो भवो न संभवति । अनिरुद्धेऽपि चरमे प्रथमो भवो न
संभवति । सार्धं चैकस्मिंश्च काले चरमेन भवेन सक् प्रथमो भवो न संभवति । तत्किमि-
दानो येष्वेव स्कन्धेषु भ्रियते तेष्वेव ज्ञायत इति स्यात् । येषु स्कन्धेषु स्थितो भ्रियते
तेष्वेव ज्ञायत इत्यत्यन्तविरुद्धमेतत् । न हि [181 b] भ्रियमाणो ज्ञायत इति दृष्टं ॥ तद⁽⁶⁾

1) गण'ते' घ'म' अणण'सदेक'ण । द'सो' श्लो'स' अश्रु'द'के' । अणण'
सदेक'स' के' ग'ते'ण' अश्रु'द'दे' । श्लो'स'देक'स' ष'ण' ग'द'क'रु' अश्रु'द' ।

2) द'ल'स'स'दे' कु'द'श्लो' म'स'उ'क'श्लो'स' स'द'स'स'स' ष'क'ण' ।

3) गण'ते' अणण'सदेक' श्लो'स'देक'द'ण' । श्लो'ते'ण'सु' ष'ण' रे'ण'स'स'क'ण' ।
सु'द'सो' गण'द' अ'क' अश्रु'द'स' । रे'द' श्लो'स'द' अश्रु'द'अश्रु'द'स' ।

4) अ'स'श्लो' श्लो'के' ।

5) *etat* = रे'द'ण' ।

6) *tad evam* रे'दे'सु'द' । रे'ल'स' ।

एवं त्रिषपि कालेषु न पुक्ता

भवतागिमता

भवसंततिः⁽¹⁾

चरमे भवे निरुद्धेऽनिरुद्धे निरुध्यमाने पन्मात्प्रथमो भवो न संभवति । तस्मान्नि-
षपि⁽²⁾ कालेषु भवसंततिर्नास्ति ।

6

[त्रिषु कालेषु या नास्ति सा कथं भवसंततिः⁽³⁾ ॥] २१

या चेदानीं त्रिषु कालेषु नास्ति कुतः सा ऽप्येनात्मना भविष्यतीति सर्वथा ना-
स्ति भवन्मता भवसंततिः । ततश्च पटुक्तं

उद्यव्ययसंनानः पालक्योर्भवः स हि । इति⁽⁴⁾

तत्र पुक्तं । तत्र भावाभ्युपगमे सति स एव शाश्वतोच्छेदवा⁽⁵⁾दप्रसङ्गो दुर्निवारो 10
भवतामित्यतो नास्त्येव भावानां स्वभावात् उत्पात्तिरिति सिद्धं ॥

पयोक्तार्यसमाधिरात्रभट्टारके⁽⁷⁾

* * * * * [132a] * * *

1) རེ་ལྟར་རྒྱལ་གསུམ་དག་ཏུ་ཡང་། མིན་པའི་རྒྱུན་ནི་མི་རིགས་ན།

2) རྒྱལ་གསུམ་ཆར་ཏུ་ཡང་།

3) རྒྱལ་གསུམ་དག་ཏུ་གང་ལེན་པ། རེ་ནི་རེ་ལྟར་མིན་པའི་རྒྱུན།

4) *idānim* n'est pas traduit.

5) Voir p. 422, l. 15.

6) Le tibétain donne *darçana*.

7) Les Mss. reproduisent ici les stances qu'on a lues p. 109.5 — 112.4 et p. 205. — Le tibétain ne fournit pas cette citation et les variantes ont été relevées ci-dessus.

(1)
तया ।

वोक्तस्य सतो यथाङ्कुरो
न च यो वीज्जु स चैव अङ्कुरो ।
न च अन्यु ततो न चैव त-
6 देवमनु हेरु अशाद्यत धर्मता ॥
मुद्गाप्रतिमुद्ग दृश्यते
मुद्गसंक्रान्ति न घोपलभ्यते ।
न च तत्र न चैव सान्यतो
एवं संस्कार अनुहेरुशाद्यता (2) ॥

10 अत एवोक्तमार्यनागार्जुनपदैः (3) ।

स्वाध्यापदीपमुद्गार्दरणघोषार्जकान्तवीजान्निः ।

स्कन्धप्रतिबंधिरसंक्रमद्य विद्वद्विरवधार्या (4) इति ॥

(6)
तया भगवान् ।

1) Cette citation du Lalita (p. 210. s, Lefmann, 176. 11) manque dans le tibétain. Nous l'avons rencontrée p. 26. s et 108. s.

2) Nos Mss. reproduisent ici le dernier pāda de la stance précédente.

3) Nous retrouverons cette stance (āryā), non reproduite dans le tibétain, ci-dessous Chap. XXVI fol. 174 a ad finem: malheureusement, là aussi, le tibétain fait défaut. De même, fol. 172 b, l. 1. où on lit: *svādhyāyādīpamudrāprati-*
mudrādīnyāyena.

4) Mss. *svādhyāya*°, *svādhyāya*°, °*kāntā*° et °*kānta*°.

5) Mss. *avadhāryata* iti. — Je corrige d'après la leçon fol. 174 *śārad-*
bhir upādhyāv iti.

6) Le tibétain fait précéder cette citation de celle-ci འཇམ་མགས་ལྷན་པས་ཀྱིས་
ཕྱོད་ལྷན་གྱི་ལོ་ལྟར་དུ་འཇམ་མགས་ལྷན་པས་ཀྱིས་ཀྱིས་ཀྱིས་ཀྱིས་

ज्ञापते ध्येत्ये चापि न च ज्ञातिर्न च च्युतिः ।
 यस्य विज्ञानतं⁽²⁾ एष समाधिर्नास्य दुर्लभः ॥ इति ।

तथा ।

मूमुक्षिता सद ते नर[⁽¹⁾Tib. 160a]लोके

पेक्षि श्चिन्तिय जातिगि धर्माः ।

6

न च धर्म मधर्माविरक्तपो

चित्तपपञ्चविभाजित सर्चि ॥

⁽³⁾ भौच श्भाव्य विभाजयि ज्ञानं

सर्वमचित्तपि सर्वमभूतं ।

ये पुन चित्तवशानुग वाला-

10

स्ते दुक्षिता भयकोटिगतपु ॥

⁽⁴⁾ यो पि च चित्तपि शून्यक्रधर्मान्

सो पि शुमार्गपपञ्चकु वालाः ।

अत्रार्थोर्तित शून्यक्रधर्मा-

स्ते च धनतर धनर उक्ताः ॥

16

शुभ्र'म' सदेक | लेद'स' मेद'उद' लेद'द'स' लेद'स'लेद' मेद | शुभ्र' क'स'स' १'ग'शु
 सुद'देद' मळ'क'मेद | उ'स'सु'स' द'द' | दे'स'देद'सु |

1) Mss. *vyayate*

2) Mss *yasya* (^o*yā*) *vijānato* | *esā* (*esām*). . ग'द'शेष' शेष'स'द' ल'शुभ्र'स'प'

पेष | १'द' लेद'द' लेद'दे' कु'द' मे'द'ग'द' |

3) Voir ci-dessus p. 276. 13.

4) Voir ci-dessus p. 133. 14 et 348. 14.

ज्ञात्तपशात्त य चित्तयि धर्मान्
 सोऽपि च चित्तु न ज्ञातु न भूतः ।
 चित्तचित्तर्कणं सर्वि पपञ्चाः
 मूलं अचित्तियं बुद्ध्यद्य धर्मानिति ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोटिपादोपरचितायां प्रसन्न[182b]पदायां मध्यमकवृत्तौ संभव-
 ४ विभवपरोक्षानामैकविंशतितमं प्रकरणं ॥

XXII.

तथागतपरीक्षा नाम द्वाविंशतितमं प्रकरणं

घञ्जाह । विद्यत एव ⁽¹⁾संततिस्तथागतसद्भावात् ।
 इह हि भगवता महांकरुणोपायप्रज्ञाद्वयज्ञानधारिणीं सञ्जलत्रैधानुकाशेपसद्दना-
 त्यादिदुःखव्युपशमेकमनसां ⁽²⁾त्रिभिः कल्पसंख्येयैः ⁽³⁾सप्तभिर्वा नैरुत्तर्पक्रमेणीयच्छुना तैस्तै- 5
 निर्नरतिशयेरतिविचित्रैः पुण्यक्रियाप्रार्म्भैः सञ्जलान्नगद्विहोदपेयक्रियास्ततैः प्रियैक्यु-
 त्त्रादप्याधिकनरनिरवशेपन्नगदनुग्रहत्परिणा महांकरुणापरवशेन तत्र तत्रोपपत्त्यापत्ते
 नितिसलिलान्नलानपवनसाधारणभेषज्यमकामकीरुकवन्नानां स्वेच्छकत ⁽⁴⁾उपभोग्यताना-
 त्माननुपगमयता महांकालेन ⁽⁵⁾सार्धज्ञं सर्वाकारपरिच्छेदि पदगधिगतं । स एवमधिगमनमर्च-

-
- 1) མྱེད་པའི་ ལྷོན
  - 2—2) N'est pas représenté dans le tibétain
  - 3) D'après un Ms qui porte °*ārnā*; les autres °*jñānarāṣakala, jñāni-
rāsasakala*.
  - 4) བསྐྱེད་པ་ བྱངས་མེད་པ་ གསུམ་ལོ་ བརྩུབ་བྱ་བར་ ཅན་མེད་པའི་ ལྷོན་གྱིས་...
 — Il est souvent admis que la carrière du Bodhisattva dure trois *asam̐hyeyas*,
 voir *Bodhisattvabhūmi*, I. vi § 6 — Les sept *asam̐hyeyas* me paraissent être
 nouveaux. — Peut-être *nairāntarya*°.
  - 5) འབྱུངས་པའི་ གནས་ རེ་ རང་ རེར་
  - 6) Dans le tibétain, *sādharāṇa* est placé après *bhauṣajyaryṭṣa*. — La terre,
 l'eau, etc., appartiennent ou plutôt sont à la disposition de toute créature — La
 comparaison est classique, voir *Bodhic.* III. 20. 21 (où *upajītya* correspond à
 notre *upabhogya*)
  - 7) Mss. *si.cchatopa*° — རང་གི་འདོད་པས་ འཛིན་སྐྱོད་པར་.
  - 8) Mss. *mahākārena*. — རྩམ་རིང་མོ་འིག་གིས་ བྲམས་ཅན་འཕྲིན་པའི་ མོ་
 འཕད་ བརྩེས་པ་ཡིན་ལ།
  - 9) Forme assez rare, comp. *tāhāgata*, etc.

ज्ञानो भगवान् यथा धर्माणां तन्न व्यवस्थितं तथैवाशेषतो गतत्वाद्ब्रह्मातथागतं⁽¹⁾
इत्युच्यते ।

यद्यपि भवसंततिर्न स्यात्तदा तथागतोऽपि न स्यात् । न ह्येकेन जन्मना शक्यं
तथागतत्वमनुप्राप्तुम् । तस्माद्विद्यत एव भवसंततिः [Tib. 180b] स्तथागतसद्भावादिति ॥

- 5 उच्यते । भवदीयमेव ह्योदमतिमद्दज्ञानं भवसंतानस्याविच्छेदवर्तितां चातिदीर्घ-
कालं च गमयति । पयस्य नाम भवतोऽतिमद्दज्ञानघनान्धकारमेव विचित्रैरूपपतिशरं चन्द्र-
ज्ञानौलोकोर्विघ्नस्यमानमप्यतिचिरतरकालाभ्यासवासनाविस्तराभिवृद्धमद्यापि न विघ्न-
स्यते न निवृ[183a]र्तते ॥ यदि हि तथागतो नाम कश्चित्स्यात्स्वभावतस्तदा तस्य मरुता
कालेनाभिविष्पत्तेर्भवसंततिः स्यात् । न च तथागतो नाम कश्चिद्भावस्वभावतं⁽⁶⁾ उपलभ्यते ।
- 10 केवलं तु भवानविद्यातिमिरूपकृतमतिनयनतया द्विचन्द्रकेशमशकादिवन्मिथ्या तथागतं
नाम स्वभावत उपलभते ॥ यथा च तथागतो नास्ति स्वभावतस्तथा प्रतिपाद्यत्वात् ।

स्कन्धा न नान्यः स्कन्धेभ्यो नास्मिन् स्कन्धा न तेषु सः ।

तथागतः स्कन्धवान् कतमोऽत्र तथागतः ॥ १

- 15 यदि हि तथागतो नाम कश्चित्पदार्थोऽमलो निष्प्रपञ्चः⁽⁸⁾ स्यात् । स स्कन्धस्वभावो
वा भवेत् । ब्रह्मवेदान्तज्ञासंस्कारविज्ञानाख्यस्कन्धपञ्चकास्वभावो वा भवेत् । यदि वा शी-

1) Voir ci-dessus 31, n. 1, et aussi les remarques de Rājendralāl, trad. du Lalita (Bibl. Indica, N° 455) p. 19 (d'après Csoma et Hodgson).

2) Mss. *tathāgatataṭam*.

3) Je comprends *atīdīrghakālavartitām ca*. Le tibétain ne répète pas *ca*.

4) Mss. *jñānalokair*.

5) मनेन मस्य अनुसयनेऽस्येत् ।

6) Mss. *bhāvasabhāvaḥ svabhāvata upa°*.

7) सुदं मीदं सुदस्योमसं गददं मीदं । देवसं सुदं नेदं देदं दें मेदं ।

देसदेदं गमेणसं सुदं सुदं मीदं । देसदेदं गमेणसं गददेणं मीदं ।

8-8) Non représenté dans le tibétain.

लसमाधिप्रज्ञाचिमुक्तिचिमुक्तिज्ञानदर्शनाख्यपञ्चस्कन्धस्त्रभावा¹⁾ । तद्यतिरिक्तो वा भवेत् ।
पूर्वका एव पञ्च स्कन्धाः मत्तप्रज्ञप्तिनिमित्तत्वादिक् विचारे परिगृह्यते । नोत्तरे यत्राप्य-
का[1]b 161a)त्वादिषां पूर्वकैरर्त्तर्भावितत्वादिति ॥

यदि वा पञ्चस्कन्धव्यतिरिक्तो भवेत् । तत्र तद्यागते वा स्कन्धाः स्युः स्कन्धेषु वा
न भवेत्तद्यागतो [वा स्कन्धवान् भवेत्] धनवानिव द्देवदत्तः ॥ सर्वथा च विचार्यमाणो न
संभवति । कथं कृत्वा । तत्र तावत्स्कन्धा एव न तद्यागतः । किं कारणां । उक्तं किं⁴⁾

यदिन्धनं म चेदग्निरेकत्वं कर्त्तृकर्मणोः ।

भवेदिति तदिक्यापि योष्यं ।

म बुद्धो यो क्षुधादानमेकत्वं कर्त्तृकर्मणोः

भवेदिति⁵⁾ ॥ तथा ।

10

यात्मा स्कन्धा यदि भवेद्बुद्दपव्ययभागभवेत्⁶⁾

इत्युक्तं तदिक्यापि योष्यं ।

बुद्धः स्कन्धा यदि भवेद्बुद्दपव्ययभागभवेत् ॥ इति ।

एवं तावत्स्कन्धा न तद्यागतः ॥ इदानीं नान्यः स्कन्धेभ्यस्तद्यागत इति । किं

कारणां । उक्तं किं⁷⁾

15

1) Voir ci-dessus 292, n. 4. D'après Candrakīrti, *Madhyamakāvataḥ-
rabhāṣya* n. 62 s, le Bouddha n. de corps, *dharmakāya, rūpakāya*, lequel est
constitué par les *skandhas* «spirituels» qui sont énumérés ici

2) शेषस्य त्वद्बुद्दो नान्यथास्यै बुद्दो यत्तदस्यै । — «C'est parce que ces *skandhas*
s'y trouvent que l'on appelle «atta le sattva». Voir ci-dessus 285, n. 4

3) Ms. *pūrvatrava prānte bhārayatād iti* — श्वस्यै विदस्यश्चुत्तुश्च
स्यै श्वैर

4) = X. 1 (202. 11)

5) हेतुत्वेन नान्यं ते श्वस्यै श्वैर । श्वैरस्यै नान्यं त्वस्यै श्वैर ।

6) = XVIII. 1 (341. 3)

7) = X. 1 (202. 12)

अन्यश्चेदिन्धनादग्निरिन्धनादप्यृते भवेत् ।

त[133b]र्था ।

परत्र निरपेक्षत्वाद्प्रदीपनहेतुकः ।

पुनरारम्भवैषम्यमेवं चाकर्मकः सतीति ॥

5 तत्रेकापि योद्धं ।

बुद्धो ऽन्यश्चेद्बु[पादानाडु]पादानं विना भवेत् ।

तथा ।

परत्र निरपेक्षत्वाद्नुपादानहेतुकः ।

पुनरारम्भवैषम्यमेवं चाकर्मकः सति ॥

10 तथा ।

स्कन्धेभ्योऽन्यो यदि भवेद्भवेद्स्कन्धलक्षणः । इति ॥

अन्यत्वाभावाच्च स्कन्धादीनां तथागतस्य च तथागते [Tib. 181b] स्कन्धा नोपप-
द्यते । नापि स्कन्धेषु तथागत इत्युपपद्यते ॥ उक्तं चैतन्मध्यमकावितारे पक्षद्वयव्याख्यानं ।

स्कन्धेष्वात्मा विद्यते नैव चामो

15 सति स्कन्धा⁽³⁾ आत्मन्येतीह यस्मात् ।

सत्यन्यत्रे स्यादियं कल्पना वै

तच्चान्यत्रं नास्त्यतः कल्पनैषा ॥

स्कन्धवानपि तथागतो यथा न भवति तथा तत्रैवोक्तं ।

इष्टो नात्मा रूपवान्नास्ति यस्माद्

20 आत्मा वैज्ञानार्थोपयोगो हि नातः ।

1) = X. 2 (203. 7).

2) Les stances citées sont extraites du Chap VI (142 et 143). Voir Mu-
séon, 1900, p. 228 et 1905, p. 211.

3) Mss. *nānātmani*.

4) Mss. *āt māmatarthāya*°.

भेदे गोमान् रूपवानप्यभेदे

तन्नान्यत्वे [५]रूपतो नात्मनः स्तः⁽¹⁾ ॥

तन्नान्यत्रपक्ष एव तु पञ्चापि पक्षा घत्तर्गता वस्तुतः सत्कायदृष्टिप्रवृत्त्यपेक्षया तु पक्ष पक्षाः समुपवर्षस्त घाचार्येणेति विज्ञेयं । यश्चैवं स्कन्धेषु पक्षधा विचार्यमाणो नास्ति तथागतः स केनान्येनात्मना भविष्यतीति सर्वथा न संभवत्येव तथागत इति भावस्वभा- 5 वादपश्यत्त घाचार्यपादाः प्राहुः कतमोऽत्र तथागत इति । नास्त्येव स⁽⁴⁾ कश्चित्सकलत्रैलो- क्यवस्तुत्रिपाद्यद्वावस्वभाव⁽¹⁾ इत्यभिप्रायः । तथागताभावाच्च भवसंततिरपि⁽⁵⁾ ऋष्यसंतति- र्नास्तोति सिद्धं ॥

अत्रैके वदन्ति । नैत्र हि स्कन्धास्तथागत इति श्रूयो यथोक्तदोषप्रसङ्गात् । नापि स्कन्धव्यतिरिक्तः । नापि तथागतेऽनात्म्यान्⁽⁶⁾ स्क[134 a]न्धान् वर्णयामो हिमवन्ति पर्वत 10 इव तर्ह्यपुण्डं । नापि स्कन्धेषु तर्ह्यपुण्डं इव सिंहं । नापि स्कन्धवत्तं वर्णयामो लक्षणव-

1) La version tibétaine de notre commentaire s'écarte des deux versions de Mdo XXIII (voir Muséon, loc. cit) བདག་འདི་ གཟུགས་ལྷན་ མ་ཡིན་ གང་ གི་ཕྱིར། བདག་མེད་ དེ་ཕྱིར་ ལྷན་དོན་ དང་ འཕྲེལ་མེད། བ་དང་ ཟུགས་ལྷན་ བ་མི་ དོན་ གཟུགས་ལྷན། དེ་ཉིད་ གཞན་ཏུ་བདག་ མེད་ དོན་མེད་ཕྱིར། ॥ *ātmā rūpavān nāsti* [ou *na iṣṭaḥ*]. *yasmān nāsti, ato nāsti tattvārthasambandhaḥ bhedo gomān abhedhe rūpavān, tattvānyatvena ātmā nāsty arūpataḥ* (= *svabhāvābhāvāt*)

Les autres traducteurs ont lu de même les trois premiers pādas Pour le quatrième, ils comprennent: l'*ātman* n'est ni identique au *rūpa* ni différent བདག་ནི་ གཟུགས་ལྷན་ དེ་ཉིད་ གཞན་ཉིད་ མེད། = *tattvānyatve rūpato nātmanah*

2) Mss. *pradīṣṭy*°

3) D'après le tibétain *tathāgatasya sarvathāsambhavaṃ paṇyantaḥ*.

4—4) Manque dans le tibétain.

5) *dravyasamānta* manque dans le tibétain

6) Le *Dharmakāya* est une série de *sāndhas* purs *anāṣṭavaskandha-samāna* (Abhidh. k v. Burn. 448 b; J. R. A. S. 1906, 948)

त्तमिव [Tib. 162a] चक्रवर्तिनमेकत्रान्यत्रानभ्युपगमादेव । किं तर्हि स्वन्धानमस्मा⁽¹⁾-
नुपादाय तत्रान्यत्राद्यवाध्यं तथागतं व्यवस्थापयामः । तस्मान्नायं विधिर्स्माकं बाधक
इति ॥

घत्रोच्यते ।

6

बुद्धः स्वन्धानुपादाय यदि नास्ति स्वभावतः ।

स्वभावतश्च यो नास्ति कुतः स परभावतः ॥ २

यदि हि बुद्धो भगवानमलान्⁽²⁾ स्वन्धानुपादाय तत्रान्यत्वेनावक्तव्यः प्रसज्यते । न
तर्हि स्वभावतः सोऽस्तीति व्यक्तमापद्यते प्रतिबिम्बवद्बुपादाय प्रसज्यमानत्वात् ।
पद्येदानो स्वभावतो नास्त्यात्मीयेन स्वरूपेण स कथमविद्यमानः स्वभावतः स्वन्धानुपा-
दाय परभावतो भविष्यतीति । न ह्यविद्यमानो वन्द्यातनयः परभावमपेक्ष्य भवतीति
युज्यते ॥

अथ स्याद्यथैव हि प्रतिबिम्बकं स्वभावतो ऽसंविद्यमानमपि परभावं मुखा⁽³⁾दर्शा-
दिकमपेक्ष्य भवति । एवं च तथागतो ऽपि स्वभावतोऽसंविद्यमानो ऽनाम्रवान्⁽⁴⁾ पञ्चस्वन्धा-
नुपादाय परभावतो भविष्यतीति । एवमपि ।

1) འཕོ་འཕོ་མ་ཡི་སྐྱུང་པའི་རྒྱལ་པོ་

2—2) *amalan*, non représenté dans le tibétain

3) གཤམ་རྟེ་སངས་རྒྱལ་ཡུང་པོ་ལ། བརྟེན་ན་རང་སྐྱུང་ལས་ཡོད་མེད། རང་
བཞིན་ལས་ རི་གང་མེད་པ། དེ་གཞན་དངོས་ལས་གཤམ་ཡོད།

4) འདྲོགས་ན།

5) བཞིན་ དང་ མེ་ལོང་ལ་སོགས་པ་ གཞན་གྱི་ དངོས་པོ་ལ་

6) Le tibétain porte simplement ཡུང་པོ་ལ་ བརྟེན་ནས་

प्रतीत्य परभावं यः सोऽनात्मेत्युपपद्यते ।

यश्चानात्मा स च कथं भविष्यति तद्योगतः ॥ ३

यदि प्रतिबिम्बवत्परभावं प्रतीत्य तद्योगत इष्यते । एवं सति प्रतिबिम्बवदेव स तद्योगतोऽनात्मेत्युपपद्यते । न तु स्वभावत इति युज्यते ॥ घात्मा [Tib. 162b] जन्द्देऽयं स्व-
भावशब्दपर्यायः यश्चा[ना]त्मा निःस्वभावः प्रतिबिम्बवदेव स [134b] कथं तद्योगतः न्य- 5
भावज्ञपतो भविष्यति । अविपर्येतमागगतो न भविष्यतीत्यभिप्रायः ॥

किं चान्यत् । इह यदि तद्योगतस्य नाशितस्वभावः स्यात्तदा तत्स्वभावापेक्षया
स्वान्धस्वभावः परभाव इति स्यात् । तं च परभावं प्रतीत्य तद्योगतः स्यात् । यदा तु
तद्योगतस्य स्वभाव एव नास्ति । तदा कुतः स्वान्धाना परत्वं स्यादिति प्रतिपादयन्नाह

यदि नास्ति स्वभावश्च परभावः कथं भवेत् ।

10

यदा चैवं स्वभावपरभावी न स्तस्तदा ।

स्वभावपरभावाभ्यामृते कः स तद्योगतः ॥ ४

⁽³⁾पदार्थो हि भवन् स्वभावो भवेत्परभावो वा । ताभ्यां तु विना कोऽसावपरः पदा-
र्थास्ति यस्तद्योगत इति व्यवस्थाप्यते । तस्मान्नास्ति स्वभावतस्तद्योगत इति ॥

1) Mes. sa nātmepratyupa°. गद'द्वेण' गद्व'ष्टि' र्दोष' सहे'द'न'। दे'
सद'ग'हे'द'द' सु' मी'द'स'द'दो'। गद'द्वेण' सद'ग'हे'द' म'द'य' दे'। हे'द'द'द' दे'स'द्वे'न'
ग'मे'ग'स'य'द' द'सु'द' ॥

2) Non représenté dans le tibetan

3) द'स'द'द'स' ग'मे'ग'स'य'।

4) ग'द'द'दे' र'द'स'द्वे'द'द' य'द'म'द'द'द'। ग'द'द'द'द'द'स' य'द'द'य'द' हे'द'द'द' द'सु'द'।
र'द'स'द्वे'द'द' र'द' दे' ग'द'द'द'द'द'द'ग'। म' ग'द'द'ग'स' दे'स'द्वे'द'ग'मे'ग'स' दे' ग'द'।

5) र'द'द'स'य'।

किं चान्यत् ।

स्कन्धान्यधनुपादाय भवेत्कश्चित्तथागतः ।

स इदानीमुपादद्याडुपादाय ततो भवेत् ॥ ५

यदि मन्यसे स्कन्धेभ्यस्तन्नान्यत्वेनावक्तव्यस्तथागतः स्कन्धानुपादाय प्रज्ञप्यत
5 इति । तत्कदा युज्यते । यदि स्कन्धाननुपादायामृक्त्वा पूर्वं कश्चित्तथागतो नाम भवेत्स
स्कन्धानुपादद्यात् । व्यतिरिक्त एव हि पूर्वसिद्धो घना[1:1b. 168a]द्देवदत्तो घनस्योपा-
दानं कुरुते तद्देतान् स्कन्धाननुपादाय यदि कश्चित्तथागतः स्यात्स इदानीं स्कन्धानु-
पादद्यात् ॥ ततश्च तान् स्कन्धानुपादाय ततो भवेत् ॥ चिघार्थमाप्नुस्तु सर्वथा

स्कन्धान् चाप्यनुपादाय नास्ति कश्चित्तथागतः ।

10 निर्हेतुकालप्रसङ्गात् ।

यश्च नास्त्यनुपादाय [स उपादास्य]ति कथं ॥ ६

घविद्यमानत्वादित्यभिप्रायः । यदा चैवं न किं चिदप्यु[185a]पादते तदा स्कन्धा-
नुपादाय तथागतो नाम भविष्यतीति नोपपद्यते ॥ यदा चैवं तथागत उपादानात्पूर्वमवि-
द्यमानत्वात् किं चिदुपादते तदा तदुपादानस्यापि केन चिदप्यनुपादीयमानस्योपादानं

16 न संभवत्येवेति प्रतिपादपन्नात् ।

1) गण'दे' सु'सो' म'सङ्केत'सम् । दे'सङ्केत'गण'गण'स' म'म'स' ष'दे'न' दे'के'
दे'गण'दे' सङ्केत' म'सु'स'दे'न' सङ्केत'न'स' दे'म'स' म'सु'स'म'स'ग' ।

2) सु'स'सो'म' सङ्केत'न'स' म'सु'स'स' । Voir ci-dessous note 4.

3) के'स' म'के'स'स' सु'द'स' ।

4) सु'स'सो'द'ग'म' सङ्केत'स' म'सु'स'दे'न' ।

5) सु'स'सो' द'म'स'म' स' सङ्केत'स' । दे'सङ्केत'गण'गण'स' म'म'स' ष'दे'ने' ।

गण'दे'ग' म'सङ्केत' ष'दे'म'के'न' दे'के' दे'म'स' दे'स'म'के'न' म'सु'स' ।

न भवत्यनुपादत्तमुपादानं च किं चन ।⁽¹⁾

यदा चैत्रमुपादानं केन चिदप्यनुपादीयमानत्वाद्वापादानं न भवतोति तदोपादाना-
भावाद्वापादात्तापि कश्चिन्नास्तीति प्रतिपादयन्नाह ।

न चास्ति निरुपादानः कश्च चन तद्योगतः ॥ ७⁽²⁾

इति ॥ तदेवं यद्योपपादितन्यायेन ।

5

तन्नान्यत्वेन यो नास्ति मृग्यमाणश्च पञ्चधा ।

उपादानेन स कथं प्रज्ञाप्यते तद्योगतः ॥ ८⁽³⁾

यो हि तद्योगतो विचार्यमाणो मृग्यमाणस्तन्नेन स्कन्धेभ्य एकत्वेन नास्ति । अन्य-
त्वेन स्कन्धेभ्यः पृथक्त्वेन च यो नास्ति । एवं तन्नान्यत्वासत्त्वाद्धारधेयतद्दत्तपक्ष⁽⁴⁾प्र-
कारे [Tib. 169 b] मृग्यमाणो यो नास्ति स कश्चमत्यस्ततोऽभेदविद्यमानस्तद्योगत उपादानेन 10
शक्यः प्रज्ञपयितुमित्यतोऽपि नास्ति तद्योगतो नाम [स्व]भावतः ॥

न च केवलमनेन विचारेण तद्योगत एव नास्ति ।

यदीदमुपादानं तत्स्वभावान्न विद्यते ।

1) Mss. *anupādātam*

2) 'ऋ'स'स्त्र'द'स' 'स' 'पी'क'स' । 'ऋ'स'स्त्र'द'स' 'ठ' 'स' 'अ'श्रु' । 'ऋ'स'
'वे'क'स' 'मे'द'स' 'पी' । 'दे' 'स' 'वे'क' 'ग' 'मे' 'ग' 'स' 'स' 'ठ' 'य' 'मे' ।

3) 'क' 'स' 'स' 'ल' 'स' 'वे' 'स' 'ठ' 'स' 'प' 'स' । 'ग' 'द' 'वे' 'ग' 'दे' 'ऋ' 'ग' 'द' 'वे' 'ऋ' 'ऋ' । 'मे' 'द' 'स' 'वे'
'दे' 'स' 'वे' 'क' 'ग' 'मे' 'ग' 'स' 'स' 'दे' । 'ऋ' 'स' 'स्त्र' 'द' 'स' 'स' 'ह' 'प' 'स' 'ग' 'द' 'ग' 'स' ।

4) Mss. *evattāpyāsattvāt . ādhāra*° 'दे' 'ऋ' 'द' 'ग' 'द' 'वे' 'ऋ' 'ऋ' 'मे' 'द' 'स' 'स'

5) Ms. *taadvatprehsaprakāraḥ*. — 'दे' 'द' 'ल' 'क' 'स' 'वे' 'सु' 'ग' 'स' 'क' 'स' 'ल' 'स' ।

यदपीदमुपादानं द्वयवेदनासंज्ञासंस्कारविज्ञानाख्यं स्कन्धपञ्चकं तदपि स्वभावेन
न विद्यते । प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वात् । स्कन्धपरीक्षायां⁽¹⁾ च विस्तरेण प्रतिषिद्धत्वात् ॥

अथापि स्याद्यद्यपि स्वभावत उपादानं नास्ति तथापि हेतुप्रत्ययात्मकात्पर-
भावाद्भविष्यतीति । [185 b] तदपि नोपपद्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

6 स्वभावतश्च यन्नास्ति कुतस्तत्परभावतः⁽²⁾ ॥ १

न हि वन्द्यामूनः स्वभावतोऽसंविद्यमानः शक्यः परभावेन प्रज्ञपयितुमिति । अत
उपादानमपि नास्ति ॥ अथ वा ।

यदपीदमुपादानं तत्स्वभावान्न विद्यते ।

उपादात्सापेक्षत्वाद्दुपादात्निरूपेक्षस्य चोपादानत्वाभावात्नास्ति स्वभावसिद्धमुपा-
10 दानं । अथ यद्यप्युपादात्निरूपेक्षमुपादानं स्वभावसिद्धं न संभवति । एवं तदुपादात्त्रपेक्ष-
नेव भवति ॥ उच्यते । एवमपि ।

स्वभावतश्च यन्नास्ति कुतस्तत्परभावतः ।

स्वभावतो यदुपादानं न सिद्धं तद्विद्यमानस्वभावं [Tib. 104 a] कथमुपादातुः पर-
भावतो भविष्यतीति । तस्माद्दुपादानमपि नास्तीति ॥

16 इदानीं यथा प्रसाधितमेवार्थमुपदर्शयन्नाह ।

एवं शून्यमुपादानमुपादाता [च] सर्वज्ञः ।

सर्वेषां प्रकारेण विचार्यमाणं शून्यमुपादानं निःस्वभावमुपादाता च शून्यः स्वभावर-
हितः । तेनेदानीमुपादानेन

1) Uhapitre IV.

2) गान्'क्षेण' हे'सम्बन्ध'स' दे। दे' के' स'स'क्षेण'स'स' प्ये'स'मे'स'। स'स'ग'णो'
स'स'स'स'स' ग'स' मे'स'। दे' ग'क्षेण' स'स'स'स'स' प्ये'स' दे'स'स'स'।

3) Mss. *evam tat kumārī(ya)syaopaksam.* — दे'स'स' हे'स'स'स'स'स'स' स'स'स'
स' स' स'स'स'स'स'स'स'स'स'स'।

प्रज्ञप्यते च भून्येन कार्यं भून्यस्तथागतः⁽¹⁾ ॥ १०

नैव तत्संभवति यद्विद्यमानेनाविद्यमानस्य तथागतस्य प्रज्ञप्तिः स्यादिति ।
तस्मात्स्कन्धानुपादाय तथागतः प्रज्ञप्यत इति नोपपद्यते ॥

अत्राहुः । अहो⁽²⁾ वत कृता प्रत्याशास्माकं । ये हि नाम वयं स्वविकल्पविक-
ल्पितातिकठिनकुदर्शनमालुतालतालाजालावत्रद्वेषु निर्वाणपुरगाम्यविपरीतमार्गमनपरि- 5
धेषु घनतिक्रातसंसारगृहवीकान्ता[136 a]रुड्गेषु कणभन्नातपाद्दिग्मन्वर्त्तैमिनिनैवापि-
कप्रभृतिषु तीर्थकरेष्वविपरीतस्वर्गापवर्गमार्गोपदेशामिमानियु स्पृहां परित्यज्य । निर-
वशेषान्यतीर्थमतन्धकारोपघातकं स्वर्गापवर्गानुगाम्यविपरीतमार्गसंप्रकाशकं सद्धर्मदे-
शानापिपुत्रकिरणव्याप्तशेषा⁽⁴⁾मुद्धं विविधविनेपन्ननवतिक्रमलकुंडालात्रिवोधनतत्परं
[Tib. 164 b] यथावद्व्यस्थितपदार्थतन्त्रार्थभाजना[ना]ममलैकचलुर्मूर्तं सकलज्ञगच्छरूपधूत- 10

१) दे'लुम् देम्'सुदस' देम्'वेदसो। इमस'गुङ्'त्रैस' सुन्दस' ऽल। सुन्दसस'
दे'सवेद'स'मेगस' सुन्दस। ई'लु'सुम्'द' अदे'गस'स' अल्लुम्।

2) Mss. *ahesitabhava nrhato praty*°, *ahesitavabhata bhava annnrhato*. — (जो'म'
म'अ' वि'वे'रुग'नी' रे'सग' सठर'दे।

3) Mss. °*mārutā*°. — P. W. corrige *mālutā*, mais voyez Lalita, Lefm 212. 17 (259. 2).

4) सु'गस'श्रु'दे'स'.

5) स'दु'दे'के'गस' ल'अ'सु'दे'स' — *ludmala*, comme substantif, marqué de l'astérisque dans P. W 2; mais voir Mon. Williams — *ludmalāy*, se fermer, en parlant des yeux.

6) *artha* est représenté par स'सु'द'स'.

7) Mss °*bhājanāmamala uka caḥ sur* सु'दे'रु' सु'म्'स' इमस'श्रु' दे'म'वेद'स'दे'
मे'ग' ग'दे'ग'सु'म्' सु'म्'स'।

मद्वितीय⁽¹⁾ दशबलवैशारद्यावेषिकबुद्धधर्मात्मलमण्डलं⁽²⁾ मकूपानमकानपसारधिवरं सप्तबो-
 ध्यङ्कोतुङ्गतुरंगपदातिपोजितं सकलत्रिभुवनन्नन्नातिन्नारामर्यासेसारकात्तारसरिडुक्कोष-
 णातत्परं चतुरस्रमपारारारतिसमरशरसंपातविन्नपिनं सकलन्नगदसद्मक्राङ्कमकविमक्रेड-
 क्कनिरासिनं तथागतसवितारमज्ञानधनगकनान्धकारनिराकराणाय मोक्षार्थिनो ऽनुत्तरस-
 5 म्यक्संबोध्यार्थिनः शरणं प्रतिपन्नाः । तस्य च त्वया

एवं शून्यमुपादानमुपदाता च सर्वज्ञः ।

प्रज्ञप्यते च शून्येन कथं शून्यस्तथागतः ॥

इत्यादिना स्वभावतोऽसहं भुवता भवता कृतास्माकं मोक्षप्रत्याशानुत्तरसम्यक्संबोध्याग-
 माभिलाषा इति⁽³⁾ । तदंलं भवता तथागतमकृदित्यप्रच्छादकेनाकालिकधनधनावलीविस-
 10 रणेन⁽⁴⁾ नगदन्धवारोपभेनेति⁽⁵⁾ ॥

उच्यते । अस्माकमेव कृता प्रत्याशा भवद्विधेऽवबुधनेषु ये हि [136b] नाम भव-
 त्तो मोक्षवामतयान्यतीर्थ्यमतानि परित्यज्य भगवत्तं तथागतमप्यविपरीतं परमशास्तरं
 प्रतिपद्य परमगम्भीरमनुत्तरं सर्वतीर्थ्यवादासाधारणं निरात्म्यसिंक्न⁽⁷⁾दिमसकृमानाः कुर-

1) ལྷ་མེད་པ་ = *apratīsamā*.

2) Le tibétain abrègé: °*maṇḍalam mōṣūṛthinaḥ ṣaraṇam pratipannāḥ*

3) *asama* manque dans un passage parallèle, Chap XXIII *initio*. — Les quatre *Māras*, ci-dessus 49, n. 4. — Ajouter les références Dh-s., LXXX; *Nāmasaṃgīti*, VI. 11 (52); *Bodhic* p 418. 15 (*caturmārajayāj jīno bhagavatā*).

4—4) Manque dans le tibétain.

5—5) Le tibétain diverge དེ་ཕྱིར་ དེ་ཤེས་པ་ཤེས་པ་ལ་ ཅེ་སྐྱེ་ ལེན་པའི་

ལྷོན་ཤིང་ ལུན་ནས་ འདོན་པ་ ལྱིན་ ཅང་ བཟུང་པས་ ལོག་གོ། *taḍ alam bhavatā*
lathāgatamahābhāṣajyavykṣaṇḥ nirmūlayatā sārāhaṇḥ vivādena.

6) *Cambr. °dānaghana°*. — *Ms. vis(ε)araṇeva.*

7) *Comp. Bodhic. p. IX. 34 (417. 6) yaḥ pratīyasamutpādaḥ cūnyatā saiva te matī | bhāvayāḥ svatantra nāstīti siṃhanādas tavāṅkulāḥ*. — On connaît le rugissement de la nativité *kṣipā me jātiḥ...* (*Mhv. I. 454*); le Laṅka l'appelle un *samyaksimhanāda* et le met dans la bouche du fidèle qui obtient le *grā-*

ङ्गमा इव स्वाधिमुक्तिं⁽¹⁾दिरिद्रतया विविधकुट्टिष्ठिव्यालमालाकुलं विपर्यस्तबनानुपातं तमेव
मक्षाघोरसंसारख्वीकान्तारचारकानुगमार्गमवगाहते ॥ न हि तथागताः कदा चिदप्या-
त्मनः स्कन्धानां वास्तित्वं प्रज्ञपयन्ति ॥

यथोक्तं भगवत्प्यां । बुद्धो ऽप्यायुष्मन् सुभूते मायोपमः स्वप्नोपमो बुद्धधर्मा अप्या-
युष्मन् सुभूते मायोपमाः स्वप्नोपमा इति ।

⁽⁵⁾
तथा ।

धर्म स्वभावतु शून्य विविक्तो
बोधि स्वभावतु शून्य विविक्ता
यो हि चोत्स पि शून्यस्वभावो
ज्ञानवतो न तु बालजनस्य ॥ इति ॥

न च वयं सर्वथैव निःप्रपञ्चानां तथागतानां नास्तित्वं ब्रूमो यदस्माकं तदपवाद-
कृतो दोषः स्यात् [Tib. 165 a] । अपि च निःस्वभावं हि तथागतं व्याचक्षाणेनाविपरी-
तार्थाभिधि⁽⁷⁾त्सुना⁽⁸⁾ योगिना सता सर्वथा⁽⁸⁾

layānābhisamayagotra (B. T. S p. 66). — Digne d'être note l'emploi du mot
Ašt. Prajñāp. p. 479 19: *rūpam smhanūdasamam*. — Sources palies, Rhys
Davids, Dialogues, p. 208, Añg. N. I. 187, II 33, etc

1) རྒྱལ་པར་མེས་པས་ བཞེད་པ་ཉིད་

2) Sic Mss. Le tibétain porte simplement རྒྱལ་པས་པ་.

3) Mss. *anuyātam*. — བཞེད་པ་.

4) Voir la citation à la fin du chapitre.

5) Cette citation manque dans le tibétain — Pour le mètre *dharmasabhāvatu*

6) = གཉན་པར་.

7) Mss. *abhiātsunā*.

8—8) Non représenté dans le tibétain.

[शून्यमिति न वक्तव्यम]शून्यमिति वा भवेत् ।

उभयं नोभयं चेति ।

सर्वमेतन्न वक्तव्यमस्माभिः ॥ किं ⁽¹⁾त्नुक्ते यथावदवस्थितं स्वभावं प्रतिपत्ता प्रति-
 पत्तं न समर्थ इति । अतो व्यपमप्यारोपतो व्यवहारसत्य एव स्थित्वा व्यवहारार्थं विने-
 6 यज्ञनानुरोधेन शून्यमित्यपि ब्रूमः । अशून्यमित्यपि शून्याशून्यमित्यपि नैव शून्यं नाशून्य-
 मित्यपि ब्रूमः । अत एवाह ।

प्रज्ञानर्थं तु कथ्यते ॥ इति । ११

यथोक्तं भगवता ⁽⁴⁾ शून्याः सर्वधर्मा निःस्वभा[187a]वयोगेन । निर्निमित्ताः सर्वधर्मा
 निर्निमित्ततानुपादाय । [अ]प्रणिहिताः सर्वधर्मा [अ]प्रणिधानयोगेन । प्रकृतिप्रभास्वराः
 10 सर्वधर्माः प्रज्ञापारमितापरिशुष्येति ॥

अन्यत्राशून्यमुक्तं । अतीतं चेद्भित्तवो रूपं नाभविष्यन्न श्रुतवानार्थश्चावकोऽतोते
 रूपमभ्यनन्दिष्यत् । यस्मात्तर्हि भित्तवो ऽस्त्यतीतं रूपं तस्मादार्षश्चावकोः श्रुतवानतीतं
 रूपमभिनन्दतीति । अनागतं चेद्भित्तवो रूपमित्यादि । एवं यावदतीतं चेद्भित्तवो विज्ञानं
 नाभविष्यदिति पूर्ववत् ॥

16 तथा सौत्रात्तिकमते ऽतीतानागतं शून्यमन्यदशून्यं । विप्रयुक्ता विज्ञप्तिः शून्या ॥

1) Mss. *lim dhuktam* = *lim tuktam*; mais le tibétain འོང་ཤུང་མ་ བཟོད་ན་

2) Mss. *pratipattur*. D'après le tibétain *pratipattārah* *pratipattum* na *samarthāh*.

3) ལྷོང་ངོ་ ལེས་ ལེ་ བཟོད་དེ། ལེ་ ལྷོང་ ལེས་ ཤུང་ ལེ་ ལུ་ ལེང་། ལེ་
 ལེ་ ལེ་ ལེ་ ལུ་ ལེ། ལེ་ ལེ་ ལེ་ ལེ་ ལེ་ ལེ་ ལེ།

4) Le tibétain omet toutes les citations jusque: *yena tv abhiprāyena* (445 l. 5).

5) Ce texte est cité *Abhidh. k. v. 357 a—b* par les partisans du *Śar-
 vāstivāda*. — Voir ci-dessous ad *XXV. 8*.

विज्ञानवादेऽपि कल्पितस्वभावस्य शून्यत्वप्रतीत्यसमुत्पन्नत्वात् । तैमिरिकद्विचन्द्रा-
दिदर्शनवत् ।

न शून्यं नापि चाशून्यं तस्मात्सर्वं विधीयते ।

* । सत्त्वादसत्त्वाच्च मध्यमा प्रतिपद्य सा ॥ इति⁽¹⁾ ।

येन त्वभिप्रायेण शून्यत्वादिकमुपदिश्यते स आत्मपरीतातो बोद्धव्यः ॥

5

यथोक्तं सूत्रे ।

मायोपमं जगदिदं⁽⁸⁾ भवता

नटरङ्गस्वप्नसदृशं विद्वितं ।

नात्मा [न] सत्त्वं न च जीवगती

धर्मा मरीचिदकचन्द्रसमाः ॥

10

शून्यं च शान्तमनुपादमयं

अविज्ञानदेव जगद्भ्रमतो ।

तेषामुपायनययुक्तिशक्ति-

रवतारयस्यपि कृपालुतया⁽⁵⁾ ॥

रगादिभिश्च बहुरोगशतैः

15

संत्रासितं सततमीरिज्ञ जगत् ।

वैश्वोपमो विचरसेऽप्रतिमो

परिमोचयं सुगत सत्त्वशतान् ॥

1) Les deux premiers pādas de cette stance sont cités dans Daṣabdhū-
mikrame Ḡuklavidaṛḡaṇē (Bendall's fragments, IV. 6. a) comme extraits
du Madhyāntavi[bbhāga] ou vibhāṅga. Sur ce cāstra de Maitreya, voir
Tāranātha p. 128, n. 8, p. 817; Th. de Stecherbatskoï, La littérature
Yogācāra d'après Bouston (Muséon, 1905, p. 146) et diverses citations
Nāmasaṅg § 48 et 182.

2) Chapitre XVIII.

3) Mss. bhagavatā.

4) sv ne fait pas position.

5) Le tibétain omet les deux stances qui suivent.

रथचक्रवद्धमति [187b] सर्वज्ञात्

तिर्यन्तु प्रेतनिरपेषु गताः ।

मूढा ध्देशिक मनाथगताः

तेषां प्रदर्शयति मार्गवरं ॥ इति ॥

- 8 सर्वास्वेताः कल्पना निष्प्रपञ्चे तथागते न संभवति । न च केवलं शून्यत्वादिकमेव चतुष्टयं तथागते न संभवति । अपि च

शाश्वताशाश्वताश्च कुतः शास्ते चतुष्टयं ।

अज्ञानत्तादि चाप्यत्र कुतः शास्ते चतुष्टयं⁽¹⁾ ॥ १२

- इत्तु चतुर्दशाव्याकृतवस्तूनि भगवता निर्दिष्टानि । तस्यथा । शाश्वतो लोकः । अशा-
10 श्वतो [Tib. 165b] लोकः । शाश्वतशाशाश्वतश्च लोकः । नैव शाश्वतो नाशाश्वतश्च लोक
इति चतुष्टयं । अज्ञवान् लोकः । अज्ञत्तवान् लोकः । अज्ञत्तवाञ्छानत्तवाञ्छ लोकः । नैवाज्ञ-
वान् नानज्ञत्तवाञ्छ लोक इति द्वितीयं । भवति तथागतः परं मरणात् न भवति तथागतः परं
मरणाद्भवति च न भवति च तथागतः परं मरणान्नैव भवति न न भवति च तथागतः परं
मरणादिति तृतीयं । स जीवस्तच्छरीरमन्यो जीवोऽन्यच्छरीरमिति ॥

- 15 तान्येतानि चतुर्दश वस्तून्व्याकृतत्वादव्याकृतवस्तूनीत्युच्यन्ते⁽²⁾ ॥ तत्र यद्योपवर्णित-
तेन न्यायेन यथा शून्यत्वादिकं चतुष्टयं प्रकृत्या शास्ते निःस्वभावे तथागते न संभवति ।
एवं शाश्वताशाश्वतादिकमपि चतुष्टयमत्र न संभवति । असंभवादेव च चतुष्टयं वन्द्यापु-

1) हुण' द'न' मे'हुण'त्' क्लेश'स' यदे। दे'स' अदे'त्' ग'त्' ष'द'। मध'न' द'न'
मध'न'मे'द'त्' क्लेश'स' यदे। दे'स' अदे'त्' ग'त्' ष'द'।

2) दे'स'दे'द'ग'मे'ग'स'य' ष'द'स' यद'ः' ष'द'द'।

3) Voir Abhidh. k. v. 855a 4: *yaḥ sikhāpaniyatvena na vyākṛto na kathi-
taḥ so 'vyākṛtapraçnas; tasya vastu adhiṣṭhānam ity avyākṛtastu.*

त्रस्य इयामगौरवादिबन्ध व्याकृतं भगवता लोकस्य । यथा चैतच्छतुष्टयं तथागते न संभव-
[138a]ति । एवमज्ञानज्ञादिकमपि ज्ञाते तथागते न संभवति ॥

इदानीं भवति तथागतः परं मरणादित्यादिकस्यापि कल्पनाचतुष्टयस्य प्रवृत्त्यसं-
भवमुद्भावयन्नाह ।

येन ग्राह्यो गृहीतस्तु धनो ऽस्तीति तथागतः ।

5

नास्तीति स विकल्पयन् निर्धृतस्यापि कल्पयेत् ॥ १३

येन हि धनं⁽²⁾ मरुताभिनिवेशेनास्ति तथा[Tab. 166a]गत इति ग्राह्यो गृहीतः
परिकल्प्य उत्पादितः । स नियतं परिनिर्वृते तथागते न भवति तथागतः परं मरणान्म-
रणाद्भूतकालं न भवत्युच्छिन्नस्तथागतो न संविद्यते इति परिकल्पयेत् । तस्यैवं विक-
ल्पयतः स्याद्दृष्टिकृतं ॥ यस्य तु न कस्यां चिदप्यवस्थायां स्वभावशून्यत्वात्तथागतस्या- 10
स्तित्वनास्तित्वं । तस्य पक्षे

स्वभावतश्च शून्येऽस्मिंश्चित्ता नैवोपपद्यते ।

परं निरोधाद्भवति बुद्धो न भवतीति वा ॥ १४

आकाशे चित्ररूपकल्पनावदेषा कल्पना नास्तीत्यभिप्रायः ॥ तदेवं प्रकृति-

1) गद'शैष' दे'सदेक'स'मेगस' ष्ये'न' उेस' । अदे'क'स' सु'स'य' स'सु'न' सु'स'स' ।
दे' के' सु'द'क'द'क'स'स'स' । मे'न' उेस' इ'स'ह'स' ह'स'स'स' सु'न' । — Notre xylographe
a *stug-pas*. — Les Mss. portent: .... *grhīlas tu yenāstīti tathāgataḥ / nāstīti vā*
vikalpayan.

2) Non représenté dans la version tibétaine.

3) दे'स'स' ह'स'स' दे'स' । सु'स'स' सु'स'स' । सु'स'स' । — M. Vyut. 205. 11.

4) स'द'स'दे'क'स'स' के' ह'स' दे'स' । स'द'स'स' सु'द'क'द'क'स'स' के' । ष्ये'न' दे'
दे'स'स' मे'न' दे'स' । स'स'स'स' । सु'द'क'स' । C'est à dire *param*
nirvāṇād ., malgré les Mss. *param nirvāṇād*...

शास्त्रे निःस्वभावे तथागते सर्वप्रपञ्चातीति मन्दबुद्धितया शाश्वताशाश्वतादिकया नित्या-
नित्यास्तिनास्तिशून्याशून्यसर्वज्ञासर्वज्ञादिकया कल्पनया

प्रपञ्चयन्ति ये बुद्धं प्रपञ्चातीतमव्ययं ।

ते प्रपञ्चकृताः सर्वे न पश्यन्ति तथागतं ॥ १५

- 5 वस्तुनिबन्धना किं प्रपञ्चाः स्युरवस्तुकः च तथागतः । कुतः प्रपञ्चानां प्रवृ-
[138b]त्तिसंभव इति । अतः प्रपञ्चातीतस्तथागतः । अनुत्पादस्वभावाच्च स्वभावात्तराग-
मनादव्ययः ॥ तमित्थंविधं तथागतं स्वोत्प्रेक्षितमिध्यापरिकल्पमलमलिनमानसतया
विविधैर्भूते, परिकल्पविशेषैर्ये [Tib. 166b] बुद्धं भगवन्तं प्रपञ्चयन्ति । ते स्वकीरेव प्रप-
ञ्चकृताः ससस्तथागतगुणसमृद्धेरत्यन्तपरोक्षवर्तिनो भवन्ति । ततश्च श्वभूता एतस्मिन्
10 प्रवचने न पश्यन्ति तथागतं ज्ञात्यन्था इवादित्यं ।

अत एवाह भगवान्^(१) ।

ये मां व्रुपेण अद्राक्षुर्ये मां घोषेण अन्वयुः ।

मिध्याप्रकृष्यप्रसृता [न] मां द्रह्यन्ति ते जनाः ॥

धर्मतो बुद्धा द्रष्टव्या धर्मकाया किं नायकाः ।

- 15 धर्मता चाप्यविज्ञेया न सा शक्या विज्ञानितुं ॥ इति ॥

तदत्र तथागतपरीक्षायां सत्त्वलोकः सकलः समुराधुरनरादिः परीक्षितः । यथा चायं
सत्त्वलोको निःस्वभावस्तथा भाजनलोकस्यापि वायुमण्डलादेरकनिष्ठवितानभवनपर्यन्तस्य
नैःस्वाभाव्यमुद्भावपत्राह ।

तथागतो यत्स्वभावस्तत्स्वभावमिदं जगत् ।

1) गण-रगण-रस-कुष-श्लेष-रस-मै-। वर-समे-र-श्लेष-भे-र-य-। श्लेष-
यस-रुम-र-य-रे-गु-र-श्लेष-। रे-स-दे-र-ग-म-र-य-र-म-र-र-मै-र-श्लेष-।

2) Voir Vajracchedikā, p. 48; Bodhicaryāvatāra p. 421. 10; J. R. A. S. 1906, p. 948.

3) Voir ci-dessus 371. 1.

इदं ब्रह्मदित्यमं भावनलोका इत्यर्थः ॥ किंस्वभावस्तथागतः पुनरित्याह ।

तथागतो [निःस्वभावो] निःस्वभावमिदं ब्रह्मत् ॥ इति ⁽¹⁾ १६

यथा च ब्रह्मतो नैःस्वभाव्यं तथा प्रत्ययपरिज्ञादिभिः प्रतिपादितं ॥

यत एवोक्तं सूत्रे ।

अनुपाद्धर्मः सततं तथागतः

5

सर्वं च धर्माः सुगमेन सादृशाः ।

निमित्तग्रहणा तु बालवृद्धयः

असत्सु धर्मेषु चरति लोके ॥

⁽²⁾ तथागतो हि प्रतिविम्बभूतः

कुण्डलस्य धर्मस्य अनासवस्य ।

10

नैवात्र तथता न तथागतो ऽस्ति

त्रि[139 a]म्बं च संदृश्यति सर्वलोके ॥ इति ॥

उक्तं भगवत्या प्रज्ञापारमिताया ⁽³⁾ अथ खलु ते देवपुत्रा ग्रापुष्पतं सुभूतिं स्ववि-
रगेतद्वोचन् । किं पुनरार्यसुभूते [F. b 167 a] मापोपमास्ते सद्वा न ते माया ॥ एवमुक्त
ग्रापुष्मान् सुभूतिस्तान् देवपुत्रानेतद्वोचत् । मापोपमास्ते देवपुत्राः सद्वाः स्वप्रोपमास्ते 15
देवपुत्राः सद्वा इति हि माया च सद्वाशादपमेतदैहधीकारं । इति हि स्वप्नश्च सद्वाशाद-
पमेतदैहधीकारं । सर्वधर्मा अपि देवपुत्रा मापोपमाः स्वप्रोपमाः । स्रोतस्त्रापन्नोऽपि मायो-
पमः स्वप्रोपमः । स्रोतस्त्रापत्तिफलमपि मापोपमं स्वप्रोपमं । एवं सकृदागाप्यपि सकृदागा-

1) दे'सदेव'गमे'ग'स'स'सि' र'स'सदेव' ग'द' । दे' दे' र'स' र'सि' र'स'सदेव'
पि' । दे'सदेव'गमे'ग'स'स' र'स'सदेव' मे' । र'स'स' र'स'पि' र'स'सदेव' मे' ।

2) Dans le premier chapitre et les suivants.

3) Cette stance est citée ci-dessous ad XXV. 24

4) Voir Aṣṭ prajñāp. 80 12, Bodhicaryāv. 379. 5 — Quelques variantes.

मिफलमपि । अनागाम्यपि अनागामिफलमपि । अर्हत्त्वमपि मायोपमः स्वप्नोपमः । अर्हत्त्व-
 फलमपि मायोपमं स्वप्नोपमं । प्रत्येकबुद्धोऽपि मायोपमः स्वप्नोपमः । प्रत्येकबुद्धत्वमपि
 मायोपमं स्वप्नोपमं । सम्यक्संबुद्धोऽपि मायोपमः स्वप्नोपम इति सम्यक्संबुद्धत्वमपि मा-
 योपमं स्वप्नोपममिति वदामि ॥ अथ खलु देवपुत्रा आयुष्मत्तं सुभूतिमेतद्वोचन् । सम्य-
 5 क्संबुद्धोऽपि मायोपमः स्वप्नोपम इति सम्यक्संबुद्धत्वमपि मायोपमं स्वप्नोपममिति ⁽¹⁾ स
 आर्यसुभूते वदसि ॥ सुभूतिराह । निर्वाणमपि देवपुत्रा मायोपमं स्वप्नोपममिति वदामि
 किं पुनरन्यं धर्मं ॥ देवपुत्रा आहुः । निर्वाणमप्यार्यसुभूते मायोपमं स्वप्नोपममिति वद-
 सि ॥ सुभूतिराह । यस्यपि देवपुत्रा निर्वाणाद[Tib. 167b]प्यन्यः कश्चिद्धर्मो विशिष्टतरः
 [139b] स्यात्तमप्यहं मायोपमं स्वप्नोपममिति वदेयमिति हि मायां च निर्वाणं चाह्वये-
 10 तद्वैधीकारमिति ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोर्तिपादोपरचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमकवृत्तौ तथागतपरीक्षा
 नाम द्वाविंशतितमं प्रकरणं ॥

1) Manque dans le tibétain et dans Aṣṭ prajñāp

2) D'après le tibétain; Mss. māyopāmasvapnaḥ ca nirvāṇam ca...; Aṣṭ
 prajñāp. māyā ca nirvāṇam cādvayam...; svapnaḥ ca nirvāṇam cādvayam...

XXIII.

विपर्यासपरीक्षा नाम त्रयोविंशतितमं प्रकरणां

घत्रारु । विद्यत एव भवसंततिस्तत्कारणसदावात् । इह हि ज्ञेशेष्यः कर्म
 प्रवर्तते । कर्मज्ञेशक्तुका जन्ममरणपरंपरापत्रापते । सा च भवसंततिर्व्यपदिश्यते ।
 तस्याञ्च प्रधानं कारणं ज्ञेशाः प्रयोगज्ञेशाना भवसंततेरभावात् । ते च रागादयः ज्ञेशाः 5
 सन्ति । तस्मात्कार्यभूतापि जन्ममरणपरंपराविच्छेदप्रबन्धेन भवसंततिरपि भविष्यती-
 ति ॥ उच्यते । स्याद्भवसंततिरपि तद्वेतुभूताः ज्ञेशाः स्युः । न तु सन्ति । कथं कृत्वा । इह
 भगवद्भिर्बुद्धैः संवात्त्रिभुवनत्रयसंज्ञेशान्नुविधंसिभिश्चतुर्मारारातिसमरंपराज्ञैः^{१)} ।

संकल्पप्रभवो रागो द्वेषो मोक्षञ्च कथ्यते ।

शुभाशुभविपर्यासान् संभवन्ति प्रतीत्य हि ॥ १

10

संकल्पो वितर्गाः^{(4)r} । संकल्पात्प्रभवतीति संकल्पप्रभवः ।

काम ज्ञानामि ते मूलं संकल्पात्किल ज्ञापसे ।

⁽⁵⁾ न त्वां संकल्पयिष्यामि ततो मे न भविष्यसि^{१)} ॥

इति गायत्रिभिधानात् ।

संकल्पप्रभवो रागो द्वेषो मोक्षञ्च कथ्यते ।

15

1) Et cette *paramparā* est ce qu'on appelle *bhātasamtati*

2—2) Manque dans le tibétain.

3) འདོད་ལོག་ས་ ལེ་སྤང་ གཏི་སྤྱི་ལ་རྣམས། ཀུན་ཏུ་རྫོག་ལས་ འཕྲུང་ཡང་
 གསུངས། སྤྱི་པ་དང་ མེ་སྤྱི་ལ་ ལྷོན་ཅི་ལོག། །འདོད་སྤྱི་ལས་ ཀུན་ཏུ་འཕྲུང་། — Voir
 ci-dessus ad XVIII 5.

4) = རྫོག་པ་.

5—5) Manque dans le tibétain — Voir ci-dessus 350. 11, Mh v. III. 190. 2,
 Jāt. V. 460. 3 (Note de M R. O. Franke)

एतन्मूलकत्रादयोषां लेशानां मुख्यतदेवामेवोपादानं त्रयाणां [Tib. 168a] । एते

च त्रयः लेशाः

शुभाशुभविपर्यासान् संभवति प्रतीत्य हि ॥

तत्र हि शुभाकारं प्रतीत्य राग उत्पद्यते । अशुभं प्रतीत्य द्वेषः । विपर्यासान्

४ प्रतीत्य मोक्ष उत्पद्यते । संकल्पस्तेषां त्रयाणामपि साधारणकारणमुत्पत्तौ ॥

यद्यं पुनर्नोक्तः संकल्पप्रभवः । । उच्यते । उक्तं हि प्रतीत्यसमुत्पादे भागवता ।

अविद्यापि भिन्नवः संकृतुका सप्रत्यया सनिदिना । यद्य भिन्नवो अविद्याया हेतुः । अयो-
निशो भिन्नवो मनस्कारो अविद्याया हेतुः । अविज्ञो मोक्षो मनस्कारो भिन्नवो अवि-
द्याया हेतुरित्यतो अविद्या संकल्पप्रभवा भवति ॥ ततश्च ।

1) Le tibétain ne marque pas le pluriel.

2) Mes. *puna mehih*.

3) Il semble que ce passage soit extrait, non du Pratītyasamutpāda-sūtra, mais d'un 'autre sūtra'. — Voir p. 6, n. 3 et aussi *Abhidh k. v. 227b*: *ayoniṣomanasākārahētukāridyōktā sūtrāntara itī Sahetusapratyayasānidānasūtre. katham? aridyā bhikṣavaḥ sahetulā sapratyayā sanidānā. kaṣ ca bhikṣavo 'ridyāyā hetuḥ, kaḥ pratyayaḥ, kim nidānam? aridyāyā bhikṣavo 'yoniṣomanasākāro hetur, ayoniṣomanasākārah pratyayo, 'yoniṣomanasākāro nidānam itī sūtracacanāt. — aridyāhetuḥ ca yoniṣomanasākāra itī sūtrāntara ukta ity adhihitam. kim artham tasyehāvacanam? katham nāigāntaram bhavati ity āha: sa cehāpy upādānāntarbhūtātātā ukto bhavati itī. ea ity ācilo manasākārah. iteti Pratītyasamutpādasūtre. katham ukta: upādānāntarbhūtātāt. tatra cāyoniṣomanasākāro riporītaceta ābhogo 'ntarbhūta ity ukto bhavaty, ato nāsty ahetūkatvam aridyāyā; na cāigāntaram upasamkhyātaryam.*

L'auteur nie, contre Vasubandhu, que le *ayoniṣomanasākāra* (= ācilo manasākāra) rentre dans la catégorie *upādāna*. Et quand ce serait! *asambhavanam apy antarbhāvam abhūṣṣetya brīmah: katham ayoniṣomanasākāro hetur aridyāyā itī vijñāpitam bhavati? na hi tathā sūtre vacanam asti.*

4) Tibétain = *sanidānā sapratyayā*.

5) ལྷོ་ལ་སེལ་བ་ལྟར་ལྟར་།

6) D'après le tibétain: *kaṣ ca bhikṣavo 'ridyāyā hetuḥ? ayoniṣo manasākāra itī tathācīlo manasākāro mohaḥ itī. ato 'ridyāyā samkalpaprabharā bhavati.*

शुभाशुभविपर्यासान् संभवन्ति प्रतीत्य ये ।

ते स्वभावाच्च विद्यन्ते तस्मात्क्षेत्रा न तद्वतः ॥ इति⁽¹⁾ ॥ २

एदि रागादयः स्वभावसिद्धाः स्युः । नेव ते शुभाशुभविपर्यासान् प्रतीत्य संभवेयुः
स्वभावस्यानुत्रिगन्तात्पर्यनिरूपेणैवात्र । भवन्ति च शुभाशुभविपर्यासान् प्रतीत्य । तस्मा-
त्त्रिःस्वभावा एव ते तद्वतो न विद्यन्ते । परमार्थतः स्वभावतो न विद्यन्त इत्यर्थः ॥ 6

एपि च ।

घातमनोऽस्तित्वनास्तित्वे न कश्चिच्च सिध्यति ।

तं विनास्तित्वनास्तित्वे ज्ञेयानां सिध्यति कश्चि⁽²⁾ ॥ ३

घातमनो यथास्तित्वनास्तित्वे न स्तस्तयोक्तं चित्तरेणा । नतश्च [1.1b. 168b] तदा-
भिमतस्य धर्मस्य कुतोऽस्तित्वनास्तित्वे भविष्यति ॥ 10

एव त्वाद्यस्तित्वनास्तित्वे घातमनो न स्तः । तदा निमित्तं ज्ञेयानामायातं पत-
स्तेषामप्यस्तित्वनास्तित्वे न स्त इति ॥ उच्यते ।

कस्य चिद्धि भवन्नांगे ज्ञेयाः स च न सिध्यति ।

कश्चिदाहो विना कं चित्तसिद्धिं ज्ञेया न कस्य चित्तु⁽³⁾ ॥ ४

1) एदं एणं शुणं एदं अंशुणं एदं । उैण्णैःसैणंत्वं षण्णैणं अणुणं ।
एणं एदं अणैणंत्वं अणैणं । ऐण्णैः अणैणंत्वं अणैणंत्वं अणैणंत्वं ।

2) एदं एणं अणैणंत्वं अणैणंत्वं । ऐण्णैः अणैणंत्वं अणैणंत्वं ।
अणैणंत्वं अणैणंत्वं अणैणंत्वं । अणैणंत्वं अणैणंत्वं ।

3) अणैणंत्वं अणैणंत्वं अणैणंत्वं । ऐण्णैः अणैणंत्वं अणैणंत्वं ।
अणैणंत्वं अणैणंत्वं अणैणंत्वं । अणैणंत्वं अणैणंत्वं । — L'édition des Kā-
rikās (Mdo LVII) porte au troisième pada एदं अणैणंत्वं... — «Les passions
sont de quelqu'un, or ce quelqu'un n'existe pas.. »

इक्षामी रागादयः कुड्यं चित्रवत्फलं पक्वतादिवच्चोत्पत्तावाभ्रपमये[140b]तते । ततश्च कस्य चिदंते भवन्ति । न विना कं चिदाश्रयं । स चाश्रयः परिकल्प्यमान घात्मा वा चित्तं वा भवेत् । स चैषामाश्रयः पूर्वमेव प्रतीषिद्धत्वात्तास्ति । तं च कं चिदाश्रयं विना कस्य ज्ञेशा भवन्तु । नैव कस्य चिद्भवन्ति तस्याविद्यमानत्वादित्याहो विना कं चित्तानि ६ ज्ञेशा न कस्य चित् ॥

अत्राह । नैव हि ज्ञेशानां कश्चिदाश्रयः पूर्वं सिद्धोऽभ्युपगम्यते । न घात्मा नाम कश्चिदस्ति य आश्रयत्वेन व्यवस्थाप्येत निर्केतुकात्वाद्भोमचूततत्त्वत् । किं तर्हि । ज्ञिष्टं चित्तं प्रतीत्य ज्ञेशा उपजायते । तच्च चित्तं सकेव ज्ञेशैरुपजायत इति ॥ एतदपि न युक्तमित्याह ।

10 स्वकायदृष्टिवत्ज्ञेशाः ज्ञिष्टे सन्ति न पञ्चधा ।
स्वकायदृष्टिवत्ज्ञिष्टे ज्ञेशेष्वपि न पञ्चधा⁽¹⁾ ॥ ५

स्वकायो हि नाम⁽²⁾ द्वपादिलक्षणसंस्कृतः । स्वकायदृष्टिः स्वकाय घातमदृष्टिरात्मी-
पाकार्थरूपाप्रवृत्तिः⁽³⁾ ॥ पद्येयं [Tib. 169a] पञ्चधा विचार्यमाणा स्वकाये न संभवति

स्कन्धा न नान्यः स्कन्धेभ्यो नास्मिन् स्कन्धा न तेषु सः ।

15 तथागतः स्कन्धवान् कतमोऽत्र तथागतः ॥

1) འདྲ་ལུས་ ལྷ་ སའིན་ རྩོད་མོངས་ རྣམས། རྩོད་མོངས་ཅན་ལ་ རྣམ་ ལྷར་
མེད། འདྲ་ལུས་ ལྷ་ སའིན་ རྩོད་མོངས་ཅན། རྩོད་མོངས་ལ་ལ་ རྣམ་ ལྷར་མེད། —
Pour la variante *svakāya*, *sakāya*, voir *Gikšās*, 269 4 et *Buddhist Psycho-*
logy, 267, n. 2 On a *satkāyadr̥ṣṭi* = འདྲ་ལྷ་ཚེགས་ལ་ལྷ་པོ་

2) འདྲ་ལུས་ འཇམ་ཐུབ་ རེ་ གཟུགས་ལ་ རོགས་པའི་ མཚན་རྟེན་གྱི་ ཚེགས་སོ།
saṃhāta = *samghāta*.

3) Mss. *svakāyarūtmadīstir ātmīya*^o, *svakāyadr̥ṣṭir ātmīya*^o. — D'après le tibétain: *svakāye dī ṣṭiḥ svakāyadr̥ṣṭir ātmātmīyālāna*^o.

इत्यनेन ॥ एवं ज्ञिष्टे ऽपि ज्ञेया विचार्यमाणाः पदाया न संभवति । तत्र ज्ञि-
 ष्यतीति ज्ञेयाः ज्ञिष्यत इति ज्ञिष्टं । तत्र मेद्व्य ज्ञिष्टं तदेव ज्ञेया इति न गृह्यते
 दग्धुदाहयोर्द्व्येकत्वप्रसङ्गात् । ग्रन्थिज्ञाष्टगन्धे ज्ञेया इति न गृह्यते । परब्रह्मरूपतया-
 दज्ञिष्टेस्तु ज्ञेयाप्रसङ्गात् ॥ यत्र एव चैतन्यान्यनाभावादाध्याय्यतस्तत्पक्षाणां ना-
 याव ज्ञेयेषु ज्ञिष्टं । न ज्ञिष्टे ज्ञेयाः । ना[141a]पि ज्ञेयवर्तिज्ञाष्टमित्यत्रं ज्ञिष्टं ८
 पदाया विचार्यमाणाः ज्ञेया न संभवति ॥

यथा च ज्ञिष्टेस्तुजाः ज्ञेया न संभवति । एवं ज्ञेयं न गृह्यते । ज्ञिष्टं ज्ञेयेषु
 विचार्यमाणां पदाया न संभवति । न हि ज्ञेया एव ज्ञिष्टं तत्कर्मणोरेतन्नप्रसङ्गात्
 गान्धे ज्ञेया ग्रन्थिज्ञाष्टं विरूपेत्तत्रप्रसङ्गात् । न च ज्ञिष्टं ज्ञेया न च ज्ञेयेषु [141-
 169b] ज्ञिष्टं । न ज्ञिष्टवत्तः ज्ञेया इत्येवै च्ययादृष्टयेद्येव ज्ञिष्टं ज्ञेयेष्वपि पदाया 10
 नास्ति । यतश्चैवमतः परस्पररूपेत्तयापि ज्ञेयाज्ञाष्टयोर्नास्ति सादृष्टः ॥

यत्राह । यद्यपि तथा ज्ञेयाः प्रतिपिदान्तशापि ज्ञेयेस्तत्र शुभाशुभविपर्यया-
 स्तावत्सति । तत्सदायाञ्च ज्ञेया मनोति ॥ उच्यते । स्युः ज्ञेया यदि शुभाशुभविपर्यया
 एव स्युर्भावतितेभपि

स्वभावतो न विद्यते शुभाशुभविपर्ययाः ।

15

प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वाद्द्वयमाणाप्रतिषेधाच्च । यदा च ते न सति स्वभावतस्तदा

प्रतीत्य कतमान् ज्ञेयाः शुभाशुभविपर्ययान् ॥ ६

नेत्र सति ज्ञेयास्तद्वेनुशुभाशुभविपर्ययभावादिद्वयभिप्रायः ॥

1) Voir XXII, 1

2) Mes. *yācātāte'ya*; tibétain = *yasmāt*.

3) सुभा २८' मै'सुभा' झुङ्ठै'मि'च । २८'स'वे'न'स' वै' यि'न' मै'न' । सुभा
 २८' मै'सुभा' झुङ्ठै'मि'च । स'वे'न'स' २'न'मै'न'स' २८'न'न' यि'न' ।

यत्राह । विद्यत एव ज्ञेयास्तदात्मन्वनमद्रावात् । इह हि यन्नास्ति न तस्या-
लम्बनगस्ति तद्यथा बन्ध्यासूनोः । अस्ति च द्वपणब्दगन्धरसस्पृष्टव्यधर्माख्यं बद्धिधमा-
लम्बनं । तस्मादात्मन्वनमद्रावाद्विद्यत एव ज्ञेया इति ॥ उच्यते । ⁽¹⁾अस्त्येतद्यद्वद्विः

द्वपणब्दरसस्पर्शा गन्धा ध[141 b]र्माश्च यद्विधं ।

6 यस्तु रागस्य द्वेषस्य मोक्षस्य च विग्रहत्प्यते ⁽²⁾ [Tib. 170a] ॥ 6

तत्र यस्त्रालम्बनं यसतीति वास्मिन् रागादिकं तद्वृत्तपरि रिति कृत्वा । तच्च तदा-
लम्बनं षोढा भवति । इन्द्रियाणां यणां परिच्छेदकारिणाामन्योन्यभेदात् । द्वयं शब्दा गन्धा
रसाः स्पृष्टव्यानि धर्माश्चेति ॥

तत्रेदमिहामुत्रेति ⁽³⁾ निद्वेषणात् । ⁽⁴⁾द्वेषणाच्च [द्वयं] । [तेन] शब्दयत्ते प्रकाशयते पदा-
10 र्था इति शब्दः । गन्ध्यत्ते किंस्येति यत्र प्राप्ताः ततोऽन्यत्रागमनाद्गन्धाः । रस्यते आस्वा-

1) Ms. āsretā, astetaā — रे वै षेत् रे ।

2) गच्छुगस' सु' रं रं रेग'स' रं । रे' रं क्क'स' रं क्क'स' रं ।
गदि' सु' रं रं रं रं रं । गदि' सु' रं रं रं रं रं ।

3) Ms. tadutpattir. — Comp. Çikṣūs. 77. 13: lāyah . . . . . lēçakarma-
ṇām vastu.

4) Ms. °ārīmanyō°.

5) रं रं वै रं रं रं । य' रं रं रं रं = idam iheti, ado 'muteti.

6) रं रं रं रं रं रं रं रं रं रं । — Comp. M. Vyut. 246. 1048.

7) गच्छुगस' सु' रं रं रं रं रं । — Comp. ci-dessus p. 343, n. 7.

8) Les lexiques donnent gandhana = hmsā. — यच्छुम'स' apparenté à

च्छुम'स' et सुम'स' 'to smell'.

9) रं रं रं रं रं = agamana.

व्यत इति रसः । स्पृश्यत इति स्पर्शः । स्थलतणाधारणानिर्घाणाप्रघर्णाधारणाद्धर्मो¹⁾ ।
तदेतत् पट्टिर्धं वस्तु भवति ।

कस्य । रागस्य द्वेषस्य मोक्षस्य । तत्र रजनं रागो रक्तिरव्ययज्ञानं । रज्यते वा-
नेन चित्तमिति रागः । ह्यपणां दोषः । घ्राणातः तत्रविषयोऽनन्वविषयो वा । ह्यप्यते वा-
नेन चित्तमिति दोषः²⁾ । मोक्षं मोक्षः संगोक्षः पदार्थान्वयज्ञानपरिज्ञानं । गुणते वा नेन चित्त- 6
मिति मोक्षः ॥ तदेया ज्ञेयानां ह्यपादिनां पट्टिर्धं वन्नालम्बनं भवति । तत्र शुभाकारा-
ध्यारोपेण यथा ह्यपादिभ्यो राग उपजायते । घृणुभाकाराध्यारोपेण द्वेषः । नित्यात्मा-
वध्यारोपेण मोक्षः संभवतीति ॥ सर्वं विकल्प्यत एतदालम्बनेः पट्टिर्धं वस्तु । त्रिं
त्वचिग्नानस्त्रभावसत्तात्मेतद्भागदीनमालम्बनत्वेन परिणल्प्यते भवता [1ib. 170b]
तेमिरिक्तेरियामत्केजमज्ञानमिति क्वात्तचन्द्रादिकमिति प्रतिपादयन्नाह । 10

ह्यप्यन्दरसस्पर्शा गन्धा घ[142a]र्गात्रा केवलाः ।

केवला इति परिणाल्पितमात्रा निःस्वभावा इत्यर्थः ॥ यदि निःस्वभावाः कथं तस्यु-
पलभ्यन्ते इति ॥ उच्यते ।

गन्धर्वनगराकारा गरीचिस्त्रप्रसंनिभाः ॥ इति । ८

एत उपलभ्यन्ते । यथा गन्धर्वनगरादिप्रक्या एते केवलां विपर्ययात्तदुपलभ्यन्ते । तदा 15

1) D'après le tibétain. *Ms. mrrünāgradharmūdhāraṇāgradharmā° et mrr-
tāṇādharmūdhā°*. — Sur cette étymologie de *dharmā*, voir ci-dessus 301, 3 et
note 5, et XXVII. 80 — Comp. Hodgson, *Essays*, p. 113.

2) La confusion de *dris* et de *du* est fréquente.

3) « il est vrai que... »

4) Le tibétain porte °*keṣādi°*.

5) गञ्जुगस्य श्लु र्दे रसं रेणसं रसं । दे रसं केषं रणं नवमदेणं श्ले ।
दे रसं श्ले रसं श्लु र्दे रसं । श्ले गञ्जुं दे रसं नवमं पदेणं ।

अशुभं वा शुभं चापि कुतस्तेषु भविष्यति ।

मायापुरुषकल्पेषु प्रतिबिम्बसमेषु च ॥ ९

तद्नेन मिथ्याश्रयसमुत्पन्नत्वाच्छुभाशुभयोरपि निमित्तयोर्मेषाल्लमेव भवति ॥ य-

थोक्तं ।

5

⁽²⁾ अकृकारोद्भवाः स्कन्धाः सोऽकृकारोऽनृतोऽर्थतः ।

वीजं यस्यानृतं तस्य प्ररोहः सत्यतः कुतः ॥

⁽³⁾ स्कन्धानसत्यान्दृष्ट्विमकृकारः प्रकीयते ।

अकृकारप्रकृषाच्च न पुनः स्कन्धसंभवः ॥ इति ।

न च केवलमाश्रयमिष्ट्याले शुभाशुभयोर्निमित्तयोर्मिष्ट्यालमपि चानयाप्युपपत्त्या-

10 नयोर्मिष्ट्यालमिति प्रतिपाद्यत्वात् ।

घनपेक्ष्य शुभं नास्त्यशुभं प्रज्ञपयेमहि ।

यत्प्रतीत्य शुभं तस्माच्छुभं नैवोपपद्यते ॥ १०

इह यदि शुभं नाम किं चित्स्यान्नितं तदशुभपेक्ष्य भवेत् । पारावारवत् । वी-
जाङ्गुरवत् । ह्रस्वदीर्घत्रया । शुभस्य संबन्ध्यत्तरपदार्थसापेक्षत्वात् । तस्मात्प्रपेक्षणीयमशुभं

1) शुभमिं शुभस्य शुभस्य शुभस्य । गजुगस्य सकृत् अस्व देवगत् । शुभस्य
दन् के मी शुभस्य । अस्वस्य अस्व के गत् अस्वस्य ।

2) Cette ligne est citée Çuklavīdarçanā (MSS. Bendall) fol. 12b. —
Voir ci-dessus 346. 6.

3) Cette stance manque dans le tibétain.

4) गत् अस्वस्य अस्वस्य शुभस्य देवस्य । गत् अस्वस्य अस्वस्य मीशुभस्य शुभस्य
अस्वस्य अस्वस्य अस्वस्य अस्वस्य । «Le mauvais, en raison
du quel nous aurions la notion du bon, n'existe qu'en raison du bon: par consé-
quent.....»

शुभेन [चिना] नास्ति । [घनपेक्ष्य शुभं नास्त्यशुभं] शुभं निरपेक्ष्याशुभं [Tib 171a] नास्ती-
त्यभिप्रायः । यद्शुभं प्रतीत्य यद्दशुभपेक्ष्य शुभं प्रज्ञपयेमहि व्यत्रस्थापयेमहि ॥ यच्छ्रे-
नानत्तरस्याशुभस्य परामर्शः । प्रज्ञपयेमहोत्पयेनेनोत्तरस्य शुभस्य संव[142b]न्धः ॥ य[त]-
श्रीर्षं शुभस्य प्रज्ञप्तौ संवन्ध्यत्तरमपेतगीयगशुभाख्यं पदार्थात्तरं नास्ति । तस्माच्छुभं नैवो-
पपद्यते । ह्रस्वात्संभवाद्दिव दीर्घं । पारासंभवादिवाचारांगत्यभिप्रायः ॥

6

इदानीमशुभमपि यथा न संभवति तथा प्रतिपादयामाह ।

घनपेक्ष्याशुभं नास्ति शुभं प्रज्ञपयेमहि ।

यत्प्रतीत्याशुभं तस्मादशुभं नैव विद्यते ॥ ११

यदि स्यशुभं गान किं चित्स्यान्नियतं तच्छुभमपेक्ष्य भवेत् । पारावारवद्दीर्घह्रस्व-
वद्वा । [घ]शुभस्य संवन्ध्यत्तरपदार्थतापेक्ष्यात् । तच्चाप्यपेतगीयं शुभमशुभेन चिना नास्ति । 10
घनपेक्ष्याशुभं नास्ति [शुभं] । यशुभं निरपेक्ष्य शुभं न संभवतीत्यभिप्रायः । यच्छुभं प्रतीत्य
यच्छुभपेक्ष्याशुभं प्रज्ञपयेमहि । यशुभं व्यत्रस्थापयेमहि ॥ यत्रापि यच्छ्रेनानत्तरस्य
शुभस्य परामर्शः । प्रज्ञपयेमहोत्पयेनेन चोत्तरस्याशुभस्य संवन्धः । यतश्चैवमशुभस्य प्रज्ञप्तौ
संवन्ध्यत्तरमपेतगीयं शुभाख्यं पदार्थात्तरं नास्ति तस्मादशुभं नैव विद्यते [Tib. 171b] ॥
यतश्चैर्षं शुभाशुभवोरसंभवोऽतः ।

15

अविद्यमाने च शुभे कुतो रामो भविष्यति ।

अशुभेऽविद्यमाने च कुतो द्वेषो भविष्यति ॥ १२

1) D'après le tibétain et ci-dessous ! 11

2) गान'ल' सङ्केत'ल' मी'शुभ'स' । गान'ल'स' स' 'स' शुभ'स' री । मी'शुभ'
म' सङ्केत' षड' मी'ल'स' । री'शुभ' मी'शुभ' स' म' षड' ।

3) शुभ'स' षड'स' म' षड' । री'ल'ल'ल' षड'स' ग'ल' ल'शुभ' । मी'
शुभ' षड'स' म' षड' । री'ल'ल' ल'ल'स' ग'ल' ल'शुभ' ।

शुभाशुभनिमित्तकयो रागद्वेषयोः शुभाशुभनिमित्ताभावे सति निर्देहेतुकत्वाच्चास्ति
संभव इत्यभिप्रायः ॥

तेदं शुभाशुभनिमित्ताभावेन रागद्वेषयोर्भावमुपपाद्य विपर्यासस्वभावाभावप्रति-
[143a]पादनेन मोक्षस्याप्यधुना स्वभावभावं प्रतिपादयन्नाह ।

6 अनित्ये नित्यमित्येवं यदि यादो विपर्ययः ।
नानित्यं विद्यते शून्ये कुतो यादो विपर्ययः⁽¹⁾ ॥ १३

इह चत्वारो विपर्यासा⁽²⁾ उच्यन्ते । तद्यथा । अनित्ये प्रतिक्षणविनाशनि स्कन्ध-
पञ्चे यो नित्यमिति यादुः स विपर्यासः ॥ तथा

अनित्यस्य घृवा पीडा पीडा यस्य न तत्सुखं ।

10 तस्मादनित्यं यत्सर्वं दुःखं तदिति ज्ञायते⁽³⁾ ॥

इत्यमुना न्यायेन यदनित्यं तदुःखं सर्वसंस्काराश्चानित्याः । तस्माद्दुःखात्मके स्कन्धपञ्चे
यः सुखमिति विपर्यतो यादुः सोऽपरो विपर्यासः । तथा हि ।

शुक्रशोणितसंपर्कबोजं विणमूत्रवर्द्धितं⁽⁴⁾

अमेध्यद्वयनाशनं रज्यसे⁽⁵⁾त्र कयेच्छ्या ॥

1) नाल'ते' मै'हण' हण'स' ळेण। दे'ह्य'र' अ'है'व'स' तैण' पी'व'ण। श्रै'द'ल'
मै'हण' अ'ह' मै'द'स'ण। अ'है'व'स' ह्यै'ह्य'र' तैण' स' पी'व'ण। — Mais on a, ci-dessous,
461. 11 तै'ण'स'पी'व', bonne lecture.

2) Les quatre viparyāsas sont mentionnés, mais non énumérés, Lalita-
vistara 481. 14 et Mahāvastu III. 344. 11 (510). A chacun d'eux est consacré
un des quatre premiers chapitres du Catuḥçataka d'Āryadeva.

3) Extrait du Catuḥçataka, II. 25. — Même citation ci-dessous XXIV. 21

4) vardhita = सञ्चै'ह्य'र'.

5) ळेणस. — Mes. ralsase.

⁽¹⁾मैव्यपुञ्जप्रच्छेदे तत्तत्तद्दर्शना चर्माणा ।

यः जगत्त स नारीणां शरीरत ब्रह्मनोदरे ॥

इत्यादि । एवमिदं शरीरं सर्वात्मना सततमग्नूचिस्त्रभावं । तत्र यो मोक्षच्छुचित्रेण
यादोऽग्निनिवेशः स विपर्ययः ॥

तथा यदास्वप्नसमाप्तलक्षणचित्तलक्षणस्थिरताद्वयव्ययधर्मिताञ्च निरात्मना- 5
मात्म[Tab. 172a]स्वभावज्ञानं । तस्मिन् य यात्मयादोऽग्निनिवेशो ज्ञातमन्यात्माग्नि-
निवेशः स विपर्ययः ॥ इत्येते चत्वारो विपर्ययाः भोगोक्तस्य हेतुभूताः ॥

अत्रेदानीं त्रिचार्थे । ⁽¹⁾ यदि नित्यत्वं नित्यदर्शनं स्वभावज्ञानेषु नित्ययादो विप-
र्यास इत्येवं व्यवस्थाप्यते । ननु च स्वभावज्ञानेषु तन्धिष्येति[149b]त्यत्रगपि नास्तीति ।

नानित्यं चिद्यते ज्ञाने कुतो यादो विपर्ययः ॥

10

अनित्यत्वं हि विपरीतगोपय नित्यत्वं विपर्यास इति व्यवस्थाप्यते । ⁽²⁾ चानि-
त्यत्वं चिद्यते ज्ञाने । यदानित्यत्वस्याभावगतदा कुतस्ताद्विरोधि नित्यत्वं नित्यदर्शनं वि-
पर्यासो भविष्यतीति भावः । तस्माज्जास्ति विपर्ययः ॥

यथा चानित्यत्वं ज्ञाने न संभवति । भावस्वभाववर्द्धिते सस्वभावेनानुत्पन्ने । एव
दुःखत्वगपि न संभवति । अग्नूचित्तगपि नास्ति । यनात्मत्वगपि नास्ति । यदा च स्वभा- 15
वज्ञान्यत्रादुःखत्रादिकं नास्ति । तदा कुतस्ताद्विपत्तभूता नित्यमुखगुच्यात्माविपर्यासा
भविष्यति ॥ तस्मान्न तादा विपर्यासाः स्वल्पतः । तद्भावे कुतो भविष्यत्यविद्या द्वा-
भावत् ।

1) Cette stance manque dans le tibétain

2) Notre xylographe a मै'सुसुद, lire मै'सुसुद'.

3) D'après le tibétain : *yadā śāndheṣu nityatvaṣūnyesu nityagrāho...*

4) D'après le tibétain : *yadā śūnye 'ni'yatvam nāsti tadānityatābāhārāt
kūtas tadānityatvaṣūnyesu...*

5) *nityadarśanam* manque dans le tibétain.

पद्योक्तं भगविता ।

अविद्यया नैव कदाचि विद्यते अविद्यत प्रत्ययसंभवश्च ।

अविद्यमानेषमविद्य लोके तस्मान्मया उक्त अविद्य एषा ॥

⁽¹⁾ तथा । कथं भगवन् मोक्षो धारणीयं । भगवानाह । अत्यन्तमुक्तो हि मञ्जुश्रीः

४ मोक्षस्तेनोच्यते [Tib. 172b] मोक्ष इत्यादि[ना] विपर्यय इति व्यवस्थाप्यते ॥

नन्वेवं सति स्वभावेनाविद्यमाने पदार्थे अनित्यमित्यपि ग्राह्यो न संभवतीत्यसा-
वपि कस्मान्न विपर्यास इति व्यवस्थाप्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

अनित्ये नित्यमित्येवं यदि ग्राह्यो विपर्ययः ।

अनित्यमित्यपि ग्राह्यः शून्ये किं न विपर्ययः⁽²⁾ ॥ १४

10 यदा चोभयस्यापि वैपरीत्यं नित्यस्यानित्यस्य च । तदा तद्व्यतिरिक्तं तू[144a]-
तीयमपरं नास्ति यत्र विपर्ययः स्यात् । यदा चाविपर्यासो नास्ति । तदा किमपेक्षो वि-
पर्यासः स्यादिति । तस्मादमुनापि न्यायेन नास्ति विपर्ययः । तस्यानावाञ्च नास्त्यविद्या
स्वद्वयतः । यथा चानित्ये नित्यमित्यपि ग्राह्यो विपर्यासो न संभवति । एवं शेषविपर्या-
सासंभवेऽपि योज्यं ॥

15 अत्र एवोक्तं भगवतार्यद्विषयपरिपृच्छायां⁽⁴⁾ । भगवानाह । एवमेतत्कुलपुत्र तस्या

1) Cette stance semble extraite du *Suvarṇaprabhāsa* (Buddhist Text Soc. p. 82), dont les lectures, si incompréhensibles qu'elles soient, soutiennent les nôtres: *avidyamāne kadā cid vidyate avidyata pratyayasambhavat ca*. Le tibétain donne un sens très net: *avidyā yac cāridyāpratyayaṃ sambhavati na kadācid vidyate*. — *avidyayā vidyate = avidyā vidyate* (?). — Comparer pour la doctrine *Aṣṭasāh.* 15. 4.

2) Voir ci-dessus, p. 50. 11.

3) ग्राह्ये मे कृष्णं कृष्णं वेदं । देहं च देहं च । मे कृष्णं
मे कृष्णं च वेदं । देहं च देहं च । मे कृष्णं च । मे कृष्णं च ।

4) कृष्णं च वेदं च कृष्णं च वेदं च । — Voir ci-dessus 46, note 1.

भवति यो मार्गेण निःसर्गां पर्येषते । न कुलपुत्र तद्यागतेन रञ्जनीयान् धर्मान् परिवर्ध
 रागप्रकाशां प्रज्ञप्तं । एवं न दोषणीयान् मोक्षनीयान् धर्मान् परिवर्ध तद्यागतेन दोषमो-
 क्षप्रकाशां प्रज्ञप्तं । तत्कारणोद्देशोः । न कुलपुत्र तद्यागताः कस्य चिद्धर्मस्योत्सर्गाय वा
 प्रतिलम्बाय वा धर्मं देशयन्ति न परिज्ञायि न प्रकाशाय⁽¹⁾ [Tib. 173a] न साक्षात्क्रियायै
 नाभिलषन्ताय न संसारचरणाय न निर्वाणगमनतायै नोत्तेषाय⁽²⁾ न प्रभेदाय । न हि 6
 कुलपुत्र द्वारप्रभाविता तद्यागतधर्मना । तत्र ये द्वये चरन्ति न ते सन्त्यक्प्रयुक्ता मिथ्या-
 प्रयुक्तास्ते वक्तव्याः । नानमत्र कुलपुत्र द्वयं । अहं रागं प्रकाशयामीति द्वयेतत् । अहं
 द्वयं प्रकाशयामीति द्वयेतत् । अहं मोक्षं प्रकाशयामीति द्वयेतत् । य एवंप्रयुक्ता न ते
 सन्त्यक्प्रयुक्ता मिथ्याप्रयुक्तास्ते वेदितव्याः ॥

तद्यथापि नाम कुलपुत्र कश्चिदेव पुरुषो गायत्तारनालके प्रत्युपस्थिते गायत्तार- 10
 निर्गतां [114b] स्त्रियं दृष्ट्वा रागचित्तगुणार्दयन् । स रागपरीतचित्तः पर्यट्कारव्यभेदो-
 त्वायासनादपक्रमेत् । मोक्षग्रन्थ तामेव स्त्रियमशुभतां मनसि कुर्यादनित्यतो दुःखनः
 शून्यतोऽनात्मतो मनसि कुर्वन् ॥ भगवानाह । एवमेव कुलपुत्र ईदृके गिन्नुभिन्नुपयुया-
 सकोपासिका द्रष्टव्या येऽनुत्पद्यन् धर्माननीतानशुभतो [Tib 173b] मनसि कुर्वन्ति । अनि-
 त्यतो दुःखतोऽनात्मतो मनसि कुर्वन्ति । नाहं तेषां मोक्षपुरुषाणां मार्गभावनां वदामि । 15
 मिथ्याप्रयुक्तास्ते वेदितव्याः ॥

तद्यथापि नाम कुलपुत्र कश्चिदेव पुरुषः मुक्तः स्वप्राप्तरे स्त्रियं गच्छेत् रात्रिभार्यां पश्येत् ।

1) Ms. *parjñāyāna pra*°.

2) Le tibétain ajoute *na bhāvanāyāi* — *བསྐྱོབ་འདུ་བ་*.

3) Cette lecture est certainement mauvaise. Le tibétain (*བསྐྱོབ་འདུ་བ་*) suggère la correction *saṃsāroccarana* (?).

4) Le tibétain ajoute *na praśepñāya* — *བདག་འདུ་བ་*.

5) Voir ci-dessus 46 1

6) Ms. °*antarasthag* he — *བདག་གི་ཉིམ་ཏུ་*.

न तथा त्रिवि^{६)} शक्त्यां वल्लभयेत् । स्मृतिमनोप्राज्ञैर्व वल्लभयेत् । विश्वोद्वेगोति । न नांत-
 व्रतस्तः पलायेत् । मा मां राजा विच्येत्त मा मां क्रोदिताद्यभ्युत्थयेत् । तत्किं नग्यते कुलमु-
 त्रायि नु न पुत्रयो भोतव्रतस्तः पलायनागस्ततो रूग्णार्थानिदानमदात्यरिमुञ्चेत्^{७)} ॥ ४६ ॥
 नो भगवंस्तक्रत्य हेतोः । तथा हि भगवंस्तेषु पुत्रेषुणात्रियैः स्त्रियैः शोत्यादिता । अमृतं
 ४ व यदिकलियतं ॥ भगवानाह । एतमेव कुलमुत्र इहिके मिक्षुमिनुत्पुत्रमत्करोषामिच्छा इष्ट-
 व्याः । येन्मगे रूग्णेशानुत्प्राथ रूग्णयनीता रूग्णनिःक्षर्यं पर्ययते । एतमद्वये दोषनि-
 शानुत्प्राथ दोषनयनीता दोषनिःक्षर्यं पर्ययते । अनोक्ते मोक्षैः शानुत्प्राथ मोक्षनयनीता
 मोक्षनिःक्षर्यं पर्ययते । नाहं तेषां मोक्षमुत्थाप्यां नर्गनावगां [145] वदामि । निव्या-
 प्रयुक्तास्ते वेदितव्याः ॥

15 तथवायि नान कुलमुत्र न पुत्रयोनये नयत्तेशानुत्प्राथयेद्गन्तव्येनेत् । [15.
 144] एतमेव कुलमुत्र तत्रयेतामृद्यन्ता रूग्णकोटि विरूग्णकोटिप्रज्ञाततो रूग्णकोटि-
 नयनीता विरूग्णकोटि निःक्षर्यं पर्ययते । दोषकोटिकेचनकोटिप्रज्ञाततो दोषकोटि-
 नयनीता अकेचनकोटि निःक्षर्यं पर्ययते । मोक्षकोटि दूय्यतायोः प्रज्ञाततो मोक्ष-
 कोटिनयनीताः दूय्यतायोः निःक्षर्यं पर्ययते । नाहं तेषां कुलमुत्र मोक्षमुत्थाप्यां ना-
 20 नर्गनावगां वदामि । निव्याप्रयुक्तास्ते वेदितव्या इति विस्तरः ॥

अत्राह । यद्यभ्युत्थये मिच्छमित्येव आहोः विश्वयो न संभवति । तद्ययानेन
 तत्रः शोकीति । आह्य नान संभूयं नानेवः । तस्य चावर्त्य साधनेन कर्त्तेन नाने-

१. Ms. एतमेव - १५५.
 २. Ms. एव एतमेव एतमेव एतमेव (एतमेव, एतमेव, एतमेव, एतमेव) ...
 कुलमुत्र न पुत्रयो भोतव्रतस्तो रूग्णार्थानिदानमदात्यरिमुञ्चेत् = एतमेव = एतमेव
 = एतमेव - Part-4th एतमेव = एतमेव.
 ३. Ms. एतमेव एतमेव
 ४. Ms. एतमेव एतमेव एतमेव एतमेव एतमेव एतमेव एतमेव एतमेव
 ५. एतमेव एतमेव

तद्य सार्धकतमेन नित्यत्वादिना । कर्त्रा च भवितव्यं स्वतन्त्रेण⁽¹⁾ नित्यात्मना चित्तेन वा ।
 कर्मणा च कर्तुरीप्सिततमेन विषयेण त्रपादिना⁽²⁾ । सत्या च भवितव्यकर्तृकर्मणां सिद्धौ
 सर्वसिद्धेरिष्टसिद्धिः स्यादस्माकमिति ॥ उच्यते । अलोक्यं प्रत्याशा । ननु च यद्योपव-
 षितेन न्यायेन

येन गृह्णाति यो यासौ यस्मात्ता गच्छ गृह्यते ।

5

उपशास्तानि सर्वाणि तस्माद्वासौ न विद्यते⁽³⁾ ॥ १५

इह हि काश्चिद्भूता येन त्रिंशयेण नित्यत्वादिना करणभूतेन त्रिं चित्कर्मणं
 त्रयशब्दादिकं यस्तु गृह्णाति [115b] । तद्यथा न संभवति तथा पूर्व [Tab 171b] प्रतिपा-
 दितं । गच्छं कृत्वा ।

अनित्ये नित्यमित्येवं यदि यासौ विषयग

10

इत्यादिनां यथा नित्यत्व)दिकं करणं न संभवति तथा प्रतिपादितं ॥ यस्मात्तापि यथा
 नास्ति तथा

घातनोऽस्तित्वनास्तित्वे न गच्छं चिञ्च सिध्यत

इत्येनेन प्रतिपादितं ॥ यच्च गृह्यते तदपि यथा नास्ति तथा

त्रयशब्दरसस्पर्शा गन्धा धर्माश्च केचला

15

1) *sādhakatameṇa* manque dans le tibétain

2) *śatantra* et *niṭya* manque dans le tibétain.

3—3) *Ms. rūpādānā tā.* — $\text{གཟུགས་ལ་སོགས་པའི་ཡུལ་ལས་ཀྱང་ཡོད་$
 དགོས་སོ

4) *bhūta* = དོས་པོ་བྱེ་བ

5) $\text{གང་གིས་འཛིན་དང་འཛིན་གང་དང་། འཛིན་པ་མོ་དང་གང་གཟུང་བ།}$
 $\text{ཐམས་ཅད་ཉེ་བར་ཞེས་སྟེ། དེ་ཕྱིར་འཛིན་པ་ཡོད་མ་ཡིད།}$

6) Ci-dessus XXIII, 13 et 14.

7) Ci-dessus XXIII, 9.

(1) इत्यनेन प्रतिपादितं ॥ यदा चैवं कर्तृकरणकर्माणि न सिद्धानि तदा कुतो निर्देह्तुको ग्राहो भविष्यति । ततश्च

येन गृह्णाति यो ग्राहो ग्रहीता यच्च गृह्यते ।

उपशास्तानि सर्वाणि ।

- 6 स्वभावानुत्पन्नत्वान्निर्वृतानि सर्वाणीत्यर्थः । यतश्चैवमेव ।
तस्माद्ग्राहो न विद्यते ॥

अथ वा प्रत्ययपरोक्षानिभिः प्रकर्षैर्यस्मात्सर्वेषामेव करणकर्तृकर्मणां सर्वानुत्पादः प्रतिपादितः 'तस्मात्सर्वाण्येतानि भावस्वरूपविरुद्धपशास्तानि' अतश्च ग्राहो न विद्यते ॥

- 10 अत्राह । विद्यन्त एव विपर्यया विपरीतसद्भावात् । इह हि विपर्यासानुगतो देव-
दत्तो न[म] विद्यते । न च विना विपर्यासैः स विपर्यासानुगतः संभवति । तस्मात्सति
विपर्यासा विपर्यस्तसद्भावादिति ॥ उच्यते । इहास्माभिः करणकर्तृकर्मणामभावात्सर्वथा
ग्राह एव नास्तीति प्रतिपादितं । ततश्च

अविद्यमाने ग्राहे च मिथ्या वा सम्यगेव वा ।

- 15 भवेद्विपर्ययः कस्य भवेत्कस्याविपर्ययः (2) ॥ १६ [Tib. 175a]

सम्य[146a]गवा मिथ्या वा कस्य चित्किं चिदप्यगृह्यतः कुतो विपरीतत्वमवि-
परीतत्वं वेति । तस्मान्न सति विपर्ययाः ॥

अपि चेमे विपर्ययाः कस्य चिदिष्यमाणा विपरीतस्य परिकल्प्येरन्नविपरीतस्य
वा विपर्यस्यमानस्य वा । सर्वथा च नोपपद्यते इति प्रतिपादयन्नाह ।

1) Cf. *de-suss* XXXIII. 7.

2) विषय'स'म'स' अ'द'र'ग'र'र'र'र' र' । र'र'र'र'र' अ'द'र' र' र' र'र'र' । र'द'र'
र'र'र'र'र'र' अ'द'र'र' । र'द'र' र'र'र'र'र'र'र' अ'द'र' ।

न चापि विपरीतस्य संभवात्त विपर्ययाः ।

न चाप्यविपरीतस्य संभवत्ति विपर्ययाः⁽¹⁾ ॥ १७

न विपर्यस्यमानस्य संभवत्ति विपर्ययाः ।

विमृशस्व स्वयं कस्य संभवत्ति विपर्ययाः⁽²⁾ ॥ १८

तत्र तावद्विपरीतस्य विपर्यया न संभवति । किं कारणं । यस्माद्यो हि विपरीतः 5
स विपरीत एव किं तस्य पुनरपि विपर्ययसंबन्धः कुर्यात् । निष्प्रयोजनत्वात् ॥ अविप-
रीतस्यापि विपर्यया न पुष्यते । विबुद्धबुद्धिनय[ना]नामप्यज्ञाननिद्रातिमिरोपशमाद्बुद्धानां
विपर्ययप्रसङ्गात् ॥ तथा विपर्यस्यमानस्यापि न सति विपर्ययाः । विपर्यस्यमानस्य भा-
वस्याभावात् । को हि नामासावपरः पदार्थो यो विपरीताविपरीतविनिर्मुक्तो विपर्यस्य-
मानो नाम भविष्यति । अर्धविपरीतो विपर्यस्यमान इति चेत् । अर्धविपरीतो हि नाम 10
यस्य किं चिद्विपरीतं किं चिद्विपरीतं [Tib 175b] । तत्र यदस्य किं चिद्विपरीतं
तद्विपर्यासो न विपर्यासपति । विपर्यस्तत्वात् । यदप्यस्याविपरीतं तदपि विपर्यासो न
विपर्यासपति । अविपर्यस्तत्वात् । तस्माद्विपर्यस्यमानस्यापि कस्य चिद्विपर्यासा न संभव-
ति ॥ यदा चैवं विपरीताविपरीतविपर्यस्यमाना न संभवन्ति । भवानिदानो विमृशतु स्वयं
प्रज्ञया मध्यस्थः सन् कस्य संभवत्ति विपर्य[146b]या इति । तदेवमाश्रयस्याभावान्न सति 15
विपर्ययाः ॥

किं चान्यत् ।

अनुत्पन्नाः कथं नाम भविष्यन्ति विपर्ययाः ।

1) ཡིན་ཅི་ལོག་ཏུ་ ལྟར་པ་ལ། ཡིན་ཅི་ལོག་དག་ མི་ རྟོན་དེ། ཡིན་ཅི་ལོག་ཏུ་
མ་ ལྟར་ལ། ཡིན་ཅི་ལོག་དག་ མི་ རྟོན་དོ།

2) ཡིན་ཅི་ལོག་ཏུ་ འགྲུར་པ་ལྟོན་ལ། ཡིན་ཅི་ལོག་དག་ མི་ རྟོན་དོ། གང་ལ་
ཡིན་ཅི་ལོག་ རྟོན་པ། བདག་ཉིད་ཀྱིས་ བློ་ རྣམ་པར་རྟོན།

विपर्येष्वज्ञातेषु विपर्ययगतः कुतः⁽¹⁾ ॥ १९

तत्र

न स्वतो ज्ञायते भावः परतो नैव ज्ञायते ।

न स्वतः परतश्चेति विपर्ययगतः कुतः⁽²⁾ ॥ २०

- 5 कुतो विपरीत इत्यर्थः । ततश्च यदुक्तं सति विपर्यया विपर्ययगतसद्भावदिति तत्र युक्तं ॥ यस्यापि कथं चिद्विपर्यासचतुष्टयमस्त्येवेत्याद्युपगम्यते तथापि तस्य विपरी-
तत्वमशक्यमास्थातुं । किं कारणां । यस्मात्

आत्मा च शुचि नित्यं च सुखं च यदि विद्यते ।

आत्मा च शुचि नित्यं च सुखं च न विपर्ययः⁽³⁾ ॥ २१

- 10 यद्येतानि आत्मशुचिनित्यसुखानि विपर्यासा इति व्यवस्थाप्यन्ते । किमेतानि सन्ति अथ न सन्ति । यदि विद्यन्ते न तर्हि विपर्यासा विद्यमानत्वादान्मादिवत् । अथ न विद्यन्ते । तदैवामविद्यमानत्वात् केवलं नास्ति विपर्यासत्वं । विपर्यासप्रतिबन्ध्या [Iib. 176a] भावादान्मादीनामप्यविपर्यासादीनां नास्ति सद्भाव इति प्रतिपादयन्नाह ।

1) झुङ्ठै'वैग'ङ्गस' म' श्ले'स'। ई'ल्ल'सु'र' वै' प्ये'स'म'सु'र'। झुङ्ठै' वैग'ङ्गस' श्ले' मे'द'व'। झुङ्ठै'वैग'ठ' ग'व' प्ये'द'।

2) र'द'स'स' स'द'ग'व'स' म' श्ले'श्ले'। ग'द'ग'व'स' श्ले'स' र'द' म'प्ये'द'। स'द'ग' र'द' ग'द'ग'व'स' ग'व' नै'व'। झुङ्ठै'वैग'ठ' ग'व' प्ये'द'।

3) Mss. *adhyesi*.

4) झुङ्ठै'वैग'र'द'सु' ग'द'ग'स' म' सु'स'स'। — Corriger स'द'ग'स'।

5) ग'व'ठे' स'द'ग' र'द' ग'ठ'द'स' र'द'। र'द' र'द' स'दे'स' प्ये'द'व' वै'। स'द'ग' र'द' ग'ठ'द' र'द' र'द'। स'दे'स' झुङ्ठै'वैग' म' प्ये'द'।

6) म'ग'व'ल्ल' झुङ्ठै'वैग' मे'द'स'दे'झु' — par suite de l'inexistence de son contraire le *viparyāsa*...

नात्मा च शुचि नित्यं च मुखं च यदि विद्यते ।

अनात्माऽशुच्यनित्यं च नैव दुःखं च विद्यते ॥ २२

यद्यात्मा च शुचिनित्यं च न विद्यत इति मन्यसे विद्यमानस्य विपर्ययासंभ-
वात् । एवं सत्यात्मादोनामप्यभावाद्भेदेतदनात्मादिकमविपर्ययत्वेन गृह्यते । तदपि तर्हि
त्यद्यतां प्रतिषेध्याभावे प्रतिषेधस्याभावात् । यदा चैवमनात्मादिकं न संभवति [147a] तदा 5
तदपि स्वप्नतोऽविद्यमानत्वादात्मादिवत्कथं न विपर्यासः स्यात् । तस्माज्जातिज्ञरामर-
णासंसारचारकागारवन्धनान्मुमुक्षुभिर्ऽष्टाव्येते विपर्यासान्त्याख्याः ॥ अस्य च यद्योपव-
र्णितविपर्यासविचारस्याविद्यादिप्रक्षान्हेतुत्वेन महार्थतां प्रतिपादयन्नाह ।

एवं निरुध्यतेऽविद्या विपर्ययनिरोधनात् ।

अविद्यायां निरुद्धाया संस्काराण्यं निरुध्यते ॥ २३

10

यद्यप्यं योगी यद्योदितेन न्यायेन विपर्यासाद्योपनभते । तदेवं विपर्यासानुपलम्बनेन
तद्धेतुकाविद्या निरुध्यते । तन्निरोधाच्च संस्कारादयोऽविद्याहेतुका नरामरणशोकपरिदे-
वदुःखदीर्घनिश्चयोपायासपर्यस्ता धर्मा निरुध्यन्ते ॥

अविद्या हि सकलास्तैव संल्लिङ्गगणस्य ज्ञात्यादिदुःखस्य च हेतुभूता । यथा हि
कार्येन्द्रियहेतुकानि सर्वाणि ^{१)} द्वयोन्द्रियाणि कार्येन्द्रिये निरुध्यमाने निरुध्यन्ते [Tab. 15

१) ग'अदे' स'द' ग'उं'द' स' द' । ज'ग' द' स'दे'स' अ'दे'व' वै । स'द'ग'
अ'दे' अ'ग'उं'द' अ'ज'ग' द' । सु'ग'स'स'व' अ'दे'स' स' अ'दे'व' ।

२) दे'स'स' सु'दे'स'स'स' । अ'दे'स'स' वै । अ'दे'स'स'स' । अ'दे'स'स' । अ'
दे'स' । अ'दे'स'स'स' सु'दे'व' वै । अ'दे'स'स'स'स'स'स' । अ'दे'स'स'स'स' ।

३) Les Mss hésitent entre rūpīndriya et rūpendriya. — द'स'स'स' ग'ज'ग'स'
उ'द'स'स'स'स'

176b] ' एवमविद्याहेतुकानि संस्कारादीनि भवाङ्गानि प्रवर्तमानानि [नि]पतमविद्यायां निरुद्धायां निरुध्यन्त इति प्रतिपादयन्नाह ।

अविद्यायां निरुद्धायां संस्काराद्यं निरुध्यते ॥ इति ॥

अत्राह । यदि विपर्यासनिरोधादविद्या निरुध्यतेऽस्ति तर्ह्यविद्या यस्या एवं वि-
8 पर्यासनिरोधान्निरोधो भवति । [न] तर्ह्यविद्यमानाया गगणचूतलतायाः प्रकृणोपायान्वे-
पणमस्ति । तस्माद्विद्यत एवाविद्या । तन्निरोधोपायान्वेषणसद्भावत् । ततश्च सति तद्दे-
तुका रागादयः क्लेशाः । क्लेशसद्भावान्नास्त्येव संसारे भवसंततिः ॥

उच्यते । अत्र हि नामातिमद्दर्शपर्यासपिउत्वं परस्य यो हि नाम सर्वान्मानात्-
तदुःखायासक्लेशासमञ्जसे संसारे निरुत्तरफुल्लफलप्रदसंक्लेशविपवृत्ते परार्थादियसंबन्धकैः
10 साधुभिः प्रज्ञोपायमकृनिस्त्रवलीर्निःशेषं तदुन्मूल्यमानैर्न केवलं न साहाय्येनावतिष्ठते ।
अपि खलु त[दु]न्मूलकानामातिमकृनिस्त्रवलानामिव भावसद्भाववादमकृशैलायमान इया-
तिविरोधितयावस्थितो भवानाहोपुरुषिकया तस्यैव क्लेशविपवृत्तस्य सातिज्ञरामर्षाशो-
कायासविस्तरदुःखिकफलस्य सुतरां भावाभिनिवेशतोयान्नवैरिरोपणमिद्वियते⁴¹ ॥

अपि च । यद्यविद्यादीनां संक्लेशानां प्रकृषां संभवेत्स्यात्तत्प्रकृषोपायान्वेषणं ।
15 न च तेषां प्रकृषां संभवति । यदि स्यात्तद् तद्वद्वयतो विद्यमानानां वा स्याद्विद्यमानानां

1) Mss. *samskārōṣani*.

2) *samsāre* manque dans le tibétain. — Nous savons que *bhavasamtati* est un équivalent exact de *samsāra*.

3—3) Le tibétain abrégé: ... *yo hi nāma sūdhubhiḥ parārthodayasambaddhakaḥṣaiḥ prajñopāyabalair niḥṣṣam mahākleṣaviṣayīṣaṃ sarvātmanā duḥkham unmiyamānair*....

4—4) Le tibétain abrégé: *api khalu tadvnmūlānām atirodhitayāvāsthitha āhopvrusīlayā tasya mahākleṣaviṣayīṣasyārohaṇam ādriyate*

5) Mss. *avasthito bhagavān oha pvrusīlayā*... — *āhopurusīkū*, 'obstination',
ལྟུང་ལྟུང་མཚན་

6) *kleṣaviṣayā upetyajātī*.

7) Mss. *c toyāsakairnmaroṣaṇamāndriyate*, *oḥair nroṣaṇamāndriyate*.

8) Peut-être *kleṣānām*.

वा [Tib 177a] । किं चातः । तत्र यदि स्वल्पतः सद्गुणानां लक्षणानां प्रकाशमिष्यते तन्नोपपद्यते । किं कारणं । यस्मात्

यदि भूताः स्वभावेन लोकाः के चिद्धि कस्य चित् ।

कथं नाम प्रहृष्येरन् काः स्वभावं प्रकाशयति ॥ २४

स्वभावतो विद्यमानानां भावानां न शक्यः स्वभावो विनिवर्तयितुं । न हि कित्या- 5
दीनां कठिनत्वमिदं स्वभावो विवर्तयति । एव यदिमे लोकाः स्वभावतः सद्गुणैः स्युः । के
चिदित्यत्रिंशत्तितमः । कस्यचिदिति पुद्गलस्य । कथं नाम प्रहृष्येरन् । नैव ते कस्य चित्कथ
[चित्रान् प्रहृष्येरन् ॥ कस्मात्पु[14९.५]नर्न ते प्रहृष्यन्त इत्याह । कः स्वभावं प्रकाशयती-
ति स्वभावस्य विनिवर्तयितुं शक्यत्वात् । ग्रन्थानामाचार्याणामिनिवर्तनासंभवयदित्यभि-
प्रायः ॥

10

अथ स्वभावेनासद्गुण इति विकल्पयते । एवमपि प्रकाशासंभव एवेत्याह ।

यद्यभूताः स्वभावेन लोकाः के चिद्धि कस्य चित्

कथं नाम प्रहृष्येरन् कोऽसद्भावं प्रकाशयति ॥ २५

अभूता अथि लोकाः स्वभावेनाविद्यमाना अशक्या एव प्रकाशतुं । न ह्यग्रेः शैत्यमसं-
विद्यमानं शक्यमपाकर्तुं । एवमिमेऽपि लोकाः के चिद्धि कस्य चित्स्वभावतो न विद्यन्ते 15
कस्तान् प्रकाशयति । नैव कश्चित्प्रकाशयति ॥ तदेवमुभयपत्रेऽपि प्रकाशासंभवान्नास्ति
प्रकाशां लक्षणानां प्रकाशाभावाच्च कुतः लक्षणप्रकाशोपायान्नेषणमिति [Tib 177b] ।

1) गण'ते' ल'ल'ति' ऊँ'म'द'स'स' । ग'द'द'ग' र'द'द'द'द'द'द'द'द'द'द'द' । ई'लु'
सु'र' व' श्रु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'g'
hāsyaṭi — Voir la stance suivante

2) गण'ते' ल'ल'ति' ऊँ'म'द'स'स' । ग'द'द'ग' र'द'द'द'द'द'द'द'द'द'द' । ई'लु'
सु'र' व' श्रु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'ग' सु'द'g'

धतो यदुक्तं । विद्यत एवाविद्यादयः क्लेशास्तत्प्रकाणोपापान्वेषणादिति तदपुक्त-
गिति ॥

यथोक्तमार्यसमाधिरात्रे⁽¹⁾ यो रञ्येत यत्र वा रञ्येत येन वा रञ्येत । यो द्रुष्येत यत्र
वा द्रुष्येत येन वा द्रुष्येत । यो मुञ्च्येत यत्र वा मुञ्च्येत येन वा मुञ्च्येत । स तं धर्मं न समनु-
6 पश्यति तं धर्मं नोपलभते । स तं धर्ममसमनुपश्यन्ननुपलम्भमानोऽरुक्तोऽदुष्टोऽमूढोऽविप-
र्यस्तचित्तः समाहित इत्युच्यते । तीर्णः पारग इत्युच्यते क्षेमप्राप्त इत्युच्यत इति विस्तरः ॥

⁽²⁾ आदर्शपृष्ठे तथ तैलपात्रे

निरोजते नारिमुखमलंकृतं ।

सो तत्र रागं जनयित्वा बालो

प्रधावितो कामि गवेषमाणो ॥

मुखस्य संक्रान्तिं यदा न विद्यते

विन्धे मुखं नैव कदाचि लभ्यते ।

गूढो यथा सो जनयेत् रागं

तथोपमान् ज्ञानघ सर्वधर्मान् ॥

15 इत्यादि ॥ तथा⁽³⁾ ।

द्वयेण दर्शिता बोधो बोधीये द्वय दर्शितं ।

विषभागेन शब्देन उत्तरो धर्मुदेशितः ॥

1) Même citation ci-dessus p. 148. 1. — Elle manque ici dans le tibétain.

2) Ces deux premières stances sont citées ci-dessus p. 108. 13. — Elles manquent ici dans le tibétain.

3) Extrait du Samādhirāja d'après le témoignage de notre version tibétaine.

4) बुद्धस्यैव = par la Bodhi

5) मीदमकुर्वन्मयी. — Corriger मीमकुर्वन्.

शब्देन उत्तरं⁽¹⁾ द्वयं गम्भीरं⁽²⁾ च स्वभावतः ।
 सां द्वयं च बोधिन् नानात्वं स न लभ्यते ॥
 यथा निर्याणु गम्भीरं शब्देन संप्रकाशितं ।
 लभ्यते न च निर्याणं स च⁽³⁾ शब्दो न लभ्यते ॥
 शब्दश्चापि निर्याणं च उभयं तत्र लभ्यते ।
 एवं शून्येषु धर्मेषु निर्याणं संप्रकाशितं ॥
 निर्याणं निवृत्तिरेव निर्याणं च न लभ्यते⁽⁴⁾ ॥
 यत्प्रवृत्तिरिह धर्माणां यथा यज्ञात्तथा पुरा ॥
 सर्वधर्माः स्वभावैर्न निर्याणमगमादृशाः ।
 साता नैऋत्यसारेरिह से मुक्ता बुद्धवैशेष्ये ॥

5

10

---

1) Supplcer *saṃprakāṣitaṃ*. — *སྣ་ཡིས་ ཀུན་གྱི་ཉེ་ ལྟ་སྟེ་*
 2) Mss. *gambhīraṃ, ca svabhāvaḥ (śhātam)* — *རྩོམ་གྱི་ཉེ་སྟེ་ རྩོམ་ལ་དག་*
 = *svabhāvena gambhīram*
 3) Mss *nānātvaṃ cet sa ....* *ཟ་དོག་ ལྷ་ལ་ དེ་ མི་ རྟོན་* = *nānāḥ saṃyayaṃ na labhyate*
 4) D'après le tibétain *tan nirvāṇaḥ na labhyate tacchabdo 'pi sa labhyate*
 5) Mss *śabdāḥ cāpy anirvāṇam ubhayaṃ*
 6) Peut-être *nirvāṇam nirvṛtitarjitam = nirvṛtitarjyam*. — Mss. *nirvāṇam (m)(r)ṛt(i)ṛtā* — *ལྷ་ལ་དག་ལ་དག་སྟེ་ ལྷ་ལ་དག་ལ་མི་རྟོན་ལེ།*
 7) Mss *aprarṛteṣa, °rṛteṣu* *འདི་ན་ ལོས་རྣམས་ འབྱུག་ལ་ མེད།* = *atra dharmāṇāṃ aprarṛtāḥ*
 8) Les Mss reproduisent ici les stances qui précèdent: *saradharmāḥ svabhāvena nirvāṇaḥ sa ca śabdo na labhyate, etc.*
 9) Mss. *śūnā* — *ལོས་རྣམས་ བསམས་ཅན་ རང་ལ་མཛིན་ལྱིས། ལྷ་ལ་དག་སྟེ་ དང་ མཛོད་སྟེ་མཛོད་ལ་དང་། སངས་རྒྱལ་ བསྟན་ལ་ བཙུན་ལ་ཡི། འབྱུང་ལ་ལྷ་ལ་ལྷ་ རྣམས་ལྱིས་ རིག།* = *buddhadecyanāyām utsāhoḥpādāpāyannair (°adhiyulṭar) śūnāḥ*

तथा

ज्ञानेन ज्ञानाम्यद्धः स्कन्धशून्यतां ।

ज्ञात्वा च ज्ञेयोक्तिं न संवसामि ।

व्याहृत्प्राग्निना [हि] व्याहृत्प्राग्नि

६

परिनिर्वृतो लोकमिमं धरामि ।

(1)
तथा

परिनिर्वृतं लोकि तं शूरा

येहि स्वभावतः ज्ञा[त्ति]मि धर्माः ।

कामगुणैर्हि चरन्ति ग्रसंगाः

10

सद्गु विवर्जितं सन्न विनेत्ति⁽²⁾ ॥ इति ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकीर्तिया[119a]दोषरचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमकवृत्तौ विषया-
सपरीक्षा नाम त्रयोविंशतितमं प्रकरणं ॥

1) Cette stance manque dans le tibétain.

2) Ms. v. incyanli.

XXIV.

धर्मसत्यपरोक्षा नाम चतुर्विंशतितमं प्रकरणं

घत्रात् ।

यदि शून्यमिदं सर्वमुदयो नास्ति न व्ययः ।

चतूर्णामार्यसत्यानाम्भावस्ते प्रसज्यते ॥ १

5

यदि युज्या नोपपद्यत इति कृत्वा सर्वमिदं बाह्याध्यात्मिकं भावजातं शून्यामति [Tab 178a] प्रतिपादितं न[नु] चैवं सति वक्ष्यश्च महत्तश्च दोषा भवत आपद्यते । कथं कृत्वा । यदि सर्वमिदं शून्यं स्यात्तदा पच्छून्यं तत्रास्ति यच्च नास्ति तद्विद्यमानत्वाद्बन्ध्या-पुत्रवन्वैवोत्पद्यते न चापि निरुच्यत इति न कस्य चित्पदार्थस्योदयो व्ययश्च । तद्भावाच्च चतूर्णामार्यसत्यानाम्भावस्ते शून्यतावादिनः प्रसज्यते ॥

10

कथं कृत्वा । इह हि पूर्वहेतुजनितः प्रतित्यसमुत्पन्नाः पक्षोपादानस्क्रन्धा दुःख-दुःखतया विपरिणामदुःखतया संस्कारदुःखतया च प्रतिब्रूलवर्तिताश्च पीडात्मिका[वि]न दुःखमित्युच्यते⁽³⁾ । एतच्च दुःखमार्या एव विपर्यासप्रकाशे सति दुःखमिति संज्ञानते । ना-

1) गणने' अदैन' गुणं ह्येदं । अमुद'स' मेद'ते' अदैन' मेद । अयण' सति' सदे'स' सदे'स' ह्यम' । अदे'स' मेद'स' सव'स' अमुद' ।

2) गदे'स' सदे'स' अदे'स' अदे'स' ।

3) Voir ci-dessus 227, n 1. — Bodhicaryāv. 316. 7 — Visuddhimagga XVI (J. P. T. S 1893 p. 136). — Abhidh. k. v. (Soc. As) fol. 388a et suiv. — *samskāraduḥkhatā* = *anityatāduḥkhatā*, d'après le passage suivant: *samskāreṇava duḥkhatatī . samskāraṇava jananaṇavety arthaḥ . yad anityam tad duḥkham, yan na nyatasūtam tad duḥkham, yaj jāyate vacyate ca tad duḥkham ity arthaḥ . tenoktam [Kope]. pratyayādisamskāraṇād ity pratyayav abhisamskāryate yasmāt tasmāt tad duḥkham ity* — Bhojarāja ad Yogas. II. 15 (*samskāraduḥkhatva*). — Nāmasaṃgītī 85 (*duḥkham samsārīnaḥ śāndhāḥ*) — Bhavya, 180b (Rockhill, Life, p. 189).

नार्या विपर्यासानुगतत्वात् । पथार्थदर्शनं च पदार्थस्वभावव्यवस्थानात् । यथा हि विपर्यस्ते-
न्द्रियाणां मधुरस्वभावमपि गुडार्कैरादिकं तिक्ततयोपलभमानानां जरादिरोगातुराणां
तिक्ततैव सत्यं तज्ज्ञानापेक्षया न माधुर्यं तेनात्मना तस्य वस्तुनो ऽनुपलभ्यमानत्वात् ।
एवमिहापि यद्यपि पञ्चोपादानस्कन्धा दुःखस्वभावा भवन्ति तथापि य एतान् दुःखा-
6 त्मकान् पश्यन्ति तेषामेव दुःखं व्यवस्थाप्यते । न विपर्यासानुगमादन्यथोपलभमानाना-
मिति [149 b] । अत [Tib. 178 b] आर्याणामेव दुःखात्मता सत्यमिति कृत्वा दुःखमार्थ-
सत्यमित्युच्यते ॥ ननु चानार्थदुःखा वेदना दुःखमिति परिच्छिद्यते इति । एवं तत्कथं
दुःखमार्थाणामेव सत्यं । सत्यं न हि दुःखैव वेदना केवलं दुःखसत्यं किं तर्हि पञ्चाप्यु-
पादानस्कन्धा इत्यत आर्याणामेव तात् सत्यमिति कृत्वा आर्यसत्यमिति व्यवस्थाप्यते ॥

10 यथोक्तं

ऊर्णापिदम् यथैव हि करतलसंस्थं न विद्यते पुंभिः ।
अन्निगतं तु तदेव हि ज्ञनयत्यरतिं च पीडां च ॥
करतलसदृशो बालो न वेत्ति संस्कारदुःखतापदम् ।
अन्निमदृशस्तु विद्वान् तेनैवोद्दिश्यते गाढं ॥ इति ।

16 तस्मादार्याणामेव तद्दुःखसत्यमिति दुःखमार्थसत्यं व्यवस्थाप्यते ॥

कदा च तद्दुःखमार्थसत्यं युज्यते । यदा संस्काराणामुदयव्ययौ संभवतः । यदा तु
शून्यत्वात् किं चिदुत्पद्यते नापि किं चिन्निहृद्यते तदा नास्ति दुःखं ॥

असति च दुःखे कुतः समुदयसत्यं । यतो हि केतोर्दुःखं समुदेति समुत्पद्यते स
केतुस्तृष्णाकर्मक्लिेशलनायाः समुदय इत्युच्यते । यदा तु फलभूतं दुःखसत्यं नास्ति तदा
20 फलरहितस्य केतुकत्वानुपपत्तेः समुदयोऽपि नास्ति [Tib. 179 a] ॥

1) D'après le tibétain *tad [skandāhapañcāśam?] duḥkhātmatayā satyam.*

2) *urnāpalsman* = ལྷུ་ཀླུ་ལྷུ་ལྷུ་ — Comparer le *akṣipātranyāya*, Col. Jacob, Third handful, p. 108.

द्रुःखस्य च विगमो ऽपुनरुत्पादो निरोध इत्युच्यते । यदा तु द्रुःखमेव नास्ति तदा कस्य निरोधः स्यादिति । अतो द्रुःखनिरोधोऽपि न संभवति । असति] हि द्रुःखे निरोधसत्यस्याप्यभावः । असति च द्रुःखनिरोधे कुतो द्रुःखनिरोधगामिनो घार्पाष्टा[150a] इमार्गानुगा प्रतिपन्नविष्यतीति मार्गसत्यमपि नास्तीति ॥

तदेवं शून्यत्व भावाना द्रुधतश्चतूर्णानार्पसत्यानागभावः प्रसच्यते । ततश्च को दोष इति । उच्यते ।

परिज्ञा च प्रक्ष्णं च भावना सात्तिकर्म च ।

चतूर्णानार्पसत्यानामभावाच्चोपपद्यते⁽¹⁾ ॥ १

चतूर्णानार्पसत्यानागभावप्रसङ्गे सति यदेतदनिर्व्यादिभिर्गामिरेर्द्रुःखसत्यपरिज्ञानं द्रुःखसमुदयस्य च प्रक्ष्णं द्रुःखनिरोधगामिन्याश्च प्रतिपदो भावना द्रुःखनिरोधस्य च 10 सात्तिकर्म सात्तिकार्षणं तन्नोपपद्यते ॥⁽²⁾

यदि द्रुःखादोनामार्पसत्यानागभावे सति परिज्ञानादिकं नास्ति तदा को दोष इति । उच्यते ।

तद्भावाच्च विष्यते चत्वार्यर्पफलानि च ।

फलाभावे फलास्था नो न सति प्रतिपन्नकाः⁽³⁾ ॥ ३

1) འཕགས་པའི་པདྨ་པ་ བཞི་ མེད་པས། ཡོངས་སུ་ཤེས་ དང་ ལྷན་པ་ དང་། རྫོམ་ དང་ མངོན་རྟུ་བྱ་བ་དག ། འབྲས་པ་འཇུག་པ་ མ་ཡིན་ནོ།། — Nos Mss portent ici *(āntikarma*, mais ci-dessous *sūkṣṭarīma*

2) Dh.-s. XC VII; M. Vyut. § 51.

3) མངོན་རྟུ་བྱ་བ་ རྟེ་ མངོན་སུམ་རྟུ་བྱ་བ་.

4) དེ་དག་ ཡོད་པ་ མ་ཡིན་པས། འབྲས་བུ་བཞི་ ཡང་ ཡོད་ མ་ཡིན། འབྲས་བུ་ མེད་ན་ འབྲས་གཏས་ མེད། འབྲས་པ་དག་ གུང་ ཡོད་ མ་ཡིན།

सधो नास्ति न चेत्सत्ति तेऽष्टौ पुरुषपुद्गलाः ।

अभावाच्चार्यसत्यानां सद्धर्माऽपि न विद्यन्ते ॥ ४

धर्मे चासति संधे च कथं बुद्धो भविष्यति ॥⁽²⁾

यदा चैवं दुःखपरिज्ञानादिकं [Tib. 179b] नास्ति तदास्मिन्नसति त्रौतश्रवणसि-
5 सकदागाम्यानामागाम्यर्हत्फलाख्यं फलचतुष्टयं नोपपद्यते । कथं कृत्वा । इह ज्ञेशानां

१) नम'ने' श्रुष'सु'नन'इग' सनुन । ने'नग' ने'र'ब' नो'दसुव' खेन ।
दन्नासमदि' सदे'म'बनस' ने'दुन । नन'मदि' क्क'स' पुन' प्पे' न'पीव ॥

२) क्क'स' न' नो'दसुव' प्पे' ने'व । बन'नुष' ई'दुन' प्पे'स'न'दुन ।

3) L'exposé qui va suivre des quatre fruits ou de la conquête de la qualité d'Arhat semble parfaitement conforme aux données de l'Abhidharmakoṣavyākhyā. Bien que relevant du même principe que le système de l'Abhidharma pāli, ramenant comme lui la conquête des fruits et la pratique du chemin à l'élimination des *anuṣayas* (Atthasālini, 324 1), distinguant comme lui les trois *dhātus*, le *darṣanamārga* et la *bhāranā*, le système que nous avons ici s'écarte sur beaucoup de points des commentaires de Buddhaghoṣa. — Les sectes se sont beaucoup disputées sur les *anuṣayas*, *paryuṭthānas*, etc. — Quelques références, Mre Rhys Davids, Man. of Psychology, *passim* et notamment 296, n. 1, 302, n. 1, 326, n. 1, Dharmasāṅgāyī §§ 554, 1002—7, 1254—9; Warren, p. 193; Kathāvatthu I. 4, II 7; Sumaṅgalavil. 19—20. Viśud-dhimagga (J. P. T. S. p. 159). — Ci-dessus p. 319.

D'après l'Abhidharmakoṣa, dont nous reproduisons ici les explications, les *anuṣayas* [ने'नुष] sont examinés au point de vue de leur *ākāra* ou nature propre, de leur *prakāra* ou de leur qualité d'être éliminés par la vue ou par la méditation des vérités, enfin du *dhātu* auquel ils appartiennent.

1. Le *rāga* est un dans sa nature, étant attachement (*saṅgyākāra*); il peut appartenir aux trois *dhātus* (*kāma*, *rūpa*, *arūpya*), soit donc trois catégories dont chacune devra être éliminée par la vue de chacune des quatre vérités et par la méditation: donc 15 *anuṣayas* relatifs au *rāga*.

2. De même pour le *pratigha* en ce qui regarde sa nature (*ākāra*) et son élimination (*prakāra*); mais le *pratigha* n'existe pas dans les deux *dhātus* supérieurs: donc 5 *anuṣayas* relatifs au *pratigha*.

3. Il en est du *māna* (tout *māna* est *unmatyākāra*) comme du *rāga*: donc 15 *anuṣayas* relatifs au *māna*.

4. Nous avons de même 15 *anuṣayas* relatifs à *Pacidyā* (toute *aridyā* étant *asamkhyāna-ākāra*).

प्रज्ञानं संप्रितितं फलाख्यां प्रतिशब्दे । तद्यथा । संयोगत्रयप्रज्ञानो सति (4) षोडशे मार्गे

5 La *vicikitsā* est *saṅgaya-ūlāra*; elle appartient aux trois *dhātus*, [mais elle est éliminée complètement par la vue des quatre vérités et la méditation n'a pas à intervenir] 1), nous avons $4 \times 3 = 12$ *anuṅgaya*s relatifs à la *vicikitsā*

1) Les explications entre parenthèses sont empruntées à l'exposé de la *Madhyamakavyūtti*, elles ne sont pas données *in loco* dans l'*Abhidhakoṣa*. Le fait qu'elles justifient les totaux constitue une suffisante sécurité.

6 A la *dr̥ṣṭi* se rapportent 36 *anuṅgaya*s. Nous savons qu'elle est multiple dans sa nature, dans les modes nécessaires d'élimination, et dans les *dhātus* auxquels elle se rattache.

On a cinq espèces de *dr̥ṣṭi* (*śāllāyā*°, *antaḥāhā*°, *mithyā*°, *dr̥ṣṭiparāmārṣa*, *ṣālarataparāmārṣa*), relatives aux trois *dhātus*, exigeant pour leur élimination le *duḥkṣatyadārṣana* (qui comporte les quatre premiers *ānaṣ* du *saddaṣāṇa*) soit $5 \times 3 \times 1 = 15$.

La *mithyādr̥ṣṭi* et le *dr̥ṣṭiparāmārṣa* exigent en outre le *samudaya*° et le *nirōḥhadārṣana*. En tenant compte des trois *dhātus*, on a $2 \text{ ālāraṣ} \times 2 \text{ } \{ \text{pralāṅga} \} \text{ prakāraṣ} \times 3 \text{ } dhātus = 12 \text{ } anuṅgayaṣ$

La *mithyādr̥ṣṭi*, le *dr̥ṣṭiparāmārṣa* et le *ṣālarataparāmārṣa* exigent en outre le *mārgadārṣana*. Soit, en tenant compte des trois *dhātus* qui sont le domaine de ces *dr̥ṣṭi*: $3 \times 3 \times 1 = 9$

La *bhāranā* (méditation) n'a pas à intervenir.

L'*Abhidhakoṣa* distingue donc, comme notre texte, 98 *anuṅgaya*s, parmi lesquels 10 réclament pour leur élimination la *bhāranā*, savoir un *pratigha* (sphère du désir), trois *rāga*s, trois *māna*s, trois *atidyā*s (dans les trois sphères) [Voir p. 481, n. 2 et Additions et Corrections.]

1) = ॐ३३३.

2) Sur *prahāna*, *śāllāyā* et *saṃyoga*, voir Additions.

3) Ces trois *saṃyogaṇa*s (३३३३३) sont ceux qui sont éliminés par

le 'premier chemin' (chemin du *sotāpanna*), ou, ce qui revient au même, ceux qui sont éliminés par le *satyadārṣana*, sans intervention de la *satyābhāranā*. (Voir ci-dessous, p. 481 l. 8, et *Dhammasaṅgani*, § 1002, *Man. of Psychology*, p. 256, suiv.). Sur ces définitions notre texte est d'accord avec les autorités palies. L'accord cesse quand on passe à l'énumération. On a, d'après la source palie, *satkāyadr̥ṣṭi*, *vicikitsā*, *ṣālarataparāmārṣa*. Ici nous devons entendre les cinq *dr̥ṣṭi*s (voir ci-dessus) et la *vicikitsā*, quel que soit le procédé par lequel on les ramène à trois chefs.

4) Les seize *īṣana*s ou *cittāṣana*s du *daṣaṇamārga*, dont le dernier correspond à l'acquisition du fruit de *sotāpanna*, sont énumérés *M. Vyut.* § 56. A chaque Noble Vérité correspond une *gāṇānāṣanti* et un *gāṇā* (adhésion à une connaissance, possession de cette connaissance ??), qui se subdivisent en 'patience',

अव्ययज्ञानतो यत्केशिप्रक्षणां तत्प्रोतप्रापत्तिकलं ॥ कामावचराणां भावनाप्रकृतव्यानां
 ज्ञेयानामधिमात्रमध्यगृह्णां प्रकाराणां पुनरधिमात्रमध्यगृह्णप्रकारभेदेन प्रत्येकं [150b]
 गिद्यमानानां नव प्रकारा भवन्ति । तत्र कामावचर्यष्टज्ञेयप्रकारपरित्ये⁽⁴⁾ विमुक्तिपर्ये

'connaissance' relatives au *lāmadhātū*, et 'patience', 'connaissance' relatives aux *dhātus* de la matière et de la non-matière (6). — On a donc :

$$\text{dadhāthe} \left\{ \begin{array}{l} \text{'dharma-jñāna-kṣānti,} \\ \text{'dharma-jñāna,} \\ \text{'nraya-jñāna-kṣānti,} \\ \text{'nraya-jñāna.} \end{array} \right.$$

et ainsi de suite.

(2) *dharma-jñāna* = *kāmasaṃprayuṭṭeṣu saṃelūreṣu yad anāsravaṃ jñānam* (pour la douleur), *kāmasaṃprayuṭṭānāṃ saṃskārānāṃ helan yad anāsravaṃ jñānam* (pour la production), etc. *anāyaja-jñāna* = *ūpārūpyapratīsaṃyulṭeṣu saṃelūreṣu yad anāsravaṃ jñānam*, etc. (Abhidh. k. v. Burn. 425 a).

Les 'moments' d'ordre impair, à savoir les *jñāna-kṣāntis*, constituent l'*ānantaryamūrga*, qui est préparatoire; les *jñānas* constituent le *vimulitimūrga*. (M. Vyāt. 51. 18—19).

D'après la définition de notre texte, ou a: *rotaūpattiphala* = l'élimination des *kleṣas* qui correspond au seizième moment du *darṣanamūrga*, savoir au *mārga nraya-jñāna*.

1) Les *kleṣas* sont ou *darṣana*° ou *bhāvanāprahātavya*. L'élimination des premiers constitue le *rotaūpattiphala*; l'élimination des seconds constitue les trois autres fruits. Sur le *darṣana* (seeing, vision, insight) voir la note substantielle de M^s Rhys Davids, *Psychology* ad 1002; sur la *bhāvanā* (practice, culture), ibidem ad 1007. L'Abhidharmakośa explique: *yo hi kleṣo yasya sa-tya-yāpauddāya pravṛttāḥ, sa tasmin dīṣṭe prahīyate, sarpaḥkrāntir iva rajju-darṣanāt. eatyānāṃ darṣanamūtreṇa prahāṇād iti nābhīyāsena prahāṇād ity abhiprāyaḥ*.

2) C'est-à-dire *rāga*, *pratigha*, *māna* et *avidyā* (M. Vyāt. § 104, 23. 24. 25. 32; § 109. 69) — Le *pratigha* n'existe que dans la sphère du *lāna* (*kāma-vācāra*, °*pratisaṃyukta*, °*āpta*, °*dhātuparyāpanna*, M. Vyāt. § 109. 65, 70—72; འདོད་པ་ན་སྤྱོད་པ་). Les trois autres *kleṣas* sont du domaine des trois *dhātus* (*rūpa*, *śūnyā*). Voir *Man. of Psychology*, xlv, §§ 1080—5, p 377, v. 8.

3) Les neuf catégories sont *adhimātra-adhimātra*, *madhya-adhimātra*, *mṛdu-adhimātra*, *adhimātra-madhya*, *madhya-madhya*, etc.

4) Le tibétain porte ཟད་པ་མེད་པ་ = °*parikṣayāt*.

यत्प्रक्षालं [सत्] सद्गुणानिर्दिष्टं । तेषामिव कागाचक्षणां क्लेशानां नयनप्रकारक्लेशज-
 रित्तये त्रिगुक्तिनामं यत्क्लेशप्रक्षालं तदनामानिर्दिष्टं । उपलब्ध्याचक्षणां क्लेशानां भा-
 वनाप्रक्षालव्यानां भूमौ भूमौ नयप्रकारोद्भिन्नानां यावन्ने संज्ञानामंज्ञायतनगुणिकत्व-
 ग्लेशजप्रकारपरित्तये त्रिगुक्तिनामं यत्प्रक्षालं तद्दूरेकनामिकेयानि चनार्हि फलानि ॥

तान्मेवानि कर्म गुणस्य । यदि दुःखस्य परिज्ञानं संभारं ननुद्वयस्य प्रक्षालं नि- 6
 रोधस्य नात्तत्प्रक्षालं धार्यनामं न भवति । यदा नु दुःखज्ञानानामयनानामभावे
 मति दुःखपरिज्ञानादिकं नास्ति । यदा न मति तानि चनार्हि न फलानि । चतुर्णां च
 फलानामभावे मति मे [Iib 1' 13] तेषु चतुर्विंशत्याः फलव्याञ्चनार् धार्यदुःखानि न
 मति । यत एव च प्रनिश्चयं धार्य चनार् धार्यदुःखानां न संभवति ।

इह हि योऽपान्नामोऽन्ययज्ञानतन्मात्रं यं यदाज सात्तिज्ञानतन्माः । तद्यथा 10
 त्रैधानुक्तद्वैतभिनेये दुःखस्योत्पत्तयनामनार्धः सात्तिज्ञानतन्माः ।

तत्र तन्मे त्रैधानुक्तद्वैतभिनेये चनार्धः सात्तिज्ञानतन्माः । तद्यथा¹⁾ कामानन-

1) Voir p 1-5, n 2

2) Le *pradipimāṇā*, c'est-à-dire le fruit de *śānta* n'est pas celui qui se trouve dans un de quatre 'poor' fruits *śānta* ou *śānta*, lequel se confond avec le fruit — On trouve le *pradipimāṇā* dans le *śānta* et du quatrième se trouvent voir p 165 p et 16. La question reste ouverte.

3) *सर्वेषु च चतुर्विंशत्याः फलव्याञ्चनार्धः सात्तिज्ञानतन्माः ।* Il faut entendre quatre fruits, les uns de [*śānta*] *śānta* et les autres de *śānta*, à savoir huit *śānta* et *śānta* et sept *śānta* *śānta* (le huitième *śānta* est le fruit).

4) *सर्वेषु च चतुर्विंशत्याः फलव्याञ्चनार्धः सात्तिज्ञानतन्माः ।* et ci-dessous *śānta* 121 *सर्वेषु च चतुर्विंशत्याः फलव्याञ्चनार्धः सात्तिज्ञानतन्माः ।*

दुःखानि — Voir M V 3 ut 51. 21-22 *abhisamvāyāntīvar, Jāyāntīvarābhātānta Jū- gālamūlam*

5) Nous restituons *śānta*, contre les Mss. et le tibétain, d'après l'analogie de p 462, 3 etc

6) D'après notre texte, — car l'*Abhidharmakośa* signale des divergences d'école, — les quatre moments de la 'vue' de la vérité de la douleur répartissent ainsi leur activité

- रडुःखदर्शनप्रकृतव्यस्तकायात्तत्राकृमिध्यादृष्टिदृष्टिपरामर्शशीलव्रतपरामर्शविचिकित्सा-
 रगप्रतिघमानाविद्याध्यदशानुशयप्रतिपत्तो ऽनित्यदुःखशून्यानात्माकारोत्पन्नः कामावच-
 [151a]रडुःखसत्यालम्बन आनन्तर्यमार्ग[ल]क्षणो दुःखे धर्मज्ञानज्ञासिद्धि एव । तदाल-
 म्बनाकार एव [च] विमुक्तिमार्गलक्षणो दुःखे धर्मज्ञानज्ञपो द्वितीयः । एवं त्रयाद्वय्यावच-
 5 रडुःखसत्यालम्बनः प्रतिघवर्जितानन्तरोक्ताष्टादशानुशयप्रतिपत्तो दुःखाध्याकारोत्पन्न आ-
 नन्तर्यमार्गलक्षणो दुःखेऽन्वयज्ञान[11b. 180b]ज्ञासिद्धिस्तृतीयः । तदालम्बनाकार एव
 [च] विमुक्तिमार्गलक्षणो दुःखेऽन्वयज्ञानज्ञपोश्चतुर्थः ॥

- (2) यथा चैते त्रैधातुकावचरडुःखसत्याभिसमये ज्ञासिज्ञानज्ञाणाश्चत्वार एव कामाव-
 चरसमुदयदर्शनप्रकृतव्यमिध्यादृष्टिदृष्टिपरामर्श विचिकित्सारगप्रतिघमानाविद्याध्यस-
 10 तानुशयप्रतिपत्तो केतुसमुदयप्रभवप्रत्ययाकारोत्पन्नः कामावचरसमुदयसत्यालम्बन आन-

1. Le premier moment (*ksānti*, donc *ānantaryamārga*, chemin préparatoire) exerce son pouvoir éliminatoire sur les dix *anuṣṭayas* (voir p. 478 n 8), en tant qu'ils sont du domaine du désir.

2. Il en est de même du deuxième, avec cette différence qu'étant *jñāna*, il appartient au *vimuktimārga*.

3. Le troisième porte sur les dix *anuṣṭayas*, moins le *pratigha*, en tant qu'ils sont du domaine de la matière et de la non-matière. Soit dix-huit *anuṣṭayas*.

4. Le quatrième est semblable au troisième, à cela près qu'il est du *vimuk-
 līmārga*.

En résumé, le *duḥkhasatyadarśana* s'attaque aux dix *anuṣṭayas* de la sphère du désir, et aux neuf *anuṣṭayas* des deux autres sphères; il comporte l'élimination de 28 *anuṣṭayas* définis comme *duḥkhadarśanaprahātavya* «éliminables par la vue de la vérité de la douleur» (10+9+9).

Il faut noter que dans le premier *dhātu*, *rāga* = *lāmarāga*; dans les deux *dhātus* supérieurs, *rāga* = *bhavarāga*.

1) Donc, dans les sphères supérieures, on ne tient pas compte du premier aspect (*ākāra*) de la vérité de la douleur, à savoir *anīṣya*. De même, pour le *samudaya*, on écarte dans les mêmes sphères le *hetv-ākāra*, voir p. 483, n. 1, et aussi 483, l. 11, 484, l. 2.

2) Pour le *samudayadarśana*, on a, pour les deux premiers moments, sept *anuṣṭayas* de la sphère du désir; pour les deux derniers, six *anuṣṭayas* des deux sphères supérieures (où il n'y a pas de *pratigha*). Soit donc 7, 6, 6=19 *anuṣṭayas*. Il y a trois *anuṣṭayas*, à savoir trois *āṅgīs* (*satkāya*^o *antagrāha*^o et *ṣālarataparā-
 marṣa*) à l'élimination desquels ne concourt pas la vue de la vérité de la produc-
 tion de la douleur.

सर्वगार्गलक्षणाः समुद्रये धर्मज्ञानक्षारित्तण एतः । तदासम्भवाकार एव च विमुक्तिगार्गलक्षणाः समुद्रये धर्मज्ञानक्षणाः क्षित्तोयः । एवं इत्याह्वयानचरन्मुद्रयसत्त्व्यालम्बनः प्रतिषध-
 विज्ञानक्षारोक्तदाज्ञानुज्ञयप्रतिपत्तः समुद्रयसत्त्व्याकारोत्पन्नं ध्यानसर्वगार्गलक्षणाः समुद्रये
 अन्यज्ञानक्षारित्तणस्ततोयः । तदासम्भवाकार एव च विमुक्तिगार्गलक्षणाः समुद्रये अन्य-
 यज्ञानक्षणास्ततोयः । इत्येते त्रैधानुक्तानचरद्भुःसमुद्रयसत्त्व्याभिसमये [11b. 161a] चत्वारः 5
 क्षणाः ॥

यथा चेतो चत्वारः क्षणास्त्रैधानुक्तदुःसमुद्रयसत्त्व्याभिसमये एवं क्षानाचरद्भुःस-
 [151b] निरोधदर्शनप्रकाशव्यनमुद्रयोर्ज्ञानक्षानुज्ञयप्रतिपत्तौ निरोधक्षारप्रणीतविमरणा-
 कारोत्पन्नः क्षानाचरद्भुःसनिरोधसत्त्व्यालम्बनं ध्यानसर्वगार्गलक्षणाः निरोधे धर्मज्ञानक्ष-
 णित्तण एतः । तदासम्भवाकार एव च विमुक्तिगार्गलक्षणाः निरोधे धर्मज्ञानक्षणाः क्षि- 10
 तांयः । एतेरेवाकारे इत्याह्वयानचरद्भुःसनिरोधसत्त्व्यालम्बनः प्रतिषधविज्ञानदाज्ञानुज्ञय-
 प्रतिपत्तं ध्यानसर्वगार्गलक्षणाः निरोधे अन्यज्ञानक्षारित्तणस्ततोयः । तदासम्भवाकार एव
 च विमुक्तिगार्गलक्षणाः निरोधे अन्यज्ञानक्षणास्ततोयः । इत्येते त्रैधानुक्तानचरद्भुःसनिरो-
 धसत्त्व्याभिसमये चत्वारः क्षणाः ॥

एवं क्षानाचरद्भुःसनिरोधगार्गलक्षणाः धर्मदर्शनप्रकाशव्यनिरोधोक्तिः क्षानुज्ञयसु श्रीलक्ष्म- 15
 तपरामर्शमष्टमं प्रतिषद्याष्टानुज्ञयप्रतिपत्तौ गार्गलक्षणाप्रतिपत्तौ विर्यागिणाकारोत्पन्नः क्षानाच-

1) Lecture confirmée par le tibétain, peut-être *sanudayūḍḍī āra*°.
 2) Même théorie pour le *nirōdhadarśana* Même nombre d'*aruḥayas* élimi-
 nable.
 3) Opposé aux *aruḥayas* qui doivent être éliminés par *nirōdhadarśana*,
 c'est-à-dire aux sept qui sont nommés à propos du *sanudaya*
 4) ལྷན་པར་ རྒྱུ་ལ་
 5) Comparez ci-dessus l. 8 — འཛོལ་བ་ལ་ བཤད་བ་དུག་ལ་.
 6) Pour le *mā gadaśana*, il faut ajouter le *śilavrataparāmarṣa* On aura
 donc pour les trois *dhātus* 8, 7, 7 *aruḥayas*.

चरुडुःखनिरोधगामिमार्गालम्बन आनन्तर्य[11b. 181 b]मार्गलक्षणो मार्गे धर्मज्ञानक्षान्तित्वा
 एकः । तदाजम्बनाकार एव च विमुक्तिमार्गलक्षणो मार्गे धर्मज्ञानक्षान्तयो द्वितीयः । एतैरे-
 वाकारै रूपाद्व्यावचरुडुःखनिरोध[गामि]मार्गालम्बनः प्रतिष्वर्जितचतुर्दशानुशयप्रति-
 पन्न आनन्तर्यमार्गलक्षणो मार्गेऽन्वयज्ञानक्षान्तित्वास्तृतीयः । इत्येते पञ्चदश क्षान्ता दर्शनमा-
 ५ र्गभिधानाः ॥

एवं व्यवस्थित आर्यः श्रोतश्चापत्तफलसत्तात्क्रियायै प्रतिपन्नक इत्युच्यते । षोडशे
 तु मार्गे ऽन्वयज्ञानस्थितः स श्रोतश्चापन्न इत्युच्यते ॥

त एते ऽष्टाशीतिरनुशयाः सत्या[152 a]नां दर्शनमात्रेण भावनामनपेक्षैव प्रकीयते
 इति कृत्वा दर्शनप्रकृतव्या इत्युच्यते ।

10 यथादृष्टसत्याकारभावनया तु ये यथात्प्रकीयन्ते ते भावनाप्रकृतव्याः । ते च
 (३) दर्शानुशया भवन्ति । कामावचरा रागप्रतिष्वर्जितव्याः । रूपावचरा एव प्रतिष्वर्जिता-

1) On a 28 *anuṣayas* éliminés par la vue de la vérité de la douleur, 19 pour la production, 19 pour la destruction, 22 pour le chemin

2) Les *kleṣas* ou *anuṣayas* «qui doivent être éliminés par la méditation» sont *pratiṅgha* (sphère du désir), *rāga*, *māna*, *avidyā* (dans les trois sphères) Soit dix *anuṣayas*.

Ils forment neuf catégories : *adhimātra-adhimātra*, *madhya-adhimātra*, etc. Pour l'élimination de chacune d'elles, il faut deux moments (*jñāna-kṣanas*), le premier appartenant à l'*ānantaryamārga*, le second au *vimuktimārga*. Une connaissance *mṛdu-mṛdu* suffit à éliminer la passion *adhimātra-adhimātra*; mais il faut la connaissance *adhimātra-adhimātra* pour éliminer la catégorie la plus subtile de la passion. — Comparaison du blanchisseur.

Les fruits du Sakṛdāgāmin et de l'Anāgāmin, comportent l'élimination, par méditation, du *pratiṅgha*, et des *rāga*, *māna* et *avidyā* dans la sphère du désir. Le Śrotaśpanna les a déjà éliminés dans la mesure où la 'vue des vérités' les élimine.

Le fruit du Sakṛdāgāmin est obtenu par l'expulsion des six catégories *adhimātra* et *madhya*; celui d'Anāgāmin par l'expulsion des trois catégories *mṛdu*. Il ne reste donc plus chez ce saint aucune trace des passions de la sphère du désir; aussi ne renaît-il plus dans cette sphère, étant délivré des *kleṣas kāmāvacaras* = *avarabhāgiya saṃyojana* (M. Vyut. 109. 74, comp. *orambhāgiya Childers*, p. 444).

Le fruit d'Arhat correspond à l'élimination de *rāga*, *māna*, *avidyā* dans les 3 sphères de la matière et de la non-matière. Ces deux sphères se subdivisent

द्वयः । चाह्वयान्वरात्रा त्रय एत एवेति दश भवन्ति ॥ एते च यद्योक्तान् श्यामिन् भूमी भूमी
 नवधा भिद्यते कामधामिनी चतुर्भुज्यानेषु चतुर्भावात्⁽¹⁾ । एकैकस्य च ज्ञानप्रकारस्य प्रका-
 षावर्गानन्तर्गविगुक्तिनामभेदेन द्वौ द्वौ [3.10. 1-2.3] ज्ञानतन्मौ व्ययव्याच्येन ज्ञानतन्म-
 विषययोगे । यद्यथात्राधिमात्रे किं ज्ञानप्रकारे । मनुजुद्ययानन्तर्गविगुक्तिनामभेदात्
 प्रसूयते । यद्यथात्राधिमात्राया ज्ञानतन्माभ्या प्रसूयते । 6
 स्थूलं हि मलमलप्रमदनाभ्या मूलं तु मरुतवदनाभ्यां रजःतवदनाभ्यामभेदेनाति-
 विक्षेपं ॥

तत्र दर्शनमार्गाद्वर्ष कामधाम्यव्यापनाप्रकाशयत्कृतज्ञानप्रकारप्रतिपत्तविगुक्ति-
 नार्गाद्यज्ञानतन्माभ्यामभेदेनातिविद्यते धार्या⁽¹⁾ । मरुदामानिकनप्रतिपत्तक रण्युच्यते ।
 मरुदिगं सौतनागत्य परिनिर्वाणात्तन्मरुदामानित्युच्यते । तत्प्रत्यये प्रतिपत्तकः प्रयो- 10
 गस्यः मरुदामानिकनप्रतिपत्तक रण्युच्यते । यत्र तु ज्ञानं मरुदामानित्युच्यते ॥

पञ्चतन्माद्वर्षं नवमज्ञानप्रकारप्रकाशयत्विगुक्तिनामभेदेनातिविद्यते धार्या⁽¹⁾ । यथागत्येन लोक तत्रैव परिनिर्वाणा-

chaenne en quatre di-pi- (sa 14. 10), corrigé et aux quatre dhya'ar et aux quatre āra'ya'ar. L'arbre est celui qui se trouve le nouveau catégor (mrdan rau) des 14e'ar appartenant au quatrième āra'ya (na'arai p'āra'ya'ar j'āra'ya'ar) et le septième m'ar'ar)

1) Mes. *catur'at ruy'etu*. — རྩེ་བ་ ལྷན་ཏེ། འདོད་པོ་འི་ རངས་ རྩ་ བསམ་
 གཏོག་ བཞི་ རྩ་ གཟུགས་མེད་པ་ འདོད་ཏེ། རྩེ་ — M Vynt 67 68

2) Mes. *mahājatnarajal avasthādū'ar'ya Jarnanets* — ལྷན་མ་འདྲ་ གེས་
 འལྲུ་བ་ རྩ་ ལོས་ འལྲུ་བ་

3) Ci-dessous *Ḫasaneu tartanāna*. Le tibétain n'a nulle part la marque du pluriel. — Il porte à tort semble-t'il 'ar'āk [Īmā'acarabhāi anā'prahātai ya-fastak'apratpal'ac] jā'āna'ane 'asthah

4) Si ces lectures sont correctes, quiconque occupe un *ksana* intermédiaire entre deux fruits, est dit *pratipannaka* du fruit supérieur.

दनागामीत्युच्यते । तत्फलार्थं प्रतिपन्नकः [प्रयोगस्थः] अनागामिफलप्रतिपन्नक इत्युच्यते । नवमे तु क्षणेऽनागामीत्युच्यते [Tib. 182b] ॥

(1) कामावचरनवमविमुक्तिमार्गज्ञाणाद्दुर्घं नैवसंज्ञानासंज्ञायतनभूमिकानवमक्लेशप्रकारप्रकाषणविमुक्तिमार्गज्ञाणादुर्वाज्ञानक्षणेषु वर्तमान आर्योऽर्कत्फलप्रतिपन्नक इत्युच्यते ।
5 सदेवमानुषामुराह्योकात्पूर्वाह्लादार्कत्त्रित्युच्यते । तत्फलार्थं प्रतिपन्नकः प्रयोगस्थः [अर्कत्फलप्रतिपन्नक इत्युच्यते] । भवाम्प्रिकानवमक्लेशप्रकारप्रकाषणानु नवमविमुक्तिमार्गे व्यवस्थितोऽर्कन् भवति ॥

त एते चत्वारः प्रतिपन्नकाः पुद्गलाद्यत्वारश्च फलस्था इत्येतेऽष्टौ मक्षापुरूपपुद्गला भवन्ति । परमदक्षिणार्हा उक्ता भगवता । यद्योक्तं सूत्रे⁽⁴⁾

10 पृष्ठः स देवराज्ञेन शक्रेण वर्षवर्तिना ।
कृषतां यज्ञमानानां प्राणिनां पुण्यकाङ्क्षाणां ॥

1) Le tibétain diverge: ལྷན་ཅིག་མ་ རྒྱ་པའི་ རོག་རྩལ་ཏུ་ འཕགས་ལ་ སྤོ་པའི་ རྩེ་མོའི་ རྩོམ་མེད་སྤེས་པའི་ རྩམ་པ་ རྒྱ་པའི་ གཏུན་པོ་ རྩམ་པ་རྩེ་ལ་པའི་ ལམ་ བཅས་སུ་པའི་ ཡེ་ཤེས་ཀྱི་ རྩེ་རྩལ་གྱི་ ཡེ་ཤེས་ཀྱི་ ལྷན་ཅིག་མ་ལ་ གནས་པ་ནི་ རྒྱ་པའོམ་...
= navamakṣaṇād ūrdhvaṃ bhavāgrikanavamakṣeṣapralāṅgāpratyakṣavarmulī-
mārgākhyajñānād arvāg jñānalakṣaṇe vartamāna āryo 'rhatphalapratiṣṭāpamala . .

2) bhavāgrika = navasamjñānāsamjñāyatanabhūmika.

3) གན་པའི་ ལྷན་ཅིག་ རྩེ་མོ་

4) Comparer Sam. N. I p. 239: *yajamānānām mamussānam, puññapek-
khāna pāṇinam, karotam opadhikam puññam, saṃghe dinnam mahapphala-
cattāro ca paṭipannā, cattāro ca phale tthitā, esa saṃghe uyubhūto, paññāsila-
samāhīto.* — Les mêmes stances citées, dans l'ordre inverse, dans Vimānavatthu
(pages 32 et 41) et Aṅg. IV. 292-3 [R. O. Franke]; voir Minayeff, Recherches,
p. 172.

5) Sic Camb. — Paris *kleṣavartinā*, Calc. *kleṣavaṣavartinā*. — C'est aussi Sakka qui interroge Bhagavat dans le Saṃyutta.

6) Mss. *ṣṭaṣatām jāyamānānām, kṛṣatām* .... སྤོག་ཅགས་ རྩེད་པ་ རྩེད་
འཇུག་ལྡོད་ = *prāṇi[nām] kṛṣvā[ānām] jāyamānānām*.

7) འདོད་པ་... — Mss. *°lāñkhinām*.

कुर्वन्नां श्रद्धधानानां पुण्ययोगिणं सदा ।

⁽²⁾ सुलेत्रं ते प्रवक्ष्यामि यत्र दत्तं गह्वरपात्रं ॥

प्रतिपन्ननाशान्तरात्तरात् फलमिष्याः ।

⁽¹⁾ इयं संघो दक्षिणीयो विद्याचरणमंदा ॥ इति ।

यदि चत्वार्यर्पस्तथानि न सति तेषां च परिज्ञानादिति । यदा तन्मदर्शनभावात् ।⁵
लभ्याना फलानामात्रान्प्रतिभक्तकानन्यमुद्गलानामभावात् इयं । यत्रच संघो नास्ति ।
तत्राधिगमयमेण प्रत्यक्षधर्मतया सर्वगोरेर्वा⁽¹⁾ श्रुते [11b 1-3a] भगवन्भगवत्पदव्यभि-
सादलाभिन संघः म न खान् । न केनचित् [131-3] मे इति पुस्तुमुद्गलाः ।

आर्पणस्तथाना चाभावात्सकर्मगोपि न भवति । मयावर्णनां धर्मः मत्तमः । तत्र

1) इत्यस्य सुन्दरस्य संस्कृतस्य — Voir Massey, ff. 1 - 43, M. V. 21
§ 97 et ci-dess. n. 310, note 1

2) यत्रचसंघे

3) M. 9. 27. 1, 2, 3

4) Intégralement सुदुर्गस्य सुदुर्गस्य — Voir Massey, ff. 110, 111

5) M. 9. 27. 1, 2, 3

6) Sic M. — सुदुर्गं सुदुर्गं सुदुर्गं सुदुर्गं । सुदुर्गं सुदुर्गं सुदुर्गं सुदुर्गं
नयं inséparable de Bhagavat même par l'effort de tous les sens.

7) *aretyaprasādanāśhetra* manque dans le tibétain — Voir *Avadana-
gataka*, II, p. 92 et la note M. V. 215, n. [सुदुर्गं सुदुर्गं]. *Tal. n. n.*
JPTS 1905 p. 112 — On a aussi *śuddhāretyajñāna*, *Abhidh. l. n.*, Burn 136a.

8) Cette définition du *Saṃgha* est la définition orthodoxe. *caṭṭhāra juri vva-
gāti* (*Kathāvatthu*, *Comm.* I. 1 221) Les hérétiques *Vetulyāsi* (XVII 6)
soutiennent que le *Saṃgha* est constitué par les seuls possesseurs des fruits.
— On observe le même flottement dans le *Grand Véhicule* : il semble parfois
que les seuls *Bodhisattvas* maîtres des terres, constituent le *Saṃgha*; mais on
leur adjoint souvent de simples candidats aux terres, qui correspondent aux
pratiṣannakas du *Petit Véhicule*.

निर्देशसत्यं फलाधर्मः । मार्गसत्यं तु फलावतारधर्मः । एय तत्रदधिगमधर्मः । तत्संप्रका-
शिकादिशना ध्यानधर्मः⁽¹⁾ । सर्व एय धर्मसत्यानाम्भावे सति नास्तोति ।

यथावाचार्यसत्यानां महर्गोऽपि न विद्यते ।

धर्मं चासति संघे च कथं बुद्धो भविष्यति ।

- 6 यदि हि योक्तो धर्मः स्यात्तदा धर्मोनुधर्मप्रतिपत्त्या सर्वाकारसर्वधर्माभिसंज्ञोपा-
दुद्धो भवतीति युक्तं स्यात् । यदि च संघः स्यात्तदा तदुपदेशैरूपवोपमानज्ञानसंभारस्तदा-
नमानग्रहागमनादिभिर्शोपचोगनानुगमभारः क्रमाद्बुद्धो भवेत् ।

यद्य वा धमति संघे मोक्षप्राप्तिकलाप्रतिपक्षकादीनामभावः स्यात् । न च प्रति-
पक्षकादिव्यगमनाद्य बुद्धाच्च)नायने । यत्रपुं हि पूर्व भगवता कस्मिंश्चित्फले व्यवस्था-
10 तव्यं । तत्र च फले व्यवस्थितः संघात्तथात्येव भगवान् भवति । संघे चासति निपतं ना-
स्ति भगवान् बुद्धः [I. b. 183b] ।

यद्य भगवानप्यगैतात्तर्भावत्संघात्तर्गत एव । तथा च बुद्धप्रमुखो भित्तुसंघ इत्यभि-
धानात्संघात्तर्गत एव भगवानिति के चिद्वर्णयति । तेषां मतेन स्पष्टमेवैतत् ।

धर्मं चासति संघे च कथं बुद्धो भविष्यतीति ॥

1) Voir ci-dessus p. 304, 457. 1 et XXVII. 30.

2) Mes *taddharma*°. — *केशं नूनं हेतुं सुखसुखं च निः केशं चिं वृत्तं नृपुं चिं*
— Sur *anūdharmā*, Suttanipāta 69, Dhammapada 20; M. Vynt. § 48,
49-50, § 281. 120. — Voir Bodhisat (vabhūmi I, viii, § 4.

3) Sur les deux *sambhāras*, connaissance et mérite, voir pour le Petit Véhi-
cule Abhidh. k. v. Burn 448a *sambhāreṇa mahāpunyajāñānasambhārasamudā-
gamād iti . . . tatra mahāpunyasambhāras tīraḥ pāramitāḥ, ānāḥāla. śāntipāra-
mitāḥ . mahājñānasambhāraḥ prayñāpāramitā . . .* — Cette notion, étrangère
aux Ecritures palies, a été empruntée au Grand Véhicule par les Sautrāntikas (?).

4) Le Bouddha fait-il partie du Saṃgha? Voir les opinions divergentes
des sectes, Wassiliew, p. 98, Rockhill, Life, p. 192. — La formule *buddha-
pramukho . . .* est courante, Çikṣās. 312. 13, etc.

शून्यतां ब्रुवाण इत्यनेन संबन्धः ॥ यदि सर्वमिदं शून्यं यदा सर्वमेव नास्ति तदा सर्वाज्ञःपातिवाद्धर्माधर्मौ सक्तं तद्धेतुकेनेष्टानिष्टफलान् न संभवतः [Tib. 184a] । सर्व एव चामो लौकिका व्यवहाराः कुरु पच खाद तिष्ठ गच्छागच्छेत्येवमादयो ऽपि सर्वा-
 5 त्तर्गतत्वात्सर्वधर्माणां च शून्यत्वानिव युज्यन्त इति ॥ अतो नायं पथोपवर्णितो न्यायो ध्या-
 नं यानिति ॥

अत्र ब्रूमः शून्यतायां न त्वं वेत्सि प्रयोजनं ।

शून्यतां शून्यतार्थं च तत एवं विद्वन्त्यसे ॥ ७

स भवान् स्वविकल्पनयैव नास्ति त्वं शून्यतार्थं इत्येवं विपरीतमध्यारोप्य

यदि सर्वमिदं शून्यमुदयो नास्ति न व्यय

10 इत्यादिनोपालम्भं ब्रुवाणोऽस्मासु मरुत्तं खेदमापन्नोऽतीव विद्वन्त्यते । विविधै-
 रभूतैः परिकल्प्यैर्कन्यत इत्यर्थः ॥ न त्वयमस्माभिरत्र शास्त्रे शून्यतार्थं उपवर्णितो पत्तया
 परिगृह्योतः शून्यतार्थं चाज्ञानानां शून्यतामपि न जानासि । न चापि शून्यतायां पत्प्रयो-
 जनं तद्विजानासि । ततश्च यथावस्थितवस्तुस्वप्नपापरिज्ञानेन एतन्नया बद्धं चायुक्तमस्म-
 द्याख्यानासंबन्धमेवोप[154a]वर्णितं ।

15 अथ किं पुनः शून्यतायां प्रयोजनं । उक्तमेव तद्वत्प्रपरीक्षायां ⁽⁹⁾

कर्मक्लेशक्षयान्मोक्षः कर्मक्लेशा विकल्पतः ।

ते प्रपञ्चात्प्रपञ्चस्तु शून्यतायां निरुद्ध्यते ॥ इति ।

1) दे'ल' यम'स' छि'द'श' वै । शून'द'न' द'श'स' द'न' शून'द'न' द'न' ।
 शून'द'न' द'न' वै' स' क्ष'य'स'स' । दे'द'न' दे'द'न' शून'द'न' यै'व । — Notre xylo-
 graphe porte स'य'क्ष'य'स'स'स' । — Akutobhaya शून'द'न'स' सु'द' = tata evam pra-
 tibādhasa.

घतो निर्वचशेषप्रपञ्चोपक्षमार्थं शून्यतोपदिश्यते [Tib. 184 b] ¹ तस्मात्सर्वप्रपञ्चो-
पक्षमः शून्यतायां प्रयोजनं । भवास्तु नास्तित्वं शून्यतार्थं परिवात्त्ययन् प्रपञ्चनालमेव
सर्वधर्मयानि न शून्यतायां प्रयोजनं वेत्ति ॥

अथ का पुनः शून्यता । सापि तत्रैवोक्ता⁽¹⁾ ।

अपरप्रत्ययं शास्त्रं प्रपञ्चेरप्रपञ्चितं ।

3

निर्वचनत्त्ययनानार्थमेतत्तद्व्यस्य लक्षणं ॥ इति ।

घतः प्रपञ्चनिवृत्तिस्वभावाया शून्यताया कुतो नास्तित्वमिति शून्यतामपि न ज्ञा-
नाति भवान् । यं चार्थमुपादाय शून्यताशब्दः प्रवर्तते तमर्थादर्थ⁽²⁾ प्रतिपादयिष्यामः ।

यः प्रतीत्यसमुत्पादः शून्यतां तां प्रचदगरे ।

सा प्रज्ञतिरूपादाय प्रतिपत्सैव गध्यमा ॥ इति ।

10

यः प्रत्ययैर्नापति स ज्ञानातो

न तस्य उत्पादु स्वभावतो ऽस्ति ।

यः प्रत्ययाधीनु स शून्य उक्तो

यः शून्यता ज्ञानति सोऽप्रगत

इति भगवतो गार्थावचनात् ॥ एवं प्रतीत्यसमुत्पादशब्दस्य योऽर्थः स एव शून्य- 15
ताशब्दस्यार्थः । न पुनर्भावशब्दस्य योऽर्थः स शून्यता[शब्दस्यार्थः] । अभावशब्दार्थं च
शून्यतार्थमित्यध्यारोप्य भवानस्मानुपालभते । तस्माच्छून्यताशब्दार्थमपि न जानाति ।
अज्ञानानश्च तमेवमुपालम्भं कुर्वन्निपतं विद्वन्त्यसे ॥

कश्चास्माकं यथोक्तमुपालम्भं करोति । यो भगवत्प्रवचनोपदिष्टाविपरीत[Tib.

1) XVIII. 9.

2) Ci-dessous XXIV. 18.

3) Voir ci-dessus p. 239, 10.

186a]सत्यद्वयविभागं न जानाति । केवलं तु ग्रन्थमात्राध्ययनपर एवेति [154b] । अत
 छाचार्यः कर्तव्याया परस्य मिथ्याप्रवचनार्थावबोधनिरासार्थं भगवत्प्रवचनोपदिष्टाविपरी-
 तसत्यद्वयव्यवस्थामिव तावदधिकृत्याक् ।

द्वे सत्ये समुपाश्रित्य बुद्धानां धर्मदेशना ।

8

लोकसंवृत्तिसत्यं च सत्यं च परमार्थतः⁽²⁾ च

इह हि भगवतां बुद्धानां सत्यद्वयमाश्रित्य धर्मदेशना प्रवर्तते । कतमत्सत्यद्वयं ।
 लोकसंवृत्तिसत्यं च परमार्थसत्यं च ॥ तत्र ।

स्कन्धात्मा लोका आख्यातस्तत्र लोको हि निश्चित

इति चचनात्पञ्च स्कन्धानुपादाय प्रज्ञाप्यमानः पुद्गलो लोका इत्युच्यते ॥

10

समत्ताद्वरणं संवृत्तिः⁽³⁾ । अज्ञानं हि समत्तात्सर्वपदार्थतद्भावच्छादनात्संवृत्तिरित्यु-
 च्यते । परस्परसंभवनं वा संवृत्तिरन्योन्यसमाश्रयेणेत्यर्थः । अथ वा संवृत्तिः संकेतो लो-
 कव्यवहार इत्यर्थः । स चाभिधानाभिधेयज्ञानज्ञेयादिलक्षणाः ॥

1) गङ्गुन. — Voir la théorie des *pratisaraṇas*, ci-dessus 48, n. 5, 268, n. 1.
 D'ailleurs l'*adhyayana* est loué Çikṣū. 74. 8 (lire *yā na satyavati*. . .); blâmable
 quand il est exclusif, *ibid.* 64. 10.

2) ལངས་ལྷུས་རྣམས་ཀྱིས་ ལོས་ བསྐྱབ་པ། བདེན་པ་ གཏིས་ལ་ ཡང་དག་ བརྟེན།
 འཇིག་རྟེན་ ཀུན་རྗེས་ བདེན་པ་ དང་། དམ་པའི་ དོན་གྱི་ བདེན་པའོ། — Cette stance
 est citée Bodhicaryāv. p. 361. 18, Nāmasaṃgītiṭīkā (voir Minayeff, Re-
 cherches, p. 226), Abhidh. k. v. Burn. 364a 2, Madhyamakāvatāra 70. 11,
 Nyāyaratnūkaravyākhyā ad Çlokaṅgīrttika, 218. — Comparer Kathā-
 ratthupak. a. p. 34: *duṛe saccāni alīhāsi sambuddho vadatāṃ varo | sam-*
mutim paramatthaṃ ca tatīyaṃ n'upalabbhati | saṅketavacanaṃ saccāṃ loka-
sammutīlāraṇam | paramatthavacanaṃ saccāṃ dhammāṇaṃ tatthā lakḥaṇam |

3) Voir Bodhicaryāv. p. 352. 5.

4) Lecture douteuse; le tibétain བན་རྒྱུན་བརྟེན་པས་ = *parasparasamāpī-*
vyūt, car བརྟེན་པ་ཏིར་གྱིས་ = *samācraṇa*.

लोकैः⁽¹⁾ संवृतिर्लोकसंवृतिः । किं पुनर्लोकसंवृतिरप्यस्ति यत एवं विधिष्यते
 लोकसंवृतिरिति । यथावस्थितपदार्थानुवाद एव । नात्रैषा चिन्तावतरति । अथ वा ति-
 मित्रकामलाश्रयपक्षेन्द्रयविपरीतदर्शनावस्थान[स्ते⁽²⁾]लोकास्तेषां [Tib 185b] या संवृ-
 त्तिरसावलोकसंवृतिः । अत्रो विधिष्यते लोकसंवृतिमत्यमिति । एतच्च मध्यमकावतरे⁽³⁾
 विस्तरेषोक्तं । ततो वेदितव्यं ॥ लोकसंवृत्या सत्यं लोकसंवृतिमत्यं । सर्व एवायम- 6
 भिधानाभिधेयज्ञानज्ञेयादिव्यवहारोऽज्ञेयो लोकसंवृतिमत्यमित्युच्यते । न हि परमार्थतः
⁽⁴⁾ एव तत्संभवति । तत्र हि

निवृत्तमभिधातव्यं नवृत्ते चित्तगोचरे ।

अनु[155a]त्यनानिरुद्धा हि निर्वाणामिव धर्मता⁽⁵⁾ ॥

इति कृत्वा कुतस्तत्र परमार्थे वाचां प्रवृत्तिः कुतो वा ज्ञानस्य । स हि परमार्थोऽपर- 10
 त्ययः⁽⁶⁾ शासः प्रत्यात्मवेद्य आर्याणां सर्वप्रयज्ञातीतः । ⁽⁷⁾ स नोपदिश्यते । न चापि ज्ञायते
 उक्तं हि पूर्वम् ।

अपरप्रत्ययं शासं प्रयच्चैरप्रयच्छितं ।

निर्विकल्पमनानाधिमेतत्तन्नस्य सन्नपां ॥ इति⁽⁸⁾

1) 𑖀𑖄𑖆𑖇𑖈𑖉𑖀.

2) नाबस'य' दे'दग' वे' 𑖀𑖄𑖆𑖇𑖈𑖉𑖀' स'य्यैव' 𑖀𑖄𑖆𑖇𑖈𑖉𑖀

3) VI. 23 et suiv.

4) D'après le tibétain, on a na hi paramārtha etc (vyavahārāḥ) sambhavan-
 tant

5) Voir ci-dessus XVIII, 7, p 364 a

6) नाबस'य'स'मेस'स'य्यैव'.

7) D'après le tibétain 𑖀𑖄𑖆𑖇𑖈𑖉𑖀' स'य्यैव' दे'द'. Mss. *oatito ras-*
man (m, c) upadigate.

8) XVIII, 9, p 372. 12

परमशासत्त्वार्थेति परमार्थः । तदेव सत्यं परमार्थसत्यं । अनयोश्च सत्ययोर्वि-
भागो विस्तरेण गध्यमन्त्राचत्वारद्वयेः । तदेतत्सत्यद्वयमाश्रित्य बुद्धानां भगवतां धर्म-
देशना प्रवर्तते ॥ एवं व्यवस्थिते देशनाक्रमे ।

ये जनयोर्न विज्ञानसि विभागं सत्ययोर्द्वयोः ।

5 ते तन्नं न विज्ञानसि गम्भीरे बुद्धशासने ॥ § [Tib. 186a]

घञ्कारः । यदि तर्हि परमार्थो निष्प्रपञ्चस्वभावः स एवास्तु । तत्किमनया ऽपर्या
स्क्न्धधात्रायतनार्यसत्यप्रतीत्यसमुत्पादादिदेशनया प्रयोजनमपरमार्थया । अतन्नं किं
परित्याग्यं । पञ्च परित्याग्यं किं तेनोपदिष्टेन ॥ उच्यते । सत्यमेतदेव । किं तु लौकिकं
व्यञ्जहारमनभ्युपगम्याभिधानाभिधेयज्ञानक्षेपादिलक्षणमशक्य एव परमार्थो देशयितुं ।
10 अदेशितश्च न शक्योऽधिगन्तुं । घनधिगम्य च परमार्थं न शक्यं निर्वाणमधिगन्तुमिति
प्रतिपादपञ्चाह ।

व्यञ्जहारमनाश्रित्य परमार्थो न देश्यते ।

परमार्थमनागम्य निर्वाणं नाधिगम्यते ॥ इति १०

तस्मान्निर्वाणार्थमोपायत्वादवश्यमेव यथावस्थिता संवृत्तिरादावे[155b]वाभ्युपे-
15 या । भात्रनमिव सलिलार्थिनेति ॥ तदेवं पः संवृत्तिपरमार्थलक्षणसत्यद्वयस्य व्यवस्थाम-
पाकृत्य शून्यतां वर्णयति तं तथाविधं पुद्गलं

1) VI. 23 et suit.

2) गन्तव्यं सदेव्यं गतिशब्दे वै । इत्यस्यै इत्यस्य मे प्रेष्यं । देवता
सदस्यशुभं सङ्गव्यं वै । अथमेति देवेन इत्यस्यै प्रेष्यं । — Akutobhaya, plus
correctement सदेव्यं दे गतिशब्दे ।

3) सङ्गव्यं वै । स सङ्गव्यं । इत्यस्यै देव्यं वै सङ्गव्यं मे प्रेष्यं । इत्यस्यै
देव्यं वै । सङ्गव्यं । अथमेति देव्यं मे प्रेष्यं ।

विनाशपति इर्दृष्टा शून्यता मन्दमेधसं ।

सर्वो यथा इर्गृहीतो विद्या वा इष्प्रसाधितो ॥ ११

संवृतिसत्त्वं ह्यज्ञानमात्रसमुत्वापितं निःस्वभावं बुद्धा तस्य परमार्थलक्षणां शून्यतां प्रतिपद्यमानो योगी नाक्षद्वये पतति [Tib. 186b] । किं तदासीद्यदिदानीं नास्तीत्येवं पूर्वं भावस्वभावानुपलम्भात्पश्चादपि नास्तिता न प्रतिपद्यते । प्रतिविन्वाकारायाश्च ६ लोकसंवृतेरवाधानात्कर्मकर्मफलधर्माधर्मादिवामपि न वाधते । न चापि परमार्थं भावस्व- भावत्वेन समारोपयति । निःस्वभावानामेव पदार्थानां कर्मफलादिदर्शनात्सस्वभावानां चादर्शनात्^(१) ॥

यस्त्वेवं सत्यद्वयविभागमपश्यन् शून्यता संस्काराणां पश्यति स शून्यतां पश्यन् मुमुक्षुनास्तितां वा संस्काराणां परिवृत्त्येव यदि वा शून्यतां कां चिद्भावतः सती 10 तस्याश्चाश्रयार्थं भावस्वभावमपि परिवृत्त्येव । उभयथा चास्य इर्दृष्टा शून्यता नियतं विनीशयेत्^(४) । कथं क्त्वा । यदि तावत्तन्मिदं शून्यं सर्वं नास्तीति परिवृत्त्येव तदास्य मिथ्यादृष्टिरापद्यते । यथोक्तं ।

1) ལྷོང་བ་ཉེན་ལ་ ལྷ་ ཉེས་ན། མེས་རབ་ ལྷོང་རྣམས་ ལུང་བར་ ལྷོང་། ཇི་ལྷུར་ ལྷུ་ལ་ལ་ བཟུང་ཉེས་ ཅང་། རིག་སྒྲུགས་ ཉེས་བར་ བསྐྱབས་ལ་བཞིན།

2) Le tibét. ajoute ཅང་པོ་ རང་བཞིན་ ཅང་ བཅས་ལ་ ལྷུ་ལ་རྣམས་ཀྱི་ ལྷུར་ན། ལས་ ཅང་ ལས་ཀྱི་ འབྲས་བུ་ མ་ མཐོང་བ་ ཅང་། ཉེན་ཅིང་ འབྲེལ་བར་ འབྲུང་བ་ལ་ རོགས་ལ་ བམས་ཅན་ མ་ མཐོང་བའི་ ལྷུར་རོ། = *sasrabhāvarādānam daicane kar-*
maphalādarçanāt prāṭityasamutpāḍāḍānam saṁ vesām adarçanāc ca

3) Manque dans le tibétain

4) Mss. *umūcam parikalpayet*

विनाशपति उर्द्धष्टो घर्मोऽप्यमविपश्चितं ।

नास्तितादृष्टिसमले यस्मादस्मिन्निमज्जति ॥ इति ।

अथ सर्वापचादं कर्तुं नेच्छति तदा नियतमस्य शून्यतायाः प्रति[156a]क्षेप आप-
द्यते । अथं हि नामामो भावाः सकलसुरासुररत्नैकैरुपलभ्यमाना अपि शून्या भविष्य-
न्ति । तस्मान्न निःस्वभावाः शून्यतार्थं इत्येवं [Tib. 187a] प्रतिक्षेप्य सद्धर्मव्यसनसंब-
र्तनागेन पापकेन कर्मणा नियतमपाप[ ]ध्यायात् ॥

यवोक्तमार्परत्नाचल्यां ।

अपरोऽप्यस्य उर्द्धानामूर्ध्वः पण्डितमानिकाः ।

प्रतिक्षेपविनष्टात्मा पात्यत्रोचिमधोमुखः ॥ इति ।

10 एवं ताद्यभावेन गृह्यमाणा शून्यता यद्व्योतिरं विनाशपति ॥ अर्थाय भावेन
शून्यतां परिकल्पयेत्तदाश्रयाणां च संस्काराणामस्तित्रं । एवमपि निर्वाणामिनिमार्गे
विप्रतियन्त्राच्छून्यतोपदेश एव विह्वलो ज्ञापित । तदेवं भावद्वेषेणापि शून्यता गृह्य-
माणा यद्व्योतिरं विनाशपति ॥

1) Pluriel, d'après le tibétain.

2) लो गण्डनः = aruci. — samala = kalpa, viṣṭhā dans les Lexx. — B6.

corrige samala.

3) Mss. nmajjayati छिन्दवमन्त्रुत्

4) Voir ci-dessus .....

5) विनाशपति र्. = durgrāhāt.

6) मन्त्रुत् यद्व्योतिरं र्.

7) Mss. abhāvo

8) Mss. yathājam bhagavān śūnyatām. — उर्द्ध्वं यद्व्योतिरं र्. यद्व्योतिरं र्.

छिन्दवमन्त्रुत् र्. aṭha bhagavatām śūnyatām .....

ननु च यदुपकारकं तदन्यथा ' ⁽¹⁾ + + + गृह्यमाणो मरुतो धनस्कन्धमावकृ-
 त्ति⁽²⁾ शिरोमणियदृणात्तेन च व्यालघ्राद्धकाणा जीविकाकल्पनात्⁽³⁾ । यद्योद्देशतिरस्कारिण
 तु गृह्यमाणो ग्रहीतारमेव विनाशयति । यथा च यद्योद्देशं प्रसाधिता विद्या साधकमनु-
 गृह्णाति ' उपदेशपरिभ्रष्टा तु साध्यमाना साधकमेव विनाशयति । ⁽⁴⁾ एवमिहापि यद्योद्देशं
 शून्यता मरुतो विद्या माध्यमाना गृह्यमाणा [Tib 187b] भावाभावादिप्राकृतिरस्कारिण 5
 गध्यमया प्रतिपदा ग्रहीतारं परमेण ज्ञातिब्रामर्यादिदुःखकृताशनशमनैकरसेन निरू-
 पधिनेर्षानर्षाणन्नलधरधारावर्षसुखेन योज[156b]यति । यद्योद्देशविशेषविगमेन तु गृह्य-
 माणा नियतं यद्योदितेन न्यायेन ग्रहीतारमेव विनाशयति ⁽⁵⁾ ॥

1) गङ्गे' सन'अर्ने'स' स' गन' पी'स' रे' क्ख'स' ग'र'र'रु' ग'रु'र'र'। स'र'
 अर्ने'स'स'स' स' सु'र' र'ं'। ग'र'र'स' सु'र'स' रे' रे'र'र'र' अ'सु'र'र'। अ'सु'र'ग'
 ग'रे'र'स'स' सु'र'स'स' स'र'स'र'। अ'रे'स'स'स' स'र'ग'स' सु'र'स' रे' र' पी'र'र'
 रे'र'। रे'रे' सु'र' सु'र'र'र'र'र'स' स'र'र'स' स'र'र'स'रे' रे'र' सु'र'स'रे' रे'रे' ग'सु'र'स'
 स'रे'। रे'र'र' सु'र'स' स'र'र' रे'स' र'र'। रे'ग'र'g'g' सु'र'स' स'सु'स'स'स'
 स'रे'र' रे'स'स'स' सु'। रे'r'र' सु'r' सु'र' r'र' सु'g'g'स'स' सु'r'स'स'स' सु'r'र'g'
 रे'g'g'स' स'रे'र' ग'सु'r'r' रे'रे'स' सु'r'स'रे' रे'रे'स' अ'ग'g'g'स'स' सु'r'र'। ..

Soit une chose utile, mal prise, ne rend pas de service, mais comment pourrait-elle nuire? La graine, mal semée, ne détruit pas le semeur. — Aussi le Maître dit-il un exemple qui montre la chose en cause (*vivaśutārtha*) «comme un serpent mal pris, comme une formule mal exécutée». De même qu'un serpent, pris conformément aux règles par la force des herbes et des mantras, apporte une grande richesse .....

1) Xyl 'सु'र'.

2-2) Manque dans le tibétain

3) *gāhaka* = *vyāgrāhaka*.

4) Le tibétain porte seulement. *evam ihāpi yathopadeṣam cūnyatā grhya-māṇā grolātāram paramena nirvāṇasukhena yajayati.*

5) Sur les dangers de la *cūnyatā* et la comparaison du serpent, voir ci-dessus 249, n. 1

स्यात् ॥ यच्चकमेकाव्यकरणे प्रविविक्ते दृष्टधर्मसुखविकारमनुप्राप्तो विक्रोपमिति वि-
स्तरः ॥

तदेवं [11b 188b] सत्यद्वयाविपरोतव्यवस्थामविज्ञाय

शून्यतायामधिलयं यं पुनः कुरुते भवान् ।

दोषप्रसङ्गो नास्माकं स शून्ये नोपपद्यते⁽¹⁾ ॥ १३

6

योऽयं भवता मरुन् दोषप्रसङ्गो ऽस्मासु प्रतिष्ठः ।

यदि शून्यमिदं सर्वमुदयो नास्ति न व्यय

इत्यादिना । स यस्मात्सत्यद्वयव्यवस्थानभिज्ञेन सता शून्यतां शून्यतार्थं शू[157a]-
न्यताप्रयोजनं च यथावद्वुद्धोपतिष्ठः सोऽस्माकं शून्ये शून्यतावादे नोपपद्यते । यतश्च नो-
पपद्यते । अतो यं भवान् दोषप्रसङ्गं शून्यतायामुद्गावयन् शून्यतायामधिलयमधिष्ठेयं निर⁽²⁾
करणं प्रतिष्ठेयं करोति सोऽधिलयोऽस्माकं नोपपद्यते ॥ अभावार्थं हि शून्यतार्थमध्या
रोप्य प्रसङ्ग उद्गावितो भवता । न च वयमभावार्थं शून्यतार्थं व्याचक्ष्मे । किं तर्हि
प्रतीत्यसमुत्पादाद्यर्थमित्यतो न युक्तमेतच्छून्यतादर्शनद्वयणं ॥

ont pare ca me na ājānyyam, le Lalita te cen nājānyuh (मेष'स), le Mahā-
vāstu pare lhu ca na ājānyensu.

1) शून्य'सु' शून्य'सम्' अशून्य'सु' वै। शून्य'सु' अशून्य'सु' न' अशून्य'सु'। अशून्य'सु'
शून्य'सु' शून्य'सु' अशून्य'सु' न' अशून्य'सु'। — Mdo XVII अशून्य'सु' अशून्य'सु'

2) Ci-dessus, p 475. 4

3) शून्य'सु' Voir ci-dessus p. 159, n 6.

4) अशून्य'सु'.

5) शून्य'सु'.

6) शून्य'सु'.

न च केवलं ययोक्तशेषप्रसङ्गोऽस्मत्पक्षे नावतरति । अपि खलु सर्वमेव सत्या-
दिव्यवस्थानं सुतरामुपपद्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

सर्वं च युज्यते तस्य शून्यता यस्य युज्यते ।

सर्वं न युज्यते तस्य शून्यं यस्य न युज्यते ॥ १४

8 यस्य हि सर्वभावस्त्रभावशून्यतेयं युज्यते । तस्य सर्वमित्यद्योपवर्षितं युज्यते । कथं
कृत्वा । यस्मात्प्रतीत्यसमुत्पादं हि वयं शून्यतेति व्याचक्ष्मेह ।

१३ प्रत्ययेर्वायति स कृत्रातो

न तस्य उत्पाद स्वभावतोऽस्ति ।

गः प्रत्ययाद्योऽनु स शून्य उक्तो

10 यः शून्यतां ज्ञानति सोऽप्रमत्तः ॥

इति गाढीचचनान् ॥ शून्याः सर्वधर्मा निःस्वभावयोगेनेति प्रज्ञापरि^{१४}मिताभिया-
नात्^{१३} ॥

तस्मात्प्रतीत्यसमुत्पादो युज्यते रोचते^५ ज्ञमते तस्य [Tib 168b] प्रतीत्यसमुत्पादो
युज्यते । यस्य प्रतीत्यसमुत्पादो युज्यते तस्य चत्वार्यर्थसत्यानि युज्यन्ते । कथं कृत्वा ।

15 यस्मात्प्रतीत्यसमुत्पन्नमेव हि दुःखं भवति नाप्रतीत्यसमुत्पन्नं । तच्च निः[157b]स्वभा-
वत्वाच्छून्यं । सति च दुःखे दुःखममुद्द्यो दुःखनिरोधो दुःखनिरोधगामिनी च प्रतिप-
द्युज्यते । ततश्च दुःखपरिज्ञानं समुदयप्रकृषां निरोधसाक्षात्करणं मार्गभावना च युज्यते ।

१) गन'ल' कुन'स'ति' सुन'स्य' ते'ल' सन्न'ल' सुन'स्य' सुन'स्य' गन'ल'
कुन'ति' ली' सुन'स्य' ते'ल' सन्न'ल' ली' सुन'स्य' ।

2—2) Manque dans le tibétain.

3) Voir ci-dessus 239. 10.

4) Voir ci-dessous 504. 7.

5) Manque dans le tibétain

सति च दुःखादिसत्यपरिज्ञानादिके फलानि पुण्यते । सत्सु च फलेषु फलस्थाना पुण्यते ।
 सत्सु च फलस्थेषु प्रतिपन्नका पुण्यते । सत्सु च प्रतिपन्नकफलस्थेषु संघे पुण्यते । धर्म-
 सत्याना च सद्भावे सति सद्दर्शोपि पुण्यते । सति च सद्दर्शे संघे च बुद्धोर्गपि पुण्यते । ततश्च
 त्रोप्यपि रत्नानि पुण्यते । लौकिकलौकीतराश्च पदार्थाः सर्वे विज्ञेयाधिगमा पुण्यते ।
 धर्मार्थं तत्फलं सुगतिर्दुर्गतिलांक्रियाश्च सर्वसंख्यव्यापारः पुण्यते ॥ तदेवं

6

सर्वं च पुण्यते तस्य शून्यता यस्य पुण्यते ।

यस्य⁽¹⁾ सर्वभावस्वभावशून्यता पुण्यते तस्य सर्वमेतद्यथोदितं पुण्यते संपद्यत इत्यर्थः ।
 यस्य तु शून्यता यथोदिता न पुण्यते तस्य प्रतीत्यसमुत्पादाभावात्सर्वं न पुण्यते । यथा च
 न पुण्यते तथा विस्तरेण प्रतिपादयिष्यति ।

तदेवमास्माकानि पक्षे सुपरिशुद्धतरे सर्वं⁽²⁾ [Tib. 189 a] व्ययवस्थास्वविरुद्धे व्ययस्थिते⁽³⁾ 10
 घृतिस्थूलेभ्यासने तद्धिरुद्धे च स्वकोये पक्षे दीपयति⁽⁴⁾ घृतिमोघो यथावद्व्यस्थितौ गुणा-
 दोपावपश्यन्

1) ཅུན་པ་ལ་ རྟོགས་པ་. Voir Childers, p 584 b — Il est impossible
 qu'un être à sa dernière naissance meure sans avoir obtenu le *vipassādhigama*,
 Div 171 i. — Pour l'Avadānaçataka, 40, 41, 45, 58, 76, 91 et 92 (*vipaça* et
mahāvīpaça), Feer, Musée Guimet XVIII, p 468 — *Qiksas* 816.5 *vipasagā-*
mitā, comp Sam N. V 109 — *MVagga*, i. 6 13, Sam N. IV 300, *ariyāñāna-*
dasānavasesa opposé à *uttarimanussāhama* — *Vis magga*, J P T S 1891,
 p 86 *kāna°*, *ñhit°*, *visesa°*, *mbedhabhāgiya* — *Madh avat.* 51 4

2) *Ms yasya tu*

3) Les *Mss.* reproduisent ici la stance citée ci-dessous, 505. 10, suivie de
bhagaadvacanāt

4) རྟོག་ཏུ་ཉེས་པའི་སྐྱོན་དང་ལྷན་པ་ = *atisthūladosaṅgati*. — *atyāsanna* n'est
 pas traduit, voir la comparaison du cavalier.

5) དེ་དག་དང་འགལ་པ་ = en contradiction avec toutes ces données, vérités,
 fruits, etc.

6) རྟོག་ཏུ་སྐྱོན་པ་

स त्रं दोषानात्मनोयानस्मासु परि[158a]पातयन् ।

अश्रमेवाभिद्वष्टः सन्नश्रमेवासि विस्मृतः ॥ १५

यथा हि कश्चिदश्रमेवाश्रमाद्वहस्तमेव विस्मृतः संस्तदपकारदोषेषु परानुपासभते ।
एवमेव भवान् प्रतीत्यसमुत्पादलक्षणशून्यतादर्शनाश्रमाद्वह एवात्यस्रविलेपात्तमनुपल-
६ भगानो ऽस्मान् परिवदति ॥ के पुनस्ते परस्य दोषा याननुपलभमानः शून्यतात्वादिनमेवो-
पालभत इति तान् प्रतिपादयन्नाह ।

स्वभावाद्यदि भावानां सद्भावमनुपश्यसि ।

अहेतुप्रत्ययान् भावांस्त्वमेवं सति पश्यसि ॥ १६

यदि त्रं स्वभावेन चिद्यमानान् भावान् पश्यसि तदा स्वभावस्य हेतुप्रत्ययनिर्ग-
१० लत्वात् । अहेतुप्रत्ययपानविद्यमानहेतुप्रत्ययान् पदार्थान् बाह्याध्यात्मिकमेदभिन्नाभिर्हेतु-
कान् । त्वमेवं सति पश्यसि । सति चाहेतुत्वात्वाभ्युपगमे ।

1) Mes. *doṣān ātmīyān*.

2) Mes. *bhīcismṛtaḥ*. — छिन्ने भे र्दोषीं छिन्नकृत्वा भे । द्दोषीं यिनस्य सु-
च्छिन्न छेत्तव । छिन्ने नरेण च्छिन्नं नरेण । छिन्ने नरेण च्छिन्नं नरेण ।
— Mdo XVII छिन्ने छिन्ने = *iram eva*.... — Comparer la citation dans Daṣa-
bhūmikrame *ṣuklavīdarṣanā* (Bendall's Mes, 1^a) qui nous fournit une
variante: *ghoṣāṃ arābhīrūḍḍhāḥ san ghoṣāṃ evāsi cismṛtaḥ, sabbhācā yuḍi*
bhārcānāḥ, sabbhārcam anupaśyasi, ahetupratyayān bhārcān itcam ecam sati pa-
śyasi; et Col. Jacob, Third handful (p. 11 et 106): aṣṣārcānāḥ katham
cāṣṣān cismareyuh sacetanāḥ.

३) नान्यत्रे र्दोषकृत्वा र्दोषकृत्वा यिनस्य छिन्नं सुच्छिन्नं छेत्तव । र्दोष-
कृत्वा र्दोषकृत्वा । सुच्छिन्नं नरेण च्छिन्नं नरेण ।

यः प्रत्ययैर्जायति स कृत्वातो
 न तस्य उत्पादु स्वभावतोऽस्ति ।
 यः प्रत्ययाधोनु स शून्य उक्तो
 यः शून्यतां जानति सोऽप्रमत्तः ॥ इति ।

6 तथार्थलङ्कावतारे । स्वभावानुत्पत्तिं संधीय मत्कामते सर्वधर्माः शून्या इति मया
 देहिता इति [चिस्तरेणोक्तं] ।

द्यर्धशक्तिकायां शून्याः सर्वधर्माः निःस्वभावयोगेनेति ॥

या चेषं स्वभावशून्यता सा प्रज्ञतिरुपादाय । सैव शून्यता उपादाय प्रज्ञतिरिति
 व्यवस्थाप्यते । चक्रादीन्युपादाय रवाङ्गानि रथः [Tib. 190a] प्रज्ञप्यते । तस्य या स्वा-
 10 ज्ञान्युपादाय प्रज्ञतिः सा स्वभावेनानुत्पत्तिः । या च स्वभावेनानुत्पत्तिः सा शून्यता ॥
 सैव स्वभावानुत्पत्तिलक्षणा शून्यता मध्यमा प्रतिपदिति व्यवस्थाप्यते । पस्य किं स्व-
 भावेनानुत्पत्तिस्तस्यास्तित्वाभावः । स्वभावेन चानुत्पन्नस्य विगमाभावावास्तित्वाभाव
 इति । अतो भावाभावासन्नपरहितत्वात्सर्वस्वभावानुत्पत्तिलक्षणा शून्यता मध्यमा प्रति-
 पन्नमध्यमो मार्गो र्ह्युद्यते ॥ तदेवं प्रतीत्यसमुत्पादस्यैवेता विशेषसंज्ञाः शून्यता उपादाय
 15 प्रज्ञतिर्मध्यमा प्रतिपदिति ॥

1) རྟོག་མཉམ་ལྷན་

2) བརྒྱ་ལྡན་ལྷན་པ་ — °yogena = ལྷན་ལྷན་ — Comparer Nanjio, 1 (J),
 18, 879, 1035 Prajñāpāramitā aīdhaçatikā, et Ger-phyin, vol. VI, n° 6,
 ལྷན་ལྷན་ལྷན་ལྷན་པ་ (Feer, p. 201).

3) *stabhāva* manque dans le tibétain.

4) Voir 215, n. 1, 285, n. 4.

5) རྟོག་མཉམ་ ལྷན་པ་ — Il semble que la *majjhimā paṭipadā* s'entende du
 chemin entre le rigorisme et la mollesse (M. Vagga i. 5. 17, Mhv. III. 331); mais
 l'expression *majjhena dhammaṃ deseti* se rapporte au milieu entre les deux ex-
 trêmes métaphysiques, Samyutta, II. 17 (et III. 135), 20 et 76, 23, 61, Mhv.
 III. 448.

विचार्यमाणश्च सर्वथा ।

अप्रतीत्य समुत्पन्नो धर्मः काश्चिन्न विद्यते ।

यस्मात्तस्माद्गून्योऽङ्किर्धर्मः काश्चिन्न विद्यते ॥ १६

यो चाप्रतीत्यसमुत्पन्नो धर्मः [159 a] स न संविद्यते ॥ तथोक्तं गतके⁽²⁾ ।

अप्रतीत्यास्तित्वा नास्ति कदा चित्कास्य चित्त्वा चित् ।

5

न कदा चित्त्वा चित्काश्चिद्विद्यते तेन शाश्वतः ॥ इति ।

द्यावागादीनि कल्प्यन्ते नित्यानीति पृथग्ज्ञापीः ।

लौकिकेनापि तेघर्धान्न पश्यन्ति विचक्षणाः ॥ इति ।

उक्तं च भगवता ।

प्रतीत्यधर्मानधिगच्छते विद्व

10

न चात्तदृष्टीय करोति निश्चयं ।

सहेतु सप्रत्यय धर्म ज्ञानति

अहेतु अप्रत्यय नास्ति धर्मता ॥ इति

एवं ।

अप्रतीत्य समुत्पन्नो धर्मः काश्चिन्न विद्यते [T:b. 190b] ।

15

प्रतीत्यसमुत्पन्नश्च गून्यस्तस्माद्गून्यो धर्मो नास्ति । यत एतदेवमतोऽस्माकं सर्व-
धर्माश्च गून्या न च परोक्तदोषप्रसङ्गः ॥ भवतस्तु सस्वभाववादिनः ।

यद्यगून्यमिदं सर्वमुदयो नास्ति न व्ययः ।

तदा नियतमुदयव्यययोरभावे सति ।

1) गद'श्रुत् ऋत्'ल्लुत्' म'यीत्'सदि। क्क' ल्गात्' प्प'त्'स' म'यीत्'स।
रे'श्रुत्' श्रुत्'स' म'यीत्'सदि। क्क' ल्गात्' प्प'त्'स' म'यीत्'स'।

2) IX. 2 et 3.

चतुर्षानार्यसत्यानामभावस्ते प्रसङ्घते⁽¹⁾ ॥ २०

किं कारणं । यस्मात् ।

अप्रतीत्य समुत्पन्नं कुतो दुःखं भविष्यति ।

अनित्यमुक्तं दुःखं किं तत्स्यात्माद्ये न विद्यते ॥ २१

- 6 यदि सस्वभावं न तत्प्रतीत्योत्पद्यते । यच्चाप्रतीत्य समुत्पन्नं न तदनित्यं भवति ।
न किं गगनकुमुदमविद्यमानमनित्यं । अनित्यं च दुःखमुक्तं भगवता यदनित्यं तदुःख-
निति ॥ तथा च शतशाल्वे ।

अनित्यस्य ध्रुवा पीडा पीडा यस्य न तत्सुखं ।

तस्मादनित्यं यत्सर्वं दुःखं तर्दिता ज्ञायते ॥ इति ।

- 10 यच्चानित्यं स्वभावाद्ये सस्वभावत्वेऽभ्युपगम्यमाने भावानां [त]त्र विद्यत इति ॥ एवं
तात्रस्वभावत्वे मति भावानां दुःखं न युज्यते । न च केवलं दुःखमेव न युज्यते । सति
सस्वभावत्वाभ्युपगमे ममुदयोगे न युज्यत इति [159b] प्रतिपाद्यत्वात् ।
स्वभावतो विद्यमानं किं पुनः समुदेष्ट्यते ।
तस्मात्समुदयो नास्ति शून्यतां प्रतिपाद्यतः ॥ [Iib. 191a] २२

1) गमः १० ॥ अदि गुणः ३१ ॥ अलूनः १॥ अलूनः १॥ अलूनः १॥ अलूनः १॥
अलूनः १॥ अलूनः १॥ अलूनः १॥ अलूनः १॥ अलूनः १॥

2) अलूनः १॥ अलूनः १॥ अलूनः १॥ अलूनः १॥ अलूनः १॥
अलूनः १॥ अलूनः १॥ अलूनः १॥ अलूनः १॥ अलूनः १॥

3) Cité ci-dessus p. 460. 9.

4) २२-सद्वैदं २२-सद्वैदं २२ = saccābhātābhūyupagame.

5) Mss. samu(pa)degyate.

6) २२-सद्वैदं २२-सद्वैदं २२ = सत्त्वभावतो विद्यमानं किं पुनः समुदेष्ट्यते ॥

यदि हि सस्वभावा भावा भवेयुस्तदा मार्गोऽपि सस्वभाव एवेति कृत्वा । अभावित
 एवासावस्ति । तस्य किं पुनर्भावनयेति । एवं

स्वाभाव्ये सति मार्गस्य भावना नोपपद्यते ।

यथास्य मार्गस्य भावनाभ्युपगम्यते भवना । एवं तर्हि स्वभावितार्यमार्गस्य न
 ४ स्यात् । कार्यत्वादित्यभिप्रायः ॥ अथ च दुःखस्य निरोधप्राप्त्यर्थं समुदयस्य च प्रक्षणाार्थं
 भावना मार्गस्येप्यते [Tib. 191 b] । पूर्वोक्तेन तु न्यायेन सस्वभाववादिनो भवतः ।

यदा [160a] दुःखं समुदयो निरोधश्च न विद्यते ।

मार्गो दुःखनिरोधत्वात्कतमः प्रापयिष्यति ॥ २५

नास्त्येवास्मै दुःखनिरोधो यन्निरोधत्वान्मार्गो भावितः सन् प्रापयिष्यति¹⁾ । तस्मा-
 10 दार्यमार्गोऽप्येवं नोपपद्यत इति ॥ एवं सस्वभावभाववादिनश्चतुर्णामार्यसत्यानामभावः
 प्राप्नोति ॥

इदानीं दुःखादिपरिज्ञानादिकमपि यथा परस्य न संभवति तथा प्रतिपादयन्माह ।

स्वभावितार्यज्ञानं यदि तस्य पुनः कथं ।

परिज्ञानं ननु किल स्वभावः समवस्थितः²⁾ ॥ २६

1) ལྔ་མཚོ་ སྐྱུག་བསྐྱེད་ ཇུག་ལྷན་ ནང་། འདོག་པ་ ཡོད་པ་ མ་ཡིན་ན། ལྔ་
 གྱིས་ སྐྱུག་བསྐྱེད་ འདོག་པ་ ལེ། གང་ཞེས་ རྗོལ་བར་ འབྱུང་བར་ འདོད། — Notre
 xylographe a 'ལྔ་' གྱི' — La deuxième ligne correspond à un original *mārgaṇa*
duḥkhanirodhaḥ katamaḥ prāpayiṣyati.

2-2) Camb. *duḥkhanirodho 'yaṅ ni'*. — Il n'existe pas une destruction
 de la souffrance, par laquelle destruction le chemin existera étant pratiqué.
 ལྔ་ བསྐྱེད་པ་ འདོག་པ་ གང་ ཞེས་ རྗོལ་བར་ འབྱུང་བ་ སྐྱུག་བསྐྱེད་འདོག་
 པ་ ནེ་ ལེ་ ཡོད་པ་ མ་ ཡིན་ནེ = *mārgabhāvanayā nirodho yaḥ prāpayiṣyati*
duḥkhanirodhaḥ sa na tiḍyate.

3) གལ་ཏེ་ རང་བཞིན་ཉིད་ གྱིས་ ལེ། ཡོད་པ་ སྐྱེས་པ་ མ་ ཡིན་ན། ནེ་
 རེ་ ཡོད་པ་ སྐྱེས་ འབྱུང་། རང་བཞིན་ གནས་པ་ མ་ ཡིན་ནས།

यदि पूर्वं दुःखमपरिज्ञातस्वभावं तत्पश्चात्परिज्ञायत इति परिकल्प्यते । तदयुक्तं । किं कारण । यस्मान्नु किल स्वभावं समवस्थितः । यो हि स्वभावः स किल लोके समवस्थितो नैवान्यद्वात्त्रगापगच्छे वङ्गेःरीण्यवत् । यदा च स्वभावस्यान्यथात्वं नास्ति । तदा पूर्वमपरिज्ञातस्वभावस्य दुःखस्य पश्चादपि परिज्ञानं नोपपद्यते इति । अतो दुःखपरिज्ञानमपि न संभवति ॥

यदा चैतद्दुःखपरिज्ञानमपि न संभवति । तदा

प्रकृणासात्तात्करणे भावना चैवमेव ते ।

परिज्ञावन्न पुष्यन्ते चत्वार्यपि फलानि च⁽¹⁾ ॥ २७

यदेतत्समुद्रयस्य प्रकृणां निरोधस्य च सात्तात्करणां । ते एते द्वे प्रकृणासात्तात्करणे [Tib 192a] । या च मार्गस्य भावना । एवापि । एवमेव ते दुःखपरिज्ञानासंभवात् 10 पुष्यन्ते । समुद्रयस्य स्वभावेनाप्रकृणास्य स्वभावस्यानपायित्वात्पश्चादपि प्रकृणां नोपपद्यते । एव भावनासात्तात्करणोऽपि योष्यं ॥ न च केवलं परिज्ञानादिकमेव न संभवति सस्वभाववादे । अथ च

परि[160b]ज्ञावन्न पुष्यन्ते चत्वार्यपि फलानि च ।

यथा स्वभावेनापरिज्ञातस्य दुःखस्य परिज्ञानं न युक्तमेवं स्वभावेनाविद्यमानस्य 16 पूर्वं स्रोतघ्रापत्तिफलस्य पश्चादर्हस्तत्वं न संभवति । यथा स्रोतघ्रापत्तिफलस्य 'एवं सकृदागाम्यनागाम्यरूपफलानामभावो वेदितव्यः ॥

न च केवलमेतानि फलानि परिज्ञावन्न पुष्यन्ते । किं तर्ह्यधिगमोऽप्येषां न पुष्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

1) दे'सदेह'सु' दे' छिद'रिद'थै। सु' ५५' मदेह'सु'सु' ५५'। यक्ष्म' ५५'। मस्र'सु' सदेह' ५५'। य' ५५' म' ५५'। य' ५५' म' ५५'।

स्वभावेनानधिगतं फलफलं तत्पुनः कथं ।

शक्यं समधिगतं स्यात्स्वभावं परिगृह्णते⁽¹⁾ ॥ २८

⁽²⁾ स्वभावस्याविनाशनाप्रकृतिकत्वाद्⁽²⁾ द्वैतस्वभाववादमभ्युपगच्छन् पूर्वमनाधिगतस्वभा-
यानां पञ्चादप्याधिगतो नोपपद्यते ॥ ततश्च

8

फलाभावे फलस्या नो न सति प्रतिपन्नकाः ।

संघो नास्ति न चेतसति ते ऽष्टौ पुरुषयुक्ताः ॥ २९

धर्मात्राच्चार्यसत्यानां सद्धर्मोऽपि न विद्यते ।

धर्मे चासति संघे च कथं बुद्धो भविष्यति⁽³⁾ ॥ ३०

यनयोश्च लोकयोः पूर्ववेदयार्षो वेदितव्यः ॥ अपि च [Iib. 192b] सत्त्वमात्राभ्यु-

10 पन्ने सति ।

अप्रतीत्यापि बोधं च तत्र [बुद्धः] प्रमथ्यते ।

अप्रतीत्यापि बुद्धं च तत्र बोधिः प्रमथ्यते⁽⁴⁾ ॥ ३१

1) २२ सद्धैव पदेनस्युः सद्धैवपदेनस्युः । सद्धैवपुः २२ सद्धैवपदेनस्युः १ ।
सद्धैवपदेनस्युः नपः पदेनस्युः । सद्धैवपुः सद्धैवपुः सद्धैवपुः । Les syl-
graphes, à la fin du troisième pāda, ont १े ou १ेस.

2—2) Mss. *svabhāvasyādrījahatāpra*^o. — २२ सद्धैवपुः सद्धैवपुः सद्धैवपुः
= *svabhāvasyādrījahatā*.

3) Voir ci-dessus p. 477 et 478.

4) D'après le tibétain *svabhāvasyādrījahatā*.

5) सद्धैवपुः सद्धैवपुः सद्धैवपुः । सद्धैवपुः सद्धैवपुः सद्धैवपुः ।
सद्धैवपुः सद्धैवपुः सद्धैवपुः । सद्धैवपुः सद्धैवपुः सद्धैवपुः ।

यदि हि स्वभावतो बुद्धो नाग काश्चिद्भावः स्यात्स बोधिं सर्वज्ञज्ञानमप्रतीत्यापि
घनपेक्षयापि स्यात् ।

यत्रात्रिगः स्वभावो हि निरूपेतः परत्र च ।

इति वचनात् । तथा विनापि बुद्धेन बोधिः स्यात् । घनपेक्षयापि बुद्ध निराश्रया बोधिः
स्यात्स्वभावसिद्धत्वात् ॥ किं चान्यत् ।

5

यत्राबुद्धः स्वभावेन स बोधाय घटन्नपि ।

न बोधिसत्त्वचर्यायां बोधिं तेऽधिगमिष्यति ॥ ३२

इह हि बुद्धत्वात्पूर्वमबुद्धस्वभा[161 n]त्रास्य] सतः पुद्गलस्य सत्यामपि बोधिसत्त्व-
चर्यायां बोध्यर्थं घटमानस्यापि नैत्र बोधिः स्यात् । यत्र बुद्धस्वभावस्य व्यावर्तयितुमशक्य-
त्वात् ॥ किं चान्यत् ।

10

न च धर्ममधर्मं वा काश्चिज्जातु कारिष्यति ।

त्रिगणस्य कर्तव्यं स्वभावः क्रियते न हि ॥ ३३

मति हि स्वभाववादाभ्युपगमे धर्माधर्मयोः कारणां नोपपद्यते । किं त्रिगणस्य
कर्तव्यं । न हि स्वभावस्याण्यस्य कारणाणामुपपद्यते त्रिगणानत्वात् ॥ किं चान्यत् ।

1) छिन्'श्रौ' रन'स'वेव'रि'न' श्रौ' नै । सन'स'त्रु'स' भैव'स' गन' प्ये'न' नै'स'। सुन'
रु'स' श्रौ'न'स' सुन'रु'स' सुन' । स'रु'स' सुन' सुन'रु'स' श्रौ'स' भै' स'रु'स' ।

2) स'ग'न' प'न' स'स' र'न' स'स'भै'व'स' । न'स' प'न' सु'न'स'न' भै' स'रु'स' ।
भै' श्रौ'न'स'स' श्रौ'न'स' सु । स'न'स'वे'व'स' नै' सु'स' भै'न' ।

3) सु'स' ।

विना धर्मधर्मं च फलं किं तत्र विद्यते ।

धर्माधर्मनिमित्तं च फलं तत्र न विद्यते⁽¹⁾ ॥ ३४

यदेतद्धार्यधर्मनिमित्तकमिष्टानिष्टफलं । यदि तत्स्वभावतोऽस्ति तद्विनापि [161b.
189a] धर्माधर्मभ्यां स्यात् । यदा च विना धर्माधर्मं च फलं तत्रास्ति । तदा धर्माधर्मज्ञ
० फलं तत्र न संभवति । धर्माधर्मोपासनवैयर्थ्यं स्यात् ।

धर्माधर्मनिमित्तं च फलं तत्र न विद्यते ॥ इति ।

अथ धर्माधर्मनिमित्तकं फलं भवतीति परिकल्प्यते । न तर्हि तत्फलमशून्यमिति
प्रतिपादयन्नाह ।

धर्माधर्मनिमित्तं वा यदि ते त्रिद्यते फलं ।

10 धर्माधर्मसमुत्पन्नमशून्यं ते वाद्यं फलं⁽²⁾ ॥ ३५

शून्यमेवैतत् । प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वात् । प्रतिबिम्बवदित्यभिप्रायः ॥

अपि च । सर्व एव ह्येते गच्छ कुरु पत्र पठ तिष्ठेत्येवमादयो लौकिका व्यवहाराः
प्रतीत्यसमुत्पन्नाः । तान् यदि सस्वभावानिच्छति भवान् । तदा भवता प्रतीत्यसमुत्पादो
वाधितो भवति । तद्वाधनाच्च सर्व एव लौकिका व्यवहारा वाधिता भवतीति प्रतिपा-

15 दयन्नाह ।

1) कॅष ढन कॅषमेव मेदयन पन । असससु छेदय पॅदयन असुस ।
कॅष ढन कॅषमेव कुष सुनयन । असससु छेदय पॅद नयन ।

2) कॅष ढन कॅषमेव कुष सुनयन । असससु नयन छेदय पॅद कॅष
ढन कॅषमेव अस सुनयन । असससु छेदय पॅद नयन = *kaśmān na pūn-*
yam phalam ou na cūnyam [te] katham phalam. — Notre xylographe छेदयपॅद

सर्वसंबन्धवहारांश्च लौकिकान् प्रतिवाधसे ।

यत्प्रतीत्यसमुत्पादशून्यतां प्रतिवाधसे⁽¹⁾ ॥ ३६

पञ्चदः क्रियाविशेषणं । पद्माधस इत्यनेन संबध्यते ॥ किं चान्यत् ।

न कार्तव्यं भवेत्किं चिद्वारब्धा भवेत्किं [161 b]या ।

कारकः स्यादनुर्वाणाः शून्यता प्रतिवाधतः⁽²⁾ ॥ ३७

6

यदि किं स्वल्पशून्याः पदार्था न भवेयुः सस्वभावा एव भवेयुः । तदा स्वभावस्य विद्यमानत्वात् केन चित्वास्य चित्किं चित्कार्तव्यं स्यात् [Tab. 199 b] । न किं नभसो-
ऽनावरणत्वं केन चित्क्रियते । यत्क्रियमाणा च क्रिया स्यात् । क्रियां चाकुर्वाणस्य कार-
कत्वं स्यात् । न चैतदेवमिति तस्मान्नाशून्याः पदार्थाः ॥ किं चान्यन् ।

अत्रातमनिर्गच्छं च कूटस्थं च भविव्यति ।

10

विचित्राभिरुवस्याभिः स्वभावे रक्षित [जगत्]⁽³⁾ ॥ ३८

स्वभावेनैव [यदि भावाः स्युस्तदा स्वभावस्याकृत्रिमत्वाद्वावर्तनत्वाच्च सर्वमिदं

1) हेन'ठेन' अश्वे'व'स' अशु'द'व'यी । श्वे'द'स'शु'द'व' गणे'न'शु'द' ग'न' । अश्वे'न'
हेन'व'यी' श'शु'द' न । शु'द'व'अ'न' गणे'न'स' शु'द'व' यी'न' ।

2) श्वे'द'स'शु'द'व' गणे'न'शु'द'न' । शु'द'व' अ' य'न' अ'न' अशु'द'व'न' । अशु'द'व'
अ'न'स' शु'द'व' अशु'द' । अ' शु'द'व' य'न' शु'द'व'अ'न' अशु'द' ।

3) अ'न'स'शु'द'व' यी'न'न' अशु'द'व'न'न' । अ' श्वे'न'स' न'न' अ' अशु'द'व'न' ।
श्वे'न'शु'द'व' न' ग'न'न' अशु'द' व'न' । ग'न'न' श्वे'न'न' श्वे'न'न' अशु'द'व'न' ।
svabhāve = svabhāve sati..

4) Les Mss portent *icatrābhur avasthābhik svabhāvaracitam / svabhāve-
nava racitam apratītyasamutpannam jagat svabhāvecīṅnyavādinām* — ग'न'न'

यथोक्तमार्यमञ्जुश्रीपरिपृच्छाया । येन मञ्जुश्रीरनुत्पादः सर्वधर्माणां दृष्टस्तेन दुःखं परिज्ञातं । येन नास्तित्वा सर्वधर्माणां दृष्टा तस्य समुदयः प्रकीर्णः । येनात्यक्षपरिनिर्वृताः सर्वधर्मा दृष्टस्तेन निरोधः साक्षात्कृतः । येन मञ्जुश्रीरभावः सर्वधर्माणां दृष्टस्तेन मार्गो भावित इति चिन्तारः ।

- 6 उक्तं चार्थव्यापितगुण्टिमूत्रे । अथ खलु भगवान् मञ्जुश्रियं कुमारभूतमेतदवोचत् । चनूणां मञ्जुश्रीरार्यसत्यानां पद्मभूतादर्शनाच्चतुर्भिर्विपर्ययैः [Tib. 194b] विपर्यस्तचित्ताः स-
द्वा एवमिम[न]भूतं संसारं नातिक्रामति ॥ एव[मुक्ते] मञ्जुश्रीः कुमारभूतो भगवत्तमेत-
दवोचत् । देशयतु भगवान् कस्योपलम्भतः सद्वाः संसारं नातिक्रामति ॥ भगवानाह ।
घात्मात्मीयोपलम्भतो मञ्जुश्रीः सद्वाः संसारं नातिक्रामति । तत्कस्य क्लेशोः । यो हि
10 मञ्जुश्रीरात्मानं परं च समनुपश्यति तस्य कर्माभिसंस्कारा भवन्ति । बालो मञ्जुश्रीरश्रु-
तयान् पृथग्जनोऽयत्नपरिनिर्वृतान् सर्वधर्मानप्रज्ञानान् आत्मानं परं चोपलभते । उपल-
भ्य[ा]भिनिवृजते । अभिनिविष्टः सन् रक्ष्यते दुष्यते मुच्यते । स [162b] रक्तो दुष्टो मूढः
मन् त्रिविधं कर्माभिसंस्कारोति कायेन वाचा मनसा । सोऽसत्समारोपेण विकल्पयति ।
अहं रक्तोऽहं दुष्टोऽहं मूढ इति ॥ तस्य तद्यगतशासने प्रब्रजितस्यैवं भवति । अहं शी-
15 लवानहं ब्रह्मचारी । अहं संसारं समतिक्रमिष्यामि । अहं निर्वाणमनुप्राप्स्यामि । अहं
दुःखेभ्यो मोक्ष्यामि । स कल्पयतीमे धर्माः कुजला इमे धर्मा अक्रुशला इति । इमे धर्माः
प्रकृतव्या इमे धर्माः साक्षात्कर्तव्याः । दुःखं परिज्ञातव्यं स [Tib. 195a] समुदयः प्रकृतव्यो
निरोधः साक्षात्कर्तव्यो मार्गो भावयितव्यः । स कल्पयति । अनित्याः सर्वसंस्कारा आदो-
प्ताः सर्वसंस्काराः । यच्चहं सर्वसंस्कारेभ्यः पलायेयं ॥ तस्यैवमवेक्षमाणस्योत्पद्यते नि-
20 र्वित्सकृगतो मनसिक्कारः । अनिमित्तपुरोगतः । तस्यैवं भवति । एषा सा दुःखपरिज्ञा
येयमेषां धर्माणां परिज्ञा ॥ तस्यैवं भवति । यच्चहं समुदयं प्रज्ञेयं । स सर्वधर्मेभ्य आ-
र्तयिते जेह्नुयते वितरति विज्जुगुप्सत उच्चस्यति संत्रस्यति संत्रासमापद्यते ॥ तस्यैवं

भवति । इयमेषां धर्माणां सान्नात्क्रिया इदं समुदयप्रकाशं यदिदमेभ्यो धर्मेभ्यो ऽतीर्यता ॥
तस्यैवं भवति । निरोधः सान्नात्कर्तव्यः । समुदयं कल्पयित्वा निरोधं संज्ञानाति । तस्यैवं
भवति । एषा [सा] निरोधसान्नात्क्रिया ॥ तस्यैवं भवति । यन्नूनमहं मार्गं भावयेयं । स
एको र्होगतस्तान् धर्मान् मनसि कुर्वन् शमश्च प्रतिजभते ॥

तस्य तेन निर्वृतसकृदनेन मनसिकारेण जमथ उत्पद्यते । तस्य सर्वधर्मेषु चित्तं 6
न प्रलीयते प्रतिवहति प्रत्युदावर्तते । तेभ्यश्चार्तीयते जेद्गोप्यते । अनभिनन्दनाचितं
समुत्पद्यते ॥ तस्यैवं भवति । मुक्तोऽस्मि सर्वदुःखेभ्यो न मम भूय उत्तरी किं चित्करणीयं ।
श्रृङ्खलस्मोत्यात्मानं [Tib. 195b] संज्ञानाति [163a] ॥ स मरणाकालसमय उत्पत्तिमात्म-
नो देवेषु पश्यति । तस्य काङ्क्षा विचिकित्सा च भवति बुद्धवोधौ । स विचिकित्साया-
तितः कालगतो महानिर्येषु प्रपतति । तत्कस्य हेतोः । यथापोदमनुत्पन्नान् सर्वधर्मान् 10
विकल्पयित्वा तथागते विचिकित्सां विमतिमुत्पादयति ॥

अथ खलु मञ्जुश्रोः कुमारभूतो भगवत्तमेतदवोचत् । कथं पुनर्भगवन् चत्वार्यर्षस-
त्यानि द्रष्टव्यानि ॥ भगवानाह । येन मञ्जुश्रीरनुत्पन्नाः सर्वधर्मा दृष्टास्तेन दुःखं परि-
ज्ञातं । येनासमुत्त्विताः सर्वधर्मा दृष्टास्तस्य समुदयः प्रकोषः । येनात्यन्तपरिनिर्वृताः सर्व-
धर्मा दृष्टास्तेन निरोधः सान्नात्कृतः । येनात्यन्तशून्याः सर्वधर्मा दृष्टास्तेन मार्गो भावितः ॥ 15
येन मञ्जुश्रोरेवं चत्वार्यर्षसत्यानि दृष्टानि स न कल्पयति । इमे धर्माः कुशलाः । इमे धर्मा
अकुशलाः । इमे धर्माः प्रकृतव्याः । इमे धर्माः सान्नात्कर्तव्याः । दुःखं परिज्ञातव्यं । समु-
दयः प्रकृतव्यः । निरोधः सान्नात्कर्तव्यः । मार्गो भावयितव्य इति ॥ [तत्कस्यहेतोः] ।
तथा हि स तं धर्मं न समनुपश्यति नोपलभते यं परिकल्पयेत् । जालपृथग्जनास्त्वेतान्
धर्मान् कल्पयन्तो र्ज्यन्ति च [द्विषन्ति च] मुह्यन्ति च । स न कं चिद्धर्ममाव्यूकृति निर्व्यूक- 20
ति⁽¹⁾ तस्यैवमनाव्यूक्तोऽनिर्व्यूक्तस्त्रैघातुके चित्तं न सज्जति । अज्ञातं [Tib 196a] सर्व-

1) *uttari* et *uttarim* sont mieux attestés

2) Manque dans le tibétain

3) = *सौमिद* *सौमिद*. On a aussi *āyūha*, *mryūha* (prācīrit *mryūha*), Da-çabhamika, VI. — Les deux termes correspondent à *samāropa*, *apavāda*.

त्रैधातुकं समनुपश्यति । मायोपमं स्वप्नोपमं प्रतिश्रुत्कोपमं ॥ एवंस्वभावान् सर्वधर्मान् पश्यन्ननुपप्रतिघापगतो भवति सर्वसञ्ज्ञेषु । तत्कस्य हेतोः । तथा किं स तान् धर्मान् नोपलभते यत्रानुनोपेत वा प्रतिदृश्येत वा ॥ स आकाशसमेन [163b] चित्तेन बुद्धमपि न समनुपश्यति । धर्ममपि न समनुपश्यति । संघमपि न समनुपश्यति । सर्वधर्मान् शून्या-
 ४ निति समनुपश्यन्न चाचिद्धर्मं विचिकित्सामुत्पादयति । अविचिकित्सन् निरूपादानो भवति । निरूपादानोऽनुपादाय परिनिर्वातीति विस्तरः ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोटिपादोपरिचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमकवृत्तौ आर्यसत्यपरोक्ष नाम चतुर्विंशतितमं प्रकरणं ॥

XXV.

निर्वाणपरीक्षा नाम पञ्चविंशतितमं प्रकरणं

अत्राह ।

यदि शून्यमिदं सर्वमुद्घो नास्ति न व्ययः ।

प्रकृणाद्वा निरोधाद्वा कस्य निर्वाणमिष्यते ॥ १

5

इह किं भगवता उपितब्रह्मचर्याणां तथागतशासनप्रतिपन्नानां धर्मानुधर्मप्रतिप-
त्तियुक्तानां पुद्गलानां द्विविधं निर्वाणमुपवर्णितं सोपधिशेषं निरूपधिशेषं च ।

तत्र निरवशेषस्याविचार्यागादिकस्य क्लेशगणस्य प्रकृणात्सोपधिशेषं निर्वाण-
मिष्यते । तत्रोपधीयते ऽस्मिन्नात्मन्नेह इत्युपधिः । ⁽⁴⁾ उपधिशब्देनात्मप्रज्ञप्तिनिमित्ताः
पञ्चोपदानस्कन्धा उच्यन्ते [Tib. 196 b] । शिष्यत इति शेषः । उपधिरेव शेष उपधिशेषः । 10
सह उपधिशेषेण वर्तत इति सोपधिशेषं । किं ⁽⁵⁾ तन्निर्वाणं । तच्च स्कन्धमात्रकमेव केवलं
सत्कायदृष्ट्यादिक्लेशतस्कररहित[164 a]मवशिष्यते निरुक्ताशेषचौरगणधाममात्रावस्था-
नसाधर्म्येण । तत्सोपधिशेषं निर्वाणं ॥

1) ग'ल'ते' अरि'र'ग' गुह' ह्ये'र'। अ'सु'द'स' मे'र'उ'द' अ'रि'ग'स' मे'र'। ग'द'
दे'ग' ह्ये'र' र'द' अ'ग'ग'स'ल'स'। ह्य'द'र'अ'र'स' अ'सु'र'स' अ'रि'र'।

2) स'सु'द'स'ल'स' दु'ग'स'स'

3) क्लेश'श्रि' ह्ये'स'सु'म'सु'द'स'रि' क्लेश'श्रि' ब'र'र'द' र'द' अ'र'स'स'स' = revetus

d'application au dharmas conformes au Dharma

4) सु'द'स'

5) र'उ' अ'रि' दे'र'। ह्य'द'र'ल'स' अ'र'स'स'रि' = *asm tad ut cet / nirvāṇam*

6) Mss. *nirvāṇa*.

यत्र तु निर्वाणे स्कन्धमात्रकमपि नास्ति तन्निरूपधिशेषं निर्वाणं । निर्गत उप-
धिशेषोऽस्मिन्निति कृत्वा निकृताशेषचौरगणास्य ग्राममात्रस्यापि विनाशसाधर्म्येण । तदेव
चाधिकृत्योच्यते ।

(1) अभेदि नायो * * * * *

5

* * * * *

तथा ।

घर्मलीनेन कायेन वेदनागध्यत्रासयत् ।

प्रच्योतस्येव निर्वाणं विमोक्षस्तस्य चेतसः ॥ इति⁽²⁾

तदेवं निरूपधिशेषं निर्वाणं स्कन्धानां निरोधाह्वयते ॥

10

एतच्च द्विविधं निर्वाणं वाच्यं युज्यते । यदि ज्ञेशानां स्कन्धानां च निरोधो भवति ।
यदा तु सर्वमिदं शून्यं नैव किं चिदुत्पद्यते नापि किं चिन्निरुह्यते । तदा कुतः ज्ञेशाः
कुतो वा स्कन्धा येषां निरोधे निर्वाणं स्यादिति तस्माद्विद्यत एव भावानां स्वभाव
इति ॥

1) Mss. *abhedhi kāyo nirodhi samvedanāpanīhai (pathai) rahinsu(itsu)*
sahinsu(itsu) saccadhima samo sasvarāṇām vijānam arthagamed iti. — ११८१

दुस' केन' अरु'पेस' अणम' ॐ'र'व' सनस'ठ' स' स' सु'र'के' १२'सु'के' १'स'र'
के'व' र'न' ३'न'स'र'पे'स'म' सु'स'सु'र'स' = *abhedhi kāyo vyarodhi saññā sa-*
vedanā vyagacchat yasya, saṃskārāṇām upaṣamo vijñānasyūstamgamaḥ cābhavat
— अणम' = *vyagacchat, vyarahi*; avec une lecture अरु', on aurait *sarvā ve-*
danā dahinsu. — M. R. O. Franke me signale la stance Udāna viii ९

abhedhi kāyo nirodhi saññā vedanā pi te dahamsu sabbā
vūpasamāṃsu saṃlīhāṃ vīññāṇam attham agāṃā ti

M. Ed. Müller attire mon attention sur les variantes du Ms. de Mandalay
(J. P. T. S. 1890, p. 107) qui porte *vedanā sīṃ dahinsu.*

2) Mss. *°vāsayan, °vāsadyan.* — Comparer Theragāthā, 906, Mahā-
parinibbāna, VI. 10 (Digha, II, p. 157, Buddhist Suttas, p. 118, Bur-
nourf, Lotus, 339) *asallīnena cittaena vedanam ajjhatāsayaḥ, pajjotass 'eva ni-*
bbānam vimokha cetasa ahū. — Voir ci-dessous p. 525.

घत्रोच्यते । नन्वेवमपि सस्त्रभावभावाभ्युपगमे ।

गम्यशून्यमिदं सर्वमुद्यो नास्ति न व्ययः ।

प्रक्षणाद्वा [Tib. 197a] निरोधाद्वा कस्य निर्वाणमिष्यते ॥ २

एवभावेन हि व्ययस्त्वितानां ज्ञेयानां स्वन्धानां च स्वभावस्यानयापित्रात्कुतो निवृत्तिर्पतस्तन्निवृत्त्या निर्वाणं स्यादिति । तस्मात्स्त्रभाववादिना नैव निर्वाणमुपपद्यते । ६
न च शून्यतायादिनः [स्वन्धनिवृत्तिलक्षणं] ज्ञेयनिवृत्तिलक्षणं वा निर्वाणमिच्छन्ति मन-
स्तेषामनर्थं दोषः स्यादिति । घतोऽनुपानम्भ एवा[164b]यं शून्यतायादिना ॥

यदि खलु शून्यतायादिनः ज्ञेयानां स्वन्धानां वा निवृत्तिलक्षणं निर्वाणं नच्छन्ति
विलक्षणं तर्ह्यिच्छन्ति ॥ उच्यते ।

यप्रक्षणागमसंप्राप्तननुच्छिन्नगशाघतं ।

10

यनिरुद्धमनुत्पद्यतेतन्निर्वाणमुच्यते ॥ ३

यदि नैव प्रक्षेप्यते रागादिवत् । नापि प्राप्यते भ्रामण्यफलवत् । नाऽनुच्छिद्यते
स्वन्धादिवत् । यद्यपि न निव्यग्यशून्यवत् । तन्त्रभावयोर् अनिरुद्धमनुत्पन्नं च सर्वप्रप-
ञ्जापशमलक्षणं निर्वाणमुक्तं ॥ तत्पुनस्तस्मिन्निर्विषयं निःप्रपञ्चे ज्ञेयगल्पना येषां
ज्ञेयानां प्रक्षणाभिर्वाणं भवेत् । नुतो वा स्वन्धगल्पना तत्र येषां स्वन्धानां निरोधा- 16

१) ग'य'ते' अ'द'ै' गु'ण' 'भ'ै' 'शु'न' 'र'ण' । अ'नु'द'य' 'भ'े' 'उ'द' 'अ'द'ि'ग' 'य' 'भ'े' । ग'न'
'द'ै'ग' 'शु'न' 'र'ण' 'अ'ग'ग' 'य' 'अ'स' । अ'नु'द'य' 'अ'द' 'अ'स' 'य' 'अ'नु'द'य' 'अ'द' 'र'ण' ।

२) अ'नु'द'य' 'य' 'भ'े' 'द'य' 'अ'स' 'य' 'भ'े' 'द'य' । अ'नु'द'य' 'भ'े' 'द'य' 'र'ण' 'भ'े' 'द'य' । अ'ग'ग' 'य'
'भ'े' 'द'य' 'शु'न' 'भ'े' 'द'य' । र'ै' 'द'ै' 'अ'नु'द'य' 'अ'द' 'अ'स' 'य' 'अ'नु'द'य' 'अ'द' 'र'ण' । — Mdo LVII अ'द' 'अ'स' 'य' 'अ'नु'द'य' 'अ'द' 'र'ण' = nirvāṇam iṣyate. — Comparer Lankāvataḥa apud Burnouf, Intro-

duction, p. 519 «le nirvāṇa n'est ni enlevé ni acquis, ni interrompu ni éternel, ni identique ni divers».

तद्भवेत् । यावद्येताः कल्पनाः प्रवर्तन्ते तावन्नास्ति निर्वाणाधिगमः । सर्वप्रपञ्चपरि-
यादेव तदधिगमात् ॥

अथ स्याद्यद्यपि निर्वाणो न सन्ति [Tib. 107b] क्लेशा न चापि स्कन्धाः । तथापि
निर्वाणादर्वाग्विद्यन्ते । ततस्तेषां परिज्ञयान्निर्वाणं भविष्यतीति ॥ उच्यते । त्यद्यतामप्यं
5 यादौ । यस्मान्निर्वाणादर्वाक् स्वभावतो विद्यमानानां न पुनर्भावः शक्यते कर्तुं । तस्मा-
न्निर्वाणाभिज्ञापिणां त्यज्येया कल्पना । वक्ष्यति हि ।

निर्वाणस्य च या कोटिः कोटिः संसर्पास्य च ।

न तयोर्त्तरं किं चित्सुसूक्ष्ममपि विद्यते ॥ इति⁽¹⁾

तदेवं निर्वाणो न कस्य चित्प्रदृष्टाणं नापि कस्य चिन्निरोध इति विज्ञेयं ॥ ततश्च

10 निरवशेषकल्पनान्तपद्ममेव निर्वाणं । उक्तं च भगवता ।

निर्वृत्तिर्धर्मा[ण] न अस्ति धर्मा

⁽²⁾ये नेह अस्ती न ते जातु अस्ति⁽⁴⁾

अस्तोति नास्तोति [च] कल्पनावताम्

ए[165a]वं चरत्तान न दुःखं शाम्यति ॥ इति ।

15 अस्या गाथाया अयमर्थः । निर्वृत्तौ निरूपयिष्ये निर्वाणधातौ धर्माणां क्लेशकर्म-
जनमलज्ञानानां स्कन्धानां वा सर्वथास्तंगमादस्तिर्त्वं नास्ति । एवं च सर्ववादिनामभिमतं ।

1) Ci-dessous XXV. 20.

2) Mss. *nirvṛti, nirvṛti, dharmo na ...* तु'दह'दर'स'स' क्लेश'कुम्भ'स' प'र'द'र'
मे'द'। क्लेश' स'द' दे'र' मे'द' = *nirvṛtau dharmāṇām astītvam nāsti; ye dharmā*
iha na santi....

3) Mss. *ye neha nāsti na te...*

4) On a *asti* pour *hoti* pour *honti*; *dharmāṇa*, nom. pluriel; au deuxième
pāda te = ti.

nibūṭiyi dharmāṇa na honti; dharmā
ye neha honti na ti jātu honti /

ने तर्हि धर्मा इह निर्वृत्तो न सति । प्रदीपोदयादन्धकारोपलब्धरञ्जुसर्पभयादिवत् । न
 ते ज्ञातुं शकितः । न ते धर्माः क्लेशकर्मत्रन्मादिलक्षणाः कान्तिशक्तिकाले संसारवस्थाया-
 मापि तन्नतो विद्यन्ते । न हि रञ्जुरन्धकाराद्यव्यया न्यत्रपतः सर्पोभरितः । सद्भूतसर्पवद्-
 न्धकारोऽप्यालोकोऽपि कायचतुर्भ्यामिप्रक्षणात् ॥ नद्यं तर्हि संसार इति चेदुच्यते । [Tib.
 109२] घात्मात्मिण्यतद्रूपस्तानां बालपृथग्जनानामसत्स्वरूपा अपि भावाः मत्ततः 5
 प्रतिभासन्ते तैगिरिकानामिवाम्त्रेणमश साद्य इत्येति । घाद

घरतीनि नागतीति [च] कल्पनायता-

मेवं चरन्तान न दुःखं प्राप्स्यतीति ।

घरतीनि भानसद्भाव कल्पनायता तैगिनीयकाणादकापिलादीनां त्रैभाषिकपर्यस्ता-
 ना । नागतीति च कल्पनायता नागित्तानामपायमतिनिष्ठाना । तदन्येषां चैतीताना- 10
 मतसंस्थानां त्रिस्तोत्रविप्रमुक्तसंसार[णा] नास्तित्वादिना तदन्यद्वास्तवादिना¹⁾ [परि-
 कल्पितस्वभावस्य नागित्वादिना परतत्तापरिनिष्पन्नस्वभावयोरेस्तित्वादिनामत्रमेस्ति-
 नान्तिस्त्वादिनामेवं चरन्ता न दुःखं संसारः प्राप्स्यतीति ॥ तेषां ।

1) D'après un Ms. ^० *amathūnāti*° — Le texte n'est rien moins que sui —
 ભરણાં નાગ તીર્થિ નાગીતી નાગીતી નાગીતી નાગીતી નાગીતી નાગીતી નાગીતી
 ભરણાં નાગીતી નાગીતી નાગીતી નાગીતી નાગીતી નાગીતી નાગીતી નાગીતી
 [ca] sans l'ānām nāstīti nāgīti. — Il s'agit des Sautiāntikas qui nient l'exi-
 stence du passé et de l'avenir, l'existence des *caitanyulatas*. Comparer ci-dessus
 p 414 — Voir Additions et Corrections.

2) Deuxième catégorie de philosophes disant à la fois *nasti* et *nāsti*, à sa-
 voir les Vijñānavādins (voir ci-dessus, p 415 1)

१) દેહાનુ રંગશ' સમિ' ભરણેશ' પ્રિશ' લે' રુણ' ભવશ' વા | રુણ' રે' ભિંદ' રુ'
 શિંદ' વ' શેદ' શ્રુદ' સક્ષુ' વ' સ' ભરણ | રે' ભલિં' પ્રિશ' વ' સદશ' રંદ' સદશ' શેદ'
 ભશ' ભેદ' શ | સદશ' રેંદ' ભરણેશ' યદ' રણ' શેદ' શ્રુ' શ્રે' ભેદ' ભેદ | — ॥ ૪૮

(1) शङ्कितेन विषसंज्ञं शब्दुपैति

नो चापि कोष्ठम् --- (2) ।

एवमेव वासु उपगतो [165 b] --- (3)

--- ज्ञायि म्रियते सदा अभूतो ॥ इति ।

- 6 तदेवं न कस्य चिन्निर्राणे प्रक्षणां नापि कस्य चिन्निर्राद्य इति विज्ञेयं । ततश्च सर्वकल्पनात्तपद्ममेव निर्वाणं ॥

यद्योक्तनार्यरत्नावल्यां (4)

न चाभावोऽपि निर्वाणं कुत एवास्य भावना ।

भावभावपरामर्शतयो निर्वाणानुच्यते ॥ इति ।

- 10 ये तु सर्वकल्पनोपशमद्वये निर्वाणप्रतिपद्यमाना [Tib. 198b] भावाभावतद्भव-
यानुभवद्वये निर्वाणं परिश्रुत्यपत्तिं तान् प्रत्युच्यते ।

भावस्तावन्न निर्वाणं ज्ञानमरणलक्षणं ।

प्रसङ्गेनास्ति भावो हि न ज्ञानमरणं विना (5) ॥ ४

même que, par une pensée de crainte, on s' imagine avoir mangé du poison; et qu'on tombe en faiblesse, bien que le poison n'ait pas pénétré dans le corps; de même le sot, admettant le moi et le mien, ayant l'idée de ce moi, n'arrête pas de naître et de mourir, encore qu'il soit inexistant.»

1) Mss. yathā.

2) koṣṭha gantu āviṣṭa papaḍyate.

3) upagato āngamaññaya jāpi triyate.

4) Cette stance est citée Nāmasaṃgītiṭīkā, ad 96, où la Ratnāvallī est attribuée à Nāgārjuna.

5) मेदेवा तु दद'दद'स' दद'स' नेव । ज्ञेये' मळव'ते'न' स'द'स' म' म'सु'न ।
ज्ञ' दद' के'स' नेद'स'पी । दद'स'मे' प'द'स' म' प'द'ने ।

तत्रैके भावतो निर्वाणमभिनिधिष्टा एवमावसते । इह ज्ञेयकर्मज्ञान्यमंतानप्रवृ-
त्तिनियतरोधभूता व्रताप्रव्याहरोऽभूतसेतुश्रवणीयो निरोधात्मकः पदार्थः । तच्चिर्वाणं । न
चाचिन्मगानरत्नभा[166a]यो धर्म एव कार्यकारी दृश्यते ॥ ननु च षोडश्या नन्दीरागमरु-
मनापारतृष्णायाः तयो विरागो निर्दोषो निर्वाणानित्युक्तं । न च तपमात्रं भावो भवितु-
गर्हति । तथा

5

प्रसोतग्य(च) निर्वाणं त्रिगोतग्यं चेतनम

इत्युक्तं । न च प्रसोतग्यं निवृत्तिर्भास इत्युपपत्त्येन ॥ उच्यते । नैवेदत्रं चित्तेश्च ।
तृष्णायाः नवन्तृष्णात्तय इति । किं तूर्दि तृष्णायाः तयो ऽर्गमाचिन निर्वाणाष्टय धर्मं
मनि भवति न तृष्णात्तय इति यमोक्तं । प्रदोषत्र दृष्टोत्तमात्रं । तत्रापि यस्मिन् मनि
चेतनो त्रिगोतो भवतीति निर्दिष्टमिति ॥

10

एवं भावं निर्वाणं त्र्ययन्वापिन आचार्या निवृत्तयनि । भावग्यात्रन निर्वाणं । किं
कारणं । यन्मात्सर्यमरणलक्षणं प्रमथेन । भावग्यं त्रयमरणलक्षणञ्चभिचारित्वान् ।
तत्रच निर्वाणमेव तत्र ग्यान् । त्रयमरणलक्षणत्वा[166a]द्विसानादिवदित्यभि-
प्रायः ॥

तामेव च त्रयमरणलक्षणञ्चभिचारिता ग्गष्टयज्ञात् । अस्ति भावो हि न त्रय- 15
मरणं विवेति । यो हि त्रयमरणरदिनः स भाव एव न संभवति ख्युष्यवज्ञरामरण-
दिनत्वात् ॥

किं चान्यत् ।

1) Sic Ms. — त्रैणमसुत्रे = *tri tēṣāṃ suṭre*, leçon plus correcte

2) Ms. *niśānamātram* — त्रयमे वै त्रयोऽसुत्रे त्रयं

भावश्च यदि निर्वाणं निर्वाणं संस्कृतं भवेत् ।

नासंस्कृतो हि विद्यते भावः क्व चन कश्चन⁽¹⁾ ॥ ५

यदि निर्वाणं भावः स्यात् । तदा तन्निर्वाणं संस्कृतं भवेद्विज्ञानादिवद्भावत्वात् ।
यस्तसंस्कृतो नासौ भावस्तद्यथा खरविपाणवदिति व्यतिरेकमुपदर्शयन्नाह ।

6 नासंस्कृतो हि विद्यते भावः [क्व चन कश्चन] ।

क्व⁽²⁾ चनेत्याधिकरणे देशे काले सिद्धान्ते वा । कश्चनेत्याधेये आध्यात्मिको बाह्या-
त्मिको [166 b] वेत्त्यर्थः ॥

किं चान्यत् ।

भावश्च यदि निर्वाणामनुपादाय तत्कथं ।

10 निर्वाणं नानुपादाय कश्चिद्भावो हि विद्यते⁽⁴⁾ ॥ ६

यदि भवन्मतेन निर्वाणं भावः स्यात्तदुपादाय भवेत् । स्वकारणसामग्रीमाश्रित्य
भवेदित्यर्थः । न चैवमुपादाय निर्वाणामिष्यते । किं तर्ह्यनुपादाय । तद्यदि भावो निर्वा-
णामनुपादाय तत्कथं निर्वाणं स्यात् । नैवानुपादाय स्याद्भावत्वाद्विज्ञानादिवत् । व्यतिरे-
ककारणमाह । नानुपादाय [Tib. 199 b] कश्चिद्भावो हि विद्यते इति ॥

1) गण'ते' कु'दक'दक'स' र'द'स' क् । कु'दक'दक'स'स' रु'स' रु'सु' । र'द'स'स'
रु'स'सु'स' स' य'क'स' । रु'स'स' य'स' ग'द'क'द'स' य'स' स' य'क'स' ।

2) ग'द'क'द'स' दे'स' सु'स'स' स'दे'क'ते — Voir ci-dessus, 18. 1 — «en aucun
lieu, en aucun temps, dans aucun système».

3) रु'स'स' य'स' दे'स' सु'स'स' स'दे'क'ते' स' ।

4) गण'ते' कु'दक'दक'स' र'द'स'क' । ई'सु'स' कु'द'द'स' र'े' स'दे'क'स'क' । र'द'स'
स' स'दे'क'क'स' स'य'क'स' । रु'स'स' य'स' य'स'स' स' य'क'स' ।

यत्राह । यदि भावो हि [न] निर्वाणं यथोदितदोषप्रसङ्गात् । किं तर्ह्यभाव एव निर्वाणं क्षेशन्नन्मनिवृत्तिमात्रत्वादिति ॥ उच्यते । एतदप्युक्तं यस्मात् ।

यदि भावो न निर्वाणमभावः किं भविय्यति ।

निर्वाणं यत्र भावो न नाभावस्तत्र विद्यते¹⁾ ॥ ७

यदि भावो निर्वाणं नेष्यते । यदि निर्वाणं भाव इति नेष्यते । तदा किमभावो ३ भविय्यति निर्वाणं । यभावोऽपि न भविय्यतीत्यभिप्रायः । क्षेशन्नन्मनोभावो निर्वाणमिति चेद्वै तर्हि क्षेशन्नन्मनोरनित्यता निर्वाणमिति स्यात् । यनित्यतैव हि क्षेशन्नन्मनोभावो नान्यदित्यतोऽनित्यतैव निर्वाणं स्यात् । न चैतद्विष्टं । ययत्नेनेव गोक्षप्रसङ्गादित्युक्तमेवेतत् ॥

किं चान्यम् ।

10

यद्यभावश्च निर्वाणमनुदाय तत्कथं ।

निर्वाणं न दाभावोऽस्त [1ib. 200a] यो ऽनुदाय विद्यते²⁾ ॥ ८

तत्रभावोऽनित्यता वा भावगुणदायं प्रसज्यते । त्वरत्रि[167a]पाणादीनागनित्यतानुपलम्भात् । लक्षणगाश्रित्य लक्ष्यं प्रसज्यते लक्ष्यगाश्रित्य च लक्षणं । यतः परस्व-

1) གང་ཉེ་ ལྷ་མཉམ་ལྟེང་། རྟོག་མེད། རྟོག་མེད་ རི་ལྟེང་ ལུང་ཡར་ ལུང་། གང་ལ་ ལྷ་མཉམ་ལྟེང་། རྟོག་མེད། རི་ལ་ རྟོག་མེད་ ཡོད་ ལ་ ཡོད། — Mdo LVII གང་ལས་ རྟོག་མེད། — C'est à dire *mutāne yathā* .

2) གང་ཉེ་ ལྷ་མཉམ་ལྟེང་། རྟོག་མེད། རི་ལྟེང་ ལུང་ལྟེང་། རི་ བརྟེན་ མེད། གང་ཞིག་ བརྟེན་ནས་ ལ་ ཡོད་པའི། རྟོག་མེད་ ཡོད་ལ་ ལ་ ཡོད་ནོ།

3) *antyatā bhāvanā opādāya*. — Le tibétain donne un sens très net «*antyatā*, c'est-à-dire l'*abhāvatā*,...» རི་ལ་ མི་རྟག་པ་ཉིད་ རྟོག་མེད་ལ་ཉིད་ ཡོད་ཞེས་:

रपेक्षित्वां लक्ष्यलक्षणप्रवृत्तौ । कुतो लक्ष्यं भावमनपेक्ष्यानित्यता भविष्यति । तस्माद्-
भावोऽप्युपादाय प्रज्ञप्यते । ततो यद्यभावश्च निर्वाणं तत्कथमनुपादाय निर्वाणं भवेत् ।
उपादायैव तद्वेदभावत्वादिनाशवत् ॥ एतदेव स्पष्टयन्नाह । न ह्यभावोऽस्ति योऽनुपा-
दाय विद्यत इति ॥

- 5 यदि तर्ह्यभावोऽनुपादाय नास्ति किमिदानीमुपादाय वन्ध्यापुत्रादयोऽभावा भवि-
ष्यति ॥ केनैतदुक्तं वन्ध्यापुत्रादयोऽभावा इति । उक्तं हि पूर्व⁽¹⁾ ।

भावस्य चेदप्रसिद्धिर्भावो नैव सिध्यति ।

भावस्य ह्यन्यथाभावमभावं ब्रुवते जनाः ॥ इति ।

तस्मान्न वन्ध्यापुत्रादीनामभावत्वं । यत्राप्युच्यते ।

- 10 याकाशं शशशङ्कं च वन्ध्यायाः पुत्र एव च ।

असत्तथाभिलप्यन्ते तथा भावेषु कल्पना ॥ इति ।

तत्रापि भावकल्पनाप्रतिषेधमात्रं नाभावकल्पना भावत्वासिद्धेरेवेति विज्ञेयं ।
वन्ध्यापुत्र इति शब्दमात्रमेवैतत् । नास्यार्थ उपलभ्यते यस्यार्थस्य भावत्वम[¹ib. 200b]
भावत्वं वा स्यादिति कुतोऽनुपलभ्यमानस्वभावस्य भावाभावकल्पना योक्त्यते ॥ तस्मान्न
16 वन्ध्यापुत्रो ऽभाव इति विज्ञेयं ॥ ततश्च स्थितमेव न ह्यभावोऽस्ति योऽनुपादाय विद्यत
इति ॥

अत्राह । यदि भावो निर्वाणं न भवति । अभावो ऽपि । किं तर्हि निर्वाणमिति ॥
उच्यते । इह हि भगवद्विस्तवगतिः ।

1) XV. 5.

2) Peut-être dans le Catuḥçataka? — Voir ci-dessus p. 505. 7.

य घ्रातवंत्रवीभाव उपपादाय प्रतीत्य वा ।

सोऽप्र[167 b]तोत्यानुपादाय निर्वाणमुपदिश्यते⁽¹⁾ ॥ ९

तत्रात्रवंत्रवीभाव घ्रागमनगमनभावत्रन्मरणपरंपरेत्यर्थः । स चापमानत्रवंत्रवीभावः नदा चिद्वेनुप्रत्ययसागयोमाश्रित्यास्तीति प्रज्ञप्यते । दीर्घद्वस्त्रवत् । नदा चिदुत्पद्यते इति प्रज्ञप्यते । प्रदीपप्रभावद्वोदाङ्कुरवत् । सर्वयो⁽²⁾ कथयमुपादाय प्रज्ञप्यते । यदि व ६ प्रतीत्य ज्ञायत इति व्यवस्थाप्यते⁽³⁾ सर्ववाच्ये तन्मरणपरंपराप्रबन्धस्याप्रतीत्य वानुपादाय वा याऽप्रवृत्तिस्तन्निर्वाणमिति व्यवस्थाप्यते ॥ न चाप्रवृत्तिमात्रं भावो ञा[वो] वेति परिकल्पितुं पार्यत इति । एवं न भावो नभावो निर्वाणं ॥

यद्य वा येषा संस्काराः संमरुतीति यतस्तेषा प्रतीत्य⁽⁴⁾ प्रतीत्य य उत्पादश्च चि-
नाशश्च सोऽप्रतीत्य[1]प्रवर्तमानो निर्वाणमिति द्रष्टव्यं । येषा तु पुद्गलः संसरति । तेषां 10
तस्य नित्यानित्यत्वेना[Tib. 201 a]वाच्य[स्य] तत्तदुपादानमाश्रित्य य घ्रातवंत्रवीभावः

1) འོང་བ་ ནང་ རི་ འགྲོ་བའི་ ནོང་ས། བརྟེན་ནས་ ལྷུང་བྱས་ ཀང་ ཡིན་པ། རེ་
རི་བརྟེན་ རིན་ ལྷུང་བྱས་ རིན། རྩ་བའི་འདྲེ་པ་ ཡིན་པར་ བརྟེན། — Sur l'expression
ājatanāyatībhāva, voir ci dessus 218, n 2 — Le M V, ut. (édition rouge) a *āja-*
tanāyatanāpanna — འོང་བ་ ནང་ འགྲོ་བར་ འཇུང་བ — (Communiqué par M. le
Dr. Cordier) — M. J. S Speyer pense que la formation en རི, qui marque tran-
sition d'un état dans un autre (P' n. V. 4. 50), est ici anormale

2) རེས་ འགའ་ རི་ ལྷུང་བྱས་ནས་ འདོགས་ཏེ་ = *ladā cid upādāya prajñā-*
pyate. — La version tibétaine doit être fautive, voir ci dessous n. 5—5)

3) Ce second exemple manque dans le tibétain

4) *sarvathā* manque dans le tibétain

5—6) ཀཀ་ཏེ་ འདྲིར་ ལྷུང་བྱས་ནས་ འདོགས་སམ། བརྟེན་ནས་ ལྷུང་ལོ་ (ཉ) ལེས་
རྣམ་པར་ འདོག་ གུང་ ལུང་སྟེ།

6) རྟེན་ཅིང་ བརྟེན་ནས་.

स उपादाय प्रवर्तते । स एवोपादायोपादाय प्रवर्तयमानः सन्निराणीमनुपादाय[प्रवर्तय-
मानो निर्वाणमिति व्यपदिश्यते ॥ न च संस्काराणां पुद्गलस्य वाऽप्रवृत्तिमात्रकं भावो-
ऽभावो वेति शक्यं परिकल्पयितुमित्यतोऽपि न भावो नाभावो निर्वाणमिति युज्यते ॥

किं चान्यत् ।

6

प्रक्षाणां चात्रवोच्छ्वास्ता भवस्य विभवस्य च ।

तस्मान्न भावो नाभावो निर्वाणमिति युज्यते⁽⁸⁾ ॥ १०

तत्र⁽¹⁾ मूत्र उक्तं । ये के चिद्धिन्नवो भवेन भवस्य निःसरणं पर्येषते विभवेन वाऽपरि-
ज्ञानं तत्तेषामिति । उभयं ह्येतत्परित्याज्यं भवे तृष्णा विभवे तृष्णा [168a] च । न चैत-
न्निराणां प्रकृतव्यमुक्तं भगवता । किं तर्ह्यप्रकृतव्यं । तद्यदि निर्वाणं भावद्वयं स्याद्-
10 भावद्वयं वा । तदपि प्रकृतव्यं भवेत् । न च प्रकृतव्यं ।

तस्मान्न भावो नाभावो निर्वाणमिति युज्यते ॥

येषामपि ज्ञेशन्नमनोस्तत्राभावादभावद्वयं निर्वाणं स्वयं च भावद्वयत्वाद्भावद्वय-
मित्युभयद्वयं तेषामुभयद्वयमिति निर्वाणं नोपपद्यत इति प्रतिपाद्यन्नाह ।

1) क्लृप्-सुख'वस'.

2) क्लृप्-सुख'मै' क्लृप्-सुख'वस'.

3) अस्मिन्'म' द' वै अक्षिण'म'द'ग'। अस्म'म' अक्षिण'वस' म'ग'अ' अस्म'म'। वै
कुप्- कु'द'व'अ'द'व'म' वै। द'व'अ' अक्षिण' द'व'अ'अ'द' अक्षिण'म' र'ग'व'।

4) Le texte pali le plus voisin de ce sūtra est, à ma connaissance, Uḍāna p. 33 (iii. 10); sur la bhava° et vibhavaditīhi, Itivuttaka, § 49, Aṅg n. I. 83, Majjh. I. 65. — Lotus, VI. 29; et ci-dessus 272, n 5. Sur la bhava et vibhava-
tīṣṇā, on connaît le conflit des indianistes: Vergänglichkeitsdurst (Oldenberg),
Durst nach (ewigem) Tode (Pischel), Durst nach Mehrsein (E. Hardy), craving
for success (in this present life) (Rhys Davids qui cite Spence Hardy, très
ingénieux: a Vibhava-*Tāṭhā* is the love of the present life, under the notion that
existence will cease therewith).

भवेद्भावो भावश्च निर्वाणमुभयं यदि ।

भवेद्भावो भावश्च मोक्षस्तन्न न युष्यते⁽¹⁾ ॥ ११

यदि [Tib 201b] भावाभावोभयद्वयं निर्वाणं स्यात्तदा भावश्चाभावश्च मोक्ष इति स्यात् । तत्र च यः संस्काराणामात्मलाभस्तस्य च विगमः स एव मोक्षः स्यात् । न च संस्कारा एव मोक्ष इति युष्यते । यत एवाह । तच्च न युष्यत इति ॥

5

किं चान्यत् ।

भवेद्भावो भावश्च निर्वाणमुभयं यदि ।

नानुपादाय निर्वाणमुपादागोभयं हि तत्⁽²⁾ ॥ १२

यदि भावाभावद्वयं निर्वाणं स्यात्तदा हेतुप्रत्ययसागर्थागुपादायाश्चित्य भवेन्नानुपादाय । किं कारणां । यस्मादुपादायोग्यं हि तन् । भावमुपादावाभावोऽभावं चोपादाय भाव 10 इति कृत्वा उभयनेतद्भावं चाभावं चोपादयैव भवति नानुपादाय । एवं निर्वाणं भवेद्भावाभावद्वयं । न चेतदेवमिति न युक्तनेतत् ॥

किं चान्यत् ।

भवेद्भावो भावश्च निर्वाणमुभयं कथं ।

यसंस्कृतं च निर्वाणं भावाभावो च संस्कृती⁽³⁾ ॥ १३

15

1) गण'हे' छु'दण'दण'स'य' वै। दद'स' द'द' दद'स'अेद' ग'हे'स' यि'व' व।
दद'स' द'द' दद'स'अे'अेद'स'द'ग। स'स'स'स' अ'स'स'व' द'े' अ'ि' र'ि'ग'स।

2) गण'हे' छु'दण'दण'स'य' वै। दद'स' द'द' दद'स'अेद' ग'हे'स' यि'व'व'। छु'
दण'दण'स'य' स'स'हे'व' अे'व'। द'े' ग'हे'स' स'हे'व'व'स' यि'व' अु'र' र'।

3) हे'स'स' छु'दण'दण'स'य' वै। दद'स' द'द' दद'स'अेद' ग'हे'स' यि'व'हे'। छु'
दण'दण'स'य' अ'स'स'स'स'। दद'स' द'द' दद'स'अेद' अ'स'स'स'स' यि'व'। — Voir
ci-dessus p 176. 4.

भावो हि स्वहेतुप्रत्ययसाम्योर्भूतत्वात्संस्कृतः । अभावोऽपि [भावं] प्रतीत्य सं[168b]भूतत्वाज्जातिप्रत्ययत्रागरात्रचनाच्च⁽¹⁾ संस्कृतः । तद्यदि भावाभावस्वभावं निर्वाणं स्यात्तदा नासंस्कृतं संस्कृतमेव । यस्मान्न च संस्कृतमिष्यते तस्मान्न भावाभावस्वद्वयं निर्वाणं पुष्यते ॥

5 घ्रायपि स्यान्नैव [Tib. 202a] हि निर्वाणं भावाभावस्वद्वयं । किं तर्हि निर्वाणि भावाभावाविति । एवमपि न युक्तं । कुतो यस्मात्

भवेद्भावो भावश्च निर्वाण उभयं कथं ।

[न तयोरेकत्रास्तिवगालोकनमसोर्धवा⁽²⁾] ॥ १४

भावाभावयोर्पि परस्परत्रितृद्वयोरेकत्र निर्वाणे नास्ति संभव इति ॥ अतः ।

10 भवेद्भावो भावश्च निर्वाण उभयं कथं ।

नैव भवेदित्यभिप्रायः ॥

इदानीं यथा नैव भावो नैवाभावो निर्वाणं पुष्यते तथा प्रतिपादयन्नाह ।

नैवाभावो नैव भावो निर्वाणमिति या ऽज्जना ।

घ्रायवे चैव भावे च सा सिद्धे सति सिष्यति⁽³⁾ ॥ १५

1) छे'सदि' छेव'छेस' च'मि' वेस' असुन'सदि' छेन.

2) हे'दुन' छु'नव'नद'स'म'द' नरे'स' न' नरे'स'ने' न'छे'स' प'द'ने' हे' न'छे'स' न'छे'स'न' प'द'ने'ने' छु'न'स' न' वे' छु'न'स' स'द'ने' — La deuxième ligne manque dans nos manuscrits comme dans le xylographe, mais elle est donnée dans l'édition des kārikās (Mdo XVII) et dans une citation du Madhyama-kāvātāra, fol. 302a. — On est tenté de reconstituer: *parasparaviruddhāyorekatra nāsti saṃbhavaḥ* (ci-dessous l. 9); mais le tibétain ne donne pas à ce passage la forme métrique.

3) नरे'स' ने' नरे'स'ने'ने' ने'स' छु'न'नद'स'म'न' न' छु'न'स' नरे'स' न'ने' न' नरे'स'ने'ने'ने' सु'न'ने'ने'ने' असु'न'स'द' असु'न' ।

यदि हि भावो नाम कश्चित्प्राप्तदा तत्प्रतिषेधेन नैव भावो निर्वाणमित्येषा कल्पना । यदि कश्चिद्भावः स्यात्तदा तत्प्रतिषेधेन नैवभावो निर्वाणो स्यात् । यदा च भावाभावाच्चैव न स्वरतदा तत्प्रतिषेधोऽपि नास्तीति । तस्मान्नैव भावो नैवाभावो निर्वाणमिति वा कल्पना सापि नोपपद्यत एवेति न युक्तमेतत् ॥

किं चान्यन् ।

6

नैवभावो नैव भावो निर्वाणो यदि [Tib. 202b] चिद्यते ।

नैवाभावो नैव भाव इति केन तद्भवे ॥ १६

यद्येतन्निर्याणं नैवभावाच्च[द्वयं] नैव भावद्वयगन्तीति कल्प्यते । केन तदानो तदिदं त्रयं नोभयद्वयं निर्वाणगन्तीति यद्यते गृह्यते प्रकृत्यते वा । किं तत्र निर्वाणो कश्चिद्व्यवधिः प्रणिपतास्ति । यद्य नास्ति । यद्यस्ति । एवं सति निर्वाणोऽपि तत्रात्मा[10] न्यात् । न चेदं निरुपदानस्यात्गनो[169a]ऽस्तिताभावात् । यद्य नास्ति । केनैतद्व्यवधिं निर्वाणगन्तीति परिच्छिद्यते । संतारावस्थितः परिच्छिन्नतोति चेत् । यदि संतारावस्थितः परिच्छिन्नति । स किं विज्ञानेन परिच्छिन्नति उत ज्ञानेन⁽²⁾ । यदि विज्ञानेनेति परिचाल्यते तत्र युज्यते । किं कारणां । यस्मान्निमित्तालम्बनं विज्ञानं न च निर्वाणो किं चिन्निमित्तमस्ति । तस्मान्न तत्तावद्विज्ञानेनालम्ब्यते । ज्ञानेनापि न ज्ञायते । किं कारणां । 16 यस्मान्ज्ञानेन हि शून्यतालम्बनेन भवितव्य । तच्चानुत्पादद्वयमेवेति । कथं तेनाविद्यमानस्वद्वयेण नैवभावो नैव भावो निर्वाणमिति गृह्यते सर्वप्रयत्नातीतद्वयत्वाज्ञानस्येति ।

1) गण'ते' ह'दक'दस'स' वै । रद'स' शीक' रद'स'स'से' शीक'व । रद'स' शीक' रद'स'स'से' शीक' देस । गण'दे'ग'गी'स' वै ते' अदे'स'दे' ।

2) Sur l'opposition du *jñāna* et du *vijñāna*, voir la théorie des quatre *pratisarāgas* (ci-dessus 43, n 5 et Additions) — Elle correspond à la définition donnée par R Garbe, *Bhagavadgītā*, p 85, ad ni 41. «die Erkenntnis der philosophischen Wahrheit, das durch die eigene Einführung erworbene Wissen», avec cette nuance que le *vijñāna* est discursif, intellectuel, et que le *jñāna* est intuitif (Voir aussi ci-dessus 65, n 3, 74, n. 6).

तस्मान्न केन चिन्निर्वाणं [Tib. 203a] नैवाभावो नैव भाव इत्युच्यते । अन्वयमानमप्रका-
श्यमानमगृह्यमाणं तदेवमस्तीति न युज्यते ॥

सर्वथा यथा च निर्वाण एताश्चतस्रः कल्पना न संभवत्येवं निर्वाणाधिगतर्यपि
तथागत एताः कल्पना नैव संभवतीति प्रतिपादयन्नाह ।

- 5 परं निरोधाद्भवान् भवतीत्येव नोच्यते ।
न भवत्युभयं चेति नोभयं चेति नोच्यते ॥ १७

उक्तं हि पूर्वम् १)

घनधातुगृहीतस्तु येनास्तीति तथागतः ।

नास्तीति वा कल्पयन् स निर्वृतस्य विकल्पयेत् ॥ इति ।

- 10 एवं तावत्परं निरोधाद्भवति तथागतो न भवति चेति नोच्यते । एतद्भवस्याभा-
वादुभयमित्यापि नोच्यते । उभयस्याभावादेव नोभयमिति नोच्यते न गृह्यते ॥

न च केवलं परं निरोधाच्चतुर्भिः प्रकारैर्भगवानोच्यते । अपि च ।

तिष्ठमानोऽपि भगवान् भवतीत्येव नोच्यते ।

न भवत्युभयं चेति नोभयं चेति नोच्यते ॥ १८

1) यत्तेन'ल्ल' व' द'द'द'स' सु'द'द'स' । प'द'स' म' म'द'द' र'े'स'द'द' ।
म'द'द' र'े'द'द' ग'द'द' । म'द' । ग'द'स' म'द' d'द'स' । m' m'āhyate,
nājyate.

2) = XXII. 13 (p. 407). — Le texte, comme la version tibétaine, diverge.
Nous avons ici : ग'द'स' । म'द'द' सु'द' । म'द'द' । म' । र'े'द' । व' । द'द' । म' ।
र'े' । स' । ग' । म' । प' । म' । म' । म' । म' ।

3) व' द'द'स' । स' । = nircāṇāt param.

4) यत्तेन'ल्ल' व' द'द'स' । सु'द' । प' । प' । म' । म' । र'े' । स' ।

‘यथा च नाद्यं न चोक्तं’ तथा तत्रागतपरिज्ञाया प्रतिपादितं ॥ अत एव

न सं[169b]सारास्य निर्वाणान्तिकं चिद्स्ति विज्ञेयम् ।

न निर्वाणस्य संसारात्तिकं चिद्स्ति विज्ञेयम् ॥ २५

यस्मात्तिस्रमपि भगवान् भवतोत्थेवगादिना नोक्तते । परिनिरवृत्तोऽपि नोक्तते
भवतोत्थेवगादिना । अत एव संसारनिर्वाणयोः [Tab 203b] परस्परतो नास्ति कश्चि- 6
द्विज्ञेयो विचार्यमानगोस्तुल्यद्वयत्वात् ॥ यच्चापीदमुक्तं भगवता । घनवराघो हि भिन्नयो
ज्ञातिवरागरणसंसार उत । तदप्यत एवोपपन्नं संसारनिर्वाणयोर्विज्ञेयस्याभावात् ।
तथा हि

निर्वाणस्य च या कोटिः कोटिः संसारास्य च ।

न तयोस्तदं किं चित्सुमूलमपि विद्यते ॥ २०

10

न च केवलं संसारस्य निर्वाणोनाविशिष्टत्वात्पूर्वापरयोरेकत्वत्पत्त्या न संभवति ।
या अध्येताः ।

མེད་དོ་ཞེ་ངས་གཉི་ག་དང་། གཉིས་མེད་ཞེས་རྒྱང་མི་མངོན་ནོ། — Pour les
sources canoniques du dogme de la non-existence du Tathāgata même vivant, voir
Oldenberg, *Buddh.*, p. 330 et suiv.

1—1) Mes. *yathā ca nāṅyam na cāhyam (cāḥsyam)* — ཇི་ལྟར་མི་མངོན་
པ་དེ་ལྟར་

2) འཁོར་བ་ལྷ་དན་འདས་པ་ལས། ལྷ་པར་རྒྱང་ནད་ཡོད་མ་ཡིན། ལྷ་དང་
འདས་པ་འདྲ་འཁོར་བ་ལས། ལྷ་པར་རྒྱང་ནད་ཡོད་མ་ཡིན།

3) ལྷ་དན་འདས་མཐའ་གང་ཡིན་པ། དེ་ནི་འཁོར་བའི་མཐའ་ཡིན་ཏེ། དེ་
གཉིས་ལྷ་པར་རྒྱང་ནད་ནི། མེད་ཏུ་སྐྱབས་ཡོད་མ་ཡིན།

परं निरोधादत्ताद्याः शाश्वताद्याश्च दृष्टयः ।

निर्वाणमपरान्तं च पूर्वान्तं च समाश्रितः⁽¹⁾ ॥ २९

ता अप्यत एव नोपपद्यते संसारनिर्वाणयोस्तुभयोरपि प्रकृतिशास्त्रेनैकस्मत्त्वात् ॥
तत्र परं निरोधादित्यनेनोपलक्षण्येन चतस्रो दृष्टयः परिगृह्यन्ते । तद्यथा ' भवति तथागतः
६ परं मरणात् ' न भवति तथागतः परं मरणात् ' भवति च न भवति च तथागतः परं मर-
णात् ' नैव भवति न न भवति तथागतः परं मरणादिति ' एताश्चतस्रो दृष्टयो निर्वाणप-
रामर्शेन प्रवृत्ताः ॥

अत्ताद्या अपि च दृष्टयः । तद्यथा ' अस्तवान् लोकोग्नस्तवांश्चात्तवांश्चानत्तवांश्च
नैवात्तवानानत्तवान् लोक इति ' एताश्चतस्रो दृष्टयोऽपरान्तं समाश्रित्य [Tib. 204a] प्रवृ-
10 [170a]त्ताः ॥ तत्रात्मनो लोकस्थं⁽²⁾ वानागतमुत्पादमपश्यन्नत्तवान् लोक इत्येवं कल्पपन्न-
परान्तमालम्ब्य प्रवर्तते । एवमनागतमुत्पादं पश्यन्नत्तवान् लोक इति प्रवर्तते । पश्यं-
श्चापश्यंश्चोभयथा प्रतिपद्यते । द्वयप्रतिषेधेन नैवात्तवानानत्तवानिति प्रतिपद्यते ॥ शा-
श्वतो लोकोग्शाश्वतो लोकः शाश्वतश्चाश्वतश्च नैव शाश्वतो नैवाशाश्वतो लोक इत्येताश्च-
तस्रो दृष्टयः पूर्वान्तं समाश्रित्य प्रवर्तते । तत्रात्मनो लोकस्थं⁽²⁾ वातीतमुत्पादं पश्यन् शा-
15 श्वतो लोक इति प्रतिपद्यते । अपश्यन्नशाश्वत इति प्रतिपद्यते । पश्यंश्चापश्यंश्च शाश्वतश्चा-
शाश्वतश्चेति प्रतिपद्यते । नैव पश्यन्निवापश्यन् नैव शाश्वतो नाशाश्वतश्चेति प्रतिपद्यते
पूर्वान्तमाश्रित्य ।

1) गङ् 'लङ्' सक्' ङङ्' मक्ष' ङङ्' ङङ्' । ङङ् 'ल' ङङ् 'स' ङङ् 'स' ङङ् 'स' ।
छु 'लङ्' लङ्' ङङ्' छु 'ल' लङ्' ङङ्' । छु 'ल' लङ् 'स' सङ् 'स' ङङ्' ।

२) सङ् 'ल' लङ्' ङङ्' = ... lokasya ca.

३) लङ् 'स' लङ्' Fautif pour म' लङ् 'स' लङ्' ।

ताद्येता दृष्टयः कथं युज्यन्ते । यदि कस्य चित्पदार्थस्य कश्चित्स्वभावो भवेत्तस्य भावभावकल्पनात्स्युरेता दृष्टयः । यदा तु संमार्निर्वाणायोरविशेषः प्रतिपादितस्तदा

शून्येषु सर्वधर्मेषु किमनन्तं किमन्तवत् ।

किमनन्तगतवच्च नानन्तं नात्तवच्च किं ॥ २२

किं तदेव किमन्यत्किं शाश्वतं किमशाश्वतं ।

प्रशाश्वतं शाश्वतं च किं वा नोभयमप्यतः ॥ २३

5

चतुर्दशा[1]h. 201b]व्येतान्मव्याकृतवस्तून्मसति भावस्वरूपे नैव युज्यन्ते । यस्तु भावस्वरूपमध्यारोप्य तद्विगमाविगमता एता दृष्टीरूपाभिमिनियन्ति तस्यायमभिमिन्येति निर्वाणायुर्गामिनं पन्थानं विरूपादि सांसारिकेषु च दुःखेषु नियोजयतीति विज्ञेयं ॥ [170b]

10

अत्राह । यद्येवं भवता निर्वाणमपि प्रतिपादितं । ननु च य एव भगवता जनत्तव-
रितसद्यराश्यनुवर्तव्येन विदिताविपरितसवल्लगदाणीयस्वभावेन मद्वाकरूणापरतल्लेण
प्रियैकपुत्रकप्रमानुगतजोपत्रिभुवनत्रनेन¹⁶ चरितप्रतिपत्तानुद्धपो धर्मो देगितो लोकस्य
निर्वाणाधिगमार्थं स एवं सति व्यर्थ एव ज्ञापते ॥ उच्यते । यदि कश्चिद्धर्मो नाम स्वभा-

1) དངོས་པོ་ བླ་མ་ཅན་ ལྷོང་བ་ལ། མཐའ་ཡོད་ ཅི་ ཞིག་ མཐའ་མེད་ ཅི།
མཐའ་ དང་ མཐའ་མེད་ ཅི་ཞིག་ ཡིན། མཐའ་དང་ མཐའ་མེད་ མེད་བ་ ཅི།

2) དེ་ཉིད་ ཅི་ཞིག་ གནས་ ཅི་ ཡིན། ཉུག་བ་ཅི་ཞིག་ མི་ཉུག་ ཅི། ཉུག་ དང་
མི་ཉུག་གཉི་ག་ཅི། གཉི་ག་ མེད་བའང་ ཅི་ཞིག་ ཡིན།

3) Les deux derniers *avyākṛtas* (*kim tad eva kim anyat*) ne sont pas expliqués par Candrakīrti. — Sur les diverses *dr̥ṣṭas*, voir Chapitre XXVII.

4) *Ms tadvīgamādhigata*. དེ་ དང་ བླ་མ་ དང་ མ་ བླ་མ་ བ་ལམ་.

5) *āçaya* manque dans le tibétain.

6—6) Manque dans le tibétain.

वक्ष्यतः स्यात् 'के चिच्च सद्भास्तस्य धर्मस्य श्रोतारः स्युः' कश्चिद्वा देशिता बुद्धो भग-
वान्नाम गावस्वभावः [स्यात्] स्यादेतदेवं । यदा तु

सर्वोपलम्भोपशमः प्रपञ्चोपशमः शिवः ।

न वा चित्तकस्य चित्तकश्चिद्धर्मो बुद्धेन देशितः ॥ २४

- 6 तदा कुतोऽस्माकं यद्योक्तदोषप्रसङ्गः । इह हि सर्वेषां प्रपञ्चानां निमित्तानां य
उपशमो ऽप्रवृत्तिस्तन्निर्वाणं । स एव चोपशमः प्रकृत्यैवोपशान्तत्वाच्छिवः । वाचामप्रवृ-
त्तेर्वा प्रपञ्चोपशमश्चित्तस्याप्रवृत्तेः शिवः । ज्ञेयानामप्रवृत्त्या वा प्रपञ्चोपशमो जन्मानो-
ऽप्रवृत्त्या⁽¹⁾ शिवः । ज्ञेयप्रकृत्येण वा [Tib. 205a] प्रपञ्चोपशमो निर्विशेषवासनाप्रकृत्येण⁽²⁾
शिवः । ज्ञेयानुपलब्ध्या वा प्रपञ्चोपशमो ज्ञानानुपलब्ध्या शिवः ॥ यदा चैवं बुद्धा भगवतः
10 सर्वप्रपञ्चोपशान्तद्वये निर्वाणो शिवेऽस्थानयोगेन नभसीव हंसराज्ञाः⁽³⁾ स्थिताः स्वपुण्यज्ञा-
नसंगार्षपक्षपातवाते वातगग्ने⁽⁴⁾ [वा] गगनस्याकिञ्चनत्वात् । तदा सर्वनिमित्तानुपलम्भात्

1) D'après le tibétain *ke cid vā*.

2) Mss *deyitā* — རྫོག་པ་ལོ།

3) དམེགས་པ་ བམས་ཅན་ ཏེང་ལྗོ་ ལེང་། སྣོན་པ་ ཏེང་ལྗོ་ ལེ་པ་སྟེ། མངས་
རྒྱས་ལྱིས་ ལེ་ གང་རྩ་ ཡང་། སྣ་ལའང་ རོས་ འགའ་ མ་ བསྟན་ཏོ། — Cité ad
XVIII. 7.

4) Mss. *°pravṛtityā vā śivah*.

5) Mss. *°prahāṅena vā śivah*.

6) Mss. *hamsarājñāh*.

7) *puṇyajñānasambhāra* manque dans le tibétain. — Les deux *sambhāras* de mérite et de savoir du Bodhisattva sont fréquemment comparés aux deux ailes de l'oiseau.

8) Mss. *paṅsayotavāte vā toṣ ca gaganē* ངང་གི་ གཤོག་པ་ བརྟམས་པའི་
རྒྱུང་ལ་ གནས་པའམ། བས་མཁའ་ ཅི་ ཡང་ མ་ ཡིན་པ་ཏེང་གི་ ལྷུང་ རྒྱུང་ བས་
མཁའ་ལ་ གནས་པ་ ལྟེང་། — «Placé sur le vent de son vol (*paṅsayūtā*) ou, en
raison du néant de l'espace, sur [cet] espace (c'est-à-dire sur ce néant) qu'est le
vent». L'oiseau n'a pas de *stihāna*.

द्या चिदेवेषु वा मनुष्येषु वा न कस्य चिदेवस्य वा मनुष्यस्य वा न कश्चिद्धर्मः सन्ति-
जिनो वा [171a] वैषवदानिको वा देशित इति विज्ञेयम् ॥

यथोक्तमार्गतथागतगुरुमुत्तरे । यां च रात्रिं शास्यते तथागतोऽनुत्तरां सम्यक्संबो-
धिमभिसंबुद्धो यां च रात्रिगनुपादाय परिनिर्वास्यति । अत्रात्तरे तथागतेनैकमप्युत्तरं नो-
दाहृतं न व्याहृतं नापि प्रव्याहुरति नापि प्रव्याहुरिष्यति⁽²⁾ । अथ च यथाधिमुक्ताः 5
सर्वमन्ना नानाधावाशपास्तां तां विविधां तथागतवाचं निश्चरतो संजानन्ति । तेषामेवं
पृथक् पृथग्भवति । अयं भगवानस्मान्प्रमिगं धर्मं देशयति । अयं च तथागतस्य धर्मदेशनां
शृणुगः । तत्र तथागतो न गल्पयति न विगल्पयति । सर्वगल्पविकल्पत्रालवासनाप्र-
पञ्चविगतो हि शास्यते तथागत इति विस्तरः ॥

तथा ।

10

अत्राच ऽनुत्तराः सर्वं शून्याः प्राज्ञादिनिर्मलाः ।

य एवं ज्ञानति धर्मान् बुगारो बुद्ध सोच्यते ॥ इति ॥

यदि तर्हि⁽¹⁾ [न] द्या चित्काम्य चित्कात्रिद्धर्मा बुद्धेन देशितस्तत्कथमिम एते
विचित्राः प्रवचनव्यवहाराः प्रज्ञायन्ते ॥ उच्यते । अविद्यानिद्रानुमत्तानां देहिना स्वप्ना-
यमानानामिव स्वविश्रुत्याभ्युदय एषः । अयं भगवान् संकलात्रिभुवनमुरामुरनरनाथ⁽⁵⁾ इमं 15
धर्मस्मभ्यं देशयतीति [Tib 205b] ॥ यथोक्तं भगवता

1) Voir ci-dessus 366. 1.

2) La citation s'arrête ici dans le tibétain qui passe à la l 10

3) *Miss. aloca* — རྩོམ་མེད་, sans voix, ineffables. — རྩོམ་རྣམས་ དེ་ལྟར་
སྐུས་ མེས་པ། དེ་ལྟོ་ གཤེན་ཏུ་ སངས་རྒྱལ་ པོད་དོ། «On l'appelle un Bouddha-
Prince, un Bodhisattva de la terre des *lumāras* » (?)

4) རྩོམ་མེད་པའི་རྣམས་.

5—6) Manque dans le tibétain.

तथागतो हि प्रतिबिम्बभूतः

कुशलस्य धर्मस्य अनाल्लवस्य ।

नेवात्र तथर्ता न तथागतोऽस्ति

बिम्बं च संदृश्यति सर्वलोके ॥ इति ॥

- 8 एतच्च तथागतवाग्गुह्यपरिवर्ते विस्तरेण व्याख्यातं ॥ ततश्च निर्वाण[171b]पार्श्वे धर्मदेशनाया अभावात्कुतो धर्मदेशनायाः सद्भावेन निर्वाणस्यास्तित्वं भविष्यति । तस्माच्च निर्वाणमपि नास्तीति सिद्धं ॥ उक्तं च भगवता
अनिर्वाणं हि निर्वाणं लोकनाशेन देजितं ।
आकाशेन कृतो ग्रन्थिराकाशेनैव मोचितः ॥ इति ।

- 10 तथा । न तेषां भगवन् बुद्धोत्पादो ये कस्य चिद्धर्मस्योत्पादं वा निरोधं वेच्छन्ति । न तेषां भगवन् संसारसमतिक्रमो ये निर्वाणं भावतः पर्येषते । तत्कस्य हेतोः । निर्वाणमिति भगवन् यः प्रथमः सर्वनिमित्तानामुपरतिः सर्वैज्जितसंमिञ्जितानां । तदिमे भगवन्मो-

1) On peut corriger *naivātra tattvam*; mais le tibétain porte དེ་སེམས་ཉིད་.

2) གཟུགས་སྐྱུན་ aussi équivalent de *pratibimba*. — C'est la théorie du *nirmāṇakāya*, à laquelle se soude celle du *sambhogakāya*, voir JRAS. 1906, 942.

3) དེ་སེམས་གསེགས་སའི་གསང་བ་སྐྱུན་སའི་ལེན་པུ། On a ci-dessus p. 539

1. 8. དེ་སེམས་གསེགས་སའི་གསང་སའི་མདོ་.

4) Mss. *°decanānām*.

5) ལས་མཁའ་ཉིད་ཀྱིས་.

6) Restitution très douteuse. Mss. *sarvejita aninjitānām*. ལྷམ་པར་རྟོག་པ་
ལྷམས་ཅན་ འགགས་པ་ = *uparatiḥ sarvavikalpānām*. — Sur *inḡ*, *sammīñj* voir
Leumann, Album Kern, 393. — Les formes en *inḡ*, M. Vyut. § 126. 22,
§ 248. 22. — Ci-dessus 384, n. 8. — *inḡita*, Suttanipāta iii. 12 — *aninḡana*
(གཞོལ་པ་མེད་) Lalita 314. 14 — *unmiñjita*, M. Vyut. 133. 24, Daṣabḥmaka

रूपरूपा ये) स्वाध्याये धर्मविनये प्रब्रज्य तीर्थिकदृष्टौ निपतिता निर्वाणं भावतः पर्येषते । तद्यथा तिलेभ्यस्तेलं क्षीरात्सर्पिः । अत्यत्तपरिनिर्वृतेषु भगवन् सर्वधर्मेषु ये निर्वाणं मार्गं तान्दमाभिमानिकान् तीर्थिकानिति वदामि । न भगवन् योगाचारः⁽²⁾ [Tib. 206a] सम्यक् प्रतिपन्नः कस्य चिद्धर्मस्योत्पादं वा निरोधं वा करोति । नापि कस्य चिद्धर्मस्य प्राप्तिसिद्धिर्नागिसमयमिति विस्तरः ॥

6

॥ इत्याचार्यचन्द्रकीर्तिपादोपरिचिनायां गध्यमकवृत्तौ निर्वाणपरीक्षा नाम पञ्चविंशतितमं प्रकरणं ॥

(c) Madh avat. 68 14 (traduction, Muséon, 1907, 211), Çikṣūs 215. 16, *unmūya* (?), *Sukhāvātī* § 11 — *unmūya*, M Vjñt 133. 22 — *saṃmūya*, Lalita 297 7 (210 3), Çikṣūs 215 9 et sources citées Majjh. I 533, Div. 473 6

1) Manque dans le tibétain Voir ci-dessus 337. n 1. — Çikṣūs 148 10

2) རྟོག་པའི་ལོ་རྒྱུས་ལྟར་ = *yogin* = *yogācāra*, «one practising yoga» (Childers) — Comparer Çikṣūs 138 2, le conflit du *dhammayoga* et du *jhāna-yoga*, sur III 365, je ne suis pas sûr que Mhv. I. 120 vise l'école Vijñāna-vādin.

XXVI.

द्वादशाङ्गपरिज्ञाना नाम षड्विंशतितमं प्रकरणं

अत्राह । षडुक्तं¹⁾

यः प्रतीत्यसमुत्पादः शून्यतां तां प्रचक्षते ।

5 सा प्रज्ञप्तिरुत्पादाः[172a]य प्रतिपत्सैव मध्यमा ॥ इति ।

कः पुनरसौ प्रतीत्यसमुत्पादो यः शून्यतेत्युच्यते ॥ अथवा यदेतदुक्तं ।

यः प्रतीत्यसमुत्पादं पश्यतीदं स पश्यति ।

दुःखं समुद्रयं चैव निरोधं मार्गमेव च ॥ इति ।

तत्कतमोऽसौ प्रतीत्यसमुत्पाद इति ॥ अतस्तदङ्गप्रभेदविवक्षयेदमुच्यते ।

10 पुनर्भवाय संस्कारानविद्यानिवृत्तस्त्रिधा ।

अभिसंस्क्रुते यांस्तेर्गतिं गच्छति [कर्मभिः]⁴⁾ ॥ १

तत्राविद्या ऽज्ञानं तमो यथाभूतार्थप्रच्छादकं स्तिमितता । अविद्यया निवृत्तः⁶⁾ क्वा-
दितः पुद्गलः पुनर्भवाय पुनर्भवार्थं पुनर्भवोत्पत्त्यर्थमभिसंस्करोति । उत्पादयति [यान्]

1) XXIV. 18.

2) XXIV. 40.

3) देदि' ऽण' ऽण' — *Ms. tadasaṅga*

4) अ'रेण' सञ्ज्ञेयस' सस' ऽण' सैद' छैर । अ'दु' छेद' इम' स' ग' सुम' सौ' द' य ।
नैव' स' अ'दु' छेद' ग' द' ऽण' स' दे' द' य' सै' अ'दु' स' अ'दु' — *Ms.*
nirvṛta.

5) Manque dans le tibétain, qui a: *tayā avidyayā nirvṛtāḥ...*

6) *Ms. nirvṛtāḥ.*

कुशलादिचेतनाविशेषास्ते⁽¹⁾ पुनर्भवामिसंस्कारात् संस्काराः । ते च त्रिविधाः कुशला
 घृकुशला आनेद्याश्च । यदि वा कापिना वाचिका मानसाश्चेति । तांस्त्रिविधान् कर्मलक्ष-
 णान् संस्कारानविद्यानिवृतः पुद्गलः करोति । तैश्च संस्कारैरभिसेष्कृतेः कर्मभिः⁽²⁾ कर्मसं-
 क्षितेस्तद्धेतुका [Tib. 206b] गतिं गच्छति ॥ ततोऽस्य ।

विज्ञानं संनिविशते संस्कारप्रत्ययं गती⁽¹⁾

5

कृतोपाचितसंस्कारस्यास्य पुद्गलस्य संस्कारानुवृत्ताया गती देवादिपापां संस्का-
 ररुतुकं विज्ञानं संनिविशते प्रविशत्युपपद्यते संसारानर्थावधिभूत ॥ तत उत्तरवालां ।

संनिविष्टेऽथ विज्ञाने नामद्वयं निपिच्यते⁽⁷⁾ ॥ २

1) Ms. *kuṣalākūṣalānēnyāścetanāṅgeśū te saṁskārāḥ* — '...གང་དགོ་
 བ་ལ་' རོགས་པའི་ རོམས་པ་དག་ མངོན་པར་ འདུ་བྱེད་ཅིང་ རྗེད་པར་ བྱེད་དོ། འདུ་
 བྱེད་ དེ་དག་ རི་ ཡང་སྤོང་བ་ མངོན་པར་ འདུ་བྱེད་པས་ འདུ་བྱེད་དོ། La mention
 de *kuṣala, akuṣala, ānēnyā* épuise la variété des *cetanāṅgeśa*, et *tēti* n'est plus
 justifié. je corrige donc d'après le tibétain — Peut-être, au lieu de *punarbhāvā-
 bhīsaṁskārāt*, faut-il *°abhisamskaranāt* — *ānyā*, voir ci-dessus p 334, n. 8.

2) Voir ci-dessus 137, n. 4.

3) མངོན་པར་ འདུ་བྱས་པ་ འདུ་བྱེད་ལས་ ཏེ་ ལས་ཀྱི་ མིང་དག་གིས་ . . .

4) འདུ་བྱེད་ རྗེད་ཅན་ རྣམ་པར་ཤེས། འགྲོ་བ་རྣམས་ལྷུ་ འཇུག་པར་ འཇུར།
 = *gatīsu samnvigāte*

5) འདུ་བྱེད་ བྱས་ཅིང་ བསགས་པ་ དེའི་ . . . | Sur *upacita*, voir ci-dessus
 p 303, n 4.

6) Ms *samskāra* — «Semence de l'infortune du *samsāra*».

7) རྣམ་པར་ཤེས་པ་ ཇུགས་ལྷུར་ ཅ། མིང་ དང་ གཟུགས་ རི་ ཅགས་པར་
 འཇུར།

तत्र कर्मक्षेत्राविद्धं⁽¹⁾ तस्मिन् तस्मिन्नुपपत्त्यायतने नामयतीति नाम संज्ञावशेन
वार्धेयु नामयतीति नाम ॥ चत्वारो ऽद्वयिणः स्कन्धा नामेति व्यपदिश्यते⁽²⁾ ।

द्वय्यत इति द्वयं वाध्यत इत्यर्थः । इदं च द्वयं पूर्वकं च नाम उभयमेतदभिसंज्ञित्य
नामद्वयमिति व्यवस्थाप्यते ॥

5 तत्र विम्बप्रतिबिम्बन्याये⁽⁶⁾[172b]न⁽⁵⁾ स्वाध्यायद्रीपमुद्राप्रतिमुद्रादिन्यायेन वा⁽⁹⁾ म-
रुणात्तिकेषु स्कन्धेषु निरुच्यमानेष्वेकस्मिन्नेव तपो तुलादापडनामोन्नामन्यायेनैव [श्रीप]-
पत्यांगिकाः स्कन्धा यथाकर्मक्षेत्रे उपजायन्ते ॥ एवं च विम्बप्रतिबिम्बमुद्राप्रतिमुद्रा-
न्यायेन प्रतीत्यसमुत्पादः सिध्यति ।

1) ལྷོས་པ་. — Voir Çarad Candra sub voc. ལྷོས་, to direct, to defile.

2) སྐྱེ་པ་ de འཛིན་ «conduire». = *nyati*.

3) མེད་གི་ རྟམ་གིས་.

4) རླུང་པ་. oublié par Çarad Candra, «to run, to start, to go».

5—5) En prose dans le tibétain.

6) ལྷོས་པུ་ རླུང་བས་ = «parce qu'il est susceptible d'être examiné».

7) ལྷོས་པར་ རླུང་བར་ རླུང་ = «il est susceptible d'être frappé».

8) ལྷོས་པ་ རྟམ་ ལྷོས་པ་ ལྷོས་.

9—9) Manque dans le tibétain. — Voir ci-dessus 428, n. 3 et ci-dessous

551. 14.

10) བ་མ་ འཛི་པའི་ རླུང་པོ་.

11) ལྷོ་ལྷོ་ མེད་ རླུང་པོ་. — On peut lire *nyāyanaupap*^o. — Voir ci-dessus

p. 228, n. 5. — Comparer l'expression *aupapattibhacāla cipāka* (Abhidh. k. v. 307 b 7).

12) ལས་ ལྷོས་ རྟམ་ ལྷོས་ ལྷོས་ ལྷོས་ ལྷོས་.

13) Le traducteur tibétain supprime ce qui suit jusque p. 552. 4.

14) Voir *Visuddhimagga*, apud Warren, *Buddhism in translations*, p. 289.

तुलादपडनामोन्नामन्यायेन तु यद्विज्ञानं संनिविगत इत्युक्तं । तद्वाजलोकबोधानु-
रिधेन समानकाल एव भवप्रतिषेधिरिति ।

तथा समानेन समानकालं

लोकस्य दुःखं च सुखोदयं च ।

कर्तुं च कर्तुं च सदास्तु शक्ति-

6

स्तमः प्रकाशं च यथैव भानोः ॥ इति⁽²⁾ ।

न तु पुनः प्रतीत्यसमुत्पादस्वल्पविचक्षणानामेवं वक्तुं पुष्यते साकृचर्यादिवमेक-
लपो तुलादपडनामोन्नामदृष्टान्तेनेति ।

ब्रह्मोन्मुखं न सदिदं यदि ज्ञायमानं

नाशोन्मुखं सद्यपि नाम नितृध्यमानं ।

10

इष्टं तदा कथमिदं तुलया समानं

कार्त्रा विना जनिरिषं न च युक्तद्वया⁽³⁾ ॥

इत्यादिवचनात् । यथा विम्बप्रतिविम्बमुद्गाप्रतिमुद्गादिन्यायेन क्षणिकत्वं नेष्यते
भेदो⁽⁴⁾स्तथा⁽⁵⁾न्यायापि भावस्योत्पादसम[न]त्तरध्वंसिनः क्षणिकत्वं न युक्तं । यतो ज्ञातिज्ञ-
रास्यित्यनित्यताष्यानि चत्वारि संस्कृतलक्षणान्युत्पद्यमानस्य भावस्य वाक्यस्याध्या- 15

1) Sur cette comparaison du Çālistamba et sa portée, voir Madhyama-
kāvātāra. vi. 18

2) Madhyamakāvātāra, vi.

3) Madhyamakāvātāra, vi 19 (p 95 de l'édition Bibl. Buddhica); le
dernier pāda est cité ci-dessus 79. 12.

4) Sic Mss.

5) Mss °thāpi, °syāpi.

6) Les textes canoniques s'accordent sur ce point qu'il y a trois *samskṛta-*
lakṣaṇas (*utpāda*, *vyaya*, *sthityanyathātva* (= *jarā*), voir ci-dessus 145, n 1. —
[Ici on a *anityatā* = *vyaya* = *bhanga*] — Les Vaibhūṣikas affirment qu'il y en
a quatre: *utpāda*, *vyaya*, *sthit*, *sthityanyathātva*, le troisième étant implicitement
indiqué dans le quatrième. Bhagavat, dissimulant la *sthit* pour effrayer les dis-
ciples, a, dans les Sūtras, réduit les *lakṣaṇas* à trois: *jātyarānityatā*. Mais l'en-
seignement de l'Abhidharma est *lakṣanika*, non plus *ābhīpṛāyika*. — Dans

त्मिकस्य वा एकस्मिन्नेव क्षणे भवन्तीत्यभिधर्मपाठः । तत्र ज्ञातिज्ञरयोः परस्परविरोधा-
त्स्थित्यन्तित्यतयोश्चैकस्मिन्नेव भावे न युगपत्संभव इष्यते सद्धिः ।

(2) क्षणिके सर्वथाऽभावात्कुतः का चित्पुराणता ।

स्थैर्यादक्षणिके चापि कुतः का चित्पु[173a]राणता ॥

6

यथात्तोऽस्ति क्षणस्यैवमादिमध्यं च कल्प्यतां ।

(4) अक्षकत्वात्क्षणास्यैवं न लोकस्य (5) क्षणस्थितिः ॥

आदिमध्यावसानानि चित्त्यानि क्षणवत्पुनः ।

आदिमध्यावसानत्वं न स्वतः परतोऽपि वा ॥

Bodhisattvabhūmi, I. xvii, § 15, le quatrième *lakṣaṇa*, qui est la *jarā* (*anya-
tvaṃ vā anyathāṭītam vā*), résulte de l'analyse du texte *sthityanyathāṭītvam* (*ṭhi-
tassa aññathattam*), «modification de ce qui dure».

D'après ce même traité, les *lakṣaṇas* existent dans et pour chaque moment, Voici la définition de la durée: *utpannasya yas tathāṭītvapraṇāḥḥ sā sthītir iti* (comparer 281, n. 1).

L'Ābhīdh. k. v. (Burn. 124) expose le système (peut-être celui de l'au-
teur?) d'après lequel les trois (ou quatre *lakṣaṇas*) caractérisent la série, le *samēkārāprabandha* qui est *samskṛta*, et non pas le *ksaṇa*; *na tu kṣaṇasyot-
pādēdaya utpādavyayasthityanyathāṭīvalakṣaṇā dharmāḥ prajñāyante . kṣaṇasya
duravadhāratvā*. Ne dites-pas qu'ils existent bien que non perçus (*aprajñāya-
mānāḥ*), car c'est précisément pour écarter cette opinion que Bhagavat a dit:
utpādo 'pi . . . prajñāyante . . . Par *utpāda* il faut entendre le commencement
de la série (*pravāhasyādīr utpāda iti*); par *sthiti* la série même (*sa eva pra-
vāhaḥ sthitiḥ*), la série évoluant (*anuvart*) par l'évolution de moments semblables
(*sadṛṣakṣaṇānūvṛtti*).

1) Mss. °*ity evavad abhī°*, *etadaḥ abhī°*. — Il est difficile, sans le secours
de la version tibétaine, de s'assurer de la correction du texte.

2) L'auteur combat cette thèse des Ābhīdhūrmikas que le *ksaṇa* a fin,
milieu, commencement, et il aboutit à la négation du concept *ksaṇika*. Ce concept
est absurde. On ne peut pas dire que le *ksaṇika* ou l'*akṣaṇika* vieillisse (*jarā*,
purāṇatā). Si on admet que le *ksaṇa* prend fin (ce qui est de sa définition,
vināṣa = anityatā), on doit admettre qu'il commence et qu'il dure, puisqu'il
prend fin; et il faut appliquer au commencement, au milieu et à la fin, le même
raisonnement: le commencement commence, dure, finit.

3) Mss. *ajanika*.

4) Mss. *ātmatvāt*.

5) Or tel n'est pas l'avis du monde que le *ksaṇa* ait une durée (?).

इति मध्यमकसिद्धान्तपाठात् क्षणिकपदार्थासिद्धेरसिद्धिर्वसेया । न च ज्ञातिमरणा-
योः परस्परभिन्नलक्षणयोरैकस्मिन् क्षणे संभवो भवेत् । संशयनिश्चयज्ञानयोरालोकान्धकार-
योर्ज्ञानज्ञानयोर्धीर्नाङ्कुरयोर्मरणाभवोपपत्तिभवयोर्भिन्नलक्षणयोरित्यादिवत् ॥ परस्पर-
निर्पेक्षयोरैव स्वहेतुप्रत्ययसिद्धयोः सक्तभावो युज्यते सव्येतरगोविषयाणामोर्ध्वतिस्तनयो-
र्नरकार्णयोरित्यादिवत् । न तु पुनः कदा चिदपि परस्परविरुद्धयोर्विनाशोत्पादयोः ॥ ८
यद्योक्तं रागरक्तपरीक्षायां⁽¹⁾

सकैश्च पुनरुद्धतिर्न युक्ता रागरक्तयोः ।

भवता रागरक्तौ हि निर्पेक्षौ परस्परं ॥

नैकत्वे सक्तभावोऽस्ति न तेनैव हि तत्सक्त ।

पृथक्ते सक्तभावोऽपि कुत एव भविष्यति ॥

10

एवं रक्तेन रागस्य सिद्धिर्न सक्त नासक्त ।

रागवत्सर्वधर्माणां सिद्धिर्न सक्त नासक्त ॥

इति प्रतिषेधात्कुतः समानकालता भावानां मरणाभवोपपत्तिभवयोरिति । अतः सक्तभावो
चिन्नेपन्ननवोधानुरोधपवृत्त एवेति लक्ष्यते । तेन नैकास्मिन्नेव क्षणे नामोन्नामौ तुलायाः
संभवतः । नामोन्नामयोः कालभेदात् । अलक्ष्यत्पुरुषाच्छक्त्यामात्रेण पक्षपट्टिः क्षणा अ[173 b] 15
तिक्रामतीति पाठात् । उत्पलपक्षशतसक्तस्रवेधवत्सूच्यमेवेति । अथोप्यत्र उत्पलपक्ष-
शतसक्तस्रवेधः सूच्येण क्रमशो वेधोऽभ्यसेयः क्षणानामतिसूक्ष्मत्वात् । एकक्षणेन श्लोकात्-
रपदोद्देशात्क्षरणवत् ॥

1) J'ignore de quel traité il est question.

2) Nous savons que l'Abhidharma admet, contre les Sūtras, le sahotpan-
nayanor janyajana-kabhāva (Abhidh. k v. 242a)

3) VI. 3, 4, 10 (pages 139 et suiv.).

4) Mss. *atrāpy*.

5) Mss. *araṣaḥ*.

किं च ।

अनिरोधमनुत्पादमनुद्धेरमशाश्वतं ।

अनेकार्थमनार्थमनागममनिर्गमं ॥

यः प्रतीत्यसमुत्पादं प्रपञ्चोपशमं शिवं ⁽¹⁾

5 इतिपाठाड्डत्पादनिरोधयोरसंभव एव प्रतिपादितः शास्त्रे मध्यमके [1] आगमसूत्रेषु ।

⁽³⁾ अविनाशमनुत्पन्नं धर्मधातुसमं जगत् ।

सत्त्वधानुं च देशेति एया लोकानुवर्तना ॥

⁽⁴⁾ त्रीषु अघसु सन्नानां प्रकृतिं नोपलम्भति ।

सत्त्वधातुं च देशेति एया लोकानुवर्तना । इत्यादि ॥

1) Voir ci-dessus p. 11.

2) Sic Mss., lecture probablement incorrecte. Les deux stances qui suivent présentent une grande ressemblance, d'une part avec les *çlokas* appartenant à la secte des *Pūrvaçailas* [स्वैयेति] श्वै'म' र'न' नसुव'मदे' क्लेश'सु'सठ'र'म' र'ग'ल'स] cités dans le *Madhyamakāvātārabhāṣya* (page 134, ad VL 44), d'autre part, du moins pour le refrain (*eṣā lokānucartanā*), avec le *Mahāvastu*, L. 168. 170.

3) Mss. na riç(n)adr(bd)āṇa uparṇṇa(m) dharmmū vā usammajagam / sat tadhā(thār) u(tu) ra daṃṣes(p)i eṣ(s)ā lo āçu(anu) ratte(a)sā. — Le *çloka* des *Pūrvaçailas* n'est pas exactement équivalent: द्वैय'म' मेद' उँ' श्ले'मेद'ल। क्लेश' र'सुद'स र'न' न'र'न'म'र' सु'र' उ'न'। श्वै'म'दे' स'क्ल'ल'म' स'हँ' स'हँ' म। र'दे' वै' र'द्वै'ग'र'दे' न'सु'व' न'सु'न'। यी'व। = «Exempt de destruction, exempt de naissance [le monde] est identique au *dharmadhātu*: cependant [le Bouddha] enseigne l'âge où la destruction a lieu par le feu (*tejahsamvartakāṅga*). C'est condescendance pour le monde». — Nos scribes ont peut-être pris indûment le troisième *pāda* de la strophe suivante; on peut lire: *tejahkalpaṃ ca...*

4) Mss. *fiṣu adhyāsu sannānam paṃkati nopyalambhati / sattathāntu ca daṃṣesi eṣā lo anucartatetyādi*. Le texte des *Pūrvaçailas* correspond exactement: र'सु'स' ग'सु'न'र'ग'र'दु' श्वै'न'स'ठ'न'सु'। र'न'स'हँ'व' र'नै'ग'स'म' न'

यी'व'। श्वै'न'स'ठ'न' र'न'स' उ'न' श्वै'व' न'हँ'र'म'। र'दे' वै'.....

(1)
तथा ।

फेनपिण्डोपमं रूपं वेदना बुद्बुदोपमा ।
 गरीचिसदृशो संज्ञा संस्काराः कदलीनिभाः ।
 मायोपमं च विज्ञानमुक्त्वादित्यबन्धुना ॥

एवं धर्मान् वीतमाणो भित्तुरारब्धवीर्यवान् ।
 दिव्या वा यदि वा रात्रौ संप्रज्ञानन् प्रतिस्मृतः ।
 प्रतिविद्येत्पदं गात्तं संस्कारोपशमं शिवं ॥ इति ।

5

एताश्च गाथाः सर्वनिकायशास्त्रसूत्रेषु पठ्यन्ते । अतः फेनपिण्डादीनां हेतुप्रत्यय-
 साम्यो प्राप्य प्रतीत्य समुत्पन्नानां सारवस्तुविगतानां कुतः क्षणिकाक्षणिकचित्तेति ॥
 मर्यादानसूत्रेषु च ।

10

सुपिनोपमा भव्यगती सकला
 न किं कश्चि ज्ञायति न चो भिषते ।
 न च कर्म नश्यति कदाचि कृतं
 फलुदेति कृष्णाशुभ संसर्तो ॥

Nos stances sont prācrites; nous les avons reconstituées en quasi-sanscrit, désespérant de rétablir l'original. — Peut-être faut-il lire *depesi* . . *palati nopalabhyate* . . .

1) Ces stances sont citées ci-dessus p. 41. v. Les trois premières lignes = Saṃyutta III. p. 142, 29-31; les trois dernières correspondent moins étroitement à 148 8-12: *evaṃ lhaṇḍe (?) avekkheyya bhikkhu ārabhāvāriyo / divā eṃ yaḍi eṃ rattim sampajāno patissato / jaheyya sabbasāṅgogaṃ kareyya saraṇattano / careyyādāttāsaṃ va paṭṭhayaṃ accutam paḍaṇ ṭi /*

2) « Dans les sūtras et dans les traités de toutes les sectes. » — Par traité, *ṣāstra* (= *prāśarana*), il faut sans doute entendre les livres d'Abhidharma. — Dans le *Madhyamakāvatāra*, p. 22, Candrakīrti se sert de ces stances pour établir que le Petit Véhicule enseigne le *skandhanairātmya*.

न च शाश्वतं न च उक्तेः पुरो
 न च कर्मसंचयु [174a] न चापि धितिः ।
 न च सोपि कृत्व पुनरास्पृशती
 न च अन्यु कृत्व पुन वेदयते ॥

5

⁽¹⁾ यथा कुनारी सुपिनात्तरस्मिं
 स्वपुत्रं ज्ञाते च मृतं च पश्यति ।
 ज्ञातेऽपि तुष्टा मृति दौर्मनस्यिता
 तद्योयमान् ज्ञानय सर्वधर्मान् ॥

10

यद्यैव⁽²⁾ यामात्तरि लेखदर्शनात्
 क्रियाः प्रवर्तन्ति पृथक् शुभाशुभाः ।
 न लेखसंक्रान्ति गिराय विद्यते
 तद्योयमान् ज्ञानय सर्वधर्मान् ॥

15

⁽³⁾ मुक्तात्प्रतिनद्रु दश्यते
 मुद्रसंक्रान्ति न चोपलभ्यते ।
 [न च तत्र न चैव सान्यतो
 एवं संस्कारं मुक्तेःशाश्वताः ॥

1) Cité ci-dessus p. 178. 5 = Samādhirāja p. 29. 2. — Je préfère la lecture *staputra* donnée par ce texte à *sā putra* de nos Mss.

2) = Samādhirāja, p. 28, dernière ligne.

3) Voir ci-dessus 108. 10 (Lefmann, 176. 15).

वोन्नस्य सतो यथाङ्कुरो
 न च यो वोन्नु स चैव अङ्कुरो ।।
 न च अन्यु [ततो] न चैव तद्⁽²⁾
 एवमनुच्छेद् यथाश्रतधर्मता ॥

यथ मुञ्ज प्रतोत्य व्यल्वज्जं
 [रञ्जु] व्यायामवलेन वर्तिता⁽³⁾ ।
 घटियस्य सचक्र वर्तते
 तेषु एकैकमु नास्ति वर्तना ॥⁽⁴⁾

5

तथ सत्त्ववाद्भवर्तिनी⁽⁵⁾
 अन्यमन्योपचयेन निःश्रिता ।
 एकैकेषु तेषु वर्तना
 पूर्वमपरात्ततु नोपलभ्यते ॥

10

यन एवोक्तमाचार्यनागाशुनपदिः ।

स्वाध्यापदीपमुद्गादर्पणाघोषार्ककात्तवीजज्ञिः ।

स्वन्धप्रतिसन्धिर्संक्रमश्च विद्वद्विरूपधार्यो ॥ इति ।

16

1) Voir ci-dessus 108 s.

2) Ms. *caṅga caṅgato*

3) Lalitavistara 209 12 (Lefmann 176.7), Çikṣūs 288, s et Bodhicaryavat. p. ad IX. 108.

4) Nos Mss. ont °i(ā); de même Bodhic.

5) Nos Mss. ont °anā; Bodhic °mā.

6) Nos Mss. ont °imī comme Bodhic — Von Çikṣūs. 288, n 5.

7) La même stance est citée ci-dessus p 428.10 — Voir 544. 5.

(1) शतकशास्त्रे चार्यदेवपदिर्महाबोधिचर्यास्थिरप्रस्थानस्थितैः ।

ग्रन्थातचक्रनिर्माणस्वप्नमायाम्बुचन्द्रकैः ।

धूमिकातःप्रतिश्रुत्कामरोच्यधैः समो भवः ॥ इति ॥

(2) तदेवं¹⁾ विष्वप्रतिविम्बादिन्यायेन²⁾ मातुः कुक्षौ विज्ञाने संमूर्किते⁴⁾ विज्ञानप्रत्यये
6 नामत्रये नियिच्यते संरति प्राडुर्भवतोत्यर्थः । यदीक गतौ⁶⁾ विज्ञानं न संमूर्कितं स्यात्तदा
नामत्रयप्राडुर्भावो न स्यात् । सचेदानन्द वि[174b]ज्ञानं मातुः कुक्षिं नावक्रामेत । न
तत्कललं कललत्राय संवर्तेत इति वचनात्⁷⁾ ॥ तदेवं
नियिक्ते नामत्रये तु षडायतनसंभवः⁸⁾

दुःखोत्पत्त्य[Tib. 207 a] * * * * यद्द्वारभावेन दर्शनश्रवणप्राणारसस्पर्शमिनश्राण्यं

1) XIII. 25. — Cité ci-dessus ad VII. 32 (p. 173 l. 8).

2) Nous retrouvons ici le tibétain, 206b 6.

3—8) Manque dans le tibétain.

4) लामिं नदम'सुं कुन'सम'पेस'स' सकुल'सम' अश्रुम'रुं । — La *mārchā* du *ujjāna*, soit avant l'incarnation, soit après, est attestée par diverses sources.

5) कणस'सम' अश्रुम'रुं । रेद'रुं स्रुद'सम' अश्रुम'रुं । — रेद' ne parait pas donner un sens convenable; रेद'स' = *peṅbhavati*.

6) अश्रु'सम' — *ika* n'est pas traduit.

7) Voir *Dīgha* II. 63; *Kathāv.* XIV. 2, 3; *Abhidh.* k. v. 229a 4; *Dogmatique Bouddhique*, I. 66 (J. As. 1902, II, 298).

8) मीद'रुद'स'स्रुण'स' वै कणस' श्रुम'रुं । श्रु'म'कैर'रुण' वै अश्रुद'सम' अश्रुम' ।

9) *āyadvāra*, «the place where revenues are collected» (M. W.), «Einnahmestelle» (Bb.), la porte d'arrivée, la porte de naissance (श्रु'सदि'श्रु') — Mss.

(1) चक्षुरिन्द्रियं प्रतीत्य त्रयाणि [च] समन्वाहारं च प्रतीत्य मनस्कारं विषयादिवि-
 लक्षणां समनेत्तरप्रत्ययं विज्ञानवीजभूतं चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते । तत्र चक्षुश्च त्रयायतनं च
 रूपं । समन्वाहारं शतुःस्वान्धलक्षणां नाम । तदेतन्नयं प्रतीत्योत्पद्यमानं चक्षुर्विज्ञानं ना-
 मन्नयं प्रतीत्योत्पद्यते ॥ तदेवमेवामिन्द्रियविषयविज्ञानानां त्रयाणां यः संनियतः सको-
 6 त्पादोऽन्योऽन्योपकारेण तुल्यं या प्रवृत्तिः स स्पृष्टिलक्षणाः स्पर्शाः । तत उत्तरकालं
 तस्मात्स्पर्शाच्च वेदना संप्रवर्तते⁽⁷⁾ ॥ ५

इष्टानिष्टोभयविपरीत[*Tib.* 207b]विषयानुभूतिर्विषयानुभवो वेदनं चित्तिवेदने-
 त्युच्यते । दुःखा सुखा ऽदुःखासुखा [175a] च त्रिविधा । यथा चैषां रूपविज्ञानचक्षुषां
 त्रयाणां संनियतलक्षणां स्पर्शमागम्य वेदनोक्ता । एवं शेषेन्द्रियविषयविज्ञानत्रयसंनिपा-
 10 तलक्षणास्पर्शकेतुया वेदना व्याख्या ॥ तत उत्तरकालं

[वेदनाप्रत्यया तृष्णा⁽⁸⁾]

1) D'après le tibétain *tatra cakṣuḥ ca rūpāni ca samanvāhāraṃ ca . . . .*
 . . . . *pratītya cakṣurvijñānam utpādyate*. — *samanvāhāra = manaslāra . . . .*
 . . . . *vijñānabijabhūta*

Il y a *sparṣa* (= *sahotpāda*) de

{	rūpa	{	<i>caḥsus</i>
			<i>rūpāyatana</i> ou <i>rūpāni</i>
}	nāma = <i>samanvāhāra</i> = <i>catvāro 'rūpi-</i>	}	<i>naḥ skandhāḥ = vijñāna (samanantara-</i>
			<i>pratyaya)</i>

et ce *sparṣa* donne le *cakṣurvijñāna*. *Comp.* 567. c et *Majjh.* I, 190, 82.

2) Voir ci-dessus, p. 77, note; *Nyāyabindu* 104. a; *Ālokavārt.* 180.

3) *Mss.* *oḥāram tu sl.* — ཡུང་པོ་ སེའི་མཚན་ཉིད་

4) *vijñāna = nāma = catvāro 'rūpiṇaḥ skandhāḥ.*

5) འདྲ་བར་ ལུགས་སྐད་ ལྷན་པ་

6) *Mss.* *samsprēti.* — དེ་ནི་ རེག་པའི་ . . . . | — Que *sparṣa* n'est pas sim-
 plement *samgati*, ci-dessus p 70, n. 2 et *Atthasūl.* § 289 (p. 109, s et suiv.).

7) རེག་ དེ་ལས་ | ཚོར་སྐྱེ་ ལྷན་པ་ འཇུག་པར་ འཇུག་

8) ཚོར་སྐྱེ་ ལྷན་པ་ རྟེན་པ་ ལྷན་

संप्रवर्तत इति वेत्ति । वेदना प्रत्ययो यस्यास्तृष्णायाः सा वेदनाप्रत्यया । किंविषया पुनः सा तृष्णा वेदनाविषयेव । किं कारणं । यस्मादसौ तृष्णालुः ।

वेदनार्थं हि तृष्यते⁽¹⁾

वेदना⁽¹⁾निमित्तमेवाभिलाषं करोतीत्यर्थः । यथं कृत्वा । यदि तावत्सुखा वेदनास्यो-
पजायते । स तस्याः पुनः पुनः संयोगार्थं परितृष्यते । यद्य दुःखा तदा तस्या विसंयोगार्थं 5
परितृष्यते । यद्यदुःखासुखा तस्या अपि नित्यमपरिधंशार्थं परितृष्यते ॥ स एवं

तृष्यमाण उपदानमुपादत्ते चतुर्विधं⁽²⁾ ॥ ६

स एवं वेदनास्वभिनिविष्टः सत्तास्तृष्णाप्रत्यय कागदृष्टिशीलत्रतात्मवदोपादा-
नाद्यं चतुर्विधं कर्मात्पकारणं परिगृह्णाति । तदेवमस्य तृष्णाप्रत्ययमुपादानं भवति ॥
तत उत्तरकालं ।

10

1) Sic Mss — सञ्जेत्स⁽¹⁾ = faire hâte, poursuivre, aspirer à

2) ཚོར་བའི་རྟོག་ལྷན་གྱིས་བརྒྱུ་ལུགས་།

3) Mss *vedanām ca nimittam*

4) *niṭyaṃ* manque dans le tibétain — Sur l'*paduḥkhāsukhā vedanā*, voir Atthasālini, § 403, et Psychology, p 50 L'impression de Buddhaghosa est malheureusement la nôtre: cette *vedanā* est *sukhumā dubbhūṭṭeyyā nu sallā sukheṇa gahetum*. Mrs Rhys Davids explique «neutral», or «disinterested» (*upekkhā*), the zero point, or line, as we should say, of hedonic quantity». — L'acte bon, produisant une maturité agréable (*sukhavedyam subham*) dépasse le monde du *lāna*, et se produit encore dans le troisième *dhyaṇa* (*dhyaṇād ā trīyā*), plus haut, il ne reste que l'*aduḥkhāsukhavedanīya*, qui toutefois existe déjà dans les sphères inférieures au quatrième *dhyaṇa* (Abhidh. k v. 303 a-b) — Notre texte fournit un élément nouveau, à savoir que la *trṣṇā* peut s'attacher à cette sensation et souhaiter qu'elle persiste Est-ce la *bhavaṭṭṣṇā*?

5) རྟོག་ལུགས་ འགྲུ་ལྷན་ ཉེ་བར་ལེན། རྣམ་པ་ བཞི་བོ་ ཉེ་བར་ལེན། འགྲུ་ལྷན་།

उपादाने सति भव उपादातुः प्रवर्तते ।

स्याद्धि यद्यनुपादानो [Tib. 208a] मुच्येत न भवेद्भवः⁽¹⁾ ॥ ७

पञ्च स्वान्धाः स च भवः⁽²⁾ ।

घतुर्विधस्य यद्योक्तस्योपादानस्योपादाता यक्रीता उत्पादयिता । तस्योपादातु-
6 पादानप्रत्ययो भव उपनायते । किं कारणं । यस्मात् ' यो ह्यनुत्पादितवेदनात्पञ्चः प्रति-
संख्यानबलेन तृष्णामस्वीकुर्वन्नुत्तुर्विधमुपादानं प्रविक्रयोपादाताऽभिलाष्यज्ञानसंमुखीभा-
वात्स्याद्धि यद्यनुपादानो मुच्येत स [175b] तदानो तस्य न भवेद्भवः ॥

कः पुनरयं भवः । पञ्चस्वान्धाः स च भवः । य उपादानात्प्रवर्तते स पञ्चस्वान्धस्व-
भावो वेदितव्यः ॥⁽⁶⁾ त्रिविधमपि कायिकं वाचिकं मानसिकं च कर्म भवत्यस्मादनागतं

1) ཏེར་ལེན་ ཡོན་ན་ ལེན་པ་པོའི། སྤྱིན་པ་ རབ་ཏུ་འབྱུང་བར་ འགྱུར། ལམ་ཏེ་
ཏེ་བར་ལེན་ ལེན་ན། རྩོལ་བར་ འགྱུར་ཏེ་ སྤྱིན་ མི་ འགྱུར།

2) སྤྱིན་པ་ དེ་ ཡང་ སྤང་བོ་ ལ།

3) Voir 349, n. 5.

4) སོ་སོར་རྟོག་པའི་ རྩོལ་ས་ལྱིས།

5) Mss. 'para', དེ་མེད་པ་.

6) On sait que la scolastique pâlie et sanscrite distingue deux bhavas, *upapattibhava*, c'est-à-dire, en somme, la réincarnation du *vijñāna*, les cinq *skandhas* de l'être à venir, et le *karmabhava* ou *punarbhavajanakakarman*, l'acte qui produit la renaissance [Voir Deux Notes sur le Pratityasamutpāda, Congrès d'Alger, I. 201]. — La définition de Nāgārjuna convient aux deux théories. Candrakīrti explique la seconde: «Le triple *karman* [ou bien: Le *karman*, bien que triple], porte aussi le nom de *bhava*, parce que la future pentade des *skandhas* en tire son origine; [ou encore pour cette raison que] l'acte du corps et de la voix = *rūpaskandha*, et que l'acte de l'esprit = les quatre autres *skandhas*».

स्नान्धपञ्चकं भव इति व्यपदिश्यते । तत्र कापिकं चाचिक कर्म ज्ञगस्कन्धस्वभावं कर्म-
विज्ञप्तितात्¹⁾ । मानस तु [चतुः]स्कन्धस्वभावमिति ॥ एवं स भवः पञ्च स्कन्धा इति
चिन्नेपं । तस्मात्²⁾

भवाञ्जातिः प्रवर्तते⁽²⁾

यनागतस्नान्धोत्पादो ज्ञातिः सा च भवात्प्रवर्तते ॥ नत उत्तरकालं

5

ब्रामरणादुःखादि शोकाः सपरिदेवनाः ॥ ८

दीर्घनस्यमुपायसा ज्ञातिरेतत्प्रवर्तते⁽⁷⁾

ज्ञानिस्तेनका एते ब्रामरणादयः प्रवर्तते ॥ एषां च यथामूत्रमेव व्याख्यानं वेदि-
तव्यं⁴⁾ । तत्र स्नान्धपरिपाक्तो ब्रह्म । ब्रामरणास्य स्नान्धभेदो मरणां । म्रियमाणस्य विगच्छत्.
समूहस्य मांभ्रद्वो हृदयसंतापः शोकाः [Tib 208b] । शोकममुत्थिनो वाक्प्रलापः 10
परिदेवः । पञ्चेन्द्रियामातनियतो दुःखं । मनोऽनिष्टनिपातो दीर्घनस्यं । दुःखदीर्घनस्य-
ब्रह्मसंभूता उपायमा इति ॥ तदेवं यथोपवर्णितेन न्यायेन

केवलस्यैवमेतस्य दुःखस्नान्धस्य संभवः⁽⁵⁾ ॥ ९

1—1) Manque dans le tibétain — La *tyñajdi* est *rūpa*, voir ci-dessus p 309.

2) མིན་པ་ལས་ རི་སྐྱེ་བ་ འབྱུང་། — Notre xylographe མིན་པ་ རི་ལས་...

3) ལ་མི་ རང་ རི་ རྩ་བའ་ རང་། སྐྱེ་སྐྱེས་འདོན་ བཅས་ སྐྱེས་བསྐྱེས་ རང་།
ཡིད་ ལི་བདེ་ རང་ འབྱུག་པ་ རྣམས་། རེ་རྟག་ སྐྱེ་ལས་ རབ་ ཕྱ་འབྱུང་། — *śoka* doit
prendre la place de *duh* ha.

4) Voir par exemple *Ālīstambasūtra*, ci-dessous p 563 l. 7

5) *bheda* = འཇིག་པ

6) *vyagchatah* = འབྲོ་ཞིང་.

7) ལག་གི་ བརྗོད་པ.

8) *anālamyātā* = ལའོད་པ

9) རི་ལྟར་ སྐྱེས་བསྐྱེས་ རྩུང་པོ་ རི། འབའ་ཞིག་པོ་ འདི་ འབྱུང་བར་ འབྱུང་།

केवलस्येत्यात्मात्मीयस्वभावविगनस्य बालपृथग्जनपरिकल्पितमात्रस्य । दुःखा-
त्मकस्य सुखाव्यागिभ्यस्यैवेत्यर्थः । ⁽¹⁾ एवमिति हेतुप्रत्ययमात्रवलेनैवेत्यर्थः । दुःखस्वन्ध-
स्येति दुःखसमुदायस्य दुःखसमूहस्य दुःखरागेरित्यर्थः⁽²⁾ ॥ यतश्चैवं पद्यो[176a]पवर्षिताद-
विद्यादिकादेव भवाङ्गानां प्रवृत्तिरतः

8 संसारमूलान् संस्कारानविद्वान् संस्करोत्यतः ।

घविद्वान् कारकस्तस्मान्न विद्वान्स्तन्नदर्शनात्⁽⁴⁾ ॥ १०

तत्र संसारस्य विज्ञानादिप्रवृत्तिलक्षणस्य मूलं प्रधानं कारणं संस्काराः । ततश्च
संसारमूलान् (संस्कारान्) अविद्वान् संस्करोति ॥ अविद्यानुगतो यः पुद्गलो भिन्नवः पुण्या-
नपि संस्कारानभिसंस्करोत्यपुण्यानपि संस्कारानभिसंस्करोत्यनिश्चयानपि संस्कारानभि-
10 संस्करोतीति भगवद्वचनात् । यतश्चैवमविद्वान् कारकस्तस्मादविद्वानेव पुद्गलः कारको
भवति संस्काराणां । न विद्वान्स्तन्नदर्शी प्रकृषाविद्यः । किं कारणं [Iib. 209a] । तन्न-
दर्शनात् । तन्नदर्शने हि सर्वपदार्थानामेवानुपलम्भान्नास्ति किं चिद्यदालम्ब्य कर्म कुर्या-
दिति ॥ यतश्चैवमविद्यायामेव सत्यां संस्काराः प्रवर्तन्ते असत्यां न प्रवर्तन्ते अतः ।

अविद्यायां निरूढायां संस्काराणामसंभवः⁽⁶⁾ ।

1) Comparer la formule du *pratītyasamutpāda*. — L'explication *kevala* = *ātmarahita*, dans *Bodhicaryāḥ*. et dans *Abhidh. k. v. 237a 2*.

2—2) Manque dans le tibétain.

3) Mss. °*dayasya*.

4) *འཇོམས་པའི་ ལུ་མ་ འདུ་ཕྱེད་དེ། དེ་ ལྷུར་ མཁས་ རྣམས་ འདུ་མི་ ཕྱེད། དེ་ ལྷུར་ མི་ མཁས་ ཕྱེད་པོ་ ཡིན། མཁས་ མས་ དེ་ རྗེན་ མཐོང་ ལྷུར་རོ། = *samsāra-*
mūlāḥ saṃskārā na vidvān saṃskaroṭy ataḥ / avidvān kāraḥ tasmiād vidvān
(hi) *tattvadarṣanāt*.*

5) Sic Mss. D'après le tibétain: °*taḥ puruṣapudgalo bhūṣavaḥ* ...

6) *མ་རྒྱལ་ འགག་པར་ ལྷུར་ན་ རེ། འདུ་ཕྱེད་རྣམས་ ཀུན་འཕུང་ མི་ འཕུར།*

हेतुवैगर्ह्यात् ॥ तस्या पुनरविद्यायाः कुतो निरोध इत्याह ।

र्थावग्याया निरोधस्तु ज्ञानिनास्यैव भावनात् ॥ ११

अस्यैव प्रतीत्यसमुत्पादस्य यथायद्विपरीतभावनातोऽविद्या प्रक्रीयते ॥ यो हि प्रतीत्यसमुत्पादं सम्यक् पश्यतीति स मूलस्यापि भावस्य न स्वप्नपुपलभते । प्रति- विम्बस्वप्नालातचक्रगुद्गादिवत्तु स्वभावगून्यतां सर्वेषां भावानामवतरति । स एव स्वभा- 5 वगून्यतां सर्वेषां भावानामवतीर्णो न किं चिद्वस्तूपलभते बाह्यमाध्यात्मिकं वा । सोऽनुप[176b]लभमानो न ह्य चिद्धर्मं गृह्यति । अमूढश्च कर्म न करोतीति । एवं प्रतीत्यस- मुत्पादाभावना तद्भववतरति । तद्बद्धार्जिनो योगिनो नियतमेवाविद्या प्रक्रीयते । प्रक्री- णाविद्यास्य संस्कारा निरुच्यन्ते ॥ यथा चैवमविद्यानिरोधात्संस्कारा निरुच्यन्ते । एवं

तस्य तस्य निरोधेन तत्तत्राभिप्रवर्तते ।

10

द्विधस्वान्धः नेचलोऽयमेवं सम्यगिरुच्यते ॥ १२

पूर्वस्य पूर्वस्याद्भ्रस्य. निरोधेनोत्तरस्योत्तरस्याद्भ्रस्य निरोधो भवतीति विज्ञेयं ।

1) Ex conj. — *Ms. jñānaśyānairā bhāvanāt* — Notre xyl. et M do XVII. *མ་རིག་ འགགས་པར་ ལུང་པ་ རེ། རྟེན་ བསྐྱེད་མཁས་པས་ མོ།* — Ce qui donne *jñānena* apar le savoir résultant de la méditation de ce [*pratītyasamut- pāda*]; mais la version de l'*Akutohhaya* (fol. 89a) porte *རྟེན་པ་* et le commen- taire = *avidyānirodha eva dādaṅgaṅjñānaśya] aśya] eva bhāvanāṅ bhāva- yitrā*. Ce qui donne pour notre *kūrikā*. *jñānaśyānairā bhāvanāt* = apar la mé- ditation de cette théorie».

2—2) Manque dans le tibétain.

3) Manque dans le tibétain.

4) རེ་ རང་ རེ་ རི་ འགགས་ ལུང་པས། རེ་ རང་ རེ་ རི་ མངོན་ མི་ འཇུང་།
ལུག་པས་ལུང་པ་ ལུང་པོ་ འཇུང་ཞིག་པ། རེ་ རི་ རེ་ལུང་ འགགས་པར་ འཇུང་།

घनया चानुपूर्व्याऽयं योगो आत्मा [Tib. 209b] त्मीयाद्य⁽¹⁾दर्शनायास्तनिरस्तः कारकवेदक-
विरक्तिं भावस्वभावशून्यं दुःखस्कन्धं दुःखर्शांशं पुनरनुत्पत्त्या सम्यग्निरोधयति ॥

यद्योक्तमार्पणशालिस्त⁽²⁾स्वसूत्रे । एवमाध्यात्मिकोऽपि प्रतोत्यसमुत्पादो द्वाभ्यामेव
कारणाभ्यामुत्पद्यते । कतमाभ्यां द्वाभ्यां । क्लृप्तानवन्धतः प्रत्ययोपनिबन्धतश्च ।

- 5 तत्राध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य क्लृप्तनिबन्धः कातमो । यदिदमविद्याप्र-
त्ययाः संस्काराः । संस्कारप्रत्ययं विज्ञानं । विज्ञानप्रत्ययं नामरूपं । नामरूपप्रत्ययं षडा-
यतनं । षडायतनप्रत्ययः स्वर्गः । स्वर्गप्रत्यया वेदना । वेदनाप्रत्यया तृष्णा । तृष्णाप्रत्य-
यमुपादानं । उपादानप्रत्ययो भवो । भवप्रत्यया ज्ञातिः । ज्ञातिप्रत्यया जरामरणशोकय-
रिदेवदुःखदौर्गन्तव्योपायासाः संभवन्ति । एवमस्य केवलस्य मरुतो दुःखस्कन्धस्य समुद्रो
10 भवति । अविद्या चेनामविश्यमैव संस्काराः प्रज्ञास्यन्ते । एवं [177a] यात्रज्ञातिद्येनाम-
विश्यज्जरामरणं न प्रज्ञास्यते ।⁽³⁾ अथ वा सत्यामविद्यायां संस्काराणामभिनिर्वृत्तिर्भवति ।
एवं यावज्जात्यां [सत्यां] जरामरणास्याभिनिर्वृत्तिर्भवति ॥ अत्राविद्याया नैवं भवति । अहं
संस्कारानभिनिर्वर्तयामीति । संस्काराणामपि नैवं भवति । वयमविद्ययाभिनिर्वर्तयामीति⁽⁴⁾
इति । एवं यावज्जातेरपि नैवं भवति । अहं जरामरणानभिनिर्वर्तयामीति । जरामरणास्या-

1) On peut, à la rigueur, comprendre: «ayant chassé le trouble par la non-
vue du moi, du mien, etc.»; mais cela présente diverses difficultés. Le tibétain
porte ... མ་མཐོག་མ་ཡང་དག་པར་འཕྲིན་པར་ལྟ་བུ་དེ་ལྷན་པ་ = 'ādya-
bhūtaadarṇanavirahitam se rapportant à duḥkhaśāndham.

2) De longs fragments de ce Sūtra, que j'espère publier prochainement,
sont cités dans le Çikṣāsāsamuccaya et dans la Bodhicaryāvatārapañjikā.
Pour le tibétain, outre la version du Kandjour, on possède les fragments trouvés
par le Dr. A. Stein et publiés par L. D. Barnett. — Nos Mss., comme celui
du Çikṣūs., portent 'stambha', mais comp. la note de Bendall, 219, 7.

3) Ici commence la citation Çikṣūs. 219. 10.

4) འི་འོན་པ་ཞིག་གོ.

5) Ms. aha evā. འོན་ཡུང་. Çikṣūs. aha satyām ...; mais 221. 10 aha ca.

6) Çikṣūs. abhinireṣṭhā.

पि नैवं भवत्यहं ज्ञात्याभिनिर्वर्तितमिति [T]b. 210a] ॥ अथ च सत्यामविद्यायां
सस्काराणामभिनिर्वृत्तिर्भवति प्रादुर्भावः । एवं पावज्जात्यां सत्यां व्रामरणस्याभिनिर्वृ-
त्तिर्भवति प्रादुर्भावः । एवमाध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य क्लृप्तपनिबन्धो द्रष्टव्यः ॥

कथमाध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य प्रत्ययोपनिबन्धो द्रष्टव्य इति । यथा
धातूनां सगवायात् । कतमेया यथा धातूना सगवायात् । यदिदं पृथिव्यस्तेजोवाक्काश- 6
विज्ञानधातूना सगवायादाध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य प्रत्ययोपनिबन्धो द्रष्टव्यः ॥
नन्वाध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य पृथिवीधातुः कतमो । यः कायस्य संज्ञेपात्काठि-
नभावनभिनिर्वर्तयति । अथमुच्यते पृथिवीधातुः । यः कायस्यानुपरिग्रहकृत्यं करोति ।
अथमुच्यते अन्धातुः । यः कायस्याजितपीतमसितं परिपाचयति । अथमुच्यते तेजोधातुः ।
यः कायस्य घ्राद्यासप्रभासकृत्यं करोत्यथमुच्यते वायुधातुः । यः कायस्यान्तः[177b]शौ- 10
पोर्यमभिनिर्वर्तयति । अथमुच्यते आकाशधातुः । यो नामद्वयमभिनिर्वर्तयति नडकलापयो-
गेन । पसाविज्ञानकायसंपुक्तं साम्रथं च मनोविज्ञानं । अथमुच्यते भित्तवो विज्ञानधातुः ॥
तत्रासतामेया प्रत्ययानां कायस्योत्पत्तिर्न भवति । यदि त्वाध्यात्मिकः पृथिवीधातुर्विक-

1) ॠकः १९ ज्ञात्यां निर्वर्तितमिति

2) ॠकः ३९ साम्प्लेसाहा १० — ११०० १२०० १३०० १४०० १५०० १६०० १७०० १८०० १९०० २०००

3) Sic Ms — ॠकः ३९ सासुया, plus correct

4) Ms rūpaṃ lula māt — Peut-être ०rūpānkuram

5) अत्रुद-द्विज-श्रे-क्षुप-रु (se rapporte à nāmāyā) — nadakalāpa = «a

shade for travellers made on the wayside by throwing a piece of cloth over three
pikes or poles (अत्रुद); a frame to lean spears against (Garad Chandra, 671a)

— On a vu, ci-dessus 951, n. 6, kalāpa traduit par ॠकः. — Ajouter les réfé-
rences, M Vynt 246 84 (dans la série des 'grands nombres'), Lan-kāv. 126
cittakalāpaḥ pravartate.

6) Manque dans le tibétain et dans ॠकः ३९

7) ॠकः ३९. asatsu pratyayasu — tadā manque dans le tibétain.

8) Ms upapattir.

9) ॠकः ३९. yādādhyātmiḥ.

तो भवति । एवमज्ञोवाट्वाकाशविज्ञानघातत्रयाविकला भवति । ततः सर्वेषां समवा-
 पात्कायस्योत्पत्तिर्भवति ॥ तत्र [Tib. 210b] पृथिवीघातोर्नेवं भवत्यहं कायस्य कठिन-
 भावमभिनिर्वर्तयामीति । अग्नीघातोर्नेवं भवत्यहं कायस्यानुपरिगृह्यकृत्यं करोमीति ।
 तेजोघातोर्नेवं भवत्यहं कायस्याधितपोतत्त्वादितं परिपाचयामीति । वायुघातोर्नेवं भव-
 3 त्यहं कायस्याग्निप्रदानकृत्यं करोमीति । आकाशघातोर्नेवं भवत्यहं कायस्यासञ्चि-
 धीर्थमभिनिर्वर्तयामीति । अतोऽपि नैवं भवत्यहं कायस्य परिष्कामनाकृत्यं करोमीति ।
 विज्ञानघातोर्नेवं भवत्यहं त्रायस्य नामद्वयमभिनिर्वर्तयामीति । त्रायस्यापि नैवं भव-
 त्यरूपेभिः प्रत्ययैर्नित इति ।

अथ च पुनः सप्तमेषां प्रत्ययानां समवायात्कायस्योत्पत्तिर्भवति । तत्र पृथिवी-
 10 धानुर्नात्मा न सन्नो न त्रीचो न जस्तुर्न मनुजो न मानवो न त्वी न पुनात्र नपुंसकं न चाहं
 न मम न चान्यस्य कस्य चित् । एवमत्र्यानुस्तेजोधानुर्वायुधानुर्वाकाशधानुर्मुधानुर्वि-
 ज्ञानधानुर्नात्मा न सन्नो न त्रीचो न जस्तुर्न मनुजो न मानवो न त्वी न पुनात्र नपुंसकं न
 चाहं न मम न चान्यस्य कस्य चित् ॥

तत्राविद्या कतमा । धैर्यमेव येषां धातूनमैक्यसंज्ञा त्रिपदसंज्ञा नित्यसंज्ञा [178a]
 15 ध्रुयसंज्ञा शास्त्रसंज्ञा सुखसंज्ञा [आत्म[Tib. 211a]संज्ञा] सन्नसंज्ञा जीवपुद्गलमनुष्यमानव-

1) Mss. rāyurjñānānāṅgaḥ.

2) Ci-dessus 561. s. *śhakti*.

3) Çikṣās. saugīryaḥ; laroz.

4—4) Manque dans le Çikṣās. et dans le Kandjour.

5) ध्रुयसंज्ञे नैव न जस्तुर्न मनुजसंज्ञे. Çikṣās. présente une lacune: rjñānadhātor naitvai śhavaṭi: aham ebhīḥ pratyaḡyair jñaita iii.

6) Çikṣās. sater eṣu pratyaḡeṣu kāḡasya ...

7) Mss. lāyaḡopapattir.

8) Manque dans le Çikṣās. et dans le Kandjour.

9) Çikṣās. 221. 14. Bodhicaryā. IX. 15 (p. 337. 12).

10) Mss. eṣām. — Bodhic. deḡām era.... paikasar-jñā. Çikṣās. yā eṣā eva eḡsu dhātūḡ.

संज्ञा अक्षरकारमकारसंज्ञा । एवमादिविधिगज्ञानमियमुच्यतेऽविद्येति ॥ एवमविद्यायां
 सत्यां विषयेषु रागद्वेषमोहाः प्रवर्तन्ते । तत्र ये रागद्वेषमोहा विषयेष्वमी संस्कारा इत्यु-
 च्यन्ते । वस्तुप्रतिविज्ञमिर्विज्ञानं । विज्ञानसकृत्⁽¹⁾मुवञ्चत्वारः स्कन्धा घट्टपिणा उपादाना-
 ष्यास्तत्रैव⁽²⁾ द्वयं चत्वारि मकूभूतानि तानि चोपादाग द्वयं । तच्च नाम [तच्च द्वयं] ऐक्य-
 मभिसंज्ञित्य तत्रामद्वयं⁽³⁾ । नागद्वयसनिश्चितान्द्रियाणि पडावयतनं । त्रयाणां धर्माणां 5
 संनिपातः स्पर्शः । स्पर्शानुभवो वेदना । वेदनाध्यवसानं तृष्णा । तृष्णावैपुल्यमुपादानं ।
 उपादाननिर्गतां पुनर्भवजनकं कर्म भवः । भवेत्केतुकाः स्कन्धप्रादुर्भावो ज्ञातिः । ज्ञातस्य
 स्कन्धपरिपाको जरा । जर्पास्य स्कन्धस्य विनाशो मरणं । क्षियमाणस्य संमूढस्य सा-
 भिव्यङ्गस्यात्तर्दाहः शोकः । शोकोत्थमालीपनं परिदेवः । पञ्चविज्ञानकायसंपुक्तमसातम-
 नुभवनं दुःखं । मनसा संपुक्तं मानसं दुःखं दौर्मनस्यं । ये चाप्यन्य एवमाद्य उपल्लेशास्त 10
 उपायास्त इति [Tib 211b] ॥

1) Çikṣās et Bodhic sahaṃc.

2) D'après le tibétain, Çikṣās. et Bodhic vijñanasahaṃc (°bhuvac)
catvāro 'rūpana upādānaskandhās tan nāma.

3—3) मीन' पीब'ब। म्भुन'स' लैब'सो' सवि' रन'। रे'रग' ज्जु'स'स'स' स' वै'
 ग'ज्जु'ग'स'रे। मीन' रे' रन' ग'ज्जु'ग'स' रे' ग'ठि'ग'स' स'स'स'स' रे' वै' मीन'रन'
 ग'ज्जु'ग'स'सै। *catvāri mahābhūtāni, tāny upādāya ca, rūpana tan nāma tac ca*
rūpana aikādhyam abhisamksrīya tan nāmarūpanam = par rūpa on entend les
quatre grands éléments et le rūpa qui en dérive, [c'est-à-dire le ādhyātmiaka
rūpa, le rūpa en tant qu'il constitue le corps et est un upādānaskandha] . . .
 — Le passage est très troublé dans toutes les sources, voir Bodhic. 388, n. 1,
 Çikṣās. 222. 8

4) Mss. *mhsrtāni*, सहेर.5) Tib = *taddhclutah.*6) Plutôt *skandharasūtra*7) Çikṣās. *lāpnyanam*

(1) तत्र गोकुण्धकार्थेनाविद्या । अभिसंस्कार्थेन संस्काराः । विज्ञापनार्थेन वि-
 ज्ञानं । अन्वयोऽन्वयोपस्तम्भनार्थेन नामद्वयं । आयद्धार्थेन यदायतनं । स्पर्शनार्थेन स्पर्शः ।
 धनुभवनार्थेन वेदना । परितर्पणार्थेन तृष्णा । उपादानार्थेनोपादानं । पुनर्भवार्थेन भवः ।
 अन्वयार्थेन ज्ञातिः । परितर्पणार्थेन ज्ञा । विनाशार्थेन मरणं । शोचनार्थेन शोकः । परिदेव-
 6 नार्थेन परिदेवः । वायपरिपीडनार्थेन दुःखं । चित्तसंपीडनार्थेन दौर्मनस्यं । उपल्लेशार्थेनो-
 पायासाः ॥

(2) अथ वा [178b] तत्रेऽप्रतिपत्तिर्निध्याप्रतिपत्तिर्ज्ञानमविद्या ॥ एवमविद्यायां सत्यो
 त्रिविधाः संस्कारा अभिनिर्वर्तते । पुण्ययोगा अपुण्ययोगा अनेऽज्ञोपगोः ॥ तत्र पुण्योप-
 गानां संस्काराणां पुण्ययोगमेव विज्ञानं भवति । अपुण्योपगानां संस्काराणामपुण्ययोगमेव
 10 विज्ञानं भवति । अनेऽज्ञोपगानां संस्काराणामनेऽज्ञोपगमेव विज्ञानं भवति । इदमुच्यते
 [विज्ञानं ॥] विज्ञानप्रत्ययं नामद्वयमिति वेदनादयोऽद्वयपिण्डात्तारः स्कन्धास्तत्र तत्र भवे
 नामपत्तीति नाम । सक्तु द्वयस्कन्धेन च नाम द्वयं चेति नामद्वयमुच्यते ॥ नामद्वयविवृद्ध्या

1) Ce qui suit manque dans Çikṣās. mais est cité Bodhicaryā. p. 358. 17.

2) On lit ailleurs *abhiṣar el arāṇa*°.

3) Voir ci-dessus p. 552 9.

4) Mss. *janmanārthena*. — La vraie lecture, donnée par Bodhic. et par notre xylographe: *el andhaprādurbhārtārthena*

5) Bodhic. et xyl. = *skandhaparipālārthena*.

6) Bodhic. et xyl. *raṇanapariderana*.

7) Bodhic. plus correct *upaḥleṣana*°.

8) Voir Çikṣās. 222. 11 et Bodhic. IX. 73. — Ces deux textes portent *ṣuṇar aṣaram tattte*.... — Notre lecture *atha tā* est confirmée par le xyl. *ཡང་ན་*.

9) Çikṣās. et Bodhic. *°uy-agūḥ cema ucyante 'cilyūpratyanyūḥ saṃskārū itī / puṇyopagānām*. .... — Notre xyl. confirme la lecture de nos Mss.

10) Lecture confirmée par le tibétain. — Çikṣās. *idam ucyate saṃskāra-pratyayaṃ tijiṇānam itī. ecam nāmarūpam . nāmarūparicṛdāhyā*...

11) Mss. *cattāraḥ saṃskārāḥ*.

[Tib 212a] षड्भिरायतनद्वारैः कृत्यन्त्रियाः प्रवर्तन्ते ⁽¹⁾ प्रज्ञायन्ते । तन्नामरूपप्रत्ययं षडा-
यतनमित्युच्यते ॥ षड्भ्यश्चायतनेभ्यः षट् स्पर्शकायाः प्रवर्तन्ते । ⁽²⁾ यं षडायतनप्रत्ययः
स्पर्श इत्युच्यते ॥ यज्ञातीयः स्पर्शा गयति तज्जातीया वेदना प्रवर्तते । इयमुच्यते भित्तवः ⁽³⁾
स्पर्शप्रत्यया वेदनेति ॥ यस्ता वेदना ⁽⁴⁾ विणेषेणास्वादयति घभिनन्दति मध्यवस्यति ⁽⁵⁾
वसाय तिष्ठति । सा वेदनाप्रत्यया तृष्णोत्पद्यते ॥ आस्वादानाभिनन्दनाध्यवसानस्थाना- 5
दात्मा ⁽⁶⁾ प्रिया (रूप) सातत्रैपरिचयोगो ना भूत्त्रित्यमपरित्यागो भवेदिति ⁽⁷⁾ यैवं प्रार्थना इदमुच्यते
भित्तवः ⁽⁸⁾ तृष्णाप्रत्ययमुपादानं ॥ यत्र ⁽⁹⁾ वस्तुनि सतृष्णास्तस्य वस्तुनो ऽर्जनाय विठपनायो-
पादानमुपादत्ते तत्र तत्र प्रार्थयते ⁽¹⁰⁾ एवं प्रार्थयमानः पुनर्भवजनकं कर्म सुमत्थापयति कायेन
वाचा मनसा च ⁽¹¹⁾ स उपादानप्रत्ययो भव इत्युच्यते ॥ तत्कर्मनिर्जाताना स्कन्धानामभि-

1) Omis dans le tibétain, Çikṣūs. et Bodhic.

2) D'après le tibétain et les autres sources. — Mss. *tatra te*.

3) Manque dans le tibétain et les autres sources. *iyam sparśayamāyayā*
icāncty ucayate.

4) Çikṣūs et Bodhic *yas tāṃ icāyati viçseṣa*. — Notre lecture est
confirmée par le tibétain.

5) Mss. *°sāye*; mais le tibétain donne le gérondif — Çikṣūs. et Bodhic
avatisṭhati.

6) Mss. *sthānāmātma*. — Çikṣūs *°adhyavasānaṃ mā me prīyārūpasāta-*
rūpar īyogo bhavatu itī. aparitūyāgo bhūyo bhūyaç ca prārthana Bodhic se
rapproche de notre version

7) *ntiyam. . . . itī*. Manque dans notre xylographe

8) D'après le tibétain *ity aparitūyāgo bhūyo bhūyaç ca prārthana*, *īdam*

9) Manque dans le tibétain et les autres sources

10) Manque dans Çikṣūs. et Bodhic

11) Mss. *yaç ca prārthaya sa tam prāṭhaya mānas . . .* — དེ་དང་དེལ,
comme ci-dessus དེ་དང་དེར.

12) Çikṣūs. *ayam*.

13) Çikṣūs. *yā larma° . . . sā bhava°*

निर्वृत्तिर्या सा भवप्रत्यया ज्ञातिरित्युच्यते ॥ ज्ञात्यागिनिर्वृत्तानां [179a] स्त्रान्धानामुपचे-
यनपरिपाकाद्विनाशो भवति । तदिदं ज्ञातिप्रत्ययं शरामर्यामित्युच्यते ॥

एवमयं द्वादशाङ्गः प्रतीत्यसमुत्पादोऽन्योन्यकेतुकोऽन्योन्यप्रत्ययो नैवानित्यो न
नित्यो न संस्कृतो नासंस्कृतो [नाकेतुको नाप्रत्ययो] न वेदयित्वा¹⁾ नावेदयिता न प्रतीत्य-
5 समुत्पन्नो नाप्रतीत्यसमुत्पन्नो²⁾ न ज्ञयधर्मो³⁾ नाज्ञयधर्मो न विनाशधर्मो⁴⁾ नाविनाशधर्मो⁵⁾ न
निरोधधर्मो⁶⁾ नानिरोधधर्मो⁶⁾ अनादिकालप्रवृत्तोऽनुच्छिन्नोऽनुप्रवर्तते नदीस्रोतवत् ॥

पद्यप्ययं [द्वादशाङ्गः] [Tib. 212b] प्रतीत्यसमुत्पादोऽनुच्छिन्नोऽनुप्रवर्तते नदीस्रो-
तवत् । अथ चेगान्यस्य द्वादशाङ्गस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य चत्वार्यङ्गानि संधानक्रियार्थे
केतुत्वेन प्रवर्तन्ते । कतमानि चत्वारि । यद्वृत्ताविद्या तृष्णा कर्म विज्ञानं च । तत्र विज्ञानं
10 बीजस्वभावत्वेन केतुः । कर्म क्षेत्रस्वभावत्वेन केतुः । अविद्या तृष्णा च लेशस्वभावत्वेन
केतुः । कर्मलेशा विज्ञानबीजं जनयति । तत्र कर्म विज्ञानबीजस्य क्षेत्रकार्यं करोति ।
तृष्णा विज्ञानबीजं स्नेहयति । अविद्या विज्ञानबीजमवकिरति । असतां तेषां प्रत्ययानां
[विज्ञान]बीजस्याभिनिर्वृत्तिर्न भवति ॥ तत्र कर्मणो नैवं भवति । अहं विज्ञानबीजस्य
क्षेत्रकार्यं करोमीति । तृष्णाया अपि नैवं भवति । अहं विज्ञानस्य स्नेहकार्यं करोमीति ।
15 अविद्याया अपि नैवं भवति । अहं विज्ञानबीजमवकिरामीति । विज्ञानबीजस्यापि नैवं
भवति । अहमेतैः प्रत्ययैर्जनितमिति ॥

अथ च विज्ञानबीजं कर्म[179b]क्षेत्रप्रतिष्ठितं तृष्णास्नेहाभिष्यन्दिस्तमविद्यया

1) Ms. *upanayana*; Çikṣās. *upācāya*.

2) Sic Çikṣās. — D'après le tibétain *°pākavimāḥau bhavataḥ*.

3) Manque dans le tibétain, et aussi dans Çikṣās.

4) Ms. *virāga*.

5) Le tibétain répète *dvādaçaṅgaḥ prātityosamutpādo 'nyonyahetuḥ 'nyo-nyapratyayo* . . . . .

6) Çikṣās. *saṃjanayanti*.

स्ववक्रोर्षीं विभद्यगाणं [विरोहति] । तत्र [T.1b. 213a] तत्रोपपत्त्यायतनप्रतिसंधी मातुः
 कुत्नी नामरूपाङ्कुरमभिनिर्वर्तयति । स च नामरूपाङ्कुरो न स्ववक्रतो न परकृतो नोभय-
 कृतो नेश्वरकृतो न बालपरिणामितो न प्रकृतिसंभूतो न चैककारणाधीनो नाप्यहेतुस-
 मुत्पन्नः ॥ अथ च मातापितृसंयोगात् । अतुसमवायात् । अन्येषां प्रत्ययानां समवायात् ।
 यास्वादानुविद्धं विज्ञानबीजं मातुः कुत्नी नामरूपाङ्कुरमभिनिर्वर्तयति । अस्वामिकेषु धर्मे- 5
 षपरिग्रहेष्वमेषु [घाक्राणसंगेषु] मापालक्षणास्वभावेषु हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् ।

तद्यथा पञ्चभिः कारणीशतुर्विज्ञानमुत्पद्यते । कतमैः पञ्चभिः । यदुत चतुः प्रतीत्य
 रूपं चालोकं चाकार्षं [च] तन्नमनसिकारं च प्रतीत्योत्पद्यते चतुर्विज्ञानं । तत्र चतुर्वि-
 ज्ञानस्य चतुराश्रयकृत्यं करोति । रूपमालम्बनकृत्यं करोति । घालोकोऽवभासकृत्यं
 करोति । अनाशमनावरणकृत्यं करोति । तन्नमनसिकारः समन्वार्हणकृत्यं करोति ॥ 10
 घसंतामेषां प्रत्ययानां चतुर्विज्ञानं नोत्पद्यते । यदा तु चतुराध्यात्मिकमायतनमविकलं
 भवति । एवं रूपालोकाकाशतन्नमनसिकाराश्चाविकला भवन्ति । ततः सर्वेषां⁽⁸⁾ समवाया-
 चतुर्विज्ञानमुत्पद्यते ॥ तत्र चतुषो नैवं भवत्यहं चतुर्विज्ञानस्याश्रयकृत्यं करोमीति ।
 एवं रूप[180a]स्यापि नैवं भवत्यहं चतुर्विज्ञानस्य [T.1b 213b] लम्बनकृत्यं करोमीति ।
 घालोकस्यापि नैवं भवत्यहं चतुर्विज्ञानस्यावभासकृत्यं करोमीति । अकाशस्यापि नैवं 15
 भवत्यहं चतुर्विज्ञानस्यानावरणकृत्यं करोमीति । तन्नमनसिकारस्यापि नैवं भवत्यहं

1) Çikṣās aridhāvalirna अिगेश'मरु'सुव'स'व'स' श्ले'स'रु।

2) Manque dans Çikṣās et dans le tibétain, et glose *avalirna*

3) Correspond dans Bodhic à श्ले'स'रु' de la version tibétaine.

4) Çikṣās iṣṭavādīnirmato -

5) Çikṣās ajoute *ayatyathileu*, donné aussi par Bodhic, mais qui manque dans la version tibétaine de ce texte comme dans la nôtre

6) Çikṣās *samanvāhāra*

7) Ibid. *asats tesu pṛatyayasū*.

8) Ibid. *tatah sarvasamavāyāe caṣṣu vjñānasyotpatn bhavati*

9) Manque dans Çikṣās.

चतुर्विज्ञानस्य समन्वाहरणकृत्यं करोमीति । चतुर्विज्ञानस्यापि निर्वं भवत्यक्षमेभिः
प्रत्ययैर्जनितमिति ॥ अथ च ⁽¹⁾संतामेषां प्रत्ययानां समवायाच्चतुर्विज्ञानस्योत्पत्तिर्भव-
ति ॥ एवं शेषाणामिन्द्रियाणां यथायोगं करणीयं ॥

तत्र न कश्चिद्द्वर्गोऽस्माद्धोकात्परलोकं संक्रामति । अस्ति च कर्मफलप्रतिविज्ञ-
5 तिर्हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् ॥ ⁽²⁾तद्यथा भित्तवः सुपरिशुद्धं चादर्शमण्डले मुखप्रतिवि-
म्बनं दृश्यते । न च तत्रादर्शमण्डले मुखं संक्रामति । अस्ति च मुखप्रतिविज्ञतिर्हेतुप्र-
त्ययानामवैकल्यात् ॥ एवमस्माद्धोकात् कश्चिद्भ्रूतो नाप्यन्यत्रोपपन्नः । अस्ति च
नार्मफलप्रतिविज्ञतिर्हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् ॥ तद्यथा भित्तवश्चन्द्रमण्डलं चत्वारि-
शयोरननशतमूर्धं ब्रजति । अथ च पुनः परीति ऽप्युदकभाजने चन्द्रस्य प्रतिविम्बं दृश्यते ।
10 न च तस्मात्स्यानाद्दूर्घं नभस्युतं परीत उदकस्य भाजने संक्रातं भवति । अस्ति च
चन्द्रमण्डलप्रतिविज्ञतिर्हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् ॥ एवमस्माद्धोकात् कश्चिद्भ्रूतो
नाप्यन्यत्रोपपन्नः । अस्ति च कर्मफलप्रतिविज्ञतिर्हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् ⁽³⁾ ॥

तद्यथाग्निरूपादानप्रत्यये सति ज्वलति [Tib. 214a] ⁽⁴⁾ उपादानवैकल्यात् ज्वलति ⁽⁵⁾
एवमेव भित्तवः कर्म[180b]क्लेशजनितं विज्ञानबीजं तत्र तत्रोपपत्त्यापतनप्रतिसंधी मानुः
15 कुतो नामरूपाङ्गमभिनिर्वर्तयति । ⁽⁶⁾अस्त्वामिकेषु धर्मेष्वपरिग्रहेषु मायालक्षणास्वभावेष्व-
मनेषु कृत्रिनेषु हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् ॥

1) Çikṣūs. *satsv eṣu pratyayeṣu.*

2—2) Manque dans Çikṣūs. et dans Bodhic.

3) Manque dans le tibétain.

4) *Ms tasmāthānāmūrdhvaṃ Tib. = na ca candramanḍalam tasmāt sthānāc cyutam.*

5) D'après le tibétain: *tadyathāgnir hetupratyayavātalakāyān na jvalati, hetupratyayasāmāgrīto jvalati.* — Çikṣūs *yathāgnir upādānavākalakāyān na jvalati, evam eva . . .*; de même Bodhic, bien que la traduction tibétaine de ce dernier texte soit conforme à notre xylographe.

6) D'après le tibétain *asvāmileṣv amameṣv aparigraheṣv ālāpameṣu māyālakṣaṇasvabhāreṣu hetu°* — Çikṣūs. ajoute *apratyarthikeṣu avāt ākāṣa°*

तत्राव्यात्मिकः प्रतीत्यसमुत्पादः पञ्चभिः कार्णोर्दृष्टव्यः । ततमैः पञ्चभिः । न
 शाश्वततो नोच्छेदतो न संक्रातितः परीक्षेत्तुविपुलफलाभिनिर्वृत्तितः तत्सद्विद्वानुप्रब-
 न्धतश्चेति ॥ कथं न शाश्वततो । परमाद्ये गार्णात्तिकाः स्वन्धा ग्रन्थ धीपत्त्यंशिकाः
 स्वन्धाः । न तु य एव गार्णात्तिकाः स्वन्धास्त एवोपत्त्यंशिकाः । यानि तु गार्णा-
 त्तिकाः स्वन्धा निरुध्यन्ते । ¹ तस्मिन्नेव घ सगर्षे धीपत्त्यंशिकाः स्वन्धाः प्राडुर्भसति । 6
 यतो न शाश्वततः ॥ कथं नोच्छेदतः । न च ² पूर्वनिरुद्धेषु गार्णात्तिकेषु स्वन्धेषु धीप-
 त्त्यंशिकाः स्वन्धाः प्राडुर्भसति नागर्षेणिरुद्धेषु । यानि तु गार्णात्तिकाः स्वन्धा निरु-
 ध्यन्ते । ³ तस्मिन्नेव घ सगर्षे धीपत्त्यंशिकाः स्वन्धाः प्राडुर्भसति तुलादपटोघानात्रान-
 वसन्द्रविम्बप्रतिविम्बयत् । यतो नोच्छेदतः ॥ तथ न संक्रातितः । निमदशाः मज्ज-
 निवापाः सभामायां ⁴ श्रावितं श्रावितमभिनिर्वृत्यति । यतो न संक्रातितः ॥ कथं परीक्षेत्तुतो 10
 विपुलफलाभिनिर्वृत्तितः । परीते कर्म क्रियते विपुलः फलात्रपातोऽनुभूते । घनः परी-
 क्षेत्तुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तितः ॥ तथं तत्सद्विद्वानुप्रबन्धनः । परादिदोषं [11b 214b]

1-1) Manque dans le xylographe — *Ṣikṣā. aṅg tu m'āraṅgānti'ā*
skandhā nirudhyamānā auṅgāttyāyāṅgā skandhā ca prādurbhāsati.

2) *pūro*^o et *māraṅgānti'ā* manque dans *Ṣikṣā*. mais est dans *per*
Bodhic.

3-3) Manque dans *Ṣikṣāsamuccaya*.

4) Manque dans notre xylographe et les autres sources.

5) Ms. *sabhāgatāyām ratyām ... rartayati*. — Notre xylographe com-
 porte une lecture *sabhāgāyām jātyām*, mais ajoute une négation: *མི་མཚན་ཅན་*
རིགས་མི་འདྲ་བ་ཉམས་སྐྱེ་བ་མཉམ་པའི་སྐྱེ་བར་སྐྱེ་བ་མཛོད་པར་འབྲུབ་པར་མི་
ཐུན་པའི། na abhinivartayanti — Malheureusement il n'y a accord, ni entre nos
 quatre sources tibétaines (Fragment Stein, Mdo LVI, traduction de Bodhic,
 notre xylographe), ni entre les traditions manuscrites de Madh *vrtti*, *Ṣikṣā*.
 et *Bodhic* — Je reprendrai ce petit problème dans l'édition du *Ṣāli-*
stambasūtra.

कर्म क्रियते तथावेदनीयो विपाकोऽनुभूयते । अतस्तत्सदृशानु[प्र][181a]बन्धतद्येति
विस्तरः⁽¹⁾ ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोटिपादोपरचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमकवृत्तौ द्वादशाङ्गपरीता
नाम षड्विंशतितमं प्रकरणं ॥

---

1) Pour ce *visata*, voir ci-dessous Chap. XXVII ad finem, et Çikṣās.
p. 227. z.

XXVII.

दृष्टिपरीक्षा नाम सप्तविंशतितमं प्रकरणं

यद्यत्र प्रतोत्यसमुत्पादं यथाभूतं सम्यक् पश्यति स न पूर्वान्तं प्रतिस्मरति । नापरात्तं प्रतिस्मरतीत्यादि सूत्रे⁽²⁾ पठ्यते । तत्र कालमः पूर्वान्तः । कालमोऽपरात्तः । कथं न प्रतिस्मरतीति तद्युत्पत्त्यर्थमिदमारभ्यते ॥

5

तत्र वर्तमानमात्मभावगपेद्यातीता ग्यात्मभावाः पूर्वान्तं इत्युच्यते । पूर्वो हि जन्मपरंपरांगः पूर्वान्तः । तं न प्रतिस्मरति । दृष्टिप्रकारैर्नालम्बते । प्रतोत्यसमुत्पादस्य यथावद्व्यस्थितताद्यदर्शनात् । नान्यथावस्थितं वस्तुन्यथाभिनिविशते । तत्राष्टौ दृष्टयः पूर्वान्तमालम्ब्यान्यथा प्रवृत्ताः । तद्यथा ।

10

***** --- |

यास्ताः शाश्वतलोकाद्याः पूर्वान्तं समुपाश्रिताः ॥ १

1) खेक'श्रि' मस्र'ल' हेक'य' मी'श्रे'।

2) Voir ci-dessous fol. 188a

3) ātmabhāra = यद'ग'गौ' र'र'स'स'।

4) Nos Mss présentent une lacune, provenant de la répétition de tad-yathā. — ल'रै'ल'ल'श्रि' । ल'र'स' र'स' सु'द' म' सु'द' दे'स' र'द' । । ल'रै'ग'हे'क' ह'ग'स' । ल' स'ग'स'य' । । ल'र'स' ग'द' । ल'र' र'े'र'ग'र'ै' । खे'क'श्रि' म'स्र'ल' स'हे'क'य' । ल'र' । र'े' । ल' दे'स'श्रि' सु' र'ै' स'ग'स'य'द' र'ै'क'ल' । । ल'र'द'क' ल'र'स' ग'र'ै'स' हे'स'य' स'ग'र'स' । र'ै' हे'स'य'स'हे'क'य'द' र'ै'क'सु' । ल'र' । ल'र'स' ल'र'र'ग' र'ै' स'हे'क'श्रि' । ल'र'ल'ल'श्रि' । र'ै' । य'द'ग' । ल'र'स'य'द' र'ु'स'क' सु'द'स' । दे'ग'ग'स' । — M do XVII donne la même version de la Kārikā — On peut restituer.

abhūm atītam adhvānaṃ nābhūm iti ca dr̥ṣṭayaḥ

mais l'analogie de la stance 2 exige que la stance commence par dr̥ṣṭayaḥ; on aurait.

dr̥ṣṭayo 'ūbhūtaṃ nābhūtam kim nv atīte 'dhvānīti ca.

तत्रेतिशब्द आद्यर्थः । अथ वा दृष्टिद्वयोपादानमुपलक्षणार्थं । चतस्रस्तेता दृष्टयः ।
तद्यथा । किं न्वरुमभूद्यगतीतमधानं । नाभूवमतीतमधानं । अभूवं च नाभूवं च । नैवाभूवं
न नाभूवंमति । एताश्चतस्रो दृष्टयः पूर्वार्त्तं समाश्रिताः ॥ [Tab. 215a]

अपरा अपि चतस्र इत्याहुः⁽¹⁾ ।

5 पास्ताः शाश्वतलोकाद्याः

पूर्वं प्रसङ्गेनोपवर्णितास्ता अपि

पूर्वार्त्तं समुपाश्रिताः ॥

तत्र यद्यपि पूर्वार्त्तादृष्टिचतुष्टयादुत्तरं दृष्टिचतुष्टयं नीतिमिष्यते तथापि तत्र-
न्मात्रविशेषमाश्रित्य पद्मगुणादीयते तत्रोत्तरं व्याख्यास्यामः । तत्र शाश्वतो लोक इत्ये-
10 तद्भूवमतीतमधानमित्येतस्मान्नातिमिष्यते । अथ वायं विशेषो यच्छाश्वतो लोक इत्येषा
दृष्टिः सामान्येन पूर्वार्त्तमाश्रिता [181 b] । अभूवमतीतमधानमित्येषा त्वात्मन एव पूर्वा-
त्तपरामर्शेन प्रवृत्ता न सामान्येनेति । एवमन्यास्वपि दृष्टियु विशेषो वक्तव्यः ॥ इत्येवं
तावदष्टवेता दृष्टयः पूर्वार्त्तं समुपाश्रिताः ॥

उक्तः पूर्वार्त्तस्तदालम्बिकाभिर्दृष्टिभिः सार्धमिदानीमपरात्त उच्यते । तत्र वर्तमा-
15 नमात्मभावमपेक्ष्य भाविन आत्मभावा अपरात्त इत्युच्यते । अपरो हि जन्मपरंपराशो
ऽपरात्तः । तं न प्रतिस्मरति । दृष्टिप्रकारैर्नालम्बते । प्रतीत्यसमुत्पादस्य यथावदवस्थि-

1) Le tibétain ne traduit pas *āha*; il reproduit les trois derniers pādas, avec la variante དེ་དཀར་གྱི་ (tā apī) au lieu de དེ་དཀར་ནི་, soit *aparā api catasra śti pūrvaṃ prasāṅgena upararnitāḥ* / *çāçvatalolādyā dṛṣṭayo yās [santī] tā apī pūrvaṃ samupāçritāḥ*.

2) འཇམ་ལ་ *prasāṅgena*. — Aussi འཇམ་ལ་, Qarad Candra.

3) Miss *cātibhīṣate, nābhībhīdyate* — མ་དཀར་མ་ རེད་ ལོད་ཀྱི་

4) རུང་མད་ཅོམ་.

तत्तद्दर्शनात् । नान्यथावस्थितं वस्त्वन्यथाभिनिविशते ॥ तत्राष्टौ दृष्टयोऽपरात्तमाल-
म्ब्यान्यथा प्रवृत्ताः । तस्यथा ।

दृष्टयो न भविष्यामि त्रिगन्धोऽनागतेऽध्वनि ।

भविष्यामीति चात्ताम्या अपरात्तं [Tib 215b] समाश्रिताः ॥ ३

इहापि दृष्टिद्वयोपादानगुपलक्षणार्थं । चतस्रस्त्रेता दृष्टयः । तस्यथा । किं नु 6
भविष्याम्यनागतमघानं । न भविष्यामि । [भविष्यामि च न भविष्यामि च] । नैव भवि-
ष्यामि न च [न] भविष्याम्यनागतमघानमित्येताश्चतस्रो दृष्टयो ऽपरात्तं समाश्रिताः ॥
निनेता एव चतस्रो दृष्टयो ऽपरात्तं समाश्रिताः । नेत्याह । किं तर्ह्यपरा अपि चत-
स्रो विद्यन्त अन्ताम्या अपरात्तं समाश्रिताः । तत्रात्ताम्याश्चतस्रो दृष्टयः सामान्येनापरात्त-
माश्रित्य प्रवृत्ताः । किं नु भविष्याम्यनागतमघानमित्येतास्त्रात्मन एवापरात्तमाश्रित्य 10
प्रवृत्ता इत्येवं दृष्टिचतुष्टयस्य विशेष इति बोद्धव्यं ॥

तत्रास्यस्य तावत्पूर्वात्तालम्बिकास्य [182a] दृष्टिचतुष्टयस्य यथा न संभवस्तथा
प्रतिपादयन्नाह ।

अभूमतीतमघानमित्येतन्नोपपद्यते ।

यो हि ब्रह्मसु पूर्वेषु स एव न भवत्ययं ॥ ३

15

1) Mss. *kim anye nāgate 'dhran* — म'द्वेन' दुष' णद्व' अश्रु' द' ।
।मि' अश्रु' अद्वि'द्वे' मघ'अ'स्य'ण'स' । ।श्रु'स' ण' यि'द' दे'द'ण' के । ।श्रु'म'दि'
मघ'अ'य' स'द्वे'द'य' यि'द्व' । — Le tibetain ne traduit pas *kim ni té*, par contre il a,
comme dans la première stance, *yās tās* et *lokānta*° (?) au lieu de *anta*° — णद्व'द्व'
garantit *anya*.

2) Tib. *lokāntādyāh* (?). अद्वि'द्वे'द्व' मघ'अ'स्य'ण'स' ।

3) मघ'अ' यि'द'स'य' स्य'ण'स'य' श्रु'स' ।

4) अद्व'द्व'यि'द्व' दुष'द्व' अश्रु' उ'स' । ।श्रु'स' दे' के' मि' अश्रु'द' । ।श्रु'द्व'

तत्र य एवातीतिषु जन्मसु बभूव यदि स एवापमधुना स्यात्तदा युक्तमस्य प्रकृती-
मभूवमकृतमतीतमघानमिति । न चैतदेवं संभवति नित्यत्वप्रसङ्गात् । नित्यस्य च संसर्गा-
नुपपत्तेः । एकगतिस्थस्यापि नानागतिसंगृहीतत्वप्रसङ्गात् । इह हि पूर्वं यदि नरकादि-
गतिको भूत्वा इदानीं [Tib. 216a] कर्मविचित्र्यान्मनुष्येषूपपन्न एवं कल्पयेदकमेवास्ती
6 नारक आसमिति तदस्य न युक्तं । तर्हि हि नाम मनुष्यः सन्नारकादिकः स्यात् ॥

यत्कर्त्तृदे पठ्यते ⁽¹⁾ सूत्रे । अकमेव स तेन कालेन तेन समयेन मान्धाता नाम राजा
चक्रवर्ती अभूवगिति । तत्त्वार्थं वेदितव्यमिति । अन्यत्वप्रतिषेधपरं तद्वचनं नैकत्वप्रति-
पादकमिति विज्ञेयं । अत एव हि नान्यः स तेन कालेन तेन समयेनेति पठ्यते ॥ यदि
पुनः स एवापमिति पूर्वकस्य चाधुनातनस्य चैकत्वं स्यात् । को दोषः स्यात् । उक्तस्ता-
10 वदत्र दोषो नित्यत्वं स्यादिति ॥

तद्यापि भूय उच्यते ।

स एवात्मेति तु भवेदुपादानं विशिष्यते ।

यदि स एव पूर्वक आत्मापमिदानो स्यात्तदोपादानस्य पञ्चस्कन्धलक्षणस्य विशे-
षो न स्यादुपादातुरविज्ञेयात्पूर्वावस्थापामिव । न चैवमुपादानाविशेषोऽस्यात्मनः । किं
15 तर्हि विशिष्यत एवोपादानमुपादातुः कर्मभेदात्कारकभेदाच्च । ततश्चोपादानविशे[182b]-
पात्स एवापमात्मेति न युज्यते ॥

अथ मन्यसे । विशिष्यतामुपादानमात्मा त्वेक एवेति । अत आत्मनो ऽविशिष्ट-
त्वाद्भूमतीतमघानमित्येतद्द्विविष्यत्येव ॥ उच्यते ।

कें इमश'सु' ग'द' सुद'स। । रे'रे'द' रे' रे' म'यीव'वें। — La forme *abhūm* est
répétée plusieurs fois ci-dessous, metri causa.

1) Voir *Divyāvadāna* 228. 15: *yo Mūrdhāto rājāham eva sa tena kālāna
tena samayena*. — Sur ce roi, Schiefner, *Ind. Erzählungen*, xlv (Pet. 1877);
JBTS. 1894, 3, p. 15; Takakusu, BEFEO. 1904, p. 1020.

उपादानविनिर्मुक्तं घात्मा ते कतमः पुनः ॥ ४

यदि सान्यदुपादानमन्यघात्मा स्यात्तदोपादानविशेषे ऽप्यात्मनो ऽविशेषात्स्योदे-
 तदेवं । न चैतद्वेदेन दर्शयितुं शक्यं । अयमसावात्मा इदम[⁽¹⁾Tib. 216b]स्योपादानमिति ।
 ••••• प्रसङ्गात् ••••• प्ररूपाप्रसङ्गात् । यदा चैवमुपादानविनिर्मुक्तं घात्मा दर्श-
 यितुं न शक्यते । तदोपादानविशेषेऽपि घात्माविशेष इति न शक्यते कल्पयितुं ॥ 5

यद्यपि काश्चित्परिकल्पयेत्तन्मनुपादानविनिर्मुक्तं इत्येवं न संभवति । किमुपा-
 दानमेवात्मनेन परिकल्प्यत इति । एतदपि न युक्तमिति प्रतिपादयन्नाह ।

उपादानविनिर्मुक्तो नास्त्यात्मेति कृते सति ।

स्यादुपादानमेवात्मा नास्ति चात्मेति वः पुनः ॥ ५

यथा तावदुपादानमेवात्मा न संभवति तथा प्रतिपादयन्नाह । 10

1) དེ་ཉིད་ བདག་ཏུ་ འགྱུར་ ལྟམ་ན། །ཉེ་བར་ལེན་མ་ བདན་ འགྱུར། །ཉེ་བར་
 ལེན་མ་ མ་གཏོགས་མར། །ཁྱིད་མེ་ བདག་ བེ་ གང་ལོག་ ཡིན།

2) Tib = idam ātmana upādānam.

3) Mss. upādānā gati sangrhitatāt prasangūt / mṛtena grahaṇaprasan-
 gūt, upādānoprasangūt, mṛte grahana°. — ཉེ་བར་ལེན་མ་ལས་ བདན་པའི་ རང་
 བཞིན་ ཡིན་མ་ཉིད་མེས་ བདག་ ལྷུ་ མེད་མར་ བུལ་པའི་ ལྷུར་ རང་། མེ་མེར་ བཟུང་བུ་
 ཡོད་མར་ བུལ་མར་འགྱུར་པའི་ ལྷུར་རོ། = upādānaviṇṣṭālabhāvato'ed ātmano
 'hetu'atprasangūt, pṛthaggrahanaprasangūc ca (ou bhīdēna grahana°, voir
 216 6).

4) ཉེ་བར་ལེན་མ་ མ་གཏོགས་པའི། །བདག་ ཡོད་ མ་ཡིན་ བུས་པའི་ ཚོ། །ཉེ་
 བར་ལེན་ཉིད་ བདག་ ཡིན་ན། །ཁྱིད་མེ་ བདག་ བེ་ མེད་མ་ ཡིན། — Mss. མི་ བོ་
 punah.

5) Mss. atha — ཇི་ལྟར་ ་་་་ དེ་ལྟར་ ་་་་

[न चोपादानमेवात्मा व्यति तत्समुदेति च ।]

कथं हि नामोपादानमुपादाता भविष्यति⁽¹⁾ ॥ ६

तत्र यदेतत्पञ्चोपादानस्काण्ड्याख्यमुपादानं तत्प्रतिक्षणमुत्पद्यते च त्रिनश्यति च ।
न चैवमात्मा प्रतिक्षणमुत्पद्यते च त्रिनश्यति च । आत्मा स्वन्ध्येभ्यस्तन्नायत्रादिना च
5 नित्यानित्यत्वेनाप्यग्रकथ एव वक्तुमनेकदोषप्रसङ्गान् । नित्यत्वे ह्यात्मनः शाश्वतत्वाद्-
स्यादनित्यत्वे चोच्छेदस्याद्प्रसङ्गः । तच्च तदुभयं शाश्वतोच्छेदाख्यं महानर्थक्यमिति [नो-
पगतञ्च] । अ[153a]त [उपादानमे]वात्मेति तावन्न युध्यते ॥

अपि च

कथं हि नामोपादानमुपादाता [Tib. 217 a] भविष्यति ।

10 इहोपादीयत इत्युपादानं कर्म । तस्य चात्रश्यमुपादानोपादानेन भवितव्यं । तस्य
चोपादानस्य यद्यात्मत्वमिष्यते । तत्रोपादानमेवोपादातेत्यपि विद्यते । ततश्च कर्तृकर्म-
णोरैक्ये मति केनृच्छेत्तद्यद्युत्पन्नकाराग्रीन्धनादानामप्यैक्यं स्यात् । न चैतद्दृष्टं पुक्तं
वेति प्रतिपाद्यत्राह ।

कथं हि नामोपादानमुपादाता भविष्यति । इति ।

15 अपि त्वत्पक्षात्संभव एवास्य पक्षस्येत्यभिप्रायः ॥

1) छे'सस्वेव छे' सत्ता म'पेव । छे' सुत्तु'स स' स'स'स' प'व । छे'
स'स'स'स' स'स'स'स' । छे'स'स'स'स' प'व'स' सुत्तु' । — Voir ci-dessus 342. 2.

2) Mss. rijnānyas, rijnānyas.

3-3) सुत्तु'स' प'व'स'स' । स'स'स'स'स' स' सुत्तु' । छे'स' सुत्तु' स'स'स'स'
स' स'स'स'स'स' प'व'स'स'...

4) छे'स'स'स'स'स'स'स' प'व'स'स' स'.

5) छे'स'स'स'स'स'स'.

6) स'स'स' स'स'स'स'स'.

अत्राह । सत्यमुपादानमात्रगात्मा न ष्यते । किं तर्ह्युपादानव्यतिरिक्त एवा-
त्मा भविष्यति ॥ एतदपि न युक्तं । किं कारणं । यस्मात् ।

अन्यः पुनरुपादानादात्मा नियोगपच्यते ।

गृह्येन ह्यनुपादानो ष्यत्यो न च गृह्यते⁽¹⁾ ॥ ७

गमुपादानादात्मा व्यतिरिक्तः स्यात् । गृह्येत स उपादानव्यतिरिक्तो घटादिव ६
पटः । न चैवं गृह्यते । तस्मादुपादानव्यतिरिक्तोऽपि नास्ति । अनुपादान उपादानव्य-
तिरिक्तेण गृह्यमाणत्वात्पुनरुपादानव्यतिरिक्तः ॥

इदानीं यवोपपादितमर्थं निर्गमयिष्यामः ।

एवं नान्य उपादानान्न चोपादानमेव सः ।

घात्मा नास्त्यनुपादानः⁽²⁾ ।

10

अथ स्यान्नान्यत्वात्मा उपादानस्वरूपो न भवत्युपादानोपादानत्रैकत्वप्रसङ्गाद्भेद-
व्ययः [Tib 217b] प्रसङ्गाच्च । स ह्यन्योऽपि न भवत्युपादानमन्येदय भेदेन [धृक्पा] प्रस-

1) सद्गं वैः श्रेःसन्नेव'स'स्य । गणन'नु' अद्य'स' श्रे' स'यैव । गण'नु'
श्रे' गणन' न' अद्य' श्रे'स' । सञ्च' यै' रै'ग'स' न' सञ्च'नु' सै' ।

2) ननु' सञ्च'स' श्रे' ।

3) श्रे'स' अद्य'स' गणन' स'यैव । श्रे' वै' श्रे'स' अद्य' श्रे' स'यैव ।
सद्गं वै' श्रे'स' अद्य' सै' ।

4) श्रे' स' श्रे'स'स'स'.....

5) Ms. *upādānāpekṣā bhēdena, °dānāpekṣā* — *bhēdena* = अद्य'स'

6) सञ्च'नु' यै'स' स'स' अद्य'स' स'यै' ।

ज्ञात् । न चाप्यनुपादान उपादाननिरपेक्षस्य ग्रहणप्रसङ्गात् ।⁽¹⁾ एवं तर्हि नास्त्यात्मैत्य-
स्तु ॥ उच्यते

नापि नास्त्येष निश्चयः ॥ ८

यो हि नाम स्वन्धानुपा[183b]दाय प्रज्ञप्यते स कथं नास्तीति स्यात् । न ह्यवि-
८ श्यमानो वन्ध्यातनयः स्वन्धानुपादाय प्रज्ञप्यते । कथं सत्युपादान उपादाता नास्तीति
पुष्ट्यते । तस्मान्नास्तिवचनप्यस्य न पुष्ट्यते । तस्मान्नास्त्यात्मैति निश्चयोऽप्येष नोपपद्यते ॥

स्य त्वात्मनो व्यवस्थानं विस्तरेण मध्यमकावतादावसेयं । इहापि च पूर्वमेव
⁽⁴⁾ स्वानस्थानेषु कृता⁽⁵⁾ व्यवस्थेति न पुनरिह तद्यवस्थाने यत्र स्थायीयते ॥

एवं तावद्भूवमतोतमघानमित्येषा कल्पना नोपपद्यते । इदानीं नाभूवमतोतमघा-

10 नमित्येतदपि यत्रा नोपपद्यते तत्रा प्रतिपाद्यन्नाह ।

नाभूवमतोतमघानमित्येतन्नोपपद्यते ।

यो हि ब्रह्मसु पूर्वेषु ततोऽन्यो न भवत्ययं ॥ ९

यदि पूर्वकादात्मनोऽस्याधुनात्मनस्त्यात्मनोऽन्यत्वं स्यात्तदानीं नाभूवमतोतमघानमि-
ति स्यात् । न चैतदेवं संभवति । तस्मान्नाभूवमतोतमघानमित्येतन्नोपपद्यते ॥

1) दे'सु'व' दे'व' स'न' वे'दे' दे'स'तु'स' प'दे'स' न'ग'ने' सु'न'व'।

2) वे'द'स' 'द'ि'त' 'तु'स'न' 'दे' 'न' 'दे'स'।

3) वे'दे'ने' सु'न' 'स'दे' 'दे'स' 'स' 'द'े' '। - सु'न' 'स'दे' = सं.

4) सु'न'स' 'सु'न'स' 'द'ग' 'तु'.

5) सु'न' 'स'दे' 'स'दे' 'सु'न'.

6) स'द'स' 'स'दे' 'तु'स' 'व' 'न' 'सु'न' 'दे'स' । 'सु'न' 'दे' 'स' 'दे' 'स' 'स'दे' 'स'दे'।

। सु'न' 'स'दे' 'स'दे' 'सु'न' 'स'दे' 'सु'न' 'स'दे' 'सु'न' 'स'दे' 'सु'न' 'स'दे' 'सु'न' 'स'दे'।

यदि पुनः पूर्वकादात्मनोऽस्यान्यत्रं स्यात्को दोष इति ॥ उच्यते ।

यदि ह्यग्रे भवेदन्यः प्रत्याख्यायापि तं भवेत् ।

तथैव [Tib 218a] [च म] संतिष्ठेत्तत्र त्रयेण वागतः ॥ १०

यदि ह्ययमधुनानन ग्यात्गा पूर्वकादात्मनोऽन्यः स्यात्तदा तं पूर्वकमात्मानं प्रत्या-
ख्याय परित्यग्य तस्मिन्पेन्नो अतद्वत्तुक्त एव स्यात् ॥ किं चान्यन् । तथैव च [स] संतिष्ठे- 5
त्तत्र । यदि पूर्वकादात्मनोऽस्यान्यनं स्यात् । नदान्यत्राद्दोषोत्पादे यथाविनाशवत्पूर्व-
स्यात्मान उन्नरास्तिज्ञाप्यात्मनि समुत्पद्यमानोऽप्यनिरोधः स्यात् । अनिरुद्धत्वाच्च यत्र पूर्व
देवमनुष्यादिज्ञानसूपपन्नो येन [181 a] वर्णामंस्त्वानादिना पूर्वगुणसम्बन्धमानस्तेनैव प्रकारेण
नवैव स तत्रास्तिष्ठेत् । अत्र वांमृत एवेहोन्मयिन । न चैय संभवोऽस्ति यदस्य मनुष्य-
भूतस्य पूर्वतो देवाद्यात्मना तथैवावतिष्ठंतिति । नत्वात्राभूयगतीतमघानमित्येतन्नो- 10
पपद्यते ॥

यत्राह 'तत्र यदुक्ता'

यदि ह्यग्रे भवेदन्यः प्रत्याख्यायापि तं भवेदिति ।

यदि पुनः पूर्वकमात्मानं प्रत्याख्याय .....¹¹⁾ तदा तस्य पूर्व-

1) ग'र'ते' र'रे' रै' ग'र'र' र'रु'र'र' । र'रे' र'रे'र'र'र'r' र'र' र'रु'र'र'र' र'रु'र' ।
र'रे' र'रे'र' र'रे' र'र'र' र'रु'र'r' र'रे'र' । र'रे'र' र' र'रे'र'र' र'रे'र'r' र'र'r' । -
Construire *latrūmīta*

2) ग'र'र'र'र' ।

3) rā n'est pas représenté dans le tibétain, peut-être ca

4) Mss. *pratyaḥhyāya syāt tadū ..* - ग'र'र'ते' र'र'र'र' र'र'र' र'रे'र'र'र'
र'रे' र'रे'र' र'रु'र'r'र' र'रु'र'र'र' र'रे'र'र' र'रे'र'r' र'रे'र' र'रे'र'r' र'रे'र'r' र'रे'र'r'
र'र'र'र' । र'रे'र'r'r' र'रे'r' । ग'र'र'र' र'रे'र'r' र'रे'r' ।

कस्यात्मनस्तत्र नष्टत्वादिकं चान्यस्यैव चोत्पादनात्पूर्वकस्यात्मन उच्छेदः स्यात् । तस्मिन्नात्मन्युच्छिन्ने कर्मणामर्त्तफलानामेवाश्रयविच्छेदेन विच्छेदाद्भोक्तृशाभावात् [21b. 218b] वाश एव स्यात् । अथ पूर्वकैनात्मना कृतस्य कर्मण उत्तरेणात्मना फलपरिभोगः परिकल्प्यते । तथाप्यन्येन कृतस्य कर्मणाः फलास्यान्येनोपभोगः स्यात् । ततश्च

5 अकृतान्यागमभयं स्यात्कर्माकृतकं यदि⁽⁸⁾

इत्येवमाद्यनिष्ठमापद्यते ॥

अपि च । यद्ययमात्मा पूर्वकादात्मनोऽन्य एवात्रोपपन्नः स्यात्तदा पूर्वमभूत्वा पश्चाद्भूत्पन्न इति स्यात् । न चैतन्मुक्तमिति प्रतिपादयन्नाह ।

नाप्यभूत्वा समुद्भूतो दोषो क्वत्र प्रमदयते ।

10 कृतको वा भवेदात्मा संभूतो वाप्यहेतुकः ॥ इति⁽⁹⁾ १२

कृतं ननु अत्र नृपस्य ह्यत्र ननु । गणवत्पुत्रेण सुखमपि अत्र नृपस्यैव ।
 गणवत्पुत्रेण सत्त्वमूर्तेः ननु । नैव सत्त्वमूर्तेः स्वयं ननु । ११
 ननु नैव सत्त्वमूर्तेः स्वयं ननु । नैव सत्त्वमूर्तेः स्वयं ननु । नैव
 १२ = yadi [punah] pūrcakam ātmānaṃ pratyākhyāya ayam iha bhavet
 10 doṣaḥ syāt? tatra doṣa bahavaḥ syuḥ .katham iti cet? yasmād ekaṃ sati:
 uchedaḥ karmaṇām nāpas tathānyena kṛtakarmaṇām /
 anyena paribhogaḥ syād ekaṃnāi prasajyate || 11
 yadi pūrcakam ātmānaṃ pratyākhyāya ayam ātmā bhavet, tadā pūrcā-
 kasyaitmanas tatra naṣṭatāt.....

1) कृतं ननु नृपस्यैव = utpādāt (?)

2) अत्र नृपस्यैव सुखमपि गणवत्पुत्रस्यैव नृपस्यैव ।

3) = SVII. 23 (p. 325).

4) Mss. etātmātropapannaḥ. — कृतं ननु उत्पान्ना.

5) ननु सुखमपि गणवत्पुत्रस्यैव । नैव सत्त्वमूर्तेः स्वयं ननु । ननु सुखमपि गणवत्पुत्रस्यैव । ननु सुखमपि गणवत्पुत्रस्यैव । — Cité de dessus SVIII. 1.

यदि ह्यात्मा पूर्वमभूत्वा पश्चादुत्पन्नः स्यात्तदा कृतक एवात्मा स्यान्न च कृतक
 आत्मेप्यते । अनित्यत्वप्रसङ्गात् । व्यतिरिक्तस्य च तन्निष्पादकस्य कर्तुरभावात्कृतः
 कृतकत्वमात्मनो योज्येत । कृतको चात्मनि परिकल्प्यमान आदिमान् संसारः स्यादेव[१]पू-
 र्वसद्वस्य प्रादुर्भावश्च । न चैतदेवं । तस्मान्न कृतक आत्मा ॥ अथि च [184 b] संभूतो वा- 5
 प्यहेतुकः । अमूत्वा प्रागात्मा समुत्पन्नानो निर्देहेतुक एवोपपद्यते । पूर्वं ह्यात्मा ना- 5
 स्तीति । अकृतको निर्देहेतुकः स्यात् ॥ वाणव्दो विकल्पे । कृतको वा भवेदात्मा यदि वा
 नाभूवगतोतमघानमित्येतन्नाभ्युपेयं । संभूतो वाप्यहेतुको यदि वा

नाभूमतीतमघानमित्येतन्नोपपद्यते

इत्युपगम्यतां [Tib 219 a] ॥ इदानीं यद्योपवर्णितमेवार्थं निगमयन्नाह ।

एव दृष्टिरतीते या नाभूमकमभूमकं ।

10

उभयं नोभयं चेति नैया समुपपद्यते ॥⁽²⁾ १३

एवं यद्योपवर्णितेन न्यायेनाभूमतीतमघानमिति या दृष्टिर्नाभूमतीतमघानमिति च
 या दृष्टिरेयापि नैवोपपद्यते । एतद्व्यस्यभावाच्चोभयमपि नोपपद्यते । किं कारणं । यस्मा-
 द्द्वयं स्येतत्समाहृतमुभयमिति कल्प्यते । एकैकस्य च पृथक् पृथग्भावात्कृतस्तत्समाहार
 इत्युभयमपि न संभवति । उभयस्याभावात्कृतस्तत्प्रतिषेधे[न] नोभयं भविष्यतीति । 15
 तस्मान्निवाभूयं न नाभूवमित्येतदपि नोपपद्यते ॥

1) १८८'गी' क्षु' वैः

2) १८८'रु' सद्ग' सु' सद्ग' म'सु' । ग'ति'ग' ग'ति'ग' म'पै'स' ।
 १८८'स' १८८'स' ग' १८८'स' । १८८' वै' १८८'स' म' प'स' ।

3) Ceci donne un demi-çloka à peu près correct, mais la traduction tibé-
 taine n'est pas métrique. — १८८'ग'ति'स' १८८'स' १८८'स' ग'ति'ग' १८८'स' सु'स' सद्ग'
 स' सु' । «Par ubhaya on entend les deux termes ensemble»

4) १८८'ग'स' १८८'स' ।

तदेवं पूर्वाक्षं समाश्रितस्य दृष्टिचतुष्टयस्यासंभवमुद्भाज्येदानीमपराक्षसमाश्रितस्य प्रतिषेधमाह ।

ग्रथन्यनागते किं नु भविष्यामीति दर्शनं ।

न भविष्यामि चेत्त्येतदतीतिनाघना समं ॥⁽¹⁾ १४

6 तद्यैव क्षातीतेऽघनि दृष्टिचतुष्टयं नियिद्धं । एवमनागतेऽप्यघनि दृष्टिचतुष्टयं नि-
षेधनीयगुक्तपाठपरिवर्तनेन । तद्यथा ।

ग्रथन्यनागते किं नु भविष्यामीत्यसंगतं⁽²⁾ ।

ऐष्यन्नन्मनि यो भावी स एव न भवत्ययं ॥

इत्येवमादिना सर्वं समं योज्यमेकत्रप्रतिषेधे । एवमन्यत्रप्रतिषेधेऽपि समं योज्यं ।

10 न स्यामनागतकाल इत्येतन्नोपपद्यते ।

ऐष्यन्नन्मनि यो भावी ततोऽन्यो न भवत्ययं ।

इत्येवमादिना पूर्वश्लोक[185a]पाठपरिवर्तनेन ॥ [Tib. 219b]

इदानीं पूर्वाक्षं समाश्रितस्य शास्त्रतादिदृष्टिचतुष्टयस्य प्रतिषेधार्थमाह ।

1) अ'द्वेदस' सुष' षड्ढ' अष्टुद' अष्टुद' द' । । अष्टुद' यद' मी' अष्टुद' द्वेष'
सु' यद' । । अ' य' द' यी' द' र' र' र' र' । । अद' स' यद' सुष' द' म' अ' य' यी' ।

— Même version, Mdo XVII. — Pour षड्ढं voir 573. 3 et note.

2) अ'द्वेदस' सुष' ष' अष्टुद' अष्टुद' द्वेष' । । सु' य' र' र' मी' अष्टुद' र' ।

3) अ'द्वेदस' द्वे' य' द' अष्टुद' य' । — *aiṣya*, manque dans M. W., = *esya*

dans B6.

4) अ' म' अ' अ' र' य' य' अ' र' । Ci-dessus, p. 582 l. 6, अ' र' य' य'
य' अ' र' य' य' ।

स देवः [स] मनुष्येद्येदेवं भवति शाश्वतं ।

अनुत्पन्नश्च देवः स्याज्जापते न हि शाश्वतं ॥⁽¹⁾ १५

इह हि कश्चिन्मनुष्यगतिस्त्रयः कुशलं कर्म कृत्वा देवगतिं गच्छति । तत्र यदि स एव देवः स एव मनुष्य इति । एवमुभयोरिदं स्यात् । तदा शाश्वतं स्यात् । न चैतदेवं यदेव एव मनुष्यो भवेदिति । अनो नास्ति किं चिच्छाश्वतं ॥ अयि च । शाश्वतवादे 5 सत्यमनुत्पन्नश्च देवः स्यात् । किं कारणं । पस्माज्जापते न हि शाश्वतं । यदि वस्तु शाश्वतं तद्विद्यमानत्वात् नैव जापते । ततश्चानुत्पन्नो देवः स्यात् ।⁽²⁾ अनुत्पन्नो देवो न पुष्यति इति । एवं तावच्छाश्वतं न युज्यते ॥

इदानीमशाश्वतमपि यथा न संभवति तथा प्रतिपादयन्नाह ।

देवादन्यो मनुष्येद्येदशाश्वतमतो भवेत् ।

10

देवादन्यो मनुष्येत्संततिर्नोपपद्यते ॥⁽³⁾ १६

⁽¹⁾ यदि चान्यो देवोऽन्यश्च मनुष्यः स्यात्तदा पूर्वकस्य मनुष्यात्मनस्तत्र नष्टत्वादिक

1) ग'ल'ते' लु' रे' मी' रे' न। | रे'लु'न' रे' न'ग'स'ल'लु'। | लु' रे' म' लु'स' रे'न' ल'लु'र'ते'। | न'ग'ल' लु'स' म' म'रे'लु'र'र'।

2) रे'रे'लु'र' लु'रे' म'लु'स'म'रे'न'रु' ल'लु'र'न'। लु' म'लु'स'स'म' रे' रे'ग'स'म' म' प'रे'रे'।

3) ग'ल'ते' लु'ल'स' मी' ग'ल'न' न। | रे'लु'न' रे' मी'न'ग'ल'लु'। | ग'ल'ते' लु' मी' ग'ल'न' प'रे'न'। | लु'न'रे' ल'स'स'म' मी' ल'लु'र'र'। - Même version

Ms. XVII.

4) Le tibétain omet ce paragraphe.

चान्यस्यैवोत्पादात् । स पूर्वको मनुष्यात्मा तत्र विनष्ट इत्यशाश्वतं स्यात् ॥ तत्संतानानु-
वृत्त्या नाशाश्वतमिति चेदुच्यते ।

देवादन्वो मनुष्यश्चेत्संततिर्नोपपद्यते ।

यदि देवादन्वो मनुष्यो भवेत् । तदा यथा निम्बस्य ⁽²⁾ नोन्नतकृतसंतानो भवत्येवं मनु-
ष्यस्य देव एकसंतानपतितो न स्यात् । ततश्च पूर्वकस्य विनाशादशाश्वतमेव भवेत् ॥
अथ वा यदि देवादन्वो मनुष्यो भवेत्तदा संतानानुवृत्तिर्न स्यादस्ति चेयं संतानानुवृत्तिर्दे-
वस्य ⁽¹⁾ मनुष्य एकसंतानपतित इति । तस्मात्संताना[185b]भावप्रसङ्गाद्देवादन्वो मनुष्यो
न भवति । यतश्चैवगतोऽशाश्वतमपि नास्ति ॥

इदानीं शाश्वताशाश्वतप्रतिषेधार्थम[11b. 220a]ाक् ।

10 दिव्यो पय्येकदेशः स्यादेकदेशश्च मानुषः ।

अशाश्वतं शाश्वतं च भवेत्तच्च न युज्यते ॥ १७

यद्ययं मनुष्यो ऽश्वेन मनुष्यतां विज्ज्यादेशेन विहाय मनुष्यतां देवात्मभावमुपाद-
द्यात् । तदा एकदेशस्य नाशा[दशा]श्वतं स्यादेकदेशस्य चावस्थानाच्छाश्वतं स्यात् । एत-
च्चापुक्तं पदेकस्य दिव्यगतिसंगृहीत एकदेशः स्यादेकदेशश्च मनुष्यः स्यात् । तस्माच्छा-
श्वतं चाशाश्वतं च एतदुभयं नोपपद्यते ॥

इदानीं नशाश्वतनैवाशाश्वतदृष्टिप्रतिषेधार्थमाक् ।

1) देविं ऊं जां ब्रविं मैदं वै यमविं कुन् म'पिक्'स' दे'यविक्'सु' . . . = De
même que l'arbre d'āmra n'est pas série du nimba (pa-ma?).

2) सु' प्प' मीदिं कुन् गठिण'सु' गठिण'स'य' मी' अशु'स'रे।

3) सु' वै' मी' द' कुन् गठिण'सु' गठिण'स' प्पिक्'वे। = le dieu fait
partie d'une même série avec (द') l'homme.

4) ग'प'दे' सु'ग'स' गठिण' सु'पिक्'प'। सु'ग'स' गठिण' मी' वै' पिक्'सु'स'र।

।ह'ग' द' मी'ह'ग' अशु'स'पिक्'। ।रे' प्प' रे'ग'स' म' पिक्'वे।

अशाश्वतं शाश्वतं च प्रसिद्धमुभयं यदि ।

सिद्धे न शाश्वतं कामं नैवाशाश्वतमित्यपि ॥ १८

यदि शाश्वतं किं चिद्वस्तु स्यात्तदा यथादशाश्वतदर्शनान्निव शाश्वतमिति स्यात् ।
 एवं यदि किं चिदशाश्वतं स्यात्तदा तस्य यथाच्छाश्वतोपपत्तितो नाशाश्वतमिति स्यात् ।
 यदा तु शाश्वताशाश्वतमेवाप्रसिद्धं तदा कुतस्तत्प्रतिषेधेन नैव शाश्वतं नाशाश्वतं स्यादि- 5
 ति । तस्मादेतदप्युक्तं ॥

यद्य स्यादनादिबन्धनमरणपरंपराप्रवृत्तमविच्छिन्नक्रमं संसारप्रबन्धमुपलभ्य शाश्व-
 तनात्मानं परिवर्त्तयामः । अस्त्यसौ शाश्वतः कश्चित्पदार्यो यो हि नानैवमनादिमिति
 संसारे प्ररिधमन्नद्याप्युपलभ्यत इति ॥ उच्यते । एतदपि नोपपद्यते । किं कारणं ।
 [एवं^(१)

कुतश्चिदागतः कश्चित्किं चिद्वच्छेत्पुनः [Tib. 220b] वा चित् ।

यदि तस्मादनादिस्तु संसारः स्यान्न चा[186a]स्ति सः ॥ १९

10

1) गण'ते' ऋण' न' मे' ऋण'स । गण'ते'ण' शुव'स'र' अश्रु'र'व' वै । ऋण'स'
 म' षे'व' मे' ऋण' मे'व । शुव'स'र' अश्रु'र'स'र' अरे'न'व' र'ण ।

2) म'षे'व'स'र'व'स

3) ऋण'स' म'षे'व'स'र' वे'स'स'र' अश्रु'र'व

4) Mss. *pācatopatattīānāsādaṣṣācatam itī syāt.* — ऋण'स'र' अश्रु'र'स'र'व'स'
 मे' ऋण'स' म' षे'व'स'र' अश्रु'र'स'र' वै'ण'व ।

5) Le tibétain porte *འདི་ལྟར་ = evam.* — Les Mss ont *yo lu nāma.*

6) Mdo XVII. गण'ते' गण'वे'ण' गण'व'स' गण' । वे'व'स' म'ण' गण'रु'व'र'
 अश्रु'र'व । र'वे'श्रु'र' अवे'स'स' म'ण' मे'व'स'र' । अश्रु'र'व' र'वे' षे'व' म'षे'व' ।
 — Notre xyl. porte गण'व'स' गण'र' = *kaṣ est luṭaṣ est lva cid gacchet.* —
kaṣ cit, c'est-à-dire ātman; lūm cit, quelques chose, les saṃskāras.

यदि हि संस्काराणामात्मनो वा कुतश्चिद्व्याप्तिरङ्गमनं गत्यत्तरमागमनं स्यात् । ततश्च गत्यत्तरात्पुनः क्व चिद्वमनं स्यात् । तदानीमनादिः संसारः स्यात् । न च कुतश्चित्स्य चिदागमनं संभवति नित्यस्य वानित्यस्य वागमनानुपपत्तः । न चापीतः पुनः कस्य चित्कं चिद्वमनं संभवति नित्यस्य वानित्यस्य वा गमनानुपपत्तेः । यदा चैवं न संभवति । तदा कुतो जन्ममरणपरंपराया घृतिदीर्घत्वेनाग्न्यनुपलम्भादनादिमान् संसारः स्यात् । संसर्तुरभावात्कुतोऽनादिमन्त्रनादिमन्त्रं वा संसारस्य संभवेत् । यदा च न संभवति तदा यद्भक्तगस्त्यसौ शाश्वतः कश्चित्पदार्थो यो हि नामैवमनादिमति संसारे परिभ्रमन्त्याप्युपलभ्यत इति तन्न युक्तं ॥

अतश्चैवं यद्योदितन्यायेन ।

10

नास्ति चेच्छाश्वतः कश्चित्को भविष्यत्यशाश्वतः ।

शाश्वतोऽशाश्वतश्चापि द्वाभ्यामाभ्यां तिरस्कृतः ॥ २०

यदा चैवं शाश्वत एव पदार्थो न संभवति । तदा कस्य विगमनाद्शाश्वतः स्यात् ।

1) अश्वो'स' णद्व' णद'द'स' णर' अश्वो'स्ये' अश्वो'स' णद्व'दु' त्ते'स'र' अश्वु'र'द्वे' ।

2) णद'द्वे'ण' णद'द'स' णर' त्ते'स' र्ते' *Lasya cit kutaç cit kva cid āga-*
manam.

3) *kva cit* णद'द्वे'ण'दु' ।

4) णद'द्वे' णद'स' अश्व'र' त्ते'द'द्व' । त्ते'द्व' णद'द्वे'ण' त्ते'द'स'र' अश्वु'र' ।
। णद'स' र'द' र्ते' त्ते' णद' । त्ते'द्व'द्वे' णद'स'र' अश्वु'र'स'त्ते' ।

5) द्वे'ण'स'स' ।

शाश्वताशाश्वतानुपलम्भाच्च [कुतं⁽¹⁾ उभयं] कुतो नोभयमिति तस्मादेव शाश्वतादिदृष्टिचतु-
ष्टयं पूर्वाक्षेपे सप्तास्य न संभवति ॥

इदानीमज्ञानत्तादिचतुष्टयमपरान्ते यथा न संभवति तथा प्रतिपादयन्नाह ।

अज्ञत्वान् [Tib 221 a] यदि लोकः स्यात्परलोकः कथं भवेत् ।

[अथाप्यनत्तर्वाँल्लोकः परलोकः कथं भवेत्⁽²⁾ ॥] २१

5

यदि अज्ञत्वान् विनाशाद्बुद्धं पूर्वलोको⁽³⁾ न स्यात् । तदा परलोको न स्यात् । अस्ति
च परलोक इति [अत्तर्वाँल्लोक इति] नोपपद्यते ॥

अथाप्यनत्तर्वाँल्लोकः स्यात् । तदानीमपि परलोकः कथं भवेत् । नैव परलोकः
स्यादित्यभिप्रायः । न च परलोको नास्ति । अतः परलोकासदसा[186 b]वादनत्तत्रानपि
लोको न भवति ॥

10

इदानीमत्तवद्यमनत्तवत्त्वं चोभयमेतल्लोकस्य यथा न संभवति तथा प्रतिपादय-
न्नाह ।

स्कन्धानामेय संतानो यस्माद्दीपार्चिषामिव ।

[प्रवर्तते] तस्मान्ना[त्ता]नत्तवत्त्वं च पुण्यते⁽⁴⁾ ॥ २२

1) गृह्णित्वा' ग' दन्' गृह्णित्वा' ग' म' यिद' स' दे' यन्' ग' ल' यिद' ।

2) ग' ल' 'ते' अद्वैत' क्तव' मषल' यिद' न' । | अद्वैत' क्तव' स' र्त्वे' ल' दे' ल' र' अशु' ।
| ग' ल' 'ते' अद्वैत' क्तव' मषल' मेद' न' । | अद्वैत' क्तव' स' र्त्वे' ल' दे' ल' र' अशु' ।

3) *pūrvā* manque dans le tibétain. — *vināṣād ūrdhvam* = दे' ग' न' स' श्रु' स' ।

4) मेद' स' र' अशु' स' न' ।

5) ग' ल' श्रु' स' स' र' स' र' क्तव' श्रु' क्तव' । | अद्वै' क्त' स' र' स' र' मेद' र' द' न' म' क्तु' स' न' ।
दे' यि' श्रु' स' मषल' यिद' क्तव' द' न' । | मषल' मेद' क्तव' ग' ल' स' र' स' र' स' न' ।

पूर्वोत्तरहेतुफलभावसंबन्धेनैरत्तर्याविच्छिन्नक्रमवतीं यस्माद्यं प्रदीपवत्प्रतिज्ञ-
णाविनाशी स्कन्धसंतानः प्रवर्तते । तस्माद्धेतुफलप्रवृत्तिदर्शना[त्सात्तवत्तं] नानसत्रवत्तं च
युज्यते । कथं कृता

पूर्वे यदि च मध्येरमुत्पद्येरन्न चाप्यनी ।

5

स्कन्धाः स्कन्धान् प्रतीत्येमानथ लोकोऽस्तवान् भवेत् ॥ २३

यदि पूर्वे मनुष्यस्कन्धा नश्येयुस्तांच प्रतीत्योत्तरे देवगत्युपपत्तिमंगृहीता नोप-
येरस्तदास्तवान् लोको भवेत्तैलवर्तित्तयनिरुद्धप्रदीपवत् । उत्तरात्मभावोत्पादा[त्सा]स्त्य-
सत्रवत् ।

पूर्वे [Tib. 221b] यदि न मध्येरमुत्पद्येरन्न चाप्यनी ।

10

स्कन्धाः स्कन्धान् प्रतीत्येमान् लोकोऽनसो भवेद्ध ॥ २४

अथ यदि पूर्वकाः स्कन्धा न नश्येयुः । तान् प्रतीत्योत्तरे फलभूताः स्कन्धा नोत्यै-
येरन् । तदानसोऽविनाशी लोकः स्यात् । स्वल्पपादप्रच्युतत्वात् । यदा तु पूर्वकाः स्कन्धा
निरुच्यन्ते तद्धेतुकाद्यापरे स्कन्धा उत्तरकालं प्रायन्ते । तदा पूर्वकानाम[न]वस्थानात्कृतो
अनस्रवत्तं संसारस्य स्यात् ॥ इदानीं तृतीयनुभयपक्षभावं प्रतिपादयामाह ।

1) नन'जे' श्र'न' रई'ग' र्मु'न'र'ने'न' । | सु'न'स्ये' रई'न' स्रै'व'सु'न'व'स' ।
| सु'न'स्ये' रई'न' री' र्मु'न'व' । | रेश'व' रई'ग'रै'व' वष'न' पैं' र्मु'न' ।

2) रै'न'व'न' र'न' श्रै'न'स्ये' व'स'स' र'न'न'स'स'ये' व'न'वे' सु'न'

3) Mss. *uttarātmabhārapādānte rāsty...* — सु'न'स्ये'न' र्मु'न'स्ये'रई'न'
— *ātmabhāra* = सु'न' = *kāya*.

4) नन'जे' श्र'न' री' रई'ग'रै'न' । | सु'न'स्ये' रई'न' स्रै'व'सु'न'व'स' । | सु'न'स्ये'
रै'न' री' र्मु'न'व' । | रेश'व' रई'ग'रै'व' वष'न'वे' र्मु'न' ।

5) Ms. *nopapadyeran* — री' र्मु'न'व'.

घत्तवानेकदेशश्चेदेकदेशस्त्वनत्तवान् ।

स्यादत्तवाननत्तश्च लोकस्तच्च न पुद्ध्यते ॥ २५

यदि किं कस्य चिदेकदेशस्य विनाशः स्यात् । एकदेशस्य च गत्यन्तरगमनं स्यात् । स्यात्तदानीमत्तवांश्च लोको ऽनत्तवांश्च । न चैत[187 a]देवं संभवति पदेकदेशो नश्यत्येकदेशो न नश्यतीति । घतोऽत्तवांश्चानत्तवांश्च लोक इति न पुद्ध्यते ॥ कस्मात्पुनरेकदेशस्य 5 विनाश एकदेशस्य चावस्थानं न पुद्ध्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

कथं तावदुपादातुरेकदेशो विनङ्ग्यते ।

न नङ्ग्यते चैकदेश एव चैतन्न पुद्ध्यते ॥ २६

इहैकदेशस्य विनाश [एकदेश]स्य चावस्थाने परिकल्प्यमाने । यदि वा उपादातुरेकदेशस्य विनाशो ऽवस्थानं वा परिकल्प्येत । यदि वा उपादानस्य । तत्र यदि तावदु- 10 पादातुरेकदेशस्य विनाश एकदेशस्य चावस्थानं परिकल्प्यते । तन्न पुद्ध्यते [Tib. 222 a] । किं कारणं । यस्मात् ।

कथं तावदुपादातुरेकदेशो विनङ्ग्यते ।

न नङ्ग्यत चैकदेशः ।

नैव न्यात्र का चिदुपपत्तिरस्ति यया एकदेशस्य विनाशमेकदेशस्य चाविनाशं परि- 15 कल्पयिष्यामः । अत एवोपपत्तिमपश्यन्नाचार्यं श्लाक् । एवं चैतन्न पुद्ध्यते । इति ।

1) ग'ल'ने' सुँग'ल' ग'डेग' म'घ'ल' प'र'द'ल' । सुँग'ल' ग'डेग' म'घ'ल' के' मे'द' सु'र'ब' । । र'डे'ग'के'र' म'घ'ल' प'र'द' म'घ'ल' मे'द' । र'गु'र' । । रे' प'र'द' रे'ग'ल'स' म' प'र'द'ब' ।

2) र'डे'ग' सु'र' ब' के'र'ले'ब'से' । सुँग'ल' ग'डेग' क'म'स'र' । र'डे'ग' । र'गु'र'ल' । सुँग'ल' ग'डेग' क'म'स'र' म' । र'डे'ग' । र'गु'र' । । रे'गु'र' रे'के' म' रे'ग'ल'से' ।

3) Le tibétain répète *ekadēśasya*, comme ci-dessous.

4) । र'गु'र'स' ।

अथ वा 'उपादाता हि नामात्मा' स च स्कन्धेषु पञ्चधा भूयमाणो न संभवति ।
यथा न संभवति तस्य कथमेकदेशो विनङ्ग्यते एकदेशश्च [न] नङ्ग्यते । अत एवाह ' एवं
चेतस्र पुष्यत इति ।

अथ वा यन्मुपादातुरेकदेशो नश्येदेकदेशश्च न नश्येत् तदा एकस्थितोपादातुरे-
5 वत्तन्नेनान्येन मनुष्यत्वं स्यान्न चैतदिष्यत इत्याह ' एवं चैतस्र पुष्यते ' इति ।

एवं तावदुपादातुरस्रवन्नमनस्रवत्त्वं च न युक्तमिति ॥ इदानीमुपादानस्यापि यथा
न संभवति तथा प्रतिपाद्यन्नाह ।

उपादानैकदेशश्च कथं नाम विनङ्ग्यते ।

न [Tib. 222 b] नङ्ग्यते चैकदेशो नैतदप्युपपद्यते ॥ २७

10 उपादातृवेदेतदपि व्याख्येयं ॥ तदेव [187 b] मुभयदर्शनासंभवं प्रतिपाद्येदानीं यथा
नोभयमापि न संभवति तथा प्रतिपाद्यन्नाह ।

अस्रवच्चाप्यनस्रं च प्रसिद्धमुभयं यदि ।

सिद्धे नैवात्तवत्कामे [Tib. 222 b] नैवानत्तवदित्यपि ॥ २८

प्रतिषेध्यस्य वस्तुनोऽसंभवात्प्रतिषेधस्याप्यसंभव इति । अतोऽस्रवत्त्वे चानत्तवत्त्वे
15 चोभयस्मिन्नप्रतीति⁽⁵⁾ कस्य प्रतिषेधेन नैवात्तवानानत्तवाह्नौक इति दृष्टिसंभवः स्या-
दिति ॥

1) ཡོད་མ་ མ་ ཡིན་

2) D'après le tibétain *chenāṃṅcena ... chenāṃṅcena*.

3) རི་ལྷ་ལུང་ན་ ཉེར་ལྷུང་ས་མ། ལྷོགས་གཅིག་ རྣམ་མར་ འཛིག་ འཕྱུར་མ།
ལྷོགས་གཅིག་ རྣམ་མར་ འཛིག་ མི་ འཕྱུར། རེ་ལྷུང་ རེ་ཡང་ མི་རིགས་སོ།

4) གཤ་ཉེ་ མཐམ་ ཡོད་ མཐམ་ མེད་མ། གཉི་ག་ ལུབ་མར་ ལུང་ན་ ལ།
མཐམ་ ཡོད་མ་ ཡིན་ མཐམ་མེད་ མིན། ལུབ་མར་ འཕྱུར་མར་ འཛིག་མ་ ར།

5) མ་ ལུབ་མར་

एवं तावत्संवृतं प्रतिबिम्बाकारमुपादातारमुपादानं चाभ्युपेत्यापि शाश्वतादिदृ-
ष्टसंभवं प्रतिपाद्येदानीं सर्वथा भावस्वभावानुपलम्भेन वन्ध्यापुत्रश्यामगौरतादिवच्छाश्व-
तादिदृष्टोनामसंभवं प्रतिपादयिपुराह ।

अथ वा सर्वभावानां शून्यत्वाच्छाश्वतादयः ।

एव कस्य कतमाः कस्मात्संभविष्यत्ति दृष्टया ॥ २१

5

इह सर्वभावानां प्रतीत्यसम्पत्प्रवृत्ताच्छून्यत्वं सकलेन शास्त्रेण प्रतिपादितं । ततश्च
सर्वभावानां शून्यत्वात्कतमास्ताः सर्वभाववाच्याः शाश्वताद्या दृष्टयो भविष्यत्ति याः कश्चि-
द्द्रष्टोष्यति यतस्तस्मिन्कारणामारुपस्यामहे । तथा किं⁽²⁾ बालम्बनं यत्सर्वभावान[न]त्त-
र्गतं यत्रैता दृष्टय उत्पत्स्यन्ते ।⁽³⁾ यत्रैता [दृष्टीः] निवारयिष्यामः । कतमश्चासौ भावः
पुद्गलो वा सर्वभाववाच्यो यस्यैता दृष्टय उत्पत्स्यन्ते यं दृष्टिभ्यो निवारयिष्यामः । [Tib 10
223 a] किं वा दृष्टोनामुत्पात्तकारणालम्बननिमित्तं सर्वभाववाच्यं यस्मान्निमित्ताद्भुत्प-
द्यमानाः शाश्वतादिकाः दृष्टोर्वारयिष्यामः । सर्वेषामेव हि पदार्थानां सर्वभावान्तर्गतत्वा-
च्छून्यत्व । शून्यत्वाच्च सर्व एव हि ते पदार्था नोपलभ्यन्त इति [188a]

एव कस्य कतमाः कस्मात्संभविष्यत्ति दृष्टयः ।

नैव काश्चिन्नैव वा चिन्नैव कस्य चिन्नापि केन⁽⁴⁾ चिदाकारेण संभविष्यत्तीत्यभि- 16
प्रायः । असंभवे च सत्यासां परिकल्पयन् नोत्पद्यन्त इत्युक्ता एवैता दृष्टयः ॥

1) ཡང་ན་ རོང་མ་མོ་ ཐམས་ཅད་དག །སྤོང་ རྩུར་ རྟག་ལ་ རོགས་ ལྟ་བུ།
།གང་དག་ གང་ཏུ་ གང་ལ་ བེ། །ཅི་ལས་ ཀུན་ཏུ་ འཇུག་པར་ འཇུག། — Notre xyl.
porte གང་ལས་ — Mss. *katham vā sarvabhāvānām.*

2) D'après le tibétain: *kim vā cāṣṣatādī ālambanam*

3) Mss. *yatraivā.*

4) D'après le tibétain, plus correctement, *kena ca kāranena* མུ་ གང་
ལས་ ཀུང་།

(1) तदेवं

सर्वदृष्टिप्रकृषाय यः सद्धर्ममदेशयत् ।अनुकम्प्यामयादाय तं नमस्यामि गौतमे ॥ ३०

तत्र संसारनिर्वाणप्रकृषायाधिगनोपलम्भप्रपातपतनसंघार्याद्धर्मः । सत्ताभार्याणां कृत-
5 कार्याणां धर्मः सद्धर्मः । यदि वा जीर्भनो धर्मः सद्धर्मः । सवत्सत्संसारदुःखत्रयकारत्वेन प्रशंस-
नीयत्वात् । [यः] सद्धर्मे

धनिरोधमनुत्पादमनुच्छेदनशास्त्रं ।

अनेत्रार्थमनानार्थमनागममनिर्गमं ।

प्रपञ्चोपशमं जिघ्रं

10 प्रतीत्यसमुत्पादसंतया किं देशितवान् सर्वदृष्टिप्रकृषार्थं जगतामनुकम्प्यामुयादाय म-
हाकृष्यामेवाश्रित्य प्रियैकपुत्राधिकतरप्रेमयात्रसकलत्रिभुवनवनो⁹⁾ न लाभसत्कारप्र-

1) Le tibétain place ici la citation du Sūtra qui suit p. 593. s. Puis il re-
prend: *tal' ecam: sarvāṅgīnām*..... — Cette disposition est plus heureuse.

2) ལྟོན་གྱིས་ རྒྱལ་ཁབ་ལྷེ་ ཉེས་བྱུང་ནས། ། ལྷོ་ལ་ རྩམས་ཅན་ ལྷན་པའི་ཕྱིར།
དུས་པའི་ ཚེས་ ལྷི་ བསྟན་འཕྲོག་པ། ། ལྷོ་ལ་ ལྷི་ ལྷན་པའི་ཕྱིར། — Dans
Mdo XVII ལྷོ་ལ་ ལྷི་ ལྷན་པའི་ ཕྱིར།

3) དེ་ལྟོན་གྱིས་ ལྷན་པའི་ ལྷི་ ལྷན་པའི་ ལྷི་ ལྷན་པའི་ — Le sens est sûrement *upa-*
ambhāt prayāta..... *saṃdāharaṇā*. — Les étymologies du mot *dharma*, ci-
dessus 457, n. 1.

4) ལྷོ་ལ་

5) Manque dans le tibétain.

6—6) D'après le tibétain suit *saḥān*..... *prapaṅsanigatrā* qui se rap-
porterait à la première explication *satār: dharmāḥ*.

7) ལྷོ་ལ་

8) Voir ci-dessus p. 3. s.

9) Manque dans le tibétain.

त्युपकारादितिप्तया । तं ननस्यामि निहतरगदितोपं शास्तारं । किंनमधेयं गीतमं
परमर्षिगोत्रसंभूतनित्यर्थः ॥

पयोक्तवार्गशांलिस्तन्माम्त्रं धार्षणेत्त्रेणेण गृह्णावोधिस्त्रेण । ⁽¹⁾यं प्रतोत्त्यसगुत्या-
दनेयं पयाभूतं सम्पत्प्रज्ञया सततसमितगवीयं निज्ञांयं यथा⁽²⁾विदविपरीतमत्रातगभूत[ग]-
वृत्तमसंस्कृतगप्रतिघमनाचरणं शिवम⁽³⁾भयमना⁽⁴⁾र्षमत्रयमव्युपशगस्वभावं पश्यति । घस- 6
तस्तुच्छ्रुतं शक्तो श्मारतो रोगतो गपउतः शल्यतो ऽघतो ऽनित्यतो दुःखतः शून्यतो
ऽनात्मतः⁽⁵⁾ न स पूर्वात्तं प्रतिस्मरति । किं न्यरुमभूयमतीते ऽध्वनिं ग्राह्योस्त्विन्नभूयमती-
ते ऽध्वनिं [ISS b] । को न्यरुमभूयमतीते ऽध्वनिं⁽⁶⁾ कथं न्यरुमभूयमतीते ऽध्वनिं । अपरत्तं
वा पुनर्न प्रतिस्मरति । किं न्यरुं भविष्याम्यनागते ऽध्वनिं ग्राह्योस्त्विन्न भविष्याम्य-
नागते ऽध्वनिं । को [Tit. 223 b] नु भविष्याम्यनागते ऽध्वनिं । कथं नु भविष्याम्यनागते 10
ऽध्वनिं । प्रत्युत्पद्यं वा पुनर्न प्रतिस्मरति । किं न्विदं कथं न्विदं के सतः के भविष्यामः ।

1) ལན་རྩུ་ཡན་འདོགས་པ་.

2) རྩུ་ཡན་འདོགས་པ་ལྟ་ = *gotamarṣigotra*°.

3) Le tibétain porte simplement: *yathoktan sūtra*. — Le texte qu'on va lire termine le Çilistambasūtra; comme le reste de ce sūtra, il est fait avec de vieux matériaux. Comparer *Ūkṣāṣ*, 227. 3; *Abhidh.* k. v. 226a; *Samyutta*, II, 26.

4) ལན་ལ་ལ་ཞིག་གིས་ = *yah laç cit*.

5) ཡང་དག་པའི་ རྟེན་རྒྱུ་ལྟ་.

6) Manque dans le tibétain.

7) རྩུ་ཡན་ རྩུ་ རྩུ་.

8) རྩུ་ཡན་པ་ pour རྩུ་ཡན་པ་.

9) Mas. *anohārya* = མི་འཕྲོགས་ = *ahārya*.

10) D'après le tibétain *samyag anupaçyati*.

11) རྩུ་ཡན་.

(1) धर्मं सत्तः कुत आगतः । स इन्द्रियतः कुत्र गमिष्यतीति ॥ यान्येकेषां (2) अमणत्राक्षयानां
 (2) पृथग्लोके दृष्टिगतानि भविष्यन्ति । तद्यथा आत्मवादप्रतिषेधकानि ज्ञानवादप्रतिषेध-
 कानि कौतुकमङ्गलप्रतिषेधकानि (3) तान्यस्य तस्मिन् समवे प्रकृत्यानि भवन्ति परिज्ञा-
 तानि समुच्चिन्ननूतानि तालनस्तत्रावदानभासगतानि। आपत्यामनुत्यादनिरोधधर्माणि ॥
 8 अथ तत्त्व्यायुस्मान् शारिपुत्रो मैत्रेयस्य बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य भाषितमभिनन्द्यानुप्र-
 मोद्योत्थायामनात् (प्रजातः) प्रकातास्ते च भिन्नव इति ॥

। इत्याचार्यचन्द्रकीर्तिप्रदीपचित्तायां प्रसन्नपदायां मध्यमकवृत्तौ दृष्टिपरोक्षा नाम
 सप्तविंशतितमं प्रकरणं समाप्तं ।

॥ समाप्तं चेदं मध्यमकशास्त्रं सकललौकिकलोकोत्तरप्रवचननीतनेपार्वव्याख्यानै-

10 पुण्यविशारदं श्रावकप्रत्येकबुद्धानुत्तरतम्यकसंबुद्धबोधिमण्डासनदायकमिति ॥

1) ལོ་ ཅི་ཞིག ། ལོ་ཇི་ལྟ་ལྟ་ཞིག ། ཅི་ཞིག ཅི་ལྟར། ལོ་ལྟར་ཅན་
 ལོ་ཞིག་ ལྟར་ལྟར་ ལོ་ལྟར། ཇི་ ལོ་ལྟར་. — Remarquer l'emploi de ལྟར་.

2) *ch'ām* et *pythag.* non représentés dans le tibétain.

3) ལྟ་བུ་ལོ་ལྟར་.

4) ལོ་ལྟར་ = *bhṛanti*.

5) Le tibétain ajoute *antīracūḍapratīsamayuktāni, puṅgalacāḍa*, et sup-
 prime *jīvanāḍa*: il marque *rā* après chaque terme.

6) D'après le tibétain *kautūlan.āṅga'arāḍa* — ལྟ་བུ་ལོ་ལྟར་ ལྟར་ ལྟར་ལྟར་
 ལྟར་. — Voir *Madhyamakāvataśāra*, 36, 19.

7) Le tibétain ajoute ལྟ་བུ་ལོ་ལྟར་ ལྟར་ ལྟར་ལྟར་ལྟར་, c'est-à-dire,
 d'après les équivalences du *Daśabhūmaka* (cité *Madhyamakāvataśāra*, 62, 14)
unmāñjita, nīmāñjita. Voir *Muséon*, 1907, p. 311, n. 2.

8) ལྟ་བུ་ ལོ་ལྟར་ ལོ་ལྟར་ལྟར་ ལྟར་ལྟར་.

9) Les Mss. ont ici deux syllabes peu lisibles *abhinandya nō dya*. —
 ལོ་ལྟར་ལྟར་ ལྟར་ལྟར་ ལྟར་ལྟར་. Voir *Çarad Candra* 1193b *yid-ranā-pa*
 'delighted'.

Additions et Corrections.

Page	1,	ligne	1	Lire <i>Madhyamalārtti</i> — Commentaire du <i>Madhyamala</i> ou <i>Madhyamakācūstra</i> . De même <i>Madhyamalāvātāra</i> = Introduction au <i>Madhyamala</i> ou <i>Mūlamadhyamala</i> , le traité du Milieu, ou de l'entre deux, de Nāgārjuna
" "	" "	" "	2,	Lire <i>prathamam</i>
" "	" "	" "	1	Le tibétain traduit <i>āśāsa</i> = <i>gnas</i> = <i>īśa</i> — Sam I, 91 <i>atasaqato Vāyasa Mūrasa vasamqato</i> .
" "	" "	note	1	Les <i>antas</i> sont les thèses contradictoires entre lesquelles est tracé le chemin du milieu, par exemple, identité et non-identité du <i>śūtra</i> et du <i>śarīra</i> du <i>vedita</i> et du <i>vedayitā</i> , ou encore <i>astitā</i> et <i>nāstitā</i> <i>śūcrata</i> et <i>uccheda</i> , en général <i>amāropi</i> et <i>ajaiāda</i> . D'un certain point de vue, le chemin du milieu est constitué par la thèse de la production en raison des causes, car le fruit n'est ni le même ni autre que la cause. On dira mieux que le vrai milieu, c'est le vide (<i>śūnyatā</i>), la vraie vérité, c'est le silence écartant le <i>śūnya</i> et l' <i>ośūnya</i> (Ci dessous 270.7; 272, n 5, 115; Astasīhasrikā, 15.7, Bodhic 316.5, cf. Itiv. 19) — Une fois admise l'existence du moi (<i>sallāyadrsti</i>), l'existence d'un <i>śābhāsa</i> , se pose la question du <i>śūcrata</i> et de l' <i>uccheda</i> ; et aussi celle du passé et de l'avenir du moi et du monde (<i>antaḡrūhadrsti</i> , <i>antaḡgūhīlā dūtthi</i> , Mvaggā IV, 16, 12; JPTS 1881 70, Suttan 582, 778, ci-dessous chap XXVII, Madh avatāra, 233) — Quant aux deux <i>antas</i> de la pratique, de la vie religieuse (<i>ātmaklamatha</i> , <i>kāmasukhallikā</i> , Nettip 110, Bodhisattvabhūmi, Kern, Man. 23, etc), il n'en est pas question dans notre livre.
" "	" "	" "	5	<i>dharmaloça</i> par ex Aṣṭasīhasr. 461 12
" "	2,	" "	3	Voir Ang I ^a , 122; Sam II, 267.
" "	" "	" "	6.	<i>Madh avatāra</i> 1 14-15
" "	3,	lignes	8-10	Voir II 12, 592 7.
" "	" "	note	2	Lire <i>libel-pa</i> — Voir aussi Bhojarāja ad I, 1
" "	" "	" "	5.	<i>mṃgama</i> = <i>qamana</i> — Aṣṭas 512.6: <i>na hi bhūtakotyā āqamanaṃ iū qamanam vā. . .</i>

- Page 4, ligne 1. M. Vyut. 144. 13-14.
- » » note 4. Voir Çikṣās. 358. 12; Thibaut, Vedānta, II, 2, 22.
- » 5, » 9. M. Vyut. 245. 1148.
- » 5, » 10. L'Abhidh. k. v. (Burn. 432) explique les quatre *ālāras* de la deuxième vérité (M. Vyut. 54): *hetulas* porte contre ceux qui nient la cause (*ahetudṛṣṭicarita*); *samudayatatas* contre ceux qui admettent une cause unique, *īcvara* ou *pradhāna* (*ekahetudṛṣṭicarita*); *prabhavatatas* contre ceux qui affirment la transformation (*pariṇamate bhāvaḥ* = *pariṇamadṛṣṭicarita*); *pratyayatatas* contre ceux qui affirment un créateur (*nedam iclarabuddhikṛtaṃ jagat, kim tarhi tat tat pratiṭya tat tad bhavatīti vīpārtho hi pratiṣiddaḥ; tasmād anekapratyayajaniṭaṃ jagad iti jñāpitaṃ bhavati*).
- » 6, » 2. Mentionnons encore Aṣṭas. 94. 11 *dharmalāyā buddhā bhagavantaḥ . mā khalu punar imam bhikṣavaḥ satkāyam kāyaṃ manyadhvam; dharmalāyapariniṣpattito mām bhikṣavo draḥṣyanty eṣa ca tathāgatakāyo bhūtalōṣiprabhāvito draṣṭavyo yad uta prajñāpāramitā*. — Et 1. 3: *ākācam iwa nirleṣāṃ niḥprapañcām nirakṣarām / yas tvām (prajñāpāramitām) paçyati bhāvena sa paçyati tathāgatam*. — (Prajñāpāramitāstotra de Nūgārjuna). — Milinda p. 71. s. — Voir la stance ci-dessous 448. 12 et Add.
- » » » 4. Voir 452. n. 3.
- » » » 5. Voir Sumanāgalavilāsinī, p. 183.
- » » » 6. Bhūvaviveka est nommé ci-dessous; voir 351, n. 4.
- » » 8. L'Abhidh. k. v. a *bhaviṣṇu* dans le même emploi.
- » 9, ligne 5. Cette ligne est citée Madh. avatāra, 228. 12.
- » » note 3. Lire folio 28.
- » » » 7. Voir encore Udāna, p. 2; M. Vagga I. 1. 1-3; Majjh. I. 262, II. 32; Sam. II. 65 etc.
- » 10, ligne 7. Cette ligne est citée Madh. avatāra, 227. 1.
- » » note 6. On peut encore citer M. Vyut. 245. 148; Çlokavārt. p. 255; Sāṃkhyapravacanabh. I. 19 et 157, Bodhic. IX. 2, 38; Lotus V. 3 (Kern, I. 333); ci-dessous 68. 7.
- » 11, ligne 11. *bstan par bya bai sgo nas hdoḍ pa dam pa yin pai phyr = deçanāḥkriyayepitatamatvāt*. — On peut préférer *deçanāḥkriyāyā* ³⁰.
- » » note 4. Voir 65, n. 8; Dharmasaṃgraha, p. 41 (ad XXVIII) et 69.
- » 12, » 6. Cité Madh. avatāra, 81. 7.
- » 13, ligne 1. *na jātu* = jamais, Çikṣās. 69. 5; Mhv. I. 101. 14; *kiacana, kecana*, M. Vyut. 225. 75-76. — Comp. 526. 8.
- » » note 2. M. Vyut. 199. 104.
- » 14, ligne 1. *utpatti* = *svarūpalābha*, Nyāyabindu 50. 2. — La *Bhāgavatī* nie l'*utpāda* de l'*utpanna* et de l'*anutpanna*. — On lit le raisonnement de *Buddhapālita* dans *Abhidh. k. v.* fol. 232. *atha sann, atha labdhātma utpadyata iti kal-*

*pyate, utpanna utpadyata ity anvītam . utpannasya
punar utpattau kalpyamānāyām anavasthāprasāṅgah. dvī-
tīye trītye kṣama utpadyata ity anvītaprasāṅgah .*

Page	14,	note	6.	Lire 21,8 (et non 18 3).
»	15,	»	1.	Voir 36 17
»	»	»	2	Voir 38 12 — 39 1
»	»	»	3	Lire 25 4 (et non 14 5)
»	»	»	9.	Lire 18 7 et 21,13
»	16,	ligne	1	Cite Nīmasaṅgīti ad VI 16, Madh avatāra, 297,9
»	17,	note	c.	L'exemple <i>catanva</i> , 26 1, 33 4
»	20,	ligne	2.	Lire <i>atra hi tad ity</i>
»	21,	note	8	Correctement <i>āhetuka</i> ou <i>ahastuka</i> .
»	26,	»	9	Lire <i>anucheta</i>
»	»	»	5	Lire XVIII 10
»	27,	»	5	Lire <i>qaqana</i>
»	28,	»	1, 4	Lire <i>īastu</i> ; voir Madh avatāra, 138 18
»	31,	»	1.	Voir 172, n. 1.
»	34,	»	1	Voir 172, n. 1
»	35,	ligne	9.	Lire <i>svasthānumane</i>
»	36,	titre		Lire <i>Ṣparīl sū</i>
»	37,	note	6	Effacer la note ! Le tibétain traduit fort bien <i>yat kim ci</i> par un mot qui signifie « sans valeur » Voir p 397, n. 2.
»	38,	»	5	Lire Madh. avatāra, VI, 100 (= 207,7)
»	39,	»	7	C'est la célèbre strophe du parinirvāna. Digha, II, 167, Dialogues, II, 176, etc
»	40,	»	1.	Daṣabhumaka, VIII, imtio <i>api tu lhalu punah kulaputtrā dharmānām dharmatā utpādād iā tathāgatānām anutpādād vā sthitavāsū dharmatā dharmadhātusthītiḥ, yad idam sarvadharmaṣūnyatā sarvadharmānupalabhiḥ etayū tathāgatā eva . .</i>
»	41,	»	1	Voir 44 2, 276 2. — Les Vijñānavādinś ne sont pas d'accord avec les Mādhyamikas sur la distribution des Sūtras dans les deux catégories; voir Madh avatāra VI, 94 (p. 199 et suiv.).

nīrārtha = *vibhaktārtha* (Abhidh k. v. 230b), « de sens clair »; tandis que *neyārthasya sūtrasya nānāmūlha-prakṛtārthavibhāgo 'mṛṣṭaḥ samdēhakarō bhavati* Aussi le sūtra *nīrārtha* est-il *pratisarana*, et non pas le *neyārtha* (Bodhisattvabhūmi, I, XVII, ci-dessous Add 43 5)

La distinction est clairement marquée Dīpaṃśa, p 86 (JPTS 1889.3) *neyattā* = *samdhāya bhāṣita* (cf. *sandhābhāṣya*, Kern, Lotus = discours intentionnel) — Il faut rapprocher la distinction Saṃ II, 267 des *suttantā tathāgatabhāṣitā gambhīratthā . . suññatāpatīsamyuttā* et des *suttantā . . bhāṣitā*.

- Page 41, note 2. Voir ci-dessous 237.11; Bodhic. 363.1; Madh avatāra, 119.17.
 » » » 5. Voir aussi Saṃ. IV, 205.
 » » » 8. Voir 549.2 et Madh. avatāra 165.2.
 » » » 10. Voir 549, n. 1.
 » 42, lignes 1—2. Comp. Saṃ. III, 143,2—2; l. 3. Comp. Udāna-varga, IV, 29.
 » » note 1. Voir encore M. Vagga V. 1.21 *paṭivedharahūtā saddhā*; Sūtrālaṃkāra VIII 1. — On a aussi *prativēdhanā* (Abhidh. k. v.).

- » 43, » 5. Les quatre *pratisaraṇas* sont 1) le sens (*artha*), et non pas la lettre (*vyāñjana*); 2) la vérité en soi (*dharma*), et non l'autorité d'une personne quelconque (*puḍgala*), voir 268, n. 1; 3) l'intuition (*jñāna*), et non la connaissance (*vijñāna*, Śāḍḍarçana, p. 26) qui comporte toujours *vikalpa*, pensée, discussion, et par conséquent ne peut conduire au nirvāna: *hetunū sadṛçaṃ sarvaṃ phalaṃ sarvatra vidyate / na hi kodravabījebhyaḥ śālyānkurasamuḍbhavaḥ // vikalpavijja-saṃbhūtaṃ savikalpaṃ phalaṃ bhavet / nirvikalpakasam-bhūtaṃ nirvikalpaṃ phalaṃ bhavet //* (Madh. avatāra et Nāmasaṃgiti, 46); 4) les sūtras de sens explicite (*nītārtha*) et non ceux de sens à définir (*neyārtha*).

Les données de la littérature pâlie sont peu nombreuses; on a, par exemple, M. Vagga I. 13.4 *atthen 'eva me attho, kiṃ kāhasi vyañjanaṃ bhavaṃ ti*; Majjhima II. 240 *appamāttakam llo pan etaṃ yad idam byañjanam; mā āyasmanto appamāttakehi vicādam āpajjitthāti*; — Majjh. I. 265, qui condamne la *puḍgalapratīsaranaṭā*; — Saṃ. II. 267 (cité ci-dessus Add. 41, n. 1). — L'énumération classique figure Abhidh. k. v. (Burn. 123b, 473b) *catvāriṃmāni bhikkṣavaḥ pratisaraṇāni. katamāni catvāri? dharmāḥ pratisaraṇam na puḍgalaḥ, arthāḥ . . . ., nītārthasūtrāntam . . . jñānam . . . .*; et dans Bodhisattva-bhūmi. Variantes: *yūṭi* remplace parfois *dharma*; Lañkāv. 74 *arthānusārīṇā bhacītaryam na deṇanābhūṭāpābhī-nirīṭena*. — Un cinquième *pratisaraṇa* est le *karma* ou *kārmavipāka* (Çikṣās. 316.16; Avadānaçataka, II. 86, n. 6 où le tibétain *rtan* est peut-être pour *rtan*); je comprends « prendre recours, croire à la rétribution de l'acte ». — *pratisaraṇa* (*dharma*²) sans signification technique, Çikṣās. 322.15. — Voir ci-dessous 268, n. 1; 533.13 et suiv. et Wogihara, Bodhisattva-bhūmi.

- » 44, » 2. Voir 276.5 et Madh. avatāra, 200.7.
 » 46, » 1. Voir 462, n. 4.
 » » ligne 5. *khkhrul khkor mkhan gyis byas pai khkhrul khkor gyi na chuñ ni . . .*

- Page 16, note 3 Von Manjñh I. 72, où Bhagavat explique qu'il n'éprouve ni *bhaya* ni *sāraṅga* dans aucune des huit assemblées, étant *khemapatto abhayapatto rasārajapatto* — Milinda, p 389 — Les Bodhisattvas sont aussi exempts de toute timidité dans l'enseignement
- » 17, ligne 7 Lire *bhagavan*
- » 18, note 1 On a plus souvent *śamyācēditanvrodhu*, par exemple Lañkāy 121 2, Bodhisattvabhūmi, Abhidh k v.
- » 51, » 7 Mhv I, n. 580, II. 119 5; Sukkhāvati, 16.11
- » 52, » 3 Lire *chandaḥ*
- » » 7 Voir 30 a, 296 1 et 160—161 ou les quatre erreurs sont expliquées
- » 55, lignes 3—4 Lokātīstastava, 19, cité 234 8
- » 60, note 5 Voir Warren, p. 150
- » 61, » 6 Von Madh avatāra VI. 73 (p 167 suiv.) La *śeṣamvitti* est aussi admise par les Sautrāntikas
- » 64 » 1 Voir Kathāv V. 9 (*tena bhayena tam bhaggaṃ chin-dati . tena angulaṅgaṃ tam angulaṅgam parāmasati*) et Col A Jacob, Handful III, 135 et Add, F W. Thomas JRAS 1903, 316
- » » 3 Voir 350, n. 1, 352 7; 511, n 1, Gita, XII, 3
- » 61 ligne 5—6 Lokātīstastava, 11
- » » note 3 Von Madh avatāra VI, 116 (p 268)
- » 65, ligne 3 Extrait du Madhyāntavibhīṅga (ou vibhāṅga), Chap Ier (Lakṣaṇaḥ, st. 9) *yan dag ma yin kun rtog ni / sems dau sems byun kbams g-sum pa / de la don mthoñ rnam par ces, de yi khyid pa sems las byun /*
- » » note 3 Pañcaskandhaprakāśana (Mdo, XXIV, fol 280a): *vyānānam arthamātroṅgāhi* . — Bhāvya, sur les Sectes, fol. 181b. *kha cig na re sems kyis yul gyi khyad par thob pa ni mya nan las hdaṣ pa thob pa yin no* = « Quelques-uns disent la pensée atteint le *viśayavīṣṇa*, atteint le *nirvāna* » — Voir encore Yogasūtra III, 3
- » 69, ligne 4. Lire *lokānīdāha* = *hpyg rten gyi rgan rabs Itar*.
- » 71, » 1. Comp Madh avatāra 269.14; trad Muséon, 1911.
- » 71, note 1 Von 35, n 4
- » 76, » 1 L'expression *śrayūthya*, coreligionnaire, désigne un bouddhiste quelconque étranger à l'école de l'auteur. — Madh avatāra 87.15 reproduit presque textuellement notre 76 1—1
- » » ligne 4. *bhagavatā* . . Le Madh avatāra renvoie au *prācāna*. PAbhidh k v. à un *sūtra ukta ālambanapratyayaḥ sūtra itī catvarāḥ pratyayā ity atra sūtre* — D'après Bhāvya sur les Sectes (fol 181a, Rockhill 196) quelques-uns affirment sept pratyayas. *hetu, ālambana, anantara, adhipati, karma, āhāra* et *arthen*, d'autres disent que

tous les *pratīyayas* sont compris dans les quatre (186b). — Voir *Bodhisattvabhūmi*, Sommaire, Muséon, 1911, p. 176; *Madh. avatāra* 88.10

- Page 77, ligne 13 de la n. 7 et n. 2. Lire *Visuddhim.* p. 198.
- » 78, note 1. Cité *Madh. avatāra* 93.5—8.
- » » » 5. Voir *ibid.* 92.10.
- » 80, » 1. Lire XXVI, 2 (p. 545).
- » » ligne 7. Lire *riṣeṣaṇam nāsti vinā* (*Madh. avatāra* 148s)
- » 83, » 5. Plutôt *candhyā*^o.
- » » note 3. *ālambano*, voir aussi *Çi.* 235, n. 3; 181.1s; *M. Vyut.* 21.8a.
- » 84, » 4. = *rañ hōd kyis = srecchayā*.
- » 85, » 3 *L'ānantarya* est réfuté *Çlokavārt.* 841 (trad. 482—3) *Tātparya*, IV, 1, 14
- » 86, ligne 4. Lire *°lalṣaṇah*.
- » 88, note 1. Cité *Madh. avatāra*, 93.28 où le mot *phala* est omis: ci ste de ni med par yan / rkyen de dag las skyes hgyur na / rkyen ma yiu pa dag las kyañ / ci yi phyir na skye mi hgyur /
- » 89, » 2 *Çūnyatāsaptati*: gnā zhiḡ bdag ñid rañ bzhiḡ gyis / ma grub de gzhan ji ltar bskyed / de phyir gzhan las grub pa yia / rkyen gzhan dag skyed byed min /
- » 91, ligne 2. Lire *no cupapadyi*.
- » » » 9. Lire *prasannapādāyām*
- » 93, note 3. Lire *Bodhic.* IX, 86—7 (p. 502). — Voir la discussion de l'atome dans le *Viṃṣaka* de *Vasubandhu* (Muséon, 1912) st. 12—14 — *digbhāga*, *Jāt. mālā*, 155 23.
- » 94, » 1. Voir 31, n. 1; 263.2; 432.1.
- » 95, » 2. Voir *Walleser*, *Mittlere Lehre*, p. 16
- » » ligne 10. Ci-dessous 550. — Sur la *mudrā*, ci-dessous 544 s.
- » 103, » 1. Lire *āgati* (on ba).
- » » note 2. *Lrāmati*, voir 290.8; 296.2; Lire *M. Vyut.* 223.25—8; 245 508.
- » 109, lignes 7—10. Ci-dessous 519 11; cité *Madh. avatāra* 144 s.
- » 110, » 3—4. Ci-dessous 549.13.
- » » » 5—8. Ci-dessous 200.17, 550.1.
- » 111, ligne 1. Ci-dessous 428, n. 6.
- » 112, » 5. Lire *prasannapādāyām*.
- » 117, » 16. Mieux *draṣṭā nāsty atiraskṛtya tīraskṛtya ca darṣanam* (*Walleser*).
- » 118, note 3. Voir 553.
- » » » 8. Effacer la référence à *bhavaṅgakkhaya* qui n'a rien à faire avec les *aṅgas* du *Pratītyasamutpāda* (voir *Aṅg-Rhys Davids*, *Compendium*). Les *aṅgas* dont il s'agit ici sont les quatre « membres » de la chaîne: *viññāna* . . . . *īṣṣā*
- » 119, ligne 2. Le tibétain, pour plus de clarté, lit: *syātām yadi*. . *syāt*, *na tv asti, yasmāt*. *Comp.* 198, n. 2.

- Page 120, ligne 9. Voir Lalita 210 10 (Lefmann, 176 17), Rgya cherrol pa p. 159, qui porte *na rūpe calsur niçritam*
- » » » 11. Lire *dharmīme* avec Lefmann — *teḡv* bien douteux! — Lefmann a *ḡunar ātmeti* comme notre tibétain *slar yan = ḡunar*. Le Rol-pa de *dag bdag dan = te ātmā (iti) ḡubhāç ca*
- » 121. » 2 Lefmann. *akāḡim ca gutam anāgatam*. .
- » 126, note 1. Lire *Abhidh s VI, 4* (voir Compendium, index) — Sur *prasāda*, voir aussi *Abhidharmakoça* cité par Wogihara, Muséon, 1901, p 214
- » 127. » 1 Cité *Madh avatāra* 297.13
- » 128, » 1 Voir *Tātparya*. 26 12 *yathāhur elo bhāvas tattvato yena ārstah carite bhāitās tena ārstā iti*
- » » lignes 13—14 = *Samādhirāja*, p. 46, au bas, qui porte *liyād bahusmī bhāsitīā*. Le tibétain donne *yāliad bahu m*. — *Comp. Madh avatāra*, 200—201.
- » 129, note 1 Sources pāles, *Maḡjh I*, 187, III, 218, etc.
- » 137, ligne 6 Même discours adressé à *Mañjuçri*, 296 5.
- » » note 4 Sur le *larnan abhivaḡskṛta*, voir 296.5, 303 1, 311, n 1, 313, n 7, 512 17
- » » » 3. °*ḡpapattir?*
- » 142, » 5 Voir 472 3
- » 143, ligne 11. Lire *ḡpravṛttam*
- » 136, » 3 Lire °*niertiti*°.
- » 145, note 1 (Voir 281, n 1 et 546, n. 6) — Les *mlāyānlarīyas* de l'*Abhidh k v*. sont les *Mahīçāsakas*. Voir dans ce même texte, Ms Burn 122a, la discussion des trois ou quatre *lakḡanas*.
- » 147, » 3 Voir 343, n. 6.
- » 160, » 3 Comparer *Akutobhaya*, qui porte en *b. m nus*, *Walleser*. p 39
- » 164, » 4 Voir 408 10
- » 166, ligne 1. Lire *sūramanīye*
- » 160, note 4. Cité *Madh. avatāra*, 96 c
- » 161, » 4 Voir 82, n. 5
- » 166, » 8. Lire *phun po brten*.
- » 174, ligne 9. Lire *bhāvah*
- » » note 4. Cet *āgama (maranam am. . ca)* est extrait d'un exposé de *Pṛatityasamutpāda* dans *Daçabhhūmaka*, chap. VI: *ḡarāpi dviindhalāryapratyupasthānā bhavati indriyaparīnāmam ca karoti hetum ca dadāti maranasamaadhānābhīnrvrttaye; maraḡam apī dviindhalāryapratyupasthānaḡ bhavati saḡskāravīdhvaḡsanam ca karoti aparyñānānucchedaḡ ca* Mais notre version tibétaine, qui concorde avec celle de *Madhyamakāvātāra*, 189.3, suppose un texte:... *ca karoti hetuḡ ca dadāti aparyñānānucchedāya: «...dē-*

truit les saṃskāras et projette la cause de la non-interruption de l'ignorance».

Sur la mort, voir Warren 252; Compendium; Article Death dans Hastings' Encyclopaedia.

- Page 176, note 3. Les Vaiḥbhāṣikas du Magadha considèrent la *tathatā* comme *asaṃskṛtā*. Wassilieff, p. 272 (fol. 147a du Sid-dhanta).
- » 178, » 5. Même stance 550.5
- » 185, » 4. Cité Madh. avatāra, 100.10.
- » 187, ligne 7. Lire [Tib. 73a].
- » 188, note 1. Effacer la référence au Kandjour.
- » 189, ligne 11. Cité Madh. avatāra, 261.1.
- » » note 1. Cité Madh. avat. 227 et 261.
- » 190, » 3. Rectifier la graphie *blāṅ*.
- » 198, ligne 2. °*bhūtāny anupādāya?*
- » 199, note 1. Lire, l. 2, *med*.
- » 207, ligne 1—2. Comparer Gauḍapāda, IV, 18.
- » 208, note 1. Les *kārikas* 10 et 11 sont citées Madh. avatāra, 151.
- » 209, » 1, l. 2. Ou *ce na*.
- » 211, » 7. Cité Madh. avatāra, 285.7.
- » 212, ligne 16. Cité *ibid.* 260.6 et ci-dessous 284.13.
- » » » 5—6. Nirupamastava, 13.
- » 215, note 1. Voir 265, n. 4; ailleurs *btags-pa*.
- » 216, » 5. Voir Lefmann, 177.1—4, 10—178.2.
- » » » 6. Sous entendre *pratītya*.
- » 217, ligne 5. Lefmann: *sattvātma*.
- » » » 7. *Ibid. iya*.
- » » » 13. *Ibid. °sama°*.
- » » » 14. *Ibid. nāyakā*.
- » » note 4. De même Lefmann.
- » » » 5. On a 216.6 — 217.2 = Lefmann, 177.1—4 et 213.3—14 = Lefmann, 177.19 — 178.2.
- » 218, » 2. Voir 529, n. 1.
- » 219, ligne 8. *ālātacakravat*; voir Wassilieff 312 (284); Abhidh. k. v. 267a *yasmāt krameṇa paśabuddhiḥ kaśabuddhir vā tasmād avayaveṣu eva... paśobuddhiḥ kaśabuddhir vā vikalpa-vaçāḍ bhavati | ālātacakravat | yathāhāte śiḅhrasaṃcārāt tatra tatrotpadyamāne 'ālātacakrabuddhir bhavati tadat*.
- » 225, » 9. Comparer Gauḍapāda. IV. 93 (voir JRAS. 1910, 198); cette stance est citée Madhyamakāvatāra, p. 225, avec un intéressant commentaire.
- » 227, note 2. Voir Kathāv. J. 1, 212; Udānavarga, XXVII, 6, suiv.
- » 229, » 4. °*aṃṣika* dans M. Vyut. 223.269.
- » 234, ligne 8. Cité ci-dessus p. 55.3.
- » 238, » 1. Lire *pralopa*.

- Page 289, ligne 10—11 Cité Madh avatāra, 229 2, d'après lequel il faut lire, l 11, *utpādasvabhāvātā*
- » 213, » 6. Lire *viḍyati*.
- » 245, » 3 Lire *dharma paṇītan*
- » » note 8. Cité Madh. avatāra 801 1.
- » 217, » 1 Voir *ibid* 119 6
- » » » 1. *aśādhya* est parfois traduit *gso bya min pa* et dit des maladies (*vyādhayaḥ*), Abhidh k. v. fol. 256 b.
- » 218, ligne 1 Même texte cité *ibid* 118 1
- » 219, note Comparer p. 497, n 6; Col. Jacob, Second Handful, 42
- » 257, lignes 1—4 Voir p 474 7
- » 259, note 2. XV 1 et 2 cités Madh avat. 305 11
- » 261, ligne 6 Lire *sāmānya*?
- » 262, » 8 Lire *°sambhūtatreṇa*
- » » » 4—5 Cité Madh avatāra 160 17
- » » » 11 Cité Madh avatāra, 201, comp Bodhicaryā IX, 145.
- » 261, » 6 Cité Madh avatāra, 178 6 (variante *analsara* traduit par *hgyur ba med la* « par imposition sur l'intransformable »)
- » 269, » 5 Cité Madh avatāra, 22 13
- » » note 2 Voir aussi Saṃ III, 135
- » 270, » 1 Voir l, n 4 et 358, l 10.
- » 271, ligne 7 Comparer Gauḍapāḍak IV, 7
- » 273, » 5 Cité Madh avat. 124 13
- » » note 1 La fin de la note doit être reportée à la note 2 Lire *asti yad ya, asti yad hi*
- » 275, ligne 7—10 Cité Madh avatāra, 181 8
- » » note 7 Lecture *Ihud-pa* dans Madh avatāra; Āraḍ Chandra 148a
- » 277, » 4 On a aussi *lauḍa*, M Vynt 245 112; pāli *lullo*
- » 283, » 4 Voir aussi Chapitre XVIII.
- » 291, ligne 6. Lire *rūgādeḥ*.
- » 292, note 4. Voir les trois *skandhas*, 377, n. 4.
- » 297, » 1. Von Z. D. M. G. 1904, 454 (rūlyante)
- » 298, ligne 14 *āryūhana*, comp Warren, p 177 (initatory karman = *āryūhanā saṃlkhāṅā*)
- » 290, » 9 D'après le tibétain: .. *samskāranām, utpādānantara-dhamsinām nastānām asattīn, na sambhavaḥ ... mokṣa, 'nityānām aśīdyamānatēn, nana sambhavati.*
- » 307, note 3 Mdo XVII: *nag dan spyod*.
- » 311, ligne 15 Ms. *karmanām nopopadyate*. Mais la négation manque dans le tibétain
- » 312, note 1. Lire *lha cig*. — Lire. von p 145, n. 1, comparer 76, n. 1 — Membre d'une secte étrangère, *mlāyāntara*, Minayeff, p 79, citant Bodhivaṃsa, Abhidh k. v., 336a *mlāyāntarapūthavacanāt*.

- Page 312, note 4. Lire *appakānaṃ pi kārānaṃ* (honneurs rendus au Saṃgha).
- » 315, ligne 12. *ekaṅkāyikais*, les membres d'une certaine secte.
- » 318, note 1. Le ms. dev. lit *pancayena*, peut être *pañcakena*; Tibétain « capital (*āhanaskandha*) accompagné d'intérêt».
- » » » 8. Lire °*khīṣṭayoh*.
- » 319, » 3. Lire *sakṛdāgāmin*.
- » 322, ligne 4. Comp. Abhidharmakośa: *bhūmityāgāt tyajaty āryas tāny anāryas tu mṛtyunā*.
- » 324, note 2. Cité Madh. avatāra, 126.19.
- » 325, » 1. Cité 590.s
- » 326, » 1. D'après l'Akutobhaya: *tadvipāko vipakto 'pi (de-yi au lieu de de ni)*, voir Walleser, p. 99.
- » 326, » 3. D'après Akutobhaya: *karma syāt tatkr̥tam katham (las ni de-yis ji-ltar byas)*; Walleser, *ibid*.
- » 327, ligne 10. La première ligne de la *kārikā* n'est pas commentée. D'après Akutobhaya: *samudāhrtāḥ cāstre*: les traités d'Abhidharma expliquent que l'acte et les passions sont les causes des corps. (Comp. Walleser, p. 100).
- » 328, » 3. Comp. 542.12.
- » » » 6. Lire *ṭṣṇāsamyojanā*. — *yathoktam sūtre*: d'après Akutobhaya: *thog-ma dan tha-ma med-pai mdo-dag-las = Anavaraṅgrasūtreṣu* (Sam. II, 178—193), voir 218.s. Nāgārjuna cite ensuite notre texte 329.10.
- » 329, note 1. Mieux *ga las yod*.
- » 330, Les *kāriṅās* 31—33 sont citées Madh. avatāra, 125 avec variantes.
- » 340, ligne 14. Lire *amanuṣyaṇ*.
- » 341, » 4. Cité Madh. avatāra, 285.
- » 342, note 2. VI. 127 = p. 245.
- » 343, ligne 9. Voir Madh. avatāra. VI, 202 et suiv. (316).
- » 344, note 3. Lire: Chap. VI, 121.
- » 345, » 1. Ces stances sont citée dans Siddhānta II, fol. 189b, comme extraites de la Ratnāvalī (*rin-chen hphren-ba*).
- » 346, » 7. Lefmann, 105.13, 16.
- » 348, ligne 11. Comparer Gaudapāda. II, 38.
- » 349, » 4. Cité Madh. avatāra. 219.
- » 350, » 5. Voici la version tibétaine de la *kārikā* 5: *las dan non-moṅs zad-pas thar, las dan non-moṅs rnam-rtog-las, de dag spros-las, spros-pa ni ston-pa-ñid-kyis hgag-par hgyur*.
- » 350, note 2. Voir les références 451, n. 5; et Udānavarga II, 1 (JRAS. 1912. avril). — Variante: *samkalpāt kāma jāyase*.
- » 352, ligne 8 de la note. Bodhic. IX. 73 (473.s), 102 (523.s).
- » 354, note 4. Voir aussi Madh. avatāra, 245.4
- » 355, » 7. Cité dans Siddhānta II, 195a 5.
- » » » 4. Le Madh. avatāra explique (266.19) pourquoi le *vicāra* n'est pas quintuple.

- Page 359, note 5 Ces stances sont extraites de la Ratnāvalī d'après Siddhānta I, fol. 178b
- » 360, » 5. Cité dans Madh avatāra, 209 19, dans Siddhānta I, 43.
- » 361, » 6. Bodhicaryāvat, 407.
- » 362, » 8 Sur Pāṇḍulomikī, voir Daṣabhumaka, chap. VI
- » 364, » 7. Lire ārambaṇam.
- » 366, ligne 1 Comparer le discours adressé à Subhūti, Madh. avatāra, 322 s.
- » » » 2 Lire . *rātrim anupādāya*... Voir p. 539, l. 3 et suiv. — *rātri* signifie 'jour', voir Lalita, p. 117 16 et la remarque de Rajendralāl, trad. p. 176 (Bibl. Indica)
- » » note 1 Voir Auguttara, II, 21 — Sur la parole du *samūhita*, JRAS 1910, p. 422
- » 368, ligne 1 Passage visé dans Siddhānta, II, fol. 153b et 200h
- » 369, » 11—15 Akutobhaya (Walleser 107) est intéressant
- » 370, » 2—5 Stances d'Āryadeva, citées Madh avatāra 120 17, 183 4
- » » note 3 Comparer *ibid* 250 20
- » 371, ligne 1 Comparer 112 17
- » » note 1 *de Nar gūl bai slyc bo deom lhan hdaṣ la thams cad mlhyen pa yin no sñam du blo slycs pa la* = «aux uneyas en qui est née la pensée que Bhagavat sait tout.. »
- » 372, » 7 Lire XXIV. 8
- » 375, » 6 Cité ci-dessus 26, 11 et 222 c, Madh avatāra, 116 18
- » 376, » 6 Voir ci-dessus 26 s, 108 s
- » 377, » 1 Akutobhaya a dit été d'après Walleser, p. 109
- » 381, » 5 Bodhicaryāvat, 511
- » 386, lignes 6—7 (note 4) Cité Śaddaiṣanasaṃuccaya (Bibl. Indica 1905) p. 11, on sont exposées les thèses du Kālavādin Sur ce sujet, M Walleser, Philosophische Grundlage, p. 130: Foe-koue-ki, p. 153.
- » 389, lignes 5—6 Même texte cité Madh avatāra, 246 18.
- » 390, note 1 Aussi Avadānaśataka
- » 390, ligne 3 Lire [Tib. 141b]
- » 391, » 8 Lire [Tib. 145a]
- » 392, » 12 Lire [Tib. 145b].
- » 393, » 11. Lire [Tib. 146a]
- » » » 4. D'après le Tibétain (*gzun du med do*), il faut *san na ghyela*.
- » » » 14 Cité Madh avatāra, 99 13
- » 397, note 1 Effacer la note, le tibétain lit *sanjñāmātibhcdāc ca, aīsthābhcdē m*.
- » 404, » 2 Cité Madh avatāra, 99
- » 406, ligne 9 On *janayati*..
- » 411, » 4 Lire *navantat*
- » » » 6—7 Lokātītaṣṭava, 1.
- » 413, note 3 Lire *°sasīlā*.

- Page 418, note 5. Lire *yan chad*; voir Madh. avat. 105.14.
- » 421, » 8. Le sens est certain: «et abandon de la doctrine bouddhique».
- » 428, » 16. Lire *çāçratarūdadoṣa°*.
- » 428, » 1. Voir 377.1.
- » » » 3. Voir 544.5 et 551.14 (note p. 607).
- » » » 6. La stance ajoutée par le tibétain est Samādhirāja, 111.1—4.
- » 482, » 7. Cité Madh. avatāra, 267.1.
- » 484, ligne 15. Lire *skāndhā nātmani...*; l. 20 *matṭva* est correct. Voir Madh. avatāra, p. 465—6.
- » 485, note 1. Lire, l. 6. *ātma rūparān nāsti, yasmād ātmā nāsti...*
- » 442, » 7. La stance citée dans Bodhicaryāv. est Lokātitastava, 20.
- » 444, ligne 8. Pour ce texte, voir 500.11 et 504.7.
- » » note 3. Cité 264.9 et Madh. avatāra, 304.
- » 445, » 1. Les MSS. portent, pour la deuxième ligne *sattvād asattvāt sattvācca*. Lecture confirmée par la version du Madhyānta, I, 8 dans Mdo LVIII, fol. 44a *stoñ pa ma yin mi ston min / de lta bas na thams cad bcañ / yod pas med pas yod pas na / de ni ōbu mai lam yin no*: «Ni vide, ni non vide d'existence...» = *çūnyam... açūnyam sattvāt*.
- Les fragments, jusqu'ici relevés, du Madhyānta sont les suivants
- dānaṃ çīlam kṣamā vīryaṃ dhyānaṃ prajñā npyātā /
prapīdhānaṃ balaṃ jñānaṃ etāḥ pāramitā daça //*
Nāmasaṃgīti ad 48
- chādanād ropanāc caira nayanāt samparigrahāt /
pūraṇāt triparicchedād upabhogāc ca karṣanāt /
nibandhanād ābhimukhyād duḥkhanāt kliçyate jagat //*
Chap. I, 11 et 12a — b; Nāmasaṃgīti ad 182. — Chacun de ces termes définissant l'action d'un des membres du Pratītyasamutpāda.
- Voir ci-dessus 65.3 et Sūtrālamkāra XVIII, 49.
- Les *kāriṭās* 12—14 sont citées Madh. avatāra p. 284.
- » 446, » 1. Cité avec variantes p. 584.8. — Comparer PAKutobhaya, Walleser, p. 189.
- » 448, » 2. Comparer Theragāthā, 469, Aṅg. II, 71, Udānavarga XXII, 11.
- » » » 17. Lire *vimāna*. — *vāyu*..... *pariyantasya* manque dans le tibétain; mais on trouve cette description du *bhājanaloka* dans Madh. avat. 190.18 où il y a *gñhal yas Ehan gi mthar* = *akānīsthacīmāna* (et non pas *cīāna*).
- » 449, lignes 11—12. Citées Subhāṣitasamgraha fol. 96, comme extraites du Hastikakṣya (var. *rūpaḥ hi samārcyati*).
- » 452, note 3. Lire: p. 6, n. 4, et *yonīçomanaskūraḥ*.

- Page 456, note 3 Comparer Mrs Rhys Davids, Psychology, p 327, note
- » 460, » 2 Sur les *viparyāsas*, voir Nettipakarana, 114 et index, Yogasūtras II, 5, Sarvadāṣana, trad p 252
- » 462, ligne 15 Lire °*ārdhādhyaṣaya*°.
- » 471, » 2 Samūdhiraṅga, p. 20 dernière ligne.
- » 476, » 2. Lire *jvarādi*° (*trims la sogs* ..).
- » » » 3 D'après le tibétain: *tasya vastano 'tropicalabhyamānatāt*
- » 478, » 1 Les huit *puḍgalas* de Saṃ, I, 233
- » » note 3 Voir Aug. V, 17. — Pañcaskandhaprakarana, fol 298
- » 481, » 2. L'étude de l'*abhisamaya*, en effet, est encore à faire
D'après l'*Ālambkāraloka*, il semble que celui qui a expulsé le cinquième *prakāra* des *bhāvanāheya* soit *pratipannalā* du deuxième fruit, et non pas celui qui n'a expulsé que le quatrième *prakāra*. On ne voit pas bien à quel moment commence le *pratipannalātra*.
- » 491, » 3. Cité Madh avatāra, 178
- » 500, » 3. Voir aussi 491.11.
- » » » 4 Voir aussi 441 s
- » 503, » 3 Cité Madh. avatāra 228 17 qui traduit *upādāya* = *rgyur-vas* = *sahetulā prajñaptih*.
- » 505, ligne 5 Voir 397 1
- » 511, » 3. Ce *sūtra* paraît n'avoir rien de commun avec celui du même nom cité Çikṣās 214 11 et Bodhicaryāv. 508 7 (IX 88), ni avec le texte du Mahāvastu
- » 520, note 1. Voir Udānavarga XXVI 16
- » 522, » 4 Scander *te* bref
- » 523, ligne 12 Lire *astitvādīnām etam asti*°.
- » » » 5. On a bien *graha (gnod gyis gzuñ ba)*, corriger peut-être 442.3, voir Wogihara
- » 525, » 8. Lire *drçyate*
- » » » 11 Lire *nirūpayati*
- » » » 15 Lire °*alasanāvayadhicāritām*.
- » 527, note 1 D'après le tibétain *nirvāne yatra.....tatra [nrvāṇe]*.
- » 528, » 2 Cette stance est extraite du Lanka, 106 13
- » 529, ligne 5 Lire *yadī tū* . .
- » 532, note 2 Madh. avatāra, p 100 — *parasparaviruddhāyor*, mesure ambiguë inadmissible
- » » » 3 Cité *ibidem*.
- » 534, » 2 Lire XXII 13, (447.5)
- » 540, ligne 1 Voir 449 9
- » 542, » 12. Voir 328 1, Saṃ, II, 82; Suttanipāta, 1032; Nettipakarana, 10
- » 544, » 1 Comparer Abhidh k v., 239a *tad etad vedanūddiskandhacatuskām nāmaḥādenocoyate . yasmāt tan nāmaḥāṣena samjñāharaṇavaḥcānārthesu apratyakṣeṣu api vā namati pravai-*

tate: asya nāmno 'yam artha iti. indriyārthavaçena tu pratyakßeṣu rūpūdiṣu namati utpadyata ity arthaḥ. nāmni cāpy arthavaçena namati: asyārthasyedam nāmei. etasya punaḥ kena nāmatvam iti. etasya samjñākaraṇalakṣaṇasya nāmnah kena kārāṇena nāmatvam? teṣu teṣu artheṣu tasya nāmno namanād iti. yasmāt [teṣu] teṣu artheṣu catuḥskan-
dhalakṣaṇam: nāma tan nāma vartayati, tasmād etasya nāmatvam.

āvīddham = ākṣiptam.

- Page 544, ligne 5. Comparer 108.10
 » 545, note 1. Voir Jacob tulonnamananyāya.
 » 547, ligne 16. Voir *ibid.* padmapattraçatavatyabheda nyāya; Wassilieff, 312 (284): «gleich wie ein Pfeil (dem Scheine nach auf einmal) alle acht Blätter der Utpala-Blume durchbohrt».
 » 548, note 2. Lire çar-gyi ri-boi
 » 549, ligne 3. Voir Madh. avatāra, 165.2.
 » " " 12. D'après la même source, 144.8, lire *neha*. — Voir ci-dessus 109.7-8 et 110.3-4.
 » 551, " 14-15. Cette stance est extraite de Pratityasamutpāda-kārikā, Mdo XVII, fol. 166a 4.
 » 553, " 6. *samanvāhāra*, voir Majjh., I, 190.20 et Warren, p. 493.
 » 558, " 8-10. Cité Madh. avat. 217.1. Lire *avidyānugato 'yam*.....
 » " note 4. Meilleure version, semble-t-il dans Akutobhaya (Wal-
 leser, p. 166).
 » 563, " 5. Lire *hetulaḥ*.
 » 564, ligne 1. Lire *tatra mahāndhakūra*°.
 » 565, " 5. Lire °*adhyavasānādhyavasāyasthānād*.
 » 567, " 7. Voir Majjh., I 190.
 » 572, " 8. Lire *pūrvāntadr̥ṣṭi*°.
 » 573, note 1. Cité Madh. avatāra, 283.
 » 574, ligne 6. Voir *ibid.* 248.2.
 » 575, note 1. Cité *ibid.* 284 (en c: *len las ma gtogs par*).
 » 576, " 1. Cité *ibid.* 248 et 283.
 » 577, " 1. Cité *ibid.* 242.
 » 579, " 1. Cité *ibid.* 249.
 » 580, " 5. Cité Madh. avatāra, 283.
 » " ligne 5. Lire *phalasya*.
 » 584, " 5. Lire *bhavet*.
 » 592, " 3. Lire *upādāya*. Note 3 «Retenir de tomber dans le gouffre de la croyance à l'abandon du *samsāra* et à l'acquisition du *nirvāna*».
 » 593, " 3. Voir Warren, p. 243.
 » " note 10. Le tibétain porte *samanuṣaṣyati*.
 » 594, " 1. Lire *ci shig yod cir hgyur*.

INDICES.

---

1. Index des Kārikās.
  2. Stances citées dans le Commentaire.
  3. Stances cités dans les notes.
  4. Fragments canoniques en prose.
  5. Sūtras, Çastras, Ācāryas, etc.
  6. Ācāryas et Kalyanamitras.
  7. Index général.
-

I.

Index des Kārikās.

akṣi bhyaḥgamaḥkṣyam XVII 28
 agnindhan bhyaḥ ṅi vy ikhyaṭa X. 15
 aḥatam anuruddham ca XXIV 38
 aḥyate kena cit kaḥ cid IX. 5
 atre ca piatyudasyttam XXIV. 12
 atito vartamaṇaḥ ca XIX. 8, 9
 atra brūmah cūnyat iyaḥ XXIV 7
 athāḥṛtaḥ phleṇāḥṣau XX 11.
 adhivany anūgate kṣiḥ nu XXVII 11
 anapekṣya punah siddhiḥ XIX 3, 7
 anapekṣya cūbhah nāsty XXIII. 11
 anapekṣyācūbhah nāsty XXIII 10.
 anūlambana evāyam I. 8
 antye nitya ity evam XXIII. 13, 11.
 anirodham anutpannam I. 1.
 anutpannaḥ kathah nūma XXIII. 19
 anutpanneṣu dharmeṣu I. 9
 anutpanno 'yam utpādah VII 13.
 anekārtham anānārtham XXIII 11.
 antavac cāpy anantam ca XXVII. 28
 antavān ekadeḥaḥ ced XXVII. 25
 antavān yadū lokah syāt XXVII 21
 anyā utpādāyat enam VII 19.
 anyā eva punar gantā II. 20
 anyā evendhanūd agnir X. 6, 7.
 anynd anyat pratītya XIV. 5
 anyah punar upādānāt XXVII. 7.
 anyenānyasya saṁsarga XIV. 8.
 anyo na prāpsyate X 5.
 aparapratīyāḥ cūntam XXIII. 9

apekṣyendhanam agnir na X 12.
 apratītyāpi bodham ca XXIV. 31.
 apratītya samutpannam XXIV 21
 apratītya samutpanno XXIV. 19.
 aprahinam asamprāptam XXV. 3
 aprāpyāṣa pradīpena VII. 11
 abhāvar cāryasatyūnām XXIV 9
 abhūm atītam adhvaṇam XXVII 8.
 aḥyam utpadyamānas te VII 7.
 alakṣano na kaḥcic ca V. 2
 avidyamane grāhe ca XXIII. 16.
 avidyamāne ca cūbhe XXIII 12
 avidyamāne bhāve ca V. 6.
 avidyūnirvṛto jantus XVII 28.
 avidyāyāḥ niruddhūyām XXVI. 11
 aḥṣvataḥ cūḥvataḥ ca XXVII. 18
 aḥubham vā cūbhah vāpi XXIII. 9
 asato 'pi na bhāvasya VII 31.
 asatyāḥ saṁgataḥ hetuḥ XX. 15.
 asaniprāptasya ca prāptir XXIV. 39
 astīvam ye tu paḥyanti V. 8
 asti yad dhi svabhāvena XV 11
 astīti cūḥvatagrūho XV. 10

āgacchaty anyato nūgnir X. 18
 ātmaṇaḥ ca satattvam ye X. 16
 ātmano 'stīvanāstīve XXIII. 8
 ātmany asati cūlmīyam XXIII. 2
 ātmansampramānam cetah XVII. 1
 ātmā ca cūci nityam ca XXIII 21.

ātmū skandhā yadi bhavet XVIII. 1.
ātmety api prajūspitam XVIII. 6.

indhanam punar agair na X. 14.
imām punaḥ pravakṣyāmi XVII. 13.

utpadyante pratītyemān I. 5.
utpadyamānam utpattau VII. 15.
utpadyamānam utpādo VII. 18.
utpādasthitibhaṅgānām VII. 4, 33.
utpādādyaś trayo vyaśtā VII. 2.
utpādotpāda utpādo VII. 4, 5.
udayaavyayasamānāḥ XXI. 16.
upādānavinirmukto XXVII. 5.
upādānād upādānam XVI. 3.
upādāne sati bhava XXVI. 7.
upādānaikadeśaḥ ca XXVII. 27.

ekatre phalahetroḥ syād XX. 20.
ekatre sahabbhāṣaḥ cet VI. 5.
ekibhāvena yā siddhir II. 21.
etensivāraḥṣaṭṣau dvau XIX. 4.
evaṃ vidyād upādānam VIII. 13.
evaṃ ḥṣṇyam upādānam XXII. 10.
evaṃ triṣṭr api kāleṣu XXI. 21.
evaṃ dṛṣṭir atite yā XXVII. 13.
evaṃ nānya upādānān XXVII. 8.
evaṃ nirudhyate 'vidyā XXIII. 23.
evaṃ raktena rāgasya VI. 10.
evaṃ rāgaḥ ca raktaḥ ca XIV. 2.

katham yā sarvabhāvānām XXVII. 29.
katham by avidyamānasya IX. 2.
katham utpatsyate ḥṣṇyam XX. 18.
katham utpadyamānena VII. 10.
katham tādā upādātūr XXVII. 26.
karoti nyady asadbhūto VIII. 3.
karoti sadasadbhūto VIII. 11.
karmakleṣātmakam cedam XVII. 26.
karma kleṣāḥ ca debhānām XVII. 27.
karma cen nāsti kartā ca XVII. 30.
karma notpadyate kasmāt XVII. 21.
karma svabhāvataḥ cet XVII. 22.
karmakleṣakṣayān mokṣa XVIII. 5.
karmanāḥ karmano dṛṣṭe XVII. 18.
kasya syād anyathābhāvāḥ XIII. 4.

kātyāyanāvavāde ca XV. 7.
kāraṅgaḥ sadasadbhūtaḥ VIII. 7.
kāryam ca kāraṇam caivā XI. 7, XXIV.
17.

kālo 'tito 'nāgataḥ ca XIX. 6.
kim tad eva kim anyat XXV. 23.
kutaḥ cid āgataḥ kaḥ cit XXVII. 19.
kutaḥ svabhāvasyābhāve XV. 3.
kriyā na pratyayavati I. 4.
kleṣāḥ karmāṇi dehāḥ ca XVII. 33.
kṣayasya sambhavo nāsti XXI. 7.

gataṃ na gamyate tāvat II. 1.
gate nārabhyate gantum II. 12.
gatyā yayocyate gantā II. 22, 23.
gantā tādā gacchati II. 9.
gantā tāvat tiṣṭhati II. 16.
gantā na gacchati II. 8.
gantā na tiṣṭhati II. 15.
gantāram cet tiraskṛtya II. 7.
gamaṇam sadasadbhūtam II. 25.
gamane dve prasajyete II, 11.
gamanasappravṛttic ca II. 17.
gamyamānasya gamanam II. 3, 4.
gamyamānasya gamane II. 5.
ghanagrābhagrhitas tu XXII. 13.

caḥṣṇaḥ pratītya rūpaṃ ca XXVI. 4.
catvāraḥ pratyayāḥ I. 2.
carama na niruddhe XXI. 18.
cittic ca yasmāt samānāḥ XVII. 10.
cetanaḥ cetayitvā ca XVII. 2.
ceṣṭā yatra gatis tatra II. 2.

janayet phalam utpannam XX. 10.
jarāmaraṇadbarmeṣu VII. 24.

tantrānyatvena yo nāsti XXII. 8.
tatra yac cetanety uktaṃ XVII. 3.
tatratasmād idhyamānam X. 4.
tathāgato yatsvabhāvāḥ XXII. 16.
tathā nirmitakākūras XVII. 32.
tadabhāvān na vidyante XXIV. 3.
tadvipakravipākam ca XVII. 25.
tan mṛṣā moṣadharmā yad XIII. 1, 2.
tayairvāstavāyavasthā VII. 28.

tasmā na vidyate lakṣyaṃ V. 5
 tasya cet anyathābhavo XIII 6
 tasya tasya virodhena XXVI 12
 tasyaiva manyathābhavo XIII 5
 tṛaṣṭīya draṣṭi masti III 6
 tṛṣṭhāy apakāśac cet XVII. 6
 tṛṣṭham no 'pi bhagavan XXV. 16
 tvam eva doṣaṇ atmyaṇ XXIV. 15

darśanam gṛavanam III 1
 darśanāy ravanā idibhyo IX 3
 darśanaḥ gṛavanādau IX 1, 16, 11
 dṛ-śayō 'bhuvay n 'bhuvam XXVII 1
 draṣṭavyam darśanam draṣṭi XIV. 1
 draṣṭavyadraṣṭānā bhavād III. 8
 draṣṭi sa eva s' croti IX 8.
 draṣṭīnya eva crotīnyo IX 9.
 dṛavyo yady ekadecaḥ XXVII. 17.
 dev id anyo manuṣyaḥ cet XXVII. 16
 daurmanasyam upāyāsih XXVI 9.
 dīe satye samupcṛītya XXIV. 8
 dīau grīti irau prasajete II 6

dharmasya s idhanopayāh XXII 11.
 dharmadharmaṇumittam vā XXIV, 35
 dharmā dharmāu na vidyete VIII. 5
 dharme c'asti saṅghe ca XXIV. 5.
 na kartavyam bhavet kṛpā cet XXIV. 37
 na kṛtavya sadṛṣam IV. 6.
 na kevalaṃ hi duḥkhasya XII. 10.
 na ca kevalam anyatvam XIV 4
 na ca dharmam adharmaṃ vā XXIV 33
 na ca pratyañchetūnam XX. 28.
 na ca vyastāsamasteṣu I. 11.
 na cajanayamānasya hetutvam XX 22
 na ca'pi viparitasya XXIII 17
 na cen nirudhyamaṇaḥ ca XXI 20
 na copādanam evatmā XXVII 6.
 na jarāmaraṇaiva XI 5.
 na jātasya hi jātena XX 14.
 na jātasya hy ajātena XX 13
 na tāvat svakṛtāṃ duḥkham XII 8.
 na tena tasya saṃsargo XIV 8
 na nirodhaḥ svabhāvena XXIV. 28
 na nirvāṇasamāropo XVI. 10.
 na paryūpto 'gnidhīśānto III 8.

na pūrvam gamanārambhāt II 18.
 na pratyayanamāyam phalaṃ I. 14
 na pratyaṇyasaṃmutpannam XVII 29
 na bandhyante na mūeyante XVI 5.
 na bhavaty anupādānam XXII. 6.
 na bhavāy jīyate bhavo XXI. 12.
 na viparītyasamānasya XXIII. 18
 na saṃsārasya nīvanāt XXV. 19.
 na san nāsan na sadāsan I 7.
 na saṃbhavah svabhāvasya XV 1.
 na sāmāgrīkṛtāṃ phalam XX. 21
 na svato jīyate bhāvah XXIII 20, XXI
 13.
 na svato nāpi parato I 1.
 na svātmanā nirodho stī V II 32.
 na hi svabhāvo I. 3.
 nākaṣaṇā vidyate kṛpā cet V. 1
 natītya hy atītena XX 12
 natmā ca tūci nītyam XXIII. 22
 nānyasmiṇ vidyate 'nyatvam XIV 7.
 nāpātyamūṇaṃ bhavati III 4
 na'py abhūtvā samudbhūto XXVII 12
 nābhūm atītam adhvānam XXVII 9
 na lakṣane lakṣaṇasya V 8
 nāsadbhūtaṃ na sadbhūtaḥ VIII 9.
 nāsadbhūto pi sadbhūtam VIII 10.
 n'asthito gṛhyate kālāḥ XIX. 5.
 nītyapradīpta eva syāt X. 2
 niruddhe cet phīlāy hetau XX. 9.
 nirudhyate nāniruddham VII. 26.
 nirudhyamānasyotpattir VII. 21
 nirmamo nīrahaṇkūras XVIII. 8
 nirvāṇasya ca yā kothā XXV. 20
 nirvāṇasya anupādāno XVI. 9.
 nīyāttam abhidhātavyam XVIII. 7.
 niṣkūranam punā i'ūpam IV 5.
 naikatve sahabhāvo 'stī VI 4.
 naiva sato naivāsataḥ I 6.
 naivāgrāṇāṃ nāvāram jasya XI 2
 naivābhāvo naiva bhāvo XX. 15, 16
 notpadyamānam notpannam VII. 14.
 pakṣo gantī gacchati II. 10
 pañca skandhāḥ sa ca bhavah XXVI 8.
 patṛam yathā 'vipranāḥas XVII 14.
 paratra nīrapekṣavād X. 2.

param nirodhād bhagavān XXV. 17.
 param nirodhād antīdyāh XXV. 21.
 parapudgalajam XII. 5, 6.
 parijñā ca prahāṇam ca XXIV. 2.
 paribhogāyāṇaṃ puṇyam XVII. 5.
 paçcūñ jātir yadi XI. 4
 paççyati darçanam naiva III. 5.
 pudgalah saṅksarati cet XVI. 2.
 punarbhavāya saṃskārān XXVI. 1.
 pūrvam eva sāmāgryā XX. 8.
 pūrvā prajñāyate koṭir XI. 1, 8.
 pūrve yadi ca bhājyeraṇ XXVII. 23
 pūrve yadi na bhājyeraṇ XXVII. 24.
 prthaktve sababhāvaç ca VI. 6.
 pṛthag na sidhyatīty evam VI. 8.
 pṛthagbhāvāprasadidheç ca VI. 9.
 prakṛtau kasya cāsatyām XV. 9.
 pratītya kārakaḥ karma VIII. 12.
 pratītya parabhāvam yaḥ XXII. 3.
 pratītya mātipitarau III. 7.
 pratītya yad yad bhavati VII. 16, XVIII.

10.
 pratyutpanno 'nāgataç ca XIX. 1, 2.
 pradīpaḥ svaparītmāno VII. 8, 12.
 pradīpenāndhakāro VII. 9.
 prapāñcayanti ye buddham XXII. 15.
 prahāṇam cābravīe chētā XXV. 10.
 prahāṇto na prahayo XVII. 15.
 prahānasūçkṣātilarāṇe XXIV. 27.

phalam sahaiva XX. 7.
 phalam svabhāvasadbhūtam XX. 21.
 phalam notpatsyate 'çūnyam XX 17.
 phalam pratīyamamam I. 13.
 phalavyatīkramād vā XVII. 19.
 phalābhāve XXIV. 29.
 phale 'sati na mokṣāya VIII. 6

baddho na mucyate XVI. 8.
 badhnyād bandhanam kāmam XVI. 7.
 bandhanam ced upādānam XVI. 6.
 bahavaç ca mahāntaç ca XVII. 12.
 bijāc ca yasmāt saṃtānaḥ XVII. 8.
 buddhaḥ skandhān upādāya XXII. 2
 bhaviçyati katham nāma XXI. 2, 4.

bhaved abhāvo bhāvaç ca XXV. 11, 12,
 13, 14.

bhūvam abhyupapannasya XXI. 14. 15.
 bhūvam pratītya kālaç cet XIX. 6.
 bhāvaç ca yadi nirvānam XXV. 6.
 bhūvas tāvan na nirvānam XXV. 5.
 bhūvasya ced. aprasiddhir XV. 5.
 bhāvūcām niḥsvabhāvānām I. 10, XIII. 8.

mamety aham iti kṣīne XVIII. 4.

ya ijavanjāvibhāvo XXV. 9.
 yatra na prabhavaty ete XI. 6.
 yathā nirmitakaṃ çāstā XVII. 81.
 yathā māyā yathā svapno VII. 84.
 yad apidam upādānam XXII. 9
 yadā duḥkham samudayo XXIV. 25
 yad indhanam sa ced agnir X. 1.
 yadi kaç cid anutpanno VII. 7.
 yadi nāsti svabhāvaç ca XXII. 4
 yadi bhāvo na nirvānam XXV. 7.
 yadi bhūtaḥ svabhāvena XXIII. 24.
 yadi çūnyam idam sarvam XXIV. 1,
 XXV. 1.

yadi saṃskṛta utpāda VII. 1.
 yadi hy anyam bhaved anyañ XXVII. 10
 yadindhanam apekṣyāgnir X. 8. 9.
 yad eva gamanam ganā II. 18, 19.
 yadaiva sarvadharmānām VII. 29.
 yady atīto 'nāgataç ca XIX. 5.
 yady anyad anyad anyasmat XIV. 6.
 yady abhāvaç ca nirvānam XXV. 8.
 yady abhūtaḥ svabhāvena XXIII. 23.
 yady amibhya ime 'nye XII. 3.
 yady açūnyam idam sarvam XXIV. 20,
 XXV. 2.

yady açūnyam bhavet kimcit XIII. 7.
 yady astitvam prakṛtyā syāt XV. 8.
 yaḥ pratītyasamutpādam XXIV. 40.
 yaḥ pratītyasamutpādas XXIV. 18.
 yaç cābuddhaḥ svabhāvena XXIV. 32.
 yas tasmāc cittaṣaṃtānaḥ XVII. 9.
 yasmāc ca tad anutpannam XVII. 21.
 yasmān na bhāvo nābhāvo V. 7.
 yasya cid dhi bhavantime XXIII. 4.
 yena gṛhnāti yo grāho XXIII. 15.

yena grāho grhitas tu XXII 13
yo 'nkuraprabhīr XVII 7
yo 'poksya sīdhyate bhāvah X. 10, 11

rakte sati VI. 2.
rāgād yađi bhavet pūrvaṃ VI. 1.
rūpakārananirmuktam IV 1.
rūpakārananirmukte rūpe IV. 2
rūpaçabdarasapariça XXIII. 7, 8
rūpe saty eva IV. 4.
rūpena tu vinirmuktam IV. 3.

lakṣaṇāsampravṛttau V. 4.

vāgvispando 'viratayo XVII 4
vigrāhe yah parihānam IV 8
vijñānam sappraviçate XXVI. 2
vinā dhairmam adhairmam XXIV. 34
vināpi darçanādini IX. 4
vinā vā saba vā nāsti XXI 1
vināçayati durdṛçā XXIV. 11
vedanācittasamjñānam IV. 7
vedanāpratyañā trṣṇā XXVI 6
vyavahāram anāçṛitya XXIV. 10
vyavahārā nirudhyante XVII 24.
vyākhyātāpi çravanam ghrānam III 9.
vyākhyāne ya upalambham IV. 9

çāçvatāçāçvatādi XXII 12
çubhāçubhaviparyāsān XXIII 2
çūnyam iti na vaktavyam XXII. 11.
çūnyatā ca na cocchedah XVII. 20.
çūnyatām phalasadbhāvam XXIV. 6.
çūnyatāyām adbhūyam XXIV. 13
çūnyatā sarvadṛçīnām XIII. 8
çūnyeçu sarvadharmesu XXV. 22

şadāyatanaṃ āgama XXVI. 8.

sa evātmēti tu bhavet XXVII. 4.
sa te maulena jantū VII. 6
sa tvam doṣān ātmanīyān (?) XXIV. 15.
sa devah sa manuçyaç cet XXVII. 15.
samsāramūlān samskārān XXVI 10
samskārāh samsarānti cet XVI. 1
samskārānām na nirvānam XVI 4

samkalpapratyayo āgo XXIII. 1
samgho nāsti na cet santi XXIV. 4
sataç ca tīvād utpatitr VII. 20
sataç ca tīvād bhāvasya VII. 80.
satā ca kriyate nāsāt VIII 8
sadbhāvasya svabhāvena XXI. 17
sadbhūtah kārahah karma VIII 1
sadbhūtasya kriyā nāsti VIII 2.
sadbhūto gamanam gantā II. 24
samnipātas trayānām yo XXVI 5.
sambuddhānām anupāde XVIII. 12.
sambhavenaiva vibhavah XXI. 8 -
sambhavo vibhavaç caiva XXI. 8—11.
sambhavo vibhavenaiva XXI 5.
sarvaṃ ca yujyate yasya XXIV 14
sarvam tathyam na vā tātḥyam XVIII 8
sarvebhyo darçanādibhyas IX 6—7
sarveṣām viçabhāgānām XVII 17
sarvadṛçṭiprahānāya XXVII 80
sarvasamvyavahāramç ca XXIV. 36.
sarvopalambhopaçamaḥ XXV 24.
sahānyonyena vā siddhir XXI. 6
sahava punar udbhūtiḥ VI 8.
siddhah prthak prthak VI 7.
skandhā na nānyah skandhebhyo XXII 1
skandhānām ega samtāno XXVII 22
skandhān cāpy anupādāya XXII 6
skandhān yađy anupādāya XXII. 5
sthitasya tīvād bhāvasya VII. 27
sthitir nirudhyamānasya VII 23
sthitīānyayā sthitel sthānam VII 25
syād ubhābhyām kṛtam XII 9
svam ātmānam darçanam hi III 2
svakāyadrṣṭivāt kleçāh XXIII. 5
svapudgalakrtam dukkham XII 4.
svabhāvah kṛtako nāma XV. 2.
svabhāvataç ca çūnyo 'smin XXII 14
svabhāvato na vidyante XXIII. 6
svabhāvato vidyamānam XXIV. 22
svabhāvam parabhāvam ca XV. 6.
svabhāvenānadhigatam XXIV. 26.
svabhāvenāparipūñātam XXIV. 28
svabhāvaparabhāvābhyām XV 4
svayamkṛtam yađi bhavet XII. 2.
svayamkṛtam parakṛtam XII. 1
svayamkṛtasyāprasiddher XII. 7.

svābhāvye anti mārgasya XXIV. 24.

hetuḥ phalena śūnyaḥ cet XX. 16.

hetuḥ phalasyādattvā ca XX. 6.

hetuḥ phalasya caikatvam XX. 19.

hetuḥ ca pratyaśāsaḥ ca XX. 1-4

hetāv asati kāryaḥ ca VIII. 4.

hetukam phalasya dattvā XX. 5.

II.

Index des stances citées dans le commentaire.

<p>ajñānakalpitam pūṣyam 188 18 (Ratnāvali) atha pandita kaṣṭha cā mārgate 216 10 (Lalita) anakṣarasya dharmasya 264.6 (Bhagavat) anityasya dhruvā pīḍā 460.9, 506 8 (Çataka) anityāḥ ca te saṃskṛtā 39.11 (Bhagavat). annānam hi nirvānam 540.8 (Bhagavat) anu(t)pādadharmah satatam tathāgataḥ 449.5 (Hastikakavya) anutpāda çānta 111 5, 201.5 (Samādhirāja) anyat pratītya yadā nīma 36 6 (Madhya- makāvartāra) aparo'py asya durjñānān 496 8 (Ratnāvali). apratītyastitā nāsti 397.1, 505.5 (Çataka) abhedi kāyo 520.3 amedhyapūjapracchanne 461.1. aranīm yathā cottā aranīm 216.6 (Lalita) alabhanta phalam . 155.2, 409.2 (Upālī) alātacaki anurmāna 173.2, 552 2 (Ça- taka) avīca 'nakṣarāḥ saiva . 539 11 avidyayā naiva kadāci vidyate 462 2 (Su- varṇaprabhāsa). avidāçam anutpannam 548.6 (Āgamasū- tresu?). asamānena kāyena 520 7. astīti nūstīti ubhe 'pi antā 185 10, 270.11 (Samādhi). astīti nūstīti kalpanāvānim 522.18</p>	<p>astīti nūstīti vivāda esa 185.13, 270 15 (Samādhi). asthātī hi me dharmāḥ 166 6 (Bhagavat) asmin satidam bhavati 10.7 (Ācārya) abamkārāsa tathā skandhān 345 7 (Ratnā- vali) abamkārodbhavāḥ skandhāḥ 346 5, 468 5 (Ratnāvali). ākāçam çaçaçrugam ca 528.10 (Lauka) ākāçādīni kalpyante nityāni 505 7 (Ça- taka) ākāçanicrita samāruta āpakhandho 166 11 (gāthāsu) ātmā tīthyaḥ kalpyate nityarūpo 344.5 (Madh. avatāra) ātmā hi ātmano nāthah 354.5 7 (Bha- gavat) ātmocchedo nirvṛtau syād avacyam 342 9 (Madh. avatāra). ādarçaprāçthe tatha taalapātre 108.13, 472.7 (Samādhi) ādimadhyavasānāni 546.7 (Madhyamaka- siddhānta). ādīta çūnya anāgata dharmā 225.12 (Rat- nākara?). ādiçāntī hy anutpannāḥ 225 9 (Ratna- megha). ālokasamūçrita paçyati cakṣuḥ 121.4, 256 16 (Upālī). imu idrça dharmalakṣaṇā 217.7 (Lalita)</p>
--	---

- iṣṭo nātmā 434.19 (Madh. avatāra).
 iha yady api tattvaṅjño 378.4 (Çataka).
 iha sāsani sūramāṅiye 155.1, 408.10 (Upālī).
 utpādikāle hi tathāgatasya 388.11.
 utpādavyayam vipaçyato 408.5 (Lalita).
 upasargena dhātvartho 5.2.
 ullāpanāḥ kāmaganū hi pañca 388.15.
 utpāpakṣma yathāiva hi... 476.11
 (uktam).
 ekatvānyatī arahitam 215.5 (Nirupama-
 stava).
 ekasya bhūṣamānasya 331.5 (Āgama).
 ekasvarāt tu tava lokahito 368.2.
 ekena kalpena bhaved hi loko 369.1.
 ekena dharmena yu sarvadharmān 128.6
 (Gaganaganāija).
 ekena sarvaṅ jñāntī 128.15 (Samādhi).
 etān eva puruṣo 360.6 (Lokāyata).
 etenaiva vicārena 71.8 (Çataka).
 evaṅ idhārthaçravanād 345.11 (Ratnāvalī).
 evaṅ dharmān vikṣamāṅo 42.1, 549.4.
 evam pūrvasuçuddhatvāt 367.1 (Sūtra).
 evime saṅkhatadharmāḥ sambhvantī
 sakāraṅāḥ 223.4 (Gāthā).
 kaṅṅhoṣṭha pratītya tīluka 407.11 (Lalita).
 karatalasadrçço bālo na vetti 476.15 (uktam).
 karma kriyā ca pravartatī evam 226.7.
 kalpavaçena vikalpitu lokāḥ 54.3, 191.8
 (Upālī).
 kalpīta vuccatī kalpitamātram 226.3.
 kāmā jñāntī te mūlam 360.11, 451.12
 (Sūtra, gāthā).
 kāṅṅaṅ vikṛtīm gaçchaj 398.3.
 kālāḥ pacatī bhūtāni 366.6.
 kurvatīm çraddadhānānām 487.1 (Sūtra).
 kṛṣatām yajamānānām 486.11 (Sūtra).
 kṛṣṇa çubham ca na naçyati... 285.5,
 354.10 (Samādhi).
 keçi sprha janenti 333.1 (Samādhi).
 keçonḍakam yathā mithyā 262.3 (Lankā).
 keçūm cid avadad dharmam 359.15 (Ācā-
 rya).
 kriyāvūn çāçvato nāstī 116.10 (Çataka).
 kṣaṅṅike sarvabhūbhāvāt 546.3 (Madhya-
 makasiddhānta).
 gītam na nṛtyam api 122.4 (Upālī?).
 grhyeta naiva ca jagad... 38.7 (Madh.
 avatāra).
 cakṣuç ca pratītya rūpataḥ 129 (Lalita).
 citramanorama saṅgīta . 54.1, 191.6
 (Upālī).
 janmonmukham na sad... 545.9 (Madh
 avatāra).
 jāyate cyavato çūpi 429.1 (Bhagavat).
 jāyamānārdhajatavāt 80.3 (uktam).
 jānām tathā ūrya(m) pratītya nāsravam
 156.10 (Ratnakūṭa).
 jānām na kalpetī... 157.1 (Ratnakūṭa).
 jānena jānūmi abu 474.3 (Samādhi).
 tat tat prāpya yad utpannam 9.5 (Nāgūr-
 juna).
 tatra pranaṣṭu jagam 244.15 (Ratnākara).
 tatārthadrçṣṭi vijñānam 65.3 (Madhyān-
 tavibhāga).
 tatha sarvabhavāṅgavartini 551.9 (Lalita).
 tathā samānena samānakūlam 545.3 (Madh.
 avatāra).
 tathāgato hi pratibimbabhūtaḥ 449.9,
 540.1 (Haṣṭakakya).
 tasmād hi tasya bhavane 13.7 (Madh. ava-
 tāra).
 tamondhakārasya na çaktir astī 156.6
 (Ratnakūṭa).
 tahi kūli so daçabalo... 109.5, 206.5.
 te parinirvṛta laukika çūrā 257.1; cf 474.7
 (Upālī?).
 tena vijānita bodhi jinānām 245.7 (Ratnā-
 kara).
 triṣu adhvasu sattvānām 548.8 (Pūrva-
 çalla).
 tvakṣnāyumāmsāsthi . . 178.1 (Samādhi).
 dundubhi vūḍita çakramarudbhīḥ 367.10
 (Sūtra).
 ...dūramgamāyāṅ tu dhiyādhiakāḥ 353.1
 (Madh. avatāra).
 dūrād ālokitaṅ rūpam 347.5 (Ācārya).
 dūrībhūtair yathābhūto 347.7 (Ācārya).
 drçṣṭaçrutādyam muninā... 359.2 (Ratnā-
 valī).
 devata codanī dundubhi divya 367.5 (Sūtra)
 devā pi sarve pramumocu çabdām 278.1
 (Samādhi)

dvayānūcītam ekeṣām. 300.1 (Ācūrya).
 dharmacūrī sukham cete 304.7.
 dharmato buddhā draṣṭavyū 448.14 (Bha-
 gavāt).
 dharmā daḥabalaprabhūṣite 'tra 332 9
 (Samādhi)
 dharmā svabhāvato cūnya vivikto 443.7.
 dharmam samāsato 'himsām 351.13 (Ça-
 taka).
 dharmayantakam ity . 275.9 (Ratnāvāli).
 na ca asmi loka 110 1, 200.14 (Samādhi)
 na ca kāraṇa kāraṇa 53.9, 191 4 (Upāli)
 na cakṣuḥ prekṣate rūpam 120.4 (Bha-
 gavāt?).
 na ca cūṣvatam na ca uccheda 110 5,
 200 17, 500 1 (Samādhi)
 na ca samkramo.. 110.9, 201 1 (Sa-
 mādhi).
 na ca santīva labhyate 109.9, 200.9 (Sa-
 mādhi)
 na cūbhāvo 'pi nirvānam 524.8 (Ratnā-
 vāli).
 na pranaṣyanti karmāni 324.1, 390 9
 (Bhagavat).
 na cūnyam nāpi cūcūnyam 445 8 (Ma-
 dhyāntavibhāga)
 na sthīr nāpi co jātr 166 8 (Bhagavat)
 na svabhāvo na vjñaptir 262.4 (Lankā)
 nānyayā bhāṣayā mleccah 370 4 (Ārya-
 deva)
 nāstiko durgatim yāti 135 7 (Ratnāvāli).
 nāstiha sattva ātmā vā. 355.4 (Bha-
 gavāt)
 nītyam arakta aduṣṭa 179 8 (Samādhi)
 nirodhasatyam supīnam yathāiva 289 11
 (Samādhi).
 nirvānam nirvrttir eva 478 7 (Samādhi)
 nirvrtti dharmāna . 522.11 (Bhagavat).
 nīrtarhasūtrāntaviṣeṣa. 44.2, 276 8 (Sa-
 mādhi)
 naiṣṭmyā 'cubhāṣ ca dharmi 120 11 (La-
 lita).
 naiṣṭm ātmā na cānātmā 359.1 (Ratnā-
 vāli)
 no pi ca sattva na jīvaḥ kaḥ ci 257.8
 (Upāli).

paṭah kīranataḥ siddhah 89.8 (uktam)
 paramārthasatya supīnena samam 289 8
 (Samādhi)
 parinirvṛta loka ta cūrāḥ 474.7, cf 257 1
 (Bhagavat)
 pārāgato 'sī bhavārnavatīrṇah 244 5 (Rat-
 nākara).
 piṣṭah sa devarūjēna 486 10 (Sūtra)
 pratipannakāḥ catvāraḥ 487 8 (Sūtra).
 pratīcṛtikādāyah caḍḍā 367.8 (Sūtra)
 pratītya dharmān adhigacchate. 505 10
 (Bhagavat)
 pravrajitvā grhīṅga jahitvā 155.5, 408 14
 (Upāli).
 prānīgatasaḥasra tam cṛṇitvā 332.1 (Sa-
 mādhi)
 phenapīṇḍopamam rūpam 41 8, 519.2
 (Bhagavat)
 bijasya sato yathāṅkuro 26 8, 108 8, 377.1,
 428 1, 551 1 (Lalita)
 buddhasaḥsaraḥātā ya atīta 388 6.
 buddho yadā bheṣyati dharmarājah 278.5,
 367.13 (Samādhi).
 bhaya darṣita nairayikam 53 7, 191.2
 (Upāli).
 bhāva abhāva vibhāvayī jūānam 276 13,
 429.8 (Samādhi?)
 bhāvasyaṅkasya yo draṣṭā 128.8 (uktam)
 bhāvān abhāvān itī 133 9, 265.10, 277.1
 (Samādhi?)
 bhāvitū mārga pavartitū āna 258 8
 (Upāli)
 marīcis toyasadṛṣi 347 9 (Ācūrya).
 marīcipratīmam lokam 188.16 (Ratnāvāli)
 marīcam toyam itī 188.14 (Ratnāvāli).
 māyopamam jagad idam 445 7 (Sūtra).
 mukhasya samkrāntī 109 2, 472 11 (Sa-
 mādhi)
 mudrāt pratimudrā dṛṣyate 108 10, 428 16,
 550 13 (Lalita)
 yah pratyayair jāyati 239.10, 491.11, 500.7,
 504.1 (Anavatapta).
 yac chāsti vai kleṣarūpūn 3.8
 yatha caṅkitena viṣasamyāna 524 1
 yatha ukkṛte loḍhamm 222.15 (uktam).
 yatha gaganu na jātu 215.10 (Bhagavat).

- yatha muñja pratītya balbajam 551.5 (Lalita).
- yathā kumūri supināntarasmin 178.5, 550.5 (Samādhi).
- yathā nūta tvayā 'tmasamjūn 128.11 (Samādhi).
- yathādarṣam anūdāya 345.9 (Ratnāvali).
- yathādarṣam upādāya 345.5 (Ratnāvali).
- yathā nirvāṇu gambhīram 478.3
- yathānto 'sti kṣaṇasyaivam 546.5 (Madhyamakāsiddhānta).
- yathā bījasya dṛṣṭo 'nto 220.1 (Ḍataka).
- yathā yantrakṛtam tūryam 366.9 (Sūtra).
- yathā hi dīpo layane cirasya 156.2 (Ratnakūṭa).
- yathāiva gandharvapuram 178.9, 550.9 (Samādhi).
- yathāiva vaiyākaraṇo 359.11 (Ācārya).
- yada sugata kathāṃ katheti nātho 331.8 (Samādhi).
- yadi kā cana pratijñū syūt 16.7 (Vigrahavyāvartani).
- yadi kīp cid upalabheyam 16.9, 30.7 (Vigrahavyāvartani).
- yadi ko ci dharmāṇa bhavet svabhūvaḥ 268.1 = 514.7 (Hastikakṣya).
- yad yad yasya priyaṃ 370.2 (Āryadeva).
- yas tatātma mamātātma 199.3 (Āryadeva).
- yasmāt pravartate bhāvas 376.14 (Āryadeva).
- yasya naiva hi svabhūvu 90.6, 248.6 (Ratnākara).
- yasya svabhūvu na vidyati kaç ci 91.4, 248.6 (Ratnākara).
- yān ca prabhāṣati dharmā... 225.16.
- yāvanti çabdās taḥ lokadhātāu 278.9, 367.15 (Samādhi).
- ye māṇ rūpeṇa adrūkṣur 448.13 (Bhagavat).
- ye rūgadoṣamadamohasvabhūvam 143.10 (Samādhi?).
- yo icchatī sugataçrāvaku 'haṃ bhaveyam 353.8.
- yo na pi jāyati no cupapadyī 91.2, 248.2 (Ratnākara).
- yo pi ca cintayī... 193.14, 348.16, 429.13 (Bhagavat).
- yo pi ca çrūyati çabdu manojña 122.1 (Upāli)
- rathacakra vad bhramati sarva jagat 446.1 (Sūtra).
- raçmiçatasahasra aprameyān 332.5 (Samādhi).
- rūgādibhiç ca bahurogaçataih 445.15 (Sūtra).
- rūpasyūbhāvamātratvāt 418.11 (Ratnāvali).
- rūpādīvyatīrekena 71.1 (uktam).
- rūpeṇa darçitā bodhi 472.16 (Samādhi).
- lakṣyūl lakṣaṇam anyac cet 64.5 (Lokātīstava).
- varaçukladharmaguṇasampnicaya 112.1 (Samādhi).
- vāca na vidyati yāṃ ca vadesi 244.9 (Ratnākara).
- vāraṇaṃ prāç apunyaṣya 359.3 (Āryadeva)
- yijñānanīrodhasambhavam 121.1 (Lalita)
- vināçayati durdṛṣṭo dharmo 'yam 496.1 (uktam).
- viparīta abhūtakalpitai 217.11 (Lalita)
- çabdaç çāpi nirvāpaṃ ca 473.5 (Samādhi).
- çānta gati kathitā sngatena 91.6, 243.10 (Ratnākara).
- çānta praçānti dharmā prantīn 245.3 (Ratnākara).
- çānta praçānta yaç cintayī dharmān 184.1, 348.18, 430.1 (Bhagavat).
- çakraçopitasamparka 460.18 (Ḍataka?)
- çūnyam ādhyātmiçam paçya 348.10 (Bhagavat).
- çūnyam ca çāntam anupādamayam 445.11 (Sūtra).
- çūnyavid... 90.4 (Ratnākara).
- çailaguhāçirīdurganaḍiṣu 236.1 (Samādhi)
- çailaparvata yathā akampiyā 90.10 (Ratnākara).
- sa jātamātro gagāne śthihitvā 277.10 (Samādhi).
- sa sūçkhyaulūkyanīrgrantha... 275.7 (Ratnāvali).
- saçvṛti bhāṣitu dharmā jinena 235.1 (Samādhi).

samskṛta 'samskṛta saivarivikta 179.1 (Samādhi)	supinopamā bhavagatī sakalā, 549.11; cf. 110.3 (Mabhyānasūtreṣu).
sangu na vidyati atra kadā ca 257.9 (Upāhi)	supinopamam hi tibhavam 111.1, 428, n. 6 (Samādhi)
satkāyadīpīprabhavān aṣeṣān 310 8 (Ma- dhyamakāvātāra)	sūsukhitā sada te nara loke 429 4 (Bha- gavat)
sad asat sadasac ceti nobhayam 372 5 (Çataka).	skandha sabhāvatu çūnya vikta 349.4 (Bhagavat).
sad asat sadasac ceti yasya 16 4 (Ārya- deva)	skandhā ātmā ced . 342.5 (Madhyama- kāvātāra)
sarva anitya aṣṭāvata kāmā 367.8	skandhātām loka ākhyātas 492 8 (iti va- canāt)
sarva eva ghaṭo 'dīṣṭo 71 6 (Çataka)	skandhān asatyān drṣṭvairam 346.7, 458 7 (Ratnāvali)
sarva dharma acali 90 8 (Ratnākara)	skandhāyatanāni dhātavaḥ 217 3 (Lalita)
sarvadharmāḥ svabhāvena 478 9 (samā- dhi)	skandheṣu ātmā vidyate 434 14 (Ma- dhyamakāvātāra).
sarva samyogī tu paçyati cakṣuḥ 121.4. 256 12 (Upāhi)	stambhādīnām alamkāro 393 14 (Çataka).
sarva bhavā alikā vasikāç ca 235 9 (samā- dhi)	stambhānam athānu ayu thānu jīmena ukto 167 4 (gūthūsu)
sarva vadesī nirūtmaka dharmān 211 1 (Ratnākara)	smarjmy aham pūrvam 277.6 (samādhi).
sarvāḥ jalamāni buddhakṣetre 216 1 (Bhagavat).	svayam kī tam parakṛtam 55 3, 231 8 (Lo- kātastava)
sāmāgrī pratītya tam ca sū 108 1 (Lalita)	svādhyāyadīpamudā 428 11, 551.14 (Nāgārjuna)
sāmagryā darçanam yatra 120 6 (Bha- gavat)	hetutah sambhavo yeçām 413 6 (Lokāūta)
siyā yadī kṣiṇī ca aṣūnya (?) 511 3 (Pitā- putrasamāgama)	

III.

Index des stances citées dans les notes.

adhyatiṣṭhad ato nāchah 46.
ākūcam iva nirlepām 596.
etāvān eva loko 'yam 360.
kṣaṇikāḥ sarvasaṃskārā 116.
ghoṣm evābhiraḍḍhaḥ san 502.
chūdanād ropanāc caiva 606.
dūnam ḥilam kṣamā viryam 606.
duve saccāni akkhāsi 492.
pitā cen na vinā putrāt 81.

pratyayādīsaṃskaraṇāt (?) 475.
yaḥ pratītyasamutpādaḥ 442.
yajamānāsam manussānam 486.
ye 'pi sthūlavibhāṅgānām 4.
yo vādirativādiniḥcīto 35.
vikalpabījasaṃbhūtam 598.
hetutaḥ saṃbhavo yasya 413.
hetunā sadṛṣam sarvaṃ phalam 598.

IV.

Fragments canoniques en prose.

ndhigato mayā dharmo gambhīro . 498 a
 anavarāgro hi bhikṣavo jātiharimāraṇa-
 saṃsārah 218 4. 335. e.
 an'atmānah sarvadharmāh 65 a
 avidyānyūjītiḥ sattva is trisaṃparyogānūh
 328 6
 avidyānurato . . punyān apī saṃskārān
 abhivṛṇṣṭi-karoti . . 180. 4
 astīti Kauçyapa ayam eko 'nto, nāstīti
 270 7
 aśmin sati . . 9 7. 56 8, 159 8
 (M Vyut 215 109°)
 aham eva sa tena kalena Mandhātā nīma
 571 6.
 āgatr itī saṃpārkaṇapadam etat 108 1
 ātmeti Kauçyapa ayam eko 'ntah . 358.10
 ādhyātmikah pratītyasamutpāda 560 7.
 idam pāpān karma svayam eva kṛtam .
 328.7.
 ucchedadarāṇaṃ prahātavyam 421 6
 utpūḍād vā (atbhāgatānām . . sthūtaivāsa
 dharmānām dharmatā . . 40 1 Add.
 upaçama upaçama itī bhagavāna ucyaṭe.
 . . upaçānta . . . 361 2.
 eko dharmah sattvasthitaye . . . 40 2
 etad hi . . paramaṃ satyaṃ yad uta amō-
 ṣadharmā nuvānam 41 4 (Mājjh. III,
 245)
 katamaḥ . . . samyakkṛpayogaḥ . 374.5
 katame sūtrāntā neçārthāh . . 48 4.
 katham . . . prajāñpāramitā paryeçitā 879.4.

kim . . māyopamās te sattva na te māyā
 419.17
 kauçuh pratītya rūpāni ca 6 3
 kauçurvijñānasamāngi nilam jānāti no tu
 nilam itī 71 8
 caturānam āryasatyānaṃ yathābhūtārthā-
 darçānā caturbhūṇa viparyasair vipa-
 ryastacittis . 296 1, 516 5
 catvārah pratītyāh . . 76 Add
 cittaṃ hi Kauçyapa parigaveçyamānam na
 labhyate 15.1
 cetanīm aham (?) bhikṣavah karma va-
 dāmī cetayitvā ca 306, n 3.
 jarūpi dvīvidhakāryapratīyopasthānā bhā-
 vati . . 174 Add.
 tad yathā kāmānam ca pratītya mathanīm
 ca 50 6
 (adyathā . . māyākāraṇāḍāka . māyākā-
 ranirmitīm striyaṃ drçitvā 46.1
 tanmīritabodhisattvena Gandbasugan-
 dhāyām lokadhātāu Samantabhadrata-
 thāgatopabhuktaçeṣaṃ bhōjanam āñi-
 tam 338.6
 tan mṛçā moṣadharmā yad idam saṃskṛi-
 tam 41 4, 287.10.
 tasmāt tarhi saṃsārakṣayāya pratīpatsyā-
 maha itī 219 10
 tena hi Kauçika . . na rūpe sthātavyam
 409.7.
 trīnimūni . . samskr̥tasya samskr̥talakṣa-
 nāni 145 4

dvau dharmau lokam pālayatas.. 40.2,
 dharmakāyū buddhū bhagavantaḥ....
 6 Add.
 nūsty atra tathatā... 41.6
 nirvāṇam apy āyuṣman Subhūte māyopa-
 mam 289.2.
 paramūrthasatyam katamat... 374.2.
 pañcamātrāṇi bhikṣuṇatāni 47.1, 336.3.
 pratityasamutpādam vo bhikṣavaḥ... 61.
 bho... evaṣṣaṇḍā rāpūṇi dṛṣṭvā... 187.5.
 buddhapramukho bhikṣusamghaḥ 488.12.
 buddho 'py... māyopama 443.4.
 maraṇam api dvidivakāryapratyupasthā-
 nam bhavati... 174 10 Add.
 ya imam pratityasamutpādam... paçyati
 sa na pūrvāntam pratisarati... 593.3.
 yaḥ pratityasamutpādam paçyati sa dhar-
 maṇ paçyati 160.5.
 yad anityam tad duḥkham 506.6.
 yad bhūyasi Kūtyāyana loko 'stītaṇ vā-
 bhiniṣiṣo nāstītam vā 269,7.
 yan na çūyatayā çūnyān dharmān karoti
 248.4.
 yaṇ Māraḥ pāpīyān indrakīlabandhana-
 baddho... 299.11.
 yantrakāranirmīṭā yantrayuvatiḥ.. 46.5.
 yāṇ ca rātriṇ tathāgato.... abhisam-
 buddho... 366.1, 589.2.
 ye kecit... bhavena bhavasya niḥsara-
 naṇ paryeṣante 580.7.

yo mārgeṇa niḥsaraṇam paryeṣate....
 na rañjanīyāu dharmān parivarjya rā-
 gaprahāṇam prajñaptam 488.1.
 yo rajyeta yatra vā rajyeta.... 149.1,
 472.2.
 yo hi bhagavan pūrvaṇ rāgadveṣamohā-
 bhyupagamam kṛtvā paçcān na santi
 rāgudveṣamohū iti bravīti sa vai bha-
 gavan nūstiko bhavati 274.5.
 loko mayā sārddhaṇ vīvadati.. 370.6.
 çūnyāḥ sarvadharmā niḥsvabhāvayogena
 288.8, 278.14, 444.8, 504.7
 çrāvaka bodhim abhisambodhukāmena Su-
 bhūte 358.2.
 çaḍḍhātur ayaṇ mahārāja puruṣapudga-
 laḥ 129.2.
 sa ced Ānanda vjñānaṇ mānū kukṣiṇ
 nāvakramet... 552.6.
 sa cittam asamanupaçyan cittadhārāṇ
 paryeṣate 62.4.
 satkāyadrṣṭimulakāḥ... sarvakleçāḥ
 349.11.
 santy asmin kāye keçāḥ... 57 14
 sūlambanā dharmāḥ katame?.. 84.8.
 (Cf. Vibhaṅga 428.6)
 syād yadi kiṇ cid açūnyam... 514.8.
 svabhāvānutpatīṇ samdhāya... sarva
 dharmāḥ çūnyā itī 504.8.
 svayaṇ, kṛtasya karmaṇaḥ ... 329 11.

V.

Sūtras, Çāstras. Ācāryas, etc.

- Akutohaya : notes 17, 76, 81, 83, 85, 87, 319, 322, 326 Add, 327 Add., 328 Add., 369 Add, 377 Add 117 Add., 558 Add
- Akrapada 111 e
- Aksayamatisūtra 13 4-6, 2 nirdeçasūtra 108 1-3, 5 nirdeçah-u 276. e
- Anguttara notes 2 2 Add, 10, 42, 45, 16, 52, 57, 116, 171, 178, 217, 297, 303, 309, 325, 381, 366 Add, 412, 418 Add., 178 Add. 186, 530, 510
- Atthasālini notes 33, 10, 65, 68, 126, 129, 216, 303, 304, 306, 307, 309, 369, 478, 551
- Advaitabrahmasiddhi 325, n. 2
- Adhyāçayasamcodanasūtra 46 1-4 = Dṛḍhadhyāçaya° 463.10
- Anavataptahrada 239.10, etc.
- [Anavaragrāsūtreçu?] 328. e Add.
- Antaçcaratīrthika 289, n. 4
- Asanga, voir Madhyāntavibhaga
- Andhaka 219, n. 1.
- Aparaseliya 281, n. 1.
- Abhidhammasaṅgaha (Compendium), notes 119, 126 (Add), 285, 335, 351
- Abhidharma 113 4, 261. e, 546 1 (Voir Çāstra), 74, n. 6; 331, n. 7, 546, n. 6, 517, n. 2
- Abhidharmakoça, 322 Add °, yīkhyā, pasum
- Ardhaçatikā (?) 288 e, voir Dvy°.
- Avadānaçātaka notes 24, 48 Add, 487, 501.
- Açāśahasrikā 289.2-4, 353 3-6, 379 1-381 11, 109.7-10, 449.13-150.10, notes 1, 3 Add, 6 et Add, 21, 10, 45, 47, 49, 64, 79, 90, 176, 292, 371, 442, 449, 450, 462.
- Āgama 71 e, 81 s, 160. e, 174.12, 305.10, 331 4. 370 e-7.
- Ācārya (= Nagaçyana) cité 30 7, 117 12-13, 347, 5-10, 359.11-360 2, 413 e-7. — Nommé 25 e, 27 s, 41 1, 41 7-8, 127.11. 352.7, 428.11-2 = 551.14-17, 435.4
- Pravācārya 369 s
- Ātmatattvarivēka 4, n. 4; 10, n. 6
- Ananda 316.19 (Āya°)
- Anandagiri 11, n. 4, 76, n. 7
- Abhidharmika 546, n. 2.
- Āryadeva 16 3-5, 359 8-9, 370.2-5 (Add.?), 376 14-15, Āryadevapadiya Çātaka 393 14-15, 552 3-5 (Voir Çātaka).
- Ālambanapārikṣā 83, n. 3.
- Itivuttaka notes 1 Add. 6, 40, 247, 292, 318, 366, 596
- Ugrādattapariprocchā 292, n. 1.
- Udana notes 9, 227, 334, 520
- Uddānavarga 42 Add., 350 Add., 448 Add.
- Uttarapathaka 176, n. 8.

Upadeśasūhasrī 116, n. 1.
 Upālipariṣecchā 58.6-10, 121.4 —
 122.2, 155 1-12, 192.2-9, 284, 256.12-
 258.5, 408.10-409.8.
 Anukyas 275.6.
 Kathāvatthu notes 40, 45, 47, 49,
 63 Add, 65, 74, 76, 84, 176, 218,
 227, 249, 263, 269, 280, 285, 303,
 306, 309, 334, 478, 487, 492, 552.
 Kathūsarit 238.4.
 Kaṇabhakṣa 441.6; Kāpāda 523.9
 Kūtyāyanārvavāda 43.1 = 269.5 (cf.
 358.c). Voir Wass. 309 (217, 268).
 Kūpīla 523.9.
 Kūraṇḍavyūha 51, n. 4.
 Kālākaraṇika, °rādin, 366, n. 4 et Add.
 Khaṇḍanakhaṇḍakhūdyā 100, n. 1.
 Gaganagaṇjasamādhisūtra 128.6-9
 Guṇamati 312, n. 3.
 Gūthāsu 166.11 — 167.4; 223 4-5,
 451 12-13.
 Gitā 24, n. 8; 63 Add.
 Gaṇḍapāda, 207 Add., 225 Add., 271
 Add., 348 Add.
 Catuḥçataka 16, n. 4. Nom correct
 du Çataka (voir Madhyamakāvātāra,
 150.14).
 Catustava, nom collectif de quatre
 Stavas de Nāgārjuna: Nirupama, Lo-
 kāṭīta, Cittavajra et Paramārtha
 (Bstod, foll 78-81, Cordier, Cat. p. 5).
 Chāndogya 292, n. 4.
 Jātaka 295, n. 6, 297, n. 1, 451, n. 5.
 Jātakamālā 218, n. 2.
 Jīvaviyāra 218, n. 3; 400, n. 2.
 Jaimini 441.6; Jaiminīyas 523.9.
 Tathāgataguhyasūtra 361.1-363.12,
 366.1-7, 539.3-9.
 Tathāgatavajguhyaparivarta, 540.5.
 Tantravārttika 3, n. 3, 116, n. 1,
 222, n. 5.
 Tarkasaṃgraha notes 3, 10, 20, 22,
 24, 27, 36.
 Triskandhaka 292, n. 4.
 Theragāthā 448 Add., 520, n. 2;
 Therīg. 297, 353.

Daçabhūmaka 174.10 (Add.) notes
 40 Add., 298 Add., 489, 517, 540, 594.
 Digambara 441.6.
 Dignāga notes 33, 35, 38.
 Divyāvadīna notes 362, 390, 540, 574.
 Dīgha notes 28, 39 Add., 63, 263, 272,
 297, 331, 349, 356, 514, 520, 552.
 Dṛḍhādhyāçayasamcodanasūtra,
 462.15-464.20; voir Adhyāçaya°.
 Dvyardhaçatikā 504.7; — comp. 238 9
 278.13, 444.8, 500.11.
 Dhammapāda notes 304, 353, 354.
 Dhammasaṅgaṇī notes 2, 4, 40, 49,
 65, 76, 84, 126, 129, 246, 309, 362,
 369, 381, 478.
 Dharmakīrti 73, n. 5.
 Dharmasaṃgraha *passim*.
 Dhātupāṭha 5, n. 1, 115, n. 4.
 Dhyaītamusṣisūtra 295.12-298.15—
 516.5-518 6.
 Dhvanyāloka 2, n. 4; 64, n. 3.
 Nāgārjuna 2.3, 3.1, 428.11 = 551.14,
 23, n. 1; voir Ācārya; voir Akuto-
 bhaya, Yuktastava, Yuktīçāṭika, Ra-
 tināvalī, Vīgrahavyāvartanī, Çāstra, Çū-
 nyatāsaptaī.
 Nāgārjuna's Epistle 355, n. 4, 336, n. 4.
 Nāmasaṃgīti notes 16 Add., 261, 371,
 442, 445 Add, 475, 492, 524.
 Nāstika 368.4, 369.8, 523.10; 273, n. 4.
 Nikāya (sarvanikāyaçāstrasūtreṣu) 549.8
 — Cf. 312, note et Add.
 Nirupamastava 215.5-8 (Add.).
 Nirgrantha 275.7, 400.2.
 Nettippakaraṇa notes 1 Add, 76, 174,
 246, 292, 306, 361, 381, 460 Add.,
 542 Add.
 Naiyāyika 441.6; 304, n. 5.
 Nyāyakandālī notes 17, 19, 23, 29,
 64; °kusumāñjali notes 4 et 12;
 °koça notes 10, 12, 71; °hindu notes
 3, 11, 23, 27, 28, 29, 35, 65, 71, 73,
 74, 196, 268, 280, 554; °bindupūrva-
 pakṣa notes 74, 116; °bhāṣya notes
 24, 29, 36, 85; °ratnākara 36; °rā-
 ttika et tātparya notes 55, 71, 13, 23,

- 29, 33, 36, 56, 63, 71, 72, 85 (Add.),
128 (Add.), *Sūtras* notes 10, 12, 56,
77, 81.
- Pañcakrama 51, n. 1, 278, n. 1.
- Pañcaskandhika 292, n. 4.
- Pañcaskandhaprakaraṇa 65 Add.,
478 Add.
- Paṇini notes 5, 10, 11, 13, 180
- Pitāputrasāmagama 511.3-5 (von
Add.), 285, n. 3
- Puggalapaññatti notes 16, 16, 331
- Pudgalaśākhadharmādin (equi erit que
les *śāndhas* sont un *pudgala*, voir
Madhyamakavatāra), 275.7, mais 223,
n. 4 *pudgala*-vidim
- Puruṣādikaraṇin 400.1.
- Purvaśāstra 518, n. 2, cf. 281, n. 1.
- Purvacarya 567
- Prajñāpāramitā 114, cf. voir Ardhaśā-
stikā?, Divyā, Aśṛvadhārikā, Vajrac-
chedikā
- Prajñāpāradīpa mulamadhyamakā-
vṛtti 7, n. 6
- Pratītyasamutpāda 152 7-9, 6, n. 1.
- Prమాṇasamuccaya 25, n. 2.
- Prācāstṛpādabhāṣya notes 29 et 71
- Prāsaṅgika notes 23 et 389.
- Bar do thos grol 2-6, n. 1
- Buddhacarita 265, n. 2
- Buddhapālita 111, 187, 201, 254,
36.11, 196 7, 11 Add., 23, n. 1, 39, n. 8
et n. 3, 76, n. 1, 819, n. 2, 322, n. 2
- Bṛhadāraṇyaka. bhāṣya 100, n. 1.
- Bodhicaryāvatārapañjika passim
- Bodhisattvabhūmi notes 41 Add.,
19 Add., 76 Add., 48, 115, 177, 261,
265, 295, 306, 312, 340, 393, 356, 357,
361, 362, 363, 371, 373, 377, 379, 131,
488, 545.
- Buddha 29.2, 421.8.
- Brahmajālasūtra 3, n. 6.
- Brahmavidyābharana 4, n. 1 Add.
- Bhagavatī = Prajñāpāramitā.
- Bhāvavivēka = Bhāṣya 36.13, 196 4,
351.15, notes 7, 8, 9, 13, 14, 16, 18,
23, 25, 27, — 65 Add., 76 (Add), 84.
- Bhāmatai notes 10, 18, 28, 68, 76, 116,
115, 390
- Bharaharasūtra 283, n. 4.
- Mañjūhima notes 6, 9, 40, 41, 43 Add.,
16 Add., 47, 57, 60, 72, 129 Add.,
113, 263, 272, 349, 362, 498, 580, 540,
553 Add., 551, 567 Add., 593
- Mañjuśrīparipṛcchā 516.1-4 —
Mañjuśrī 137 Add., 296 5
- Madhyamakadarśana 275 4
- Madhyamakāśāstra 46.7, 548 5.
- Madhyamakāsiddhānta 546, 7-8.
- Madhyamakavatāra cité 13 7, 36 6,
88.7, 310.8-11, 312 5-12, 344.5-8,
353 1, 431 11-17, 19 — 495.2, 515 3-6,
6-13. nomme 2 6, 41.1, 51 7 61 11,
79 12, 214 7, 336 1, 357 7, 578 7, dans
les notes et Addenda, l'Avatāra et
son Bhāṣya, passim.
- Madhyantavibhāga 65 3 (Add.) 445 3
(Add)
- Madhyoddeśika (?) 489 1
- Mahānidānaparyāyasūtra 6, n. 4
- Mahāparinibbānasutta 6, n. 2, 166,
n. 6.
- Mahāyānasūtraṣu 549 10
- Mahāvagga notes 1 Add., 9 (Add)
42 Add., 13 (Add), 296, 498, 501, 501.
- Mahāvastu 159.1; notes 1, 2, 9, 13 Add.
40, 45, 47, 49, 50, 51 (Add), 68, 74,
90, 109, 235, 247, 272, 311, 368, 442,
151, 460, 198, 501, 541, 548.
- Mahāvastupatti passim.
- Mahāśāṅghika 227, n. 2.
- Mahīśāsaka 145, n. 1 (Add)
- Madhyamika 16.2, 18.5, 127 13, 391 7,
368 4, 369 6, 414.1, 170, n. 1, 289,
n. 2, 278, n. 4, 274, n. 3.
- Māradāmanasūtra 299 11-301.2
- Milinda notes 6, 28, 46 Add., 166, 263,
309, 378
- Yuktiśāstika notes 9, 8, 349 3, 413.3
- Yogasūtra notes 4, 52, 65 (Add), 326,
Ratnakūta 43 1-4, 47.1-4, 156.2-157 4,
246.4-249.2, 386 3-389.2, 358.10-13
- Ratnacūḍapariṣecchā 62.4.

Ratnameghasūtra 225.9-10.
 Ratnarāṣisūtra 309, n. 4 (p. 310).
 Ratnūkarasūtra 90.4-91.7, 243.2-245.8.
 Ratnāvalī 135.7-8, 188.14-19, 275.7-10, 345.5-12 (Add.), 346.5-8 (= 458.5), 359.1-4, et 11-14 (Add.), 413 11-12, 458 (= 346), 496.8-9, 524.8-9 (voir n. 4 pour l'attribution du traité à Nāgārjuna).
 Rājamūrtanḍa notes 3, 65, 66.
 Rāṣṭrapūlapariṣcchā notes 24, 220, 246.
 Rāmatāpanīya 4, n. 1.
 Laṅkāvatāra 262.2-5, 504.5-6, 528 10-11; notes 4, 10, 28, 40, 43 (Add.), 45, 49 Add., 57, 60, 76, 80, 261, 303, 333, 362, 373, 374, 400, 412, 442, 521, 561.
 Lalita 26.8-9, 108.8-11, 120.9-12 (Add.), 121.1-2 (Add.), 216.6-217.14 (Add.), 377.1-2, 407.11-408.8, 428.2-9, 550.13-551.12; — notes 41, 47, 50, 337, 346, 460, 498, 540.
 Lokatattvanirṇaya 360, n. 5.
 Lokātītataya 53.3-4 (Add.), 64.5 (Add.), 413.6-7 (Add.), 442 Add.
 Lokūyatika 360.4; cités 360.6-7.
 Vajracchedikā 448.12; 297, n. 6.
 Vajramanḍadhārāṇī 50.6-53.5.
 Vasubandhu 71, n. 1; 93 Add.; 452, n. 3.
 Vasumitra 312, n. 3.
 Vāgbhaṭālamkāra 41, n. 1.
 Vātsīputrīya notes 283 et 344.
 Viṃṣaka de Vasubandhu 93 Add.
 Vīgrahavyāvartanī 16.7-10 = 30.7-8, 25.6, 59.5; 56, n. 1, 59, n. 3.
 Vijñānavāda 445.1, 275.5, 276.2; 41 Add., 151, n. 4, 274, n. 3, 523, n. 2.
 Vinaya 46.5-7, 334.1-2.
 Vibhajyavāda 281, n. 1.
 Vimalakīrtinirdeṣa 333.6-9.
 Vimānavatthu 466, n. 4.
 Visuddhimagga notes 5, 10, 33, 63, 70, 76, 77, 174, 246, 280, 285, 337, 351, 377, 475, 478, 501, 544, 593.

Vetulyaka 487, n. 8.
 Vedāntakalpataru notes 10, 64, 65, 76, 116.
 Vedāntasāra 3, n. 2.
 Vaibhāṣika 523.9; notes 176 Add. 281, 312, 545.
 Vaiṣeṣika notes 28 et 29.
 Çamkara notes 29, 123, 129, 166, 369.
 Çantaka 173.3-4, 199.3-4, 220.4-5, 351.13-14, 359.8-9, 372.5-6, 376.13-14, 378.4-5, 393.14-15, 397.1-2, 460.9-10, 505.5-8, 506.8-9, 552.2-3 (voir Ca-
 tuḥçataka).
 Çālistambasūtra 560.3-570.2, 593.3-594.6; notes 9, 28, 40, 108, 229, 312, 316, 381, 390, 545.
 Çāstra [= Abhidharma^o] 549.8; 84, n. 3; 327 Add.
 Çāstra = Mādhyamakaçāstra = Mūlamadhyamaka.
 Çikṣāsamuccaya notes *passim*.
 Çuklavidaṛḍḍānā notes 445, 458, 502.
 Çūnyatāsaptati 89, n. 2 (Add.).
 Çrīlābha notes 5, 10; 118.5.
 Çlokavārttika notes 3, 4, 10 et Add., 29, 33, 34, 35, 63, 85 (Add.), 129, 366, 492, 554.
 Saḍḍarḡanasamgraha 360, n. 5, 386 Add.
 Saṃyutta notes 1, 2 (Add.), 6, 9 (Add.), 40, 41 (Add.), 42 Add., 43 Add., 80, 145, 176, 218, 227, 269 Add., 270, 283, 349, 355, 361, 362, 370, 374, 478 Add., 486, 493, 501, 504, 514, 542 Add., 549, 564 Add., 593 Add.
 Saṃkrāntivādin 283, n. 4.
 Satyadvayāvartārasūtra 374.5-375.8.
 Saddharmapūḍarika notes 10 Add., 41, 45, 47, 51, 269, 371, 498, 520.
 Saddhammasaṅgaha (Aung et Rhys David's Compendium) 6, n. 2, *passim*.
 Samādhirāja 44.2-5, 103.13-109.3, 109.5-112.4 (= 205-227), 123 11-14, 135.10-136.2, 143.1-7, 178.1-179.2, 200.5-201.8, 235.1-236.4, 276.5-8, 13-278.12, 286.6-8, 11-14, 331.8-

- 333.4, 354 10—355 2, 367 13—16, 427.12, 428 Add, 472 7—474 10, 510 11—550 12, 21, n 8, 173, n. 4, 371, n 7, 428, n 6, 174 Add.
- Sarvadarśanasamgraha notes *pas-sim*
- Sarvāstivādin 267, n. 2, 444, n. 5
- Sahetusapratyayasānidanasūtra 6, n. 1, 452, n. 3
- Saṃkhyā 21 5, 275.7, 360.3 (cf 523.9); 19, n 3, 22, n 3, 98, n 7, 56, n. 1, 263, n 2
- Saṃkhyāpravacna notes 10 et Add, 6, 66. 1. Sūtra- 28 2, 31.1. 67.2, 111 1, 183 2
- Sa-de-in-drou 40, n 1
- Siddhānta de Mañyughośahasāstra 176 Add, 316 Add., 355 Add, 359 Add, 360 Add, 368 Add
- Siddhāntakaumudī 5, n 1.
- Sukhāstivijyāhā notes 51 et Add. 362, 510
- Sūttanipāta notes 41, 488, 540, 542 Add
- Subhāsitāsamgraha notes 9, 12, 14, 43, 123, 225, 239, 247, 294, 357, 370, 373, 387, 449 Add
- Sūpmittīya 148.1, 192.2, 276 2.
- Sumangalavilāsinī notes 6 Add, 31, 61, 249, 268, 297, 312, 314, 327, 366, 478, 514.
- Suvarṇaprabhāsa 462 2—3
- Sautrāntika 444 15, 61 Add., 268, n 2, 281, n 1, 413, n. 1, 488, n. 3, 523, n. 1.
- Sūtrālamkāra 42 Add, 415 Add
- Skandhavadin (?) 275 6 (voir Puṅgala°)
- Syadyādamāñjarī 116, n. 1, 128, n. 1, 325, n 2, 375, n. 1.
- Svayūthya 76, n. 1
- Svatantrika 23, n. 3
- Harśacarita 238, n 4, 317, n 6
- Hastikakṣya 388 1—4 = 514 7, 449 5—12 = 540 1—4

VI

Kalyānamitras.

- Barth 222.
 Burnouf 45, 50, 62, 166, 239, 280, 371, 520, 521.
 P. Cordier 529.
 Chavaunes 269, 333, 373.
 Childers 10, 16, 40, 46, 48, 49, 280, 285, 334, 335, 356, 373, 484, 501.
 Finot 260.
 Col. Jacob 55, 63 Add., 100, 249 Add., 394, 476, 502.
 Jacobi 1, 2, 4, 16, 22, 218.
 Fujishima 11, 239.
 R. O. Franke 451, 486, 520.
 Garbe 56, 66, 538.
 Grünwedel 2.
 de Groot 3.
 Guérinot 218, 400.
 Edm. Hardy 530.
 Spence Hardy 330, 366, 369, 570.
 Hodgson 457.
 Hopkins 366, 386.
 Ed. Huber 225.
 Kern 10, 50, 63, 148, 334, 349, 369, 493.
 Leumann 334, 397, 540.
 Minayeff (Minaev) 269, 310, 312 Add., 318, 354, 377, 486, 492.
 Morris 235, 297, 310.
 Ed. Müller 215, 332, 334, 353, 520.
 Max Müller 362.
 Oldenberg 63, 263, 530, 534.
 Pathak 35, 72.
 Pischel 218, 223, 325, 354, 530.
 Rājendralāl 113, 366 Add.
 T. W. Rhys Davids 31, 166, 176, 231, 371, 442, 520, 530.
 C. A. F. Rhys Davids 40, 65, 118 Add., 126 Add., 129, 174, 304, 369, 306, 307, 454, 456 Add., 478, 480, 555.
 Rockhill (Life of Buddha, Bhavya sur les sectes), 192, 263, 276, 286, 310, 344, 395, 475, 488; voir Udānavarga.
 Çarad Chandra 256, 294, 295, 300, 335, 360, 493.
 Senart 489, 3.
 Schiefner 238, 574.
 Speyer 24, 218, 271, 487, 529.
 Suali 360, 366 Add.
 Takakusu 467, 574.
 F. W. Thomas 63 Add., 218, 233.
 Walliser 95 Add., 101 Add., 150 Add., 263, 285, 304, 335, 351, 369 Add., 377 Add., 386 Add., 447 Add., 558 Add.
 Warren 33, 40, 60 Add., 70 Add., 174 Add., 180, 285, 298 Add., 334, 349, 478, 514, 593 Add.
 Wassilieff 2, 10, 23, 23, 43, 71, 148, 227, 239, 272 Add., 274, 276, 280, 283, 286, 310, 333, 362, 374, 389, 400, 483.
 Wenzel 31, 386.
 Wogihara 126 Add.
 Stcherbatskoi (Ščerbackoj) 445.

VII.

Index général.

- aṅga 287 10, 584.1.
 akaniṣṭha Four Wogihara Bodhisat-
 tvabhūmi, °vimāṇa 418 17.
 akatṭha XVII, 23
 akara 278 10
 akāraṇa 71, n 1
 akāryaka 225.1
 akūperna °koṭi 461 11, °va 578 1
 akūcattva 265 4
 akūcala 311 2, °abhyāsa, °arāmatī, °ba-
 hulata 535, n 1.
 akṣatibhāraṇa XVII, 23, 325, n. 2 580.5;
 cf 312 12.
 akṣirama 262 11 458 1
 akṣiptī (prajā) 318, n 8
 akā 71, n 1
 akāna 70, n. 2
 akā °pitranyāya 476, n 2; sandṛṣo vidvān
 176 14
 akṣi °ndhanaparikā X, °saṅgīpa 50 8,
 agner au-nyam 241 4, 260 10.
 akṣa XI, 2, °dharma 457 1
 akṣa 49 12
 akṣata 598.6
 akṣura 72, n 7, °adisaṅgīna 318 2, °kā-
 rana (bhojapamarda) 85, n 3 (cf. 282 11),
 °cchaya 118, n. 7.
 anga dvādaśa° XXVI; ratha° 346 2;
 504 9; catvary angamī 118.8, 566 9
 aṅgulyagra 68, n. 1 Add
 aṅkītya 249 2.
 acintya °varjāna 268, n. 1, °tā 331 10
 acchaṭamātra 517 15
 aṅgīta 298 11
 aṅgīnaka 90 9
 aṅgīna 192 10, 568.1, °kalpitabhāva 188 16,
 °ndratimira 467 7; °mātīasamutthā-
 pitā 495 7
 aṅgīya 191 1. XXV, 15—16
 aṅgīyana 195 2, 286 1, 807.9
 anu 93 10, Add
 atattva 491.7.
 atathya XVIII, 8.
 atarkācāra 198 10
 atikathna 441 7
 atikrama, °kramatī 296 2, 299.10
 atigumbhīrya 498 7.
 atidṛṣṭi, °deśa 119, n. 2, 142 10
 atipicchila 291 9.
 atiprthā 294 8.
 atiprasanna 346 12
 atibhīdyate 572.8.
 atimogha 501 11.
 atisūka-matva 547.17.
 atisūhā 501 11.
 atīta 269, n 2, 267 1 13; 282 1; XIX,
 XXVII, °anāgatanāstivādin 444 15;
 523 10
 atāmīrika 378 1, cf. vitamīna.
 atyanta °āyātī 374 6, °anantpādatī 375 3,
 °parimurvyāta 296.5, 298.7, °cūnyā 298.8
 atyāsanna (?) 501.11

atha (vñ) 147, n. 3; 343, n. 6.
 adarçana °nyāyena 373.3; °yogena 265.4.
 aduḥkḥāsukhū vedanā 555, n. 4.
 adṛṣṭe junmani 305.3.
 advaya °jñāna 2.6; 556.6; °niçrīta 135.8;
 °patha 329.14; °vādin 331.7.
 advitīya 442.1.
 adhikātara 289.4.
 adhikarāṇabhūta 96, n. 1.
 adhikṣepa 499.10
 adhigama 501, n. 1; °jñ prajñā 137, n. 3;
 °dharma 487.7; 483.3; anadhigamayoga-
 gena 373.6.
 adhiṣṭhātī 46, n. 3.
 adhipati °pratyaya 76, n. 7; 87, n. 2;
 °phala 335, n. 1.
 adhipateya °pratyaya 77.4.
 adhimātramadhyamṛda 480.2.
 adhimukti 159, n. 5; 268, n. 1 (°carita);
 337.6; 443.1.
 adhimucyate, °mokṣa 268, n. 1; 333.11;
 353, n. 3.
 adhilaya 159, n. 6; XXIV, 13.
 adhivāsanyati vedanām 520.7; cf. 362, n. 2
 (p. 363).
 adhyayana 292, n. 4; 492, n. 1; cf. 43 Add.
 adhyavasāna 457.3; 565.5.
 adhyavasāya sthāna 565.4.
 adhyavasyate 363.5.
 adhyāropa 264.11; 299.4; nimitta° 364.9.
 adhva °jñāta 92.9; °traya 153.1.
 annkṣara 57, n. 1; 133.14; 264.6; 343.17;
 429.15.
 angha 200.5.
 anadhigama °yogena 373.6.
 anantara (sam°) 86.4; °pratyaya 77 2;
 85.7 Add.; cf. janyajanakabhūva.
 anapṛyīva 403.2; 424 2; 507.3.
 anabhujña 237.6; 499.3.
 anartha °pūṇḍītya 470.8; °bhīabhūta 543.7.
 Anavātpta 239, n. 2.
 anavātaran 337.1.
 anavadya, sa° 371, n. 7.
 anavagūhamāna 337.1.
 anavarūgra 218; °cūnyatī, n. 3.
 anavasthūyīva 240.1.

anāgata 263, n. 2.
 anāṅmana 282.2.
 anāgāmin 313, n. 7; 481.2.
 anātman 199.3; 855.11; 437.4; °ādika
 469.4.
 anādi °mattva 218, n. 3; 535.7; °kāla-
 pravṛtta 566 6.
 anānārtha 11.14; XVIII, 9; 375.7
 anābhāsa 353.11; °gata 594.14
 anārya 69.13.
 anāvaraṇa 53.3; 129, n. 3; 271.9 (= anū-
 vṛtī, voīr ūkṛṣa); 593 5; °kṛtya 567.10;
 °jñāna, °jñānīna 177, n. 1.
 anūcāryakam 379, n. 1.
 anūstika 135 7.
 anāsava 113, n. 6; 156.10; XVII, 19;
 prajñā, 377, n. 3; çilaviçuddhi 337.3;
 samvara 309, n. 3; skandha 436.13
 anābhārya 593.5.
 aniketa 353.11.
 aniṅgana (?) 540, n. 6.
 anitya 199.4; 280, n. 4; 281, n. 1; XXIII
 13—14.
 anityatā 146.13; 148 4; 167.6; 412.4; 527 7;
 528 1; 545, n. 6; °duḥkhatā 475, n. 3.
 anidarçana 353.11.
 ānimitta 10.22; 82.7; 243.5; 363, n. 1;
 voīr Wogihara.
 animiṣū 333, n. 2.
 anurodha 11.13; 543.2.
 anirdeçyatva 64, n. 3.
 anirvacanīya 64, n. 3.
 anirvyūha 293.14; 517 20.
 aniçrīta 379.7.
 aniṣṭāpatti 56, n. 1; 399 10.
 °anīya 247, n. 3.
 anugrāhaka citta 305, n. 4.
 anucchinna 521.10.
 anuccheda 11.13; 543.2.
 anutpattikadharmakṣānti 362, n. 3.
 anutpanna XVIII, 7 (dharmatā); 293.6;
 493.9; 521.11.
 anutpāda 11.13; 265.1; 423.13; 503.10;
 543.2; °samatā 374.15.
 anudaya (cetasas) 493 11.
 anudharma 519.6.

anupariṣrahakīṭya 561 ; 562. 9.
 anupalābhī (—lambha) 314 1, aṣṣaṅgastu^o
 310 6, jhāna^o, jhāya^o 536 9, sarani-
 mitt^o 538 11
 anupaṣṣama 69 6
 anupitta 285, n 3.
 anupadana 285 7, 290 1, 311, 9
 anupadaya 18, n 7, 366 2, 519 6, 528. 5,
 335 9, 12
 anuprabandha 122 8, 125 2
 anuprasavakarīṭa 113 1.
 anubhava anubhava, m- 1 59 7, 'lal. an-
 vedanā 319 9, 55 7
 anumanā 76 1, 'bhāsamitra 315 1.
 anuraḥṣara 311 1 (vinayaṅga)
 anurāṣanāna (an- 1 113 1) 119 2 -
 anuvāyaya 267 1
 anuvartāna 537. 12
 anuvartana loka 318 7.
 anavākaṅgala 8 2
 anavāṣam 379 12
 anavāddha 367 1
 anuṣṣaya 137, n 1, 291, n 1; 303, n 4;
 178, n 3, 184 6
 anuṣṣama (7m) buddha^o XXIII, 8, 371.
 n 7
 anela antla 11 4, 377. 1, 'pauruṣa 51 1
 anta (idi. anta) 219 1, 221 1, antara-
 ntadicatva 536 1. 335 II, 21—22,
 les deu. extrimes 1, n 4. 335, 195,
 n. 2, 198 1; 270 7, 272, n 5; 275 1 1,
 358 10, 195 1; 501 1, 'adya di-taya-
 573 9, purva^o, apara^o 571 1, etc.
 'grabhadi-ti 479
 antarābhava 266, n 1, 287.
 antarena 339 2
 antarikṣe ṣakunasya padma 90 1
 antikāṭ 337. 6
 antya cittakṣana 412. 12
 andhakāra et pradipa VII, 9—12.
 anyatīrthika 337 7.
 anyatva 222 5; XIV, 4 suv, 255, n 2,
 XVIII, 10, 'pratiṣedha 574. 7
 anyathā ^otva, ^obhāva 145, n 1, XIII,
 3—6; 242 3, 267 2, 271. 11, 371 7,
 avasthā^o etc, 268, n. 2

anvaya 310 1; ^ojhāna 480 1; paribhoga^o
 309 2
 apakaraṇa 311 10 (= parikṣaya)
 apadyogena 108 7.
 apadeṣa 268, n 1.
 apabhāṣta 222, n 5
 apāra 8, n 7 anta 356 6, 572 7, XXVII,
 2, (Comp M 133 II, 233)
 aparapriyatya 313 III, 9, 193 17
 apāram arthā dṣṣanā 491 7
 aparigraha 567 6
 apavijāna 171 11. 335
 aparibhāṣa 555 6
 aparicuddhas im idhi 337, n 1
 apavāda 135, n 2, atma^o 356. 6, karma-
 phala^o 329 12, paribhoga^o, aparānta^o,
 purvānta^o 356 6, sarva^o, sarvabhāva^o
 188. 11, 196 3, svargapavarga^o 184 11
 apahṛtibhāra 113 6
 apūrvavastvāṣya prādurbhāva 581. 3.
 apranidhānyogena 444 9
 apranibhā 218 1, 111 9, 'sam idhi 361,
 n 5
 apratigha 593 7.
 apratirūpaka 331 1
 apratisankhy (ṣṣ) upekṣā, nirodha 176 9,
 369, n 1
 apratītya 397. 1; 329 10, 'samutpanna
 (= aṣṣṣya) 408 1. XXIV, 19—21
 apratyayasamutpanna 329 3
 aprama cetahsam idhi 309, n 4.
 apravṛtti 217, n 3; 'mātra 529. 7
 apraptam avidyām jhānam .. 152 10
 aprapti VII, 10 suv.
 apramaṇva (lokasya) 153 11
 abdhātu 266 3, 561 9
 abrahmacariyavāsa XVII 23
 abhāva 13, n. 2, 188 10; 527 7 (= an-
 tyatva), 532 1 (samakṛta), 170. 3; 174 1
 (= nirodha), 267 2 (= anyatbūbhāva);
 XXI, 12, 'abhinva eṣa, 'abhinveṣika
 199. 1, 248 9, 'darṣana 239 2, 'māna
 265 8, 'cābdārtha (cūnyatā?) 491. 16,
 (nirvāna?) XXV, 8, 16
 abhāvīva 312 11.
 abhāvībhūta 311. 17.

- abhidharma °jñā 76, n. 1; °pāṭha 546.1.
 abhidhātavya XVIII, 7.
 abhidheya (sambandha...) 8, n. 2; °tva
 261, n. 2.
 abhinandati 565.4.
 abhinandanācitta 297.2.
 abhinirharati, °nirhāra 187, n. 4; 337 5.
 abhinivṛtate 296.6; 537.8; 571.8.
 abhiniveṣa, bhāva°, idamsatya°, etc.;
 172.13; 199.1; 246 15; 447.7; 461.4.
 abhinīla 346.13.
 abhibhāvanā (?) 381.10.
 abhimanana, °māna, °mānitā 397, n. 1;
 246 15; 267.10; °votr ābhimānika.
 abhilāpa 71, n. 1: deṣanā° 43 Add.; cf.
 adhyayana.
 abhivimsṛta XXIV, 15.
 abhivṛyakti 21.3; °vāda 22.6; 210 11.
 abhivṛjyate IX, 5; 210.17.
 abhivṛjyaka pratya 210 8.
 abhisamkaroti, °kurute 137, n. 4; 475,
 n. 1; XXXVI, 1: 558.9; cf. samkaroti.
 abhisamkarāṇa 343.9; 564, n. 1.
 abhisamkāra 311.1; 564.1; karma° 296.5.
 abhisamkṛta 137, n. 4; 543.3.
 abhisanda 309, n. 4.
 abhisamaya 137, n. 3; 268, n. 1; 373,
 n. 2; 463.3; 480.12 (duḥkha°); 541.3.
 abhūtrā bhāvas 263, n. 2; 341.11; 413.3;
 580.6.
 abhyāsa 247, n. 1; 335, n. 1: 358, n. 3;
 371.10.
 abhyudaya 539.15.
 abhyupagama 308.6.
 abhyupapanna XXI, 14 (bhāvam); pāpa-
 karma° 308.6.
 abhra 173, n. 4; 552.2.
 amananaṭṭhā 381.4.
 amalādvayajñāna 177, n. 1; 556 6.
 amṛta °dhāra 217.14; 377.
 amoṣadharmān 41.4; 237.12.
 ambucandraka 173 3.
 ayadvāratva 553 2, n. 9.
 ayaskānto mapis 152.17.
 ayoniḥ manaskāra 452.7; vikalpa 350.6.20.
 arānī 210.9; 216.6.
 aranyāyatana 338 12.
 aranyetiḥka 10.3.
 arūpināḥ skandhās 563.3.
 arūpe iḥpasapñī 300.10.
 ārūpya 358.11.
 arka, sapta 366 6; °kānta 428.11.
 arjana 565.7.
 arṭhyānā 297.4, n. Add.
 artha 505 8 (= vastu), °adhigama 75 9;
 °āpatti, 24, n. 6; °kriyāsamartha 280,
 n. 4; °dṛṣṭi 65.3; °pratisaraṇa 43,
 n. 5 Add.; °mātradarṣana 65, n. 3;
 71, n. 1; 74, n. 6; °vākya 23.1; 25 3;
 °viṣeṣadarṣana 65, n. 3; 74, n. 6.
 arthasā 347.10; 359.4.
 artha °gata 93.14; °jñatva 80.3; °vipa-
 rita 467.10.
 arhat, arhatva 118, n. 6; 293.12; 318,
 n. 7; 319, n. 2; 369.5; 379, n. 1; cf.
 301.3; °caramacitta 314 2.
 alakṣaṇa V, 1 suite.
 alagarāda (nyāya) 249, n. 1. °votr sarpa,
 vidyā.
 alātacakra 173 3; 219 8 Add.; 233 4; 419.3.
 alokasamṁvṛti 493.1.
 avakirati 566.12; 567.1.
 avaktavyatā 438.4. °votr avācyatā.
 avatāratī 337.4; 559.5; °tārayatī 351.6
 °tārārtham 372.7; °tāraka 68, n. 8.
 avadāta °darṣana 356.2; °cāyamatā 371.12.
 avabhāsa gambhīra° 493.10; °kṛtya 567 9;
 divyacaṣṣur° 337, n. 1.
 avayava, avayavin 213.15; 225.5; °buddhi
 190.6; 219.8 Add.
 avara XI, 2.
 Avalokita 46, n. 3.
 avavāda 289.5.
 avastuka 224.11.
 avasthā 242; 376.4; °anyathātva 263 2
 (242.3); °viṣeṣa 64, n. 8; pradīpa°
 220.3; vartamāna° 267.4.
 avācaka 247.5.
 avācyatā °tva (tattvānyatvābhyaṃ etc;
 skandhebhyaḥ pudgalasya, ātmanas
 etc.) 64.10; 233.9, n. 4; 266 9; 436.2,
 438.4, 576.6.

avikāntva 265.1, avikāntmīva 271, n. 3.
 avicāra °tas 71, n. 1, °prasiḍḍha 67 t.
 avyūṣṭi XVII, 5, 309, n. 3, 311.3; °ka
 358.11.
 avihñeyasavarūpa 288 16.
 avitathata 41.1, 176, n. 3, 288 2
 avidyā 328 3; 462 7, 542.12; 562 11; 564 7,
 566 10; °timira 237.5; 261 3; 265.3;
 °tamurika 370 10; °nidrā 539.11, °ni-
 rodha XXIII, 23; XXVI, 11, °nīvara-
 na 218 5; 219.13; °nirvāta 328.1; 542 10,
 °bhavatr̥nopapaṇama 361.7; °viparyā-
 sanugata 315 13. — avidyān 558 5.
 aviparimamadharman 281, n. 1
 aviparita 593.1
 avipākata 311 13.
 avipranāṣa XVII, 14
 avibhayañāḍim 249, n. 1
 avirati XVI, 4—5.
 avivāda 136 2, 270.18; 338.17
 avisaṃvāḍakata 268 1.
 avicā 371, n. 1.
 avīta (asambaddha) 398.9.
 avetyaprasāda 487, n. 7, 101 Wogihara.
 avyākāta 303, n. 4, 317 5, 446 15; °va-
 sthū 446.9 var.; 537.7 (XXII, 12,
 XXV, 21), 587, 3, 588
 avyūṣṭi 69.11, 71.17.
 avyābhicārin 263, n. 2, 264 1
 avyupaṇamaśabhāva 593 5
 aṣṭāvāta XXV, 3, XXVII, 16
 aṣṭapitakhūḍita 562 1
 aṣṭeṣṭa 461 3
 aṣṭubha XXIII, 12; °tas 46.7; 463 12.
 aṣṭūnya (= apratītyasamutpanna) XIII, 7,
 403.1; 444 11; 514 3; XXIV, 19
 aṣṭakṣa 309, n. 3, 374.9
 aṣṭutavān 137, n. 3.
 aṣṭvam abhirūḍhas XXIV, 16
 aṣṭvāna kūya 520 7.
 asaṃsarga XVIII, 12
 asaṃakṣīta(tva) 176 s Add., 221.11; 311 13,
 348.6; 531.15, 566 1; 598 5
 asaṃkrama 428 12.
 asaṃkhyeya kalpa° 431 5.
 asaṃjñā 300.10

asat sattvena grhyate 30.3; — asat °keṣa
 523 6, °samāropa 51.4, 296.3, °svarūpa
 523.5, — asadgraha 523.5 Add.; 101
 Wogihara; °grāha 442.3; °bhūva
 423 14, °bhūtasamjñā 301.1; °rūga
 52.5; °viparyāsa 51 1.
 asaṃajñasa 470.9.
 asaṃutthāna 362 (ātma°, sattva°)
 asaṃutthitih sarvadharmās 298 7
 asaṃbuddhakakāla 378 13
 asaṃbhūvayan 142, n. 2, 392, n. 2.
 asāta °nipāta 557, n. 8
 asādhya 247, n. 1 Add
 asādhārī (nyāya) 62 8; 63, n. 1.
 askandhalakṣana 345 15.
 astiti nāstiti . . XV, 7 (269 7, 270 7), 10,
 11, 495 12, 522 13; astivāḍim 523 11,
 astitā, astitvadāraṇa 269 7, 274.7,
 astināstī °vāḍim 523 12, °vyatikrama
 275 8; astitanāstīve 44 13, V, 8, XV,
 10, 329 13, XXIII, 3, 504 12
 astri 464 4
 asthāna °yogena 538 10
 asthita, asthita 166.6
 asthura 116, n. 1.
 asṃimāna °viparyāśabandhana 300 1
 (M. Vyut. 82.6, 104 28, d'oi² dépend
 svargatṣṇā, Abhidh. k v. 354 a)
 asvatantra 263 3
 asvatantrayati, asvatantrikarana 24, n. 4,
 290 7, 303.8
 asvāmika 567.5
 asvikurvan 556 6
 aham 562 10, XVIII, 4, °pratyaṃyaviṣaya
 340, n. 2 — ahaṃkāra 295 3; 340 6;
 345 7, °āspada 340, n. 2; °adbhava-
 skandha 346 5, °prahāna 346 8; °vi-
 ṣaya 347 13, nir° XVIII, 2.
 ahimsā 351 13
 ahetu °pratyaṃya XXIV, 16; °vāda 357.4;
 °samutpanna 227.11, 567.3, na . . ahe-
 tutas 12 13
 ahetuka (°tā) 24 11, Add; 223 2, 233 9,
 °doṣa 220 9; 101 t²hetuka
 aho bata 69.10, 441, n. 2
 āpṇika 228, n. 6.

ākāṣa 6, n. 2 Add.; 24.8; V, 1 *suiv.*; 129, n. 3; XV, 7; 166, n. 5; 176, n. 3; 271.9; 377.6; 389.5 (saṃjñāmātra); 413.11; 471.9; 505.7; 528.10; °kṛto granthī 540.8; °citravat 418.1 (447.14); °dhātu 375.2; 561.11 (kāye); °dhātu-paryavasāna, *etc.* 371.1; 377.6; °ni-çrita... 166.11; °puṣpa 182, n. 3 (kha-puṣpa); °sama citta 518.13, dharma 567.6; °samavasaraṇa 51.2; °sthitam cittam 53.4.

ākāsmika 29, n. 5.

ākṣipati 32, n. 8.

ākṣiptapratijñāsam-pādāna 357.1.

ākṣepa karma° 302.6, n. 3; 357, n. 1; 555.9.

āgati 4.11; 108.1; 217.2.

āgama 75.7; 299.1; °abhiprāya 78.13; °abhāsatra 269.2; °jā prajñā 187, n. 3; °traṃ pravacanasya 269.2; °dharma 468.2; °bhādī 35, n. 6; °virodha 355.7.

āgama 351.9; 553.4.

ācāra 47, n. 5.

ācārya 265.7; °muṣṭi 295.6; *voir* Wogihara.

ājāraṃjavibhāva 218, n. 2; XXV, 9.

ājñā samyag° 143.7.

ātman °parikṣā XVIII; *Etym.* 308.6; 28, n. 3; 196, n. 1 (sarvagata); 218.7 (= saṃsarta); 284.9 *suiv.* (saṃsara-ti); 334.8 (= kartar); 344.5 (nitya-rūpa, *etc.*); 437.4 (= svabhāva); XVI, 3, XXVII, 8 (upādāna, nirupādāna *etc.*)— °abhiniveçāspadabhūta 345.13; °asti-tranāstivte XXIII, 3; °upādānaḥ kramas 212.10; XXVII, 4 *suiv.* °dṛṣṭi 454.12 (ātmanātmakṛte dṛṣṭi 359.2); 340.11; °prajñāptyupādānaṃ skandha-pañcakam 346.1; °bhāva 4.6; 380.6; 571.6; °bhāvasattāka 68.8; 73.7; 234.4; °lābha 531.4; °vāda 555.8; 594.2; °samyamakam cetas XVII, 1; anātma-svabhāva 198.5; ātmā, nātmā, nā-nātmā... XVIII, 6; — ātmānaṃ sam-jānāti 52.10.

ātmanina, ātmīya 347.13.

ādarça (nyāya) 345.5; 568.5.

ādi 220.1; °madhyāvāsāna 546.7; °çānta 225.9; ādītas 368.3.

ādityakalpa buddha 355.9; kleçagaṇa 377.7.

ādīpta 296.13.

ādeçanāprātihārya 371, n. 7.

ādhāra, ādheyapakṣa 212, n. 1; 341.1.

ādhyātmika 348.11; °pratītyasamutpāda 560.3; °rastu 365.4.

ānantarya °karman 181.13; °mārga 485.3 — samanantarapratyaya, 85 Add.

Ānanda 345.12.

ānījya, *etc.* 334, n. 8; 543.1; *voir* Wogihara; °upaga 564.8.

ānimitta 24, n. 8; 123, n. 3; 265.13; 347.8; °samādhi 193.12; 265.13; 363, n. 1; *voir* Wogihara.

ānulomikī kṣāntī 362.3 Add.

āntarābhavika skandha 286.9.

āpakakālāt XVII, 9; āvipāka° 311.8.

āpādāna 211, n. 3.

āpāyika 318, n. 8.

āpta 268, n. 2.

ābhiprāyika 545, n. 6.

ābhimānika 337, n. 1; 541.2.

ābhoga 334, n. 8 (cetasas).

āmratarusamāna 584.4.

āyatana 16, n. 8; 553.1; ādhyātmika 567.11.

āyadvāra 552, n. 9.

āyācitaka 263.3.

ārāma (°dāna) 325, n. 3.

ārocayati 498.11.

āropatas 444.4.

ārtīyate (?) 297, n. 1.

ārya 44.13; 57.8; 103.8; 224.9; 261.8; 265.4; 319.3; 375.9; 475.13; °jñāna-pekṣayā 11.1; 371.8; °puḍgala 481.9; °phala XXIV, 3; °satyaparikṣā XXIV, 297—8, 476.7—9.

āḷambika 372.11 (pūrvaṃta°).

āḷambana (āḷambāṇa) 76, n. 7; 88, n. 3; 363, n. 3; 364.7; °ka 85, n. 2; °kṛīya 567.9; °tra 84, n. 3; °pratyaaya 77.2; °samatā 363.11.

67.12; 154.3; 267.15; 269.11. — °pratilambhika 360, n. 3; — °āyatana 431.7; 544.1; 567.1; °bhava 547.3; 556, n. 6; *voir* aupapattyāmṣika.

upapāduka 366.7.

upabhogyatā 431.8.

upamāna 75.7.

upalabdhi 65, n. 3; 399.10; *voir* anupalabdhi.

upalambha 296.3; 350.18; °upaçama 364.16; XXV, 24.

upaçama 361.2; XXV, 24.

upaçānta 363.7; XXIII, 15.

upasarga 7, n. 6.

upāta 285, n. 3.

upātti 189.13

upādāna 204.3; 212.18; 219.11; VIII, 18; XVI, 3; 6; 291.6; 349.10: XXVI, 6—7; 563.6; XXVII, 4—8; 565.7; 574.18 (= skandhapañcaka); 576.10 (= karmān); 555.9 (= karmākṣepakāraṇa), caturvidha 349.5; 555.7; °ākhyā bandhana 290.14; °ādāni 119.9; °tvena pratibhūsatē skandhapañcakam; °vairakalyāḍ agnir... 568.13; °skandha 285, n. 3; 476.4 (= duḥkha); darçanādya°, dhana° 192.11; manuṣyaduḥkha° 230.9; hetupratyaya° 259.2.

upādātā 212.18; XXVI, 7; XXVII, 4—8 (= ātman, grahītar, utpādayitar, upārjaka, niṣpādaka).

upādāya 345.7; 592.3; °prajūṅṅhā 215.1 (°prajūṅṅhābhīdhāna pratītyasamutpāda); 285, n. 4; 344.10; XXIV, 18; °rūpa 285, n. 3.

upādīyate 259.3; 576.10.

upāyakuçala 368.11.

upāyāsa 557.11; 563.11; 564.5.

upārjaka 576.10.

upālambha, °abhiprāya 337.8.

upāsaka 463.13.

upekṣā 369, n. 1; °hetu 76, n. 7; uṣṭabrahmacarya 519.6.

ūrnapakṣman (nyāya) 476.11.

ūrḍhvam 199.6.

ṛṇapattra XVII, 14, 18, *voir* nirbhukta.

ṛṭiyate 297, n. 1 Add.

ṛtu 562.6 (pratītyasamutpāda); 567.4; viṣṇumartupariṇāma 385, n. 1 (p. 386).

ṛddhi 330, n. 2; °sampad 330.4; °pratībhāya 371, n. 7.

eka 128; °agramanasikāra 381.2; °indriyakṣana 74, n. 3; °kūraṇādīna 567.3; °kālātā 222.2, °kṣaṇavāgudābhāra 366.5, °cakṣurbhūta 441.10; °cittakkhapika 281, n. 1; °cittaprasāda, 337.9 (Vajracch. 117, n. 1); °jagadbandhu 357.1; °putra 592.11; °rasatva 381.6; 536.3, °saṃtānapatīta 584.5.

ekatva (anyatva) 139.16; 202.9; 215.5; 341.2; 384.4; 574.7; *voir* avācyatā.

ekatvādayas 385.8.

eti 5, n. 1; 7, n. 8.

nikadañcika 37, n. 2.

aikyasamjñā 562.14.

aiṣyañmanā 582.8.

aibalaukika 368.10.

odanasya parikriyā 79.4.

aupacārika 70.5.

aupadhika puṅya 310, n. 1; 487.1.

aupapattibhavika vipāka 544, n. 11.

aupapattyāmṣika skandha 228, n. 5; 544.6; 569.3.

Anūkya 275.7.

auṣadha (nyāya) 372.6.

kaṣa 89, n. 6.

kaṣṭhinabhāvaḥ kāyasya 562.2.

kaṣṭakataikṣnya 12, n. 6.

kadalī 41, n. 9.

karatalasadrça (nyāya) 476.13.

karāṇa, kartar, kriyā (karman) 65, XVII, 80; 466.12, XXIV, 17.

karkeṣanādi 260.6.

kartar 334.8; °karmakaranakriyā 250.14; °karmavicāra 190.7; °karmanor aikyam 576.11; °vāda 159.8 (cf. karāṇin).

karman VIII (karmakūrakaparikṣā); XVII (karmaphalaparikṣā); dēfīni 305.12; karmābheda (°vibhāga 315.8) XVII, 4, 5; 574.15 (= upādāna); 334, n. 7 (karman et kleṣa). — °abjāna 311.5; °abhisamkāra 296.5; °abhyupaga-

mak-ana 308 e; *ak-epi 514.7, 302, n. 8; *ak-epak-ana 555 a, ak-epak-kaḍḍ 702. e, *adhupatya 395, n. 1 (p 396), *apabhoga 167 i; *kleṣas 566 11, 568.11; *leṣak-aya 319.15; k-etrām 566 10, *nupṭya janmani-
vittu 351 10, *pātha 185 -; 308, n. 5
XVII, 11, *phalapratyakṣatva 318 e;
phalapratiṣṭhāpā 568 i, *phaladi-
dāreṇa 125.7, *phalapravādi 329.12,
bhava 137, n. 1, 556, n. 6, *bhūta
165; *vyāpṭitva 567.1, *vān-ṣa
20 e, *vānetrya 571 4, *vāpkrāma
XVII, 16, *vadhyaṅ 60, n. 7, — vāyana
kṛta 720.11; kṛta, abhi-amskṛta,
abhimirbṛta, upacita 137, n. 1 304,
n. 1; 513 e, k-ayikādi XVII, 3, 556 e,
kuṣāḍi 341 e, *pāthajamū 319 e,
rāvaṇa etc 556 e, *bhagya, *vadhyaḥ
vāyava XVII 17—18 — V e vāp-
ra, up-āḍa, pa- kṛṣṭa, dh-tu-
raḥ kṛam, bh-āḍa kṛya, vāp-ā-
vānūth.p. 51
vāḍa, *vā 556 e, 552 e
vāpā vāḍa, *vāḍa 551 11, n. 5 vā-
vāḍa 551 11
vāḍaḥ 216 11, 566 e
vāp-āḍa 298 e
vāp-āḍa 199 e; XVII, 13, vāp-āḍa 71 4,
71 e, vāḍa 350 e, vāḍa vāp-āḍa 551 e
vāḍaḥ 522 e
vāp-āḍa, vāḍa vāp-āḍa 378 5
vāḍa 369
vāḍa 298 e
vāḍa vāḍa 260 e
vāḍa 555 e (up-āḍa), vāḍa 316 e,
vāḍa 315 10; *vāp-āḍa 350 11,
151 12, vāḍa vāḍa 318, n. 7, vāḍa vāp-
āḍa 179, n. 1
vāḍa 561 (vāḍa dhatus), vāḍa 57.11,
vāḍa 469 15; vāḍa 561; vāḍa
307.1; 309, n. 3; vāḍa 379 e,
vāḍa 340 11, vāḍa 57, n. 4, vāḍa
309, n. 3, vāḍa XXVI, 8, vāḍa
6, n. 2 Add; vāḍa 340.8, vāḍa
XXIII, 5.

kāḍa 116, n. 1, 196.1, 558 e (vāḍa),
571 15 (= up-āḍa).
kāḍa e vāḍa 305.7, 70, n. 2, 398.3.
vāḍa 220.7; vāḍa 76, n. 7, saha-
kāḍa 312 e, 390.7
vāḍa, vāḍa 400 1 (cf. kartrvāda)
kāḍa 32, n. 8
kāḍa, vāḍa (vāḍa) 77.7, 213 15
225 1, vāḍa 313.1
kāḍa, vāḍa XIX; 382 e, 410 1, vāḍa
57, n. 3, 298 7, vāḍa 567 7;
vāḍa, vāḍa 169.7, 386, n. 4
Add, kāḍa vāḍa 58 e — Vāḍa
vāḍa (vāḍa)
kāḍa 46 1, 218 7, 270 7, 358 10
kāḍa 51, n. 4
kāḍa vāḍa 451 1.
kāḍa 411.7
kāḍa 262 .
kāḍa 530 12
kāḍa 302, n. 7
kāḍa XVII, 11 (dharma), vāḍa 385,
n. 1 (p 386), vāḍa vāḍa vāḍa
vāḍa 363 12; vāḍa vāḍa 309, n. 4
vāḍa vāḍa 318, n. 8; vāḍa
vāḍa 377, n. 7
kāḍa 67, n. 3, 386 e, 388 7, 511, n. 1
kāḍa vāḍa (vāḍa) 100, n. 1; 180 7
kāḍa na tu punir upacitam 308, n. 4
kāḍa vāḍa 325, n. 2
kāḍa vāḍa vāḍa vāḍa . 368 17
kāḍa, vāḍa 217, n. 2, 371 7, 117 10
kāḍa 15, n. 1
kāḍa XV 1—2, XXVII, 12
kāḍa 568 16
kāḍa 510 11, 558 1; 560 e
kāḍa vāḍa 57, n. 5, vāḍa vāḍa
kāḍa 262 2
kāḍa vāḍa 308 8
kāḍa, vāḍa XI, 219 1, vāḍa, etc
461 10; vāḍa, vāḍa XXV, 20
kāḍa 277, n. 4 Add
kāḍa vāḍa . 594 7
kāḍa 108, n. 2
kāḍa vāḍa vāḍa 219 Add
kāḍa vāḍa 315 2.

kriyā 79.6; 116; 163.8 (virati°), °ta utpā-
davādi 79.1.
kleṣa 452.1; XVII, 33; XXIII, 1, 5;
°apravṛtī 538.7; °upaśama 361.3;
°kṣaya 368, n. 3; °janmanirvṛti 527.7;
°taskara 519.12; °nirodha 335, n. 1
(p. 336); °prabhāna 480 sutr.; 533.7;
°viśavṛkṣa 470.9; °vyādhi 246.13;
°svabhāvā avidyā tṛṣṇā ca 566.10.
kracanaśabda 13.1: 526.6.
kṛtāhita 51, n. 2.
kṣaṇa, kṣaṇika, kṣaṇikatra 116.1; 172.6;
281, n. 1; 343, n. 4; 545.13, n. 6; 546,
n. 2; 547.15 (durī): ekakṣaṇakṣaṇika
277, n. 1; indriyārthakṣaṇa, etc. 118,
n. 5; kṣaṇabhaṅga 4, n. 4; 173.12;
342, n. 4; kṣaṇikamāraṇa 174, n. 4;
kṣaṇalavamuhūrta .. 335.12.
kṣamate 500.12.
kṣaya, janma° XVIII, 4; kleṣa° 363.3:
°dharma 566.5.
kṣānti 362, n. 3; 481.
kṣemaprāpta 472.6.
kṣīra .. dadhi XIII, 6.
kṣapuṣpa 210.14; 259.3; 272.1; 343.6;
gaganakusumasaurabhya 163.15.
kṣaṇḍa (nyāya) 63 Add.
kṣara 33.2; 51.8.
kṣaraviṣṇa 527.13.
gagana 538.11; °cūṭaphala 327.16; °māla-
tilatā 352.14; °latā 470.5; °vidyusama
203.11.
gaṅgāsalilamādhurya 5.3.
gaṅḍatas 593.6.
gaṅḍara 218, n. 4.
gatāgataparīkṣā II.
°gata, kāla° 33, n. 3; dr̥ṣṭi°, su°, tathā°
31, n. 1; 94, n. 1.
gati 269, n. 4; °pratisaṃpādi 424.12; °vai-
citra 316.3; ekagatisiṅha, nānā° 574.3.
°gatika, narakādi° 574.3; pāṇca°.
gantṛgantavyagamana 53.12.
gandha 456.10.
Gandhasagandhā lokadhātu 333.6.
gandharvanagara 334.6; 340.4; 419.3;
°prākāra 323.11.

gamana 92.5; 306.1 (paramārtha°).
gami 94.4.
gamyamāna 92.3; 211.7; cf. utpādyamāna
153.14; jāyamāna 80.3.
gaṇḍaṅkarādi (nyāya) 476.2.
gaṇa 27, n. 1; cf. gaṇin 190.6; 215.16;
225.5.
gr̥hīṅga 155.2.
gopālāṅganājana 260.14; 418.22.
Gautama XXVII, 30.
granthamātrādhyayanapara 492.1; cf. 43
Add.
graba 246.23; 247.3; 295.5; 523.5, Add.;
asad°.
grāma (nyāya) 519.12.
grāha (saṃgrahaṇa, sbhīniveṣa) 295.2;
XXIII, 13—15; 464.17; cf. graba.
ghaṣṭa iti jānasm 71, n. 1; ghaṣṭopāde pa-
tāvinācavat 579.6; °ākṣa 375, n. 1;
°kāraṇa, °gaṇa etc. 213.17; °paśamu-
kṣarathaprapaṅca 350.14.
ghaṣṭate 511.8.
ghaṣṭāntṛa 351.7.
ghoṣa 377, n. 3; 422.11; °anugā kṣāntiḥ
362, n. 3.
cakṣus, °ādindriyaparīkṣā III, 9; 33.1;
120.4; sabhāga 32, n. 8; °mat 362.3;
°vijñāna 6, n. 5; 33, n. 1; 72.5; 74,
n. 6; III, 7; 250.12; 553; 567.7; prajñā°
261.7.
caturāṣṭicittacaritabheda 356.2.
candramaṅḍala (nyāya) 562.8.
carama bhava XXI, 18.
caritra 32, n. 6.
cākṣuṣa 72, n. 5.
cāturvidhya 233.15.
cāraka, saṃsāra° 220, n. 3; 269, n. 4.
Cārvāka 360, n. 3.
citta (cetas, etc.) 308.5 (Hym.); 11, n. 4;
45.7; 62.4; 65, n. 3; 74, n. 6; °ava-
vasthītātā 62.4; °apravṛtī 364.15;
cūṭpāda 2.7; °kṣaṇa (antya) 412.13;
°gocara XVIII, 7; °dhāra, °latā, °rīve-
katā, etc. 62.4; °saṃpāna 516.7; 354.7;
°samutthāna, °sahabhū 302, n. 2;
°sahabhūkarāga 132.9; °sthiti 361.

n. 5. 367, n. 1, — anāśava, avyāpīta,
 kuṣala, *cf.* XVII, 12, — cittaṃ praṇi-
 dadhāti 379 n. — citta cittaṃ paṇḍarāṇaṃ
 617, — citta, vijñāna *cf.* jñāna 657,
 n. 9
 citta d ar ar il i 238 .
 cittaṃ, sam, al ° 264 .
 citta 229 : — mātā prañi 377, n. 3
 cittaṃ, cittaṃ dā : XVII, 2, 306, n. 7
 311, 313, n. 7, 317 .
 citta XVII, 1, 306 . — amodhi 310, n. a,
 c. 11, 2
 cittaṃ 261, 37 .
 citta 367, n. 71 n. 6
 citta 11, n. 1, 65, 71, n. 6, 271 :
 312 .
 citta 309 .
 citta 32, n. 3, 291, n. 5
 citta 104, n. 1
 jagatī ° pradīpa, cī dardhu 216 357 .
 jagatī dādhī 277 .
 jagatī 55 :
 jagatī 76, n. 7 (jagatī dādhī), 89 : 7
 76, n. 7 (pratyaya)
 jagatī 79 : 79 : 79 :
 jagatī 308, 362 :
 jagatī 340 : (= jagatī dādhī) antara
 302, n. 1, 303 : antara 340 : 302 :
 jagatī antara 351 : antara 361 :
 jagatī antara 318, n. 7, 282, 376
 300 .
 jagatī 171 Add 212 367, 361 : 361 :
 148, n. 1 mirana 366 :
 jagatī antara dardhābhūta 325 .
 jagatī 357, 367, 368 : 368 : andha 369, 3
 118 : 368 : 368 : 368 : 368 : 368 :
 jagatī antara 369 : 369 : 369 : 369 :
 jagatī 115, n. 1, 315, 11, n. 6
 jagatī 13 : 271 :
 jagatī antara 307, 315 : *cf.* utpadyamāna,
 gamyamaṇi .
 jachiyate 297 .
 jata 592 : 592 : 592 :
 jvaloka 356, n. 7
 jvatendriya 174, n. 4, 336, n. 1 (a)
 jñāna (*cf.* vijñāna) 43, n. 5 Add, 65, n. 3,

71, n. 6, 378 n, 598 16; 559 2; akhista,
 anāśava, nirmala 177, n. 1, anāśava
 156.10, °anupalabdhi 598 o, °kṣāna
 (māra) 479, suva, °dāraṇa 373, n. 2,
 °jāpadeṣa 72, n. 5, (rūpādīyāna)
 jñānaṃ ° vyavahāra 11.° 225, °pra-
 pñāna 350 :
 jñāna, °anupalabdhi 598.°; °apavāda 377,
 n. 12, jñāna .. muhūrta *ibid*
 jvalati (apūr, cittaṃ) 363.°
 jvaligamaṇi °yogena 302, n. 3
 jvalitaṃ 213 .
 jvalita 68.1, 340, XVIII, 9, 375 7—10,
 389.° 138, °adhigama 69 .
 jvalitaṃ 357, n. 12, °avāṣṭāra
 302, °cinta 116.°, °jñāna 378 : °tas
 326 10, °dāraṇa 41, 371.10, 359, 6,
 dāraṇa 578 11, °rupita 170 15
 jvalitaṃ °anupalabdhi 360 *cf.* XVII,
 12
 jvalita 41, n. 4, 68, 176, n. 3 Add
 278, 265, 371, 419 :
 jvalitaṃ, °parikṣa XVII 31, n. 1; 366,
 n. 1, param miranāt XXV. 17. °kāya
 6, n. 2 Add, °gunasamrddhi 448 .
 jvalita 268, n. 1, °jananī 159 11,
 °dharma 363, °nurmita 45, °tāc
 379, °sāna 296, °savita 412 .
 jvalitaṃ 265 :
 jvalita XVIII, 8 371 .
 jvalita 7, n. 3
 jvalitaṃ 212 .
 jvalita (nyāna) 219 12 234 .
 jvalitaṃ 36, n. 1
 jvalita 39, n. 6; 59, n. 1
 jvalitaṃ 391 .
 jvalitaṃ 263 .
 jvalitaṃ, tīrthika, tīrthya, °dṛṣṭi, °mata,
 °vāda, °siddhānta 27.1. 246, 283,
 n. 1 (antaṅgara°, °pakantaka) 337.8
 344, 2, 349.6; 441.°, 541.1.
 jvalita 472 .
 jvalitaṃ 514.°, 545, n. 1
 Add. (*cf.* 282.17)
 jvalita (nyāna) 366.°
 jvalitaṃ 37, n. 1

trāṅgui 72, n. 1.
 tīṣṇā XXVI, 6, 563.6, 564.3; 565.4;
 566.10; °karmakleṣa 476.19; °kṣaya
 525.4; °vaipulya 563.6; °samyojana
 218.5; 328.6. bhava°, vibhava° 530,
 n. 4: 555, n. 4.
 tejodhātu 561.°; tejaḥsaṃvartakalpa 548,
 n. 3.
 taimirika 30.3; 75, n. 8; 261.2; 274.1;
 445.1; 528.6; voir ataimirika.
 tailapātra 108.17.
 tailavartikṣayanīuddhapradīpavat 588.7
 (cf. Mājjh. III, 245).
 tras, uttrasyaṭi, sam°, trāsa 344 11; sam-
 trāsa 297.3; voir Wogihara parita-
 syati.
 tripadārtha 385.8.
 trilakṣaṇī 145.11
 triskandha, °pathadaiṅika 202, n. 4.
 traikūlika 401.2
 traidha 251.6.
 traidhātuka 49.7, n. 3; 298.11. °bhava-
 duḥkha 377.11.
 dakacandra 367.°; 445 10, voir udaka°.
 dakṣiṇīyabhūmi 49, n. 5.
 daḡdhṛdāhyayor ekatvam 455.3.
 daḡḡadandīyavahāra 97.12.
 dattavipāka 318.4
 darpaṇa (nyāya) 428 11; voir ādarṣa.
 darṣana 75 13; 118, sviv; 306 1; °mūrga
 319.3: 479, n. 4; 484.°; avadāta° 356 2
 dāḡḡapāḡika 24, n. 3.
 dāna 292, n. 4; °mānakriyā 309, n. 4.
 dāḡo bhāga 93.14; digmaḡḡala 377.6
 dīpa (nyāya) 428.11; 520.7, 588.1; °arci-
 ṣām samtūnaḡ XXVII, 22.
 dīrghabhrasvat 458.14; 529.1; voir hra-
 sva°.
 duḥkha, °parikṣā XII. 227.4, n. 1; 475 11;
 506.°; 563.10 (dḡfni); °adhivāsana 362,
 n. 3 (p 368); °abhisamaya 481.12;
 °ātmaka 558.1; °satya 475.11—476.15;
 mātr(pitr)maḡapasaḡtāpa° - 269.10;
 °skandha, °rāḡi, °samūha XXVI, 9;
 traidhātuka 481.12; sāḡmārika 537.°;
 svayamkṡta, para°, etc. XII, 1; —

duḥkhe dharmajñānakṣānti, etc, 479,
 n. 4.
 duḥkhā vedanā 555.4, n. 4
 duḥkhatā duḥkha°, etc. 227, n. 1; 475,
 n. 3.
 dundubhi 367.6.
 durgativinipāta 338.2.
 durgrahitā 249, n. 2, XXIV, 11.
 durjūana 496.8.
 durdṛṣṭā cūnyatā XXIV, 11
 duṣṭa 296.7; praduṣṭacuta 52, n. 5.
 dūraḡgamā 353.1.
 dūšana 457.1.
 dr̄ḡkriyā 115, n. 4
 dr̄ṣṭa, °dharmavedānya 302, n. 3; °dhar-
 masukhavihāra 499.1, °ḡṛatādyā 359.8
 dr̄ṣṭi (°gata, °kṛta 374 7; 447.10), °parikṣā
 XXVII; 1, n. 4 Add.; 359.2, 555.3,
 ālambanahetu° 361.10; kāya°, sat-
 kāya°, svakāya° 340 13, etc; sahetu°
 272, n. 5; °carita 5, n. 10 Add; °pa-
 ramārṣa 479, n. 6; °prakārair ālam-
 bate 571.7; °praskandha 387.12, n. 5,
 °prahāna 592.2; kautukamaḡalaprā-
 tisamyukta, etc, 594.3
 deyadharmā 309, n. 4.
 deva 318, n. 8; °kula 310.4; °gatyupa-
 pattisamḡḡhītaskandha XXVII, 23;
 °duḥkha, °puḡgala 231.3
 deḡanā (dharmā°, cūnyatā°) XXIV, 10—12,
 XXV, 24; 372.7; °abhiprāya 355.8;
 °abhihāpa 43 Add.; °ānupūrvī 369.11.
 deha XVII, 35.
 dosa (dvesa) 143, n. 1; 457.4; 464 6.
 daurmanasya 557.11, 563.10; °syitā 178,
 n. 4.
 dr̄avya 96.13; °antaratas 263, n. 2. °sat
 28, n. 1; 116, n. 1; 263, n. 2
 draṣṭar (= ḡrotar?) 19510; 197.2.
 draṣṭavyam darṣanam draṣṭā XVI, 1.
 dvāya 463.6 (dvāye carati); °prabhāvita
 °niḡṛita, °aniḡṛita 359.14.
 dvādaḡāḡaparikṣā XXVI.
 dvicandra 58.8; 482 10; 445 1.
 dhanaskandha, pañcama° 313.1
 dharmā 304 3; 351 13; 359 8, XVII, 11;

759.17 157, n 1, 487. 592. t. rūpādi
118, n. 5 divau dharmau. . . 40, n 4.
dharmāḥ kleśakarmajanmūḍhāntaḥ
523.2, dharmataḥ 418.14; °adharmāu
VIII, 5; °anudarśanam (dharma)
50, n. 1. °anudharmapratipatti 488 3;
519 e (comp. kalānukūḷa, kṣudrūnu-
kṣudra, yogānuyoga, etc), °kūḷya 6,
n. 2. Add., 373, n. 2; 418 14, °koṣa 1,
n 5; °cakrapravartana 225 10, °caksus
(dharma) 50 2; 315 11; °cārīn 301.7,
°cchanda XVI. 8, 294 12, °cattvārdhi-
gama, °cattvāṃpta 378 8, 19. °deśanā
53 2; 75.15; 261 e. XXIV, 8. XXV, 24.
510.e. 518 7. °dhātu 374.e; 548 6;
°dhātusthiti 40, n. 1; °nidhyāna-
kṣānti 362, n 3; °paryaya 48, n. 6:
°prakṛti 361 12 °pratisarana 12 Add.;
°buddhadarśana 160 4. °mātra 116 1,
352 1; °mūḍhārya 295, n 6, °yoga 541,
n 2, °yāntika 275.e, °vadin 370, n. 3,
°vāpkeṭa 9, n. 7, 55 8 °skandha 292,
n 1. °svabhāva 361 12
dharmānūp dharmatī 40 1 etc, bhūtapra-
tyavekṣā 352.12, sūhṛtkṛiyā 297 3
dhammī kathā 57, n 1.
dharmatī XVIII, 7; 418.15 dharmānam
10 1, 261 12; °pratīlambha (?) 360, n 3.
°śīla 309, n. 2.
Dharmodgata bodhiśattva 380 5
dhātu °parikṣā V: 129.8 318 e, anāraṇa°,
kīma° . . XVII, 12, 11. dharmā°
548.e nirvāna° 53 3; piśūca° (?) 260 6;
pṛthivī° etc XV, 7. rajo° 380 3. °aḍ°
129.4 561 5 — 562.8 °samatikramana
320 2. sattva° 356 10 548 7
dharanīpāda 50, n 3, 7, 162 4.
dhārayati 301 2
dhārā citta° 62.4, n 5, asi° 62 8.
dhanāyana 237 7 (matināyana)
dhātūmikā 173 4.
dhyāna 184 1, 381, n 4, 381 1, 555, n. 4;
°yoga 541, n. 2, °lābhīn 336 3. °saṃ-
vara 309, n 3; °sukhasparśavāhāra
336 9.
dhravasamjñā 562 15

naṣa °śya veśāntaraparitṛiḅa 396 13; °ran-
gavat 445 8.
nadakalāpayogena 561.11.
nadisrotavat 566 6.
narpūṣaka 563 10
nabhasīva haṃsarājūs 538 10
naraka 50 13; 298 3; 302, n. 8; 322.7;
nāraka dukkha 51 e
narakanna 547 5.
na cācātata, nocchedata 569 1—2
naçyanāna 302 17.
naçjapānaṣṭa 248 8.
nānā °artha 1, n 6; °va (saṃjñā) XVIII,
7, 9; 374, n 2, °dhātūcāya 539 6
nāman 313, n 7. 544 1 Add, 554 3. 564 11,
°mātra 344 10
namadheya °mātra 58, n 1
nāmārūpa XXVI, 2. 562.7. 563 3, °anukura
567 2, °vāsthū 197.7.
Nārāyana 159 7
nāgāḥ karmas 580 3
nastika 135.7. 159 4 (atyanta°). 273 4;
329 12 (pradhana°), 368 4, 369 6 523 10
nastitā 269 2: 275.1; °drsti 496.2 Voir
asti, astitā
nihsarana (nihsaranīya) 247, n. 1, 3;
461 12 530.7, 10r Wogihara
nihsabhāva 329.15. 412 12, 495 7, °bhāva-
vādin 21 2
ni-kar-ana 108 2
nikṛiyatva 280, n. 1
niçprapañca 43 11
nikāya °antariya 10, n. 5; 145, n 1,
312, 1 Add; cf 315.12; sarva° 269,
n 5, 549 8
nigada 291, n. 2
nigamana 131, n 2.
nītya 63, n 3, 280, n. 4, 376 15; 396.15;
°tī karmanām 311 14, hetos 396.14:
°tīam ātmanas 376 5
nīpātā 7, n 5.
nīmūyita 540, n 6, 594, n. 7.
nīmīta 65, n 3, 458 9, °adhyāropa 361 9,
°anupalambha 538.11, °udgrahana 65,
n. 8; 343.9; °uparati 540 12; stri° 52.5.
°nimitaka 197 12, 460.1

niraijāna 195.2; 286.1.
 nirabhihāya (vastu) 362, n. 3; 363, n. 1.
 nirabhaṅkāra 347.12.
 nirupadhīceṣa 519.7.
 nirupādāṅka 286.3.
 nirupādāna 289.15; 518.3.
 nirūpaṇa 343, n. 7; 456.9.
 nirodha VII, 17 *suit.*; XXVI, 11 (punar-
 anutpatti); 170.3; ūryasatya 289.11;
 483.7; 516.3; upādāna° 349.10; pra-
 bandha°, lakṣaṇa° (?) 4, n. 4; prati-
 samkhyā°, 369.1; °samāpatti 48, n. 4;
 °śakṣātkāra 297.5; svarasa° 375, n. 4.
 nirodhaka 171, n. 3.
 nirodhatra 507.8.
 nirodhayati (?) 63.5.
 nirgama (gati) 4.12.
 nirnimitta, °tā 444.8.
 nirbhuktapatratravat 318.4; 322.2.
 nirmama 347.12.
 nirmala jñāna 177, n. 1.
 nirmāṇa (nyāya) 334.3.
 nirmita 45, n. 9; °bodhisatva 333.6.
 nirmitaka XVII, 31, 32; 47.1; 338.7 *suit.*
 nirvāṇayati 146.9.
 nirvūha 298.13; nirvūhati 298.14; 517.20.
 nirvartaka 63.4, 8.
 nirvāṇa °parīkṣā XXV, 4.1; 41.4; 237.12;
 238.7; 249, n. 1; 289.1; XVI, 4—10;
 301.3; 378.4; = cūnyatā 351.11; =
 saṃsāra (XXV, 19), bhāva *ou* abhāva
 (XXV, 4); apravṛttimātra (XXV, 9, 24)
 kleśajanmanor abhāva (XXV, 7; 530.7);
 525.4 (virūga); — pratyāsānnavartin
 358.5; atyantaniṣṭha°, 306, n. 6; niru-
 padhīceṣa° 519.7; °abhihāṣa 358.3;
 °koṭi 539.3; °dhātu 53.3; 366, n. 1; °pu-
 ragāmimārga 329.12; 441.5; °vat 343.6.
 nirvāṇapavat 301.4.
 nirvikalpa (ka) 43 Add.; 65, n. 3, XVIII, 9;
 °prajñācāra 352.5.
 nirvīt °sahagata 296.14.
 nirvṛti 298.12.
 nirvedhabhūgiya 362, n. 3.
 nivarāṇa 218.5; 219.12; 218.5 (328.1) 292,
 n. 4.

nirvṛta XVII, 28; avidya° XXVI, 1.
 nirvṛtilakṣaṇa 424.11.
 niṣcaya °abhāva 56—57.
 niṣceṣṭa 306, n. 6.
 niṣicyate nāmarūpam XXVI, 2; 562.3.
 niṣṭhāgamana 306, n. 6; 307.3.
 niṣyanda °phala 32, n. 8; 335, n. 1; punya°
 309, n. 4.
 nistitiṛṣu 294.9.
 nihataṣeṣacauragrāma 519.12.
 nīlārthasūtrāntapratīsarapatā, neya° 41.1
 Add.; 43.3, n. 5; 276.5; cf. 355.9; 594.9.
 nīlam.. nīlam iti 74.8.
 naiḥsvabhāva 264.13; 448.18; °darṣana
 134.13; 334.3.
 nairantarya (krama) 431.5; 588.1.
 nairayika dhūkhā 51.12; bhaya 53, n. 5.
 nairātmya 358.10; ātma°, ātmīyaskandha-
 vastu° 346.2.
 nairmāpikī ṛddhi 330, n. 2.
 nairyānikatā 148.5.
 nyāya °vid 35, n. 2; °cāstra 35.4.
 paṇḍita 135.13; °mānika 496.8; °vijñave-
 danīya 498.10.
 patane kāraṇam 222.16, n. 2.
 padam āryāṇām 108.3.
 padī 5.4.
 padmapattraçata... 547 Add.
 padmarāgādisvabhāva 260.7.
 paraṃ nirodhat... XXV, 21.
 para °anugraha 309, n. 4; °anugrahakam-
 cetasa XVII, 1, 4; °arthānumāna 35,
 n. 2; °ṛṣi 227, n. 2; 567.2; °tantra-
 svabhāva 274.7 (cittacaitta); 523.12;
 °tra 78.11, XV; °pudgala XII, 6; °pra-
 siddhi 35, n. 2; °bhāva 266.1; °loka
 XXVII, 21; °lokāpavāda 356.6; °hita-
 vyāpāra 261.9.
 parata upādā 76.4.
 parato ghoṣa 377, n. 3.
 paraspara °apekṣikī pravṛtti, siddhi 67.11;
 139.9; 200.3; 202.3; X, 11; 345.2;
 527.14; °sambhavana 492.11.
 parama satya 41.4; 237.12; °apuvicār-
 93.10; °āttamanasa 300.4; °āçvāsakara
 294.10; °ṛṣi 306.1.

paramatā 325, n. 3.
 paramārtha 57 s, 306 1, 494 c, °lakṣaṇā
 cūnyatā 495 s; °sat 28, n. 1, °sattva
 71, n. 1; °satya 159 c, 873, n. 2; 874 s
 parikarman 308 s; 338 2
 parikalpa 447 s
 parikalpita 274.7; XV, 11, 374, n. 1, °sa-
 tyatas 370.11; °avabhāva 523 11
 parikriyā 79 4, 81 3
 pariccheda 65, n. 3. 456 7, 533 1a.
 pariyā 362 1, duhkhasatya° 477 s
 parināmadrṣṭicarita 5, n. 10 Add.
 parināmanāktiyam kāyasya 562 c
 parināmitya 68, n. 3
 paritṛsyate 555 s
 parideva 557 11, 563 s
 parimāspannasvabhāva 523 12
 parinirvāṇi (ebhir eva skandhas) 338 3
 parinirvāṇī 315 1.
 paripāka 564 4, 566 2, mahābhūta° 356 4
 paripūrnatā vākyārthasya 95, n. 1; 171 2.
 paribodhayati 58 s
 paribhāva 313, n. 7.
 paribhogāvaya punya XVII, 4—5
 parivāra 148 c (samskṛta°).
 pariveśitasarvadigmukha 294 s.
 parisaṃpṛti vāgyūbhapti° 308 11
 parikṣāka 56, n. 1.
 paritāhetuvipulaphalābhūnirvṛttitas
 569 2; cf 312 s
 paryanta °karman, °karana XXIV, 39.
 paryavasthāna svabhāva° XXIV, 28, 26
 parṣacchāradyabhaya 46, n. 3 Add.; 463 11
 paçcāyūta °pratyaya 77 s
 pāñcagatika samsāra 269, n. 4; 304 s,
 323 s.
 pātram saddharmasya 370 s
 pādātala 332 c
 pādah satkāyām 5, n. 6.
 pāpa °karmābh्यupagamakṣana 308 s;
 °bhikṣu 384 1.
 pāra 459 s, °avāravat 101 14; 458 18; °ga
 143 4; 472 c.
 pārami 143, n. 4.
 pāramitā ḍaça 445 Add, °viçuddhi 387,
 n. 2 prajñā°.

pārināmiki ṛddhi 330, n. 2
 pārthagjanika karman 312 a.
 pāṣāṇap dadāmi 303 4
 pindasamjñā 562 14
 pitṛputrayor ekatvam, etc. 81, n. 3, 376 s.
 pidātma (upādānaskandha) 475, n. 3
 punya 309, n. 4; aupadhika 310, n. 1;
 487.1.
 pudgala 192 12; 197 s; 230 s, 283, n. 4;
 XVI, 2; 369 c; 492 s; 529 10, °drṣṭi
 248 s, °drṣṭika 357, n. 12, °prajñapti
 193 s, °pratīsarana 48 Add, 263, n. 1,
 °vāda, °vādm 275.7, 276 2; 283 4; pu-
 ruṣapudgala.
 purānatā 546 3
 puroṣa 22 7 (Sūmkhya); °ādikāranin 400 1,
 °kārāphala 32, n. 8; 305 s, 335, n. 1,
 °pudgala 129 4; 180 4, XXIV, 4
 purojātapratyaya 77 s.
 pūtikāya 297, n. 1.
 pūrva °anta (drṣṭi) 336 s; 571 c (Comp
 Majjh. II, 237), °aparakotparikṣā
 XI; °aparasaḥakramās 221 7, °parikṣā
 IX
 prthaktva 140 s, 255 13
 prthag °jana 137, n. 3, 290 s, 319 s, 374 7;
 °lakṣaṇasiddha 348 10
 prthivīdhātu 33 2, 60, n. 5; 561 s.
 pauraṣa aneka° 51, n. 3
 prakṛti 63, n. 3, 264 18, XV, 8, 567 s,
 °prabhāsvāra 441 s, °çānta 448 1.
 prakriyā 2, n. 3, 344 s
 prajñapti (prajñapyate) 137, n. 3, 139.18
 (=tha sñad, vyavahāra); 459.4, XXIV,
 18 (upādāya); °kāraṇa 193 4, °sat 28,
 n. 1; upādāya° 285, n. 4, kūlatraya°
 382 7.
 prajñapyate 193 4, 214 11; 231 s, XXII,
 10; 378 s
 prajñā laukikā, āgamajā, satyābhīsa-
 mayajā 137, n. 3, kṣiṣṭā, akṣiṣṭā 318,
 n. 8; çrutamayī . 377, n. 3; hetu-
 bhūta 268, n. 1, °upāya 357 1; 377 s;
 470.10, °pāramitā 6, n. 2 Add; 379 s;
 °pāramitānti 3 1, °pāramitāsamatā .
 379 s; 381, pariçuddha 363 11; alpa°,

- manda° 478.1; nirvikalpa° 352.3; nair-
 vedhika° 362, n. 3.
 prapñdhāna °upaçama 361.11.
 prati 5, n. 2; 7, n. 7.
 pratikūlararītra 475.12
 pratikṣaṇa °vinaçin, °vinaçvara 351.18;
 371.5; 460.7; 568.1.
 pratigha 68.1.
 pratijñā 16.7 (°abhāva); 55, n. 4 (ekākīni);
 °saṃvāsa 384.2; °anusūratā 19.4.
 pratiniyaviṣaya 292, n. 4.
 pratipakṣa °ndaya 363, n. 3.
 pratipatti. a°, mithyā° 564.7.
 pratipad madhyamū 56, n. 1 cte.; voir
 madhyamā.
 pratipanna 49, n. 6; 295.6; 519.6; samyak°
 541.4.
 pratipannaka XXIV, 3; 481, n. 2;
 487.3.
 pratibimba 295.1; bimba°.
 pratilyate 297.5.
 prativahati 297.5.
 prativijñapti 60, n. 5; 568.4.
 pratividh 42, n. 1.
 pratiçratkopama 215.3; 518.1.
 pratisaṃkhyāna 556.5.
 pratisaṃkhyāya upekṣā, nirodha 369.5.
 pratisaṃdhi XVII, 17; upapattyaṅyatana°
 567.1; bhava° 545.2; skandha° 423.12;
 551.15.
 pratisarati 248, n. 4; 571.7, n. 1 (drṣṭipra-
 kārair ālambate).
 pratisaraṇa 43, n. 5, Add.; 268.1; 533,
 n. 2.
 pratiṣedhyasyābhāve... 469.5.
 pratītya 5.4; 9.4; — 55; 159.17; 189.4; °ja
 55.3; 234.3; °bhāva (?) 45.5.
 pratītyasamutpanna 475.11; °trāc chū-
 nyatvam 591.1.
 pratītyasamutpāda (samutpatti) XXVI
 (dvādaçāṅgaparīkṣā; cf. 445 Add.); =
 saddharma 592.10; 3.8—10; 5 sutv., 145,
 n. 1; VII, 15—18; 160.5; 215.1; 272,
 n. 5; XX, 17—18; 491.15; XXIV, 18;
 XXV, 3; 544.5; 545.7; 559.7; 592—4;
 605; paramagambhīra° 159.4; °mātar
 159.18; °vādin 368.7; °vyavasthā 234.5;
 ādhyātmika 560—570; saṃvṛta 10.18;
 catvāry aṅgāni 118.8; 566.8.
 pratyakṣa 16.10; 33, n. 3; 70.8; 71, n. 1, 4;
 73, n. 5; °jñānaṇa nirvāṇe 373, n. 2;
 °dharmaṭā 487.7.
 pratyaya °parīkṣā I; 76, n. 7 Add.; 210,
 n. 4, 8; °upanibandha 561.4; °hetavas
 XV, 1; virodhi° 313.3.
 pratyaya 346.13; para°, apara° 372.12.
 pratyayatā 5, n. 10 Add.
 pratyākhyāya XXVII, 10.
 pratyātmavedya 373, n. 2.
 pratyāyana 56.2
 pratyāçā 441.4; 465.3.
 pratyudārvartate 297.6; XXIV, 12.
 pratyupasthāna 174.10.
 pratyekabuddha XVII, 13; XVIII, 12;
 379, n. 1; °bodhi 353.3; çrāvaka° 351.15.
 prathama cittotpāda 2.7; °bbūmīsthāta
 469.1.
 pradīpa VI, 8; °arciṣāṃ saṃtānaṃ XXVII,
 22; °ndaya 523.1; °prabhāvat 529.5
 pradīptakīraṇa 346.11.
 pradyotasya nirvāṇam 520.5.
 pradhāna 5, n. 10 Add.
 pradhānanūstika 329.12.
 prapañca 57.8; 350.15; XVIII, 5, 9, abhidhā-
 nābhīdheyādīlakṣaṇa 11.6; °atīta 448.3;
 °upaçama 4, n. 1; XXV, 24; °uparama
 11.6; °jāla 491.2; °hata 448.4; niç°
 494.16.
 prapañcayati 224.7; 373.3; 448.3 (buddham).
 prabandha 529.6; °uparama 271.11, n. 6;
 °vicchitti 4.7, n. 4.
 prabhavatas 5, n. 10 Add.
 prabhāva (bodhisattvādi°) 330, n. 2.
 pramattādyavasthā 303.11.
 pramāṇa 23, n. 3; 55.11; 59, n. 3, 5 (°dvaya);
 75.6; 268.1; °prameyavyarāhara 68.5;
 73.6; 74.7; 75.10; 190.6; 225.5.
 prameya 59—61.
 prayukta 317, n. 6 (?); voir mithyā°.
 prayoga 22, n. 3; yoniças 63.3; samyak°
 374.5; °stha.
 pralopadharmaka 41.6; 238.1 Add.

pravacana 113.3, 246.7; 448.10, °vyavahāra
539.11; laukikalokottara 594.0
pravāra, prāvarana 100, n. 1.
pravāha 545, n. 6
pravivēkasevīmātra 378.0
pravṛtti 304.1; 369.10 (vācittayas)
prasanga °sādhana, °vākya 23, n. 3, 36,
n. 8.
prasajjapratīśedha 13, n. 2.
Prasonnapadā 2, n. 4.
prasāda 2, n. 4.
prasādhā 260.15 avicūra° 67.4, sva°
para°, ubhaya° 35, n. 2; 370.9; °anu-
gata 60.7.
prasiddhi 370, n. 5; parasparāpekṣayā
173.1 10r siddhi; loka° 68.9; 71, n. 1;
173.1
praskandha 337.12.
prahāna karma° 337.12; kleṣa° 479.1,
521.3; bhava°, vibhava° 530.5. rāga°
463.1 darṣana (pā)heja, bhāvanā
XVII, 16.
prahāna (= prayoga) 374, n. 4.
prahīna °avidya 538.11, °kleṣa 451.5, °doṣa
268, n. 2.
prāna 323.1; prānino hanyanta 310.3
prātimokṣasamāvara 309, n. 3
prātibhārya 371, n. 7
prāpta 19.0
prāpti 5, n. 3; 9.2, VII, 10 sur., 155.0,
X, 5; 541.5.
prāpya 368.7.
prāmānya 269.2
prāsaṅgika 23, n. 3
priyākaputra 481.0, 537.13.
prītyākāra samādhi 333.0.
phala 335, n. 1; °anuvartanā, *ibid.*;
°dānapārigrāha 32, n. 8, °vipākasam-
moha 357, n. 12; °vyatikrama XVII,
15, 19; vipula° 312.10; 569.2 — (mār-
ga)phala 479.1 (kleṣānūp prahānam),
XXIV, 3; 501.1; °avatāra 43.3; °dharma
488.1 (nīrodhasatya); °pratīpannaka,
°stha 487.3, 501.2.
phalaṃ pakvatādivat 454.1.
phenapiṇḍopama 41.0; 549.2

bandhana (samyojana) 290.0; 291.7; XVII,
28; °mokṣaparīkṣā XVI
balavatpuruṣōcchatāmātreṇa 547.15.
bāla 51.1, 137, n. 3, °prthagjana 287.3,
298.12, °pralāpa 12.3; °lāpini 41.7,
°lokabodhānurodhena 545.1.
bāhara sutanta 41 Add.
bāhya pratītyasamutpāda, prthivībhūta,
rūpa
bimbapratibimbanyāya 345.5; 495.5, 540.1,
4; 544.7, 545.13, 591.1.
bija (et kārana) 72, n. 7, 305.6; et ankura
282.14 sur., 376, °apamarda 85, n. 2,
°samtāna 108.4, 316.5
bijānkura °vat 529.5, °sādharmyaṇa 316.3
buddha 10r tathāgataparīkṣā, °utpāda
70, n. 2. °jñāna 332.2, °darṣana 160.4,
°dharmās 289.3, 331.11, °dharmāmala-
mandala 442.1; dhīśāgara 13, °pra-
mukho bhikṣusamghas 488.12, °bodhi
292.2, 517.0; °vacanasayāgamatvam
260.1, °ṣāsana 267.0
buddhi buddhayaṃ 356.5, °nayana 134.12,
267.7 356.2, 373.5, °anāhīvana 366.5,
°padmākara 355.0, alpā° 135.1, vīneya°
355.0
brhatphala 160.3
bodha XXIV, 32, vīneyajana° °anurūpena
bodhi 177, n. 1, °angottuṅgaturāṅgapa-
dāti 442.2; °caryā 552.1, °maṇḍa 50,
n. 3. 594.10, buddha° 298.2, 517.0,
grāhaka° 353.3, pratyakabuddha°
594.10
bodhisattva (cairyā) 306, n. 6, 431, n. 4,
489, n. 1, XXIV, 32.
buddha 29.0, 129.3, 421.3.
brahmacārin, °caryavāsa 49, n. 2, 297,
n. 6, XVII, 23.
brāhma brāhmana °vihāra punya satya
325, n. 3.
bhakti 309, n. 4.
bhaya 46.3.
bhava 173.4; 350.1, XXVI, 7—8 (= skan-
dhas); 76, n. 2; 568.7, 565.7 (= kaṣ-
man), 424.11 (= samsāra), °agra, 371.1
agrīka 486.0, °agīavitāraḡa 313, n. 7

- °aṅga 118.11; °arisenā 2, n. 1; °gati 200.7; °cāraka 220, n. 3; °tṛṣṇā 530; n. 4; 555, n. 4; °dṛṣṭi 272, n. 5; 530, n. 4; °nīḥsarapa 530.7; °pratisaṃdhi 545.2 (carama, prathama 424.11); °saṃ-
 yojana 148.9; °saṃtati 451.3.
 bhavatva 307.2.
 bhavana 13.7; 116, n. 1; °dharmaka 412.3; °cīla 8, n. 3.
 bhaviṣṇu 8, n. 3.
 bhaviṣyaddhetu 76, n. 7.
 bhavya 45.7.
 bhūga 219.2, sa° 82; n. 8; 321.6; viṣa° 321.6.
 bhūjana °m ivā 494.15; °loka 371.1; 448.16 Add.
 bhārahāra 283, n. 3.
 bhāva coir XXI (saṃbhavaribhavaparīkṣā) 116, n. 1; 189.18; XXV, 16; °abhini-
 veṣin 247.1; °kālpanā 528.12; °jāta 261.1; 366.2; 475.8, °rūpa 267.5; 464.17; °sadbhāvakaḥkālpanā, vāda XXV, 3; 470.11; °vāsana 247, n. 1; °svabhāva, °svabhāvavta 250.3; 495.6; 591.2.
 bhāvatas 541.1.
 bhāvanā 377.8, n. 3; 480, n. 1.
 bhāvābhavaribhūvin 270.3.
 bhāvin 163.12; 312.7; °i saṃjñā 82, n. 4; 161.4; °cā, °tra 82.12; 161, n. 4; 312.11.
 bhāṣā anyā (nyāya) 370.4.
 bhinnasaṃkeṭa 187, n. 6.
 bhūta °tathatā 176, n. 3; °pratyaवेक्षु 358.12; °koṭi 3, n. 5 Add.; 6, n. 2 Add.
 bhūti 116, n. 1.
 bhūmi prathama° 489.1; upacārabhūta 120, n. 2.
 bhūmika naivasamjñānāsamjñāyatana° etc. XXIV, 3.
 bhedena kathyatām 280, n. 6.
 bhoktar XVII, 28, 30.
 bhoga °ndisaṃvartaniya 384, n. 8; °pa-
 1yeṣṭi 52.8; coir Abhidh. k. v. III, 28; °vacitrya 316.13.
 bhautika rūpa (ghaṭādi) 132; n. 2; 285, n. 3.
 Mañjuṣrī 295.12; 299.11; 374.5.
 °maṇḍa 50, n. 3 (bodhi°; vajra°); 128.8.
- maṇḍala.442.1(buddhadharmāmala°), vāyu° 448.17.
 matinayanatā 267.7.
 madamūrchāsamarthya 356.4.
 madhya XI, 2; °pāṭhaka (?) 489, n. 1; °stha 467.15.
 madhyamā pratipad 56, n. 1; 61, n. 3; 135, n. 4, 248.8; 276.10; 358.12; XXIV, 18.
 manana 381, n. 5.
 manaḥsaṃvara 289.9.
 manasikāra kīyakkamatha° etc. 379.9; ekāgra° 381.2; taja° 567.10.
 manasibhava 306.8.
 manaskūra 534.1; vedanā° 192.7; ayoniṣo° 452.7.
 manuja 562.10.
 manusya °gatistha XVII, 15, 16; °citta XVII, 12; °pudgala 281.4; °skandha XVII, 23.
 manovijñāna 72.9; 118, n. 5; 561.12.
 manda 498.4; °prajña 498.1; °buddhita 448.1; °medhas 495.1.
 manyanū 381, n. 5.
 mamakūra 295.3; 340 6; cf. 562.11.
 marana 174.10, n. 4, Add.; XVII, 19; 557.3; 568.3; °kālasamaye 298.1; °bhava 547.8; māraṇāntika 544.5.
 marīci 188.14; 346.0—18; XXIII, 7; 549.8.
 mahāgraba 295.5.
 mahādharmaicchanda 294.10.
 mahāpuruṣapudgala 481.9.
 mahābodhicāryāsthiraṣṭhānasthita 552.1.
 mahābhūtāni 176, n. 3; 197.8; 356.5.
 mahāyāna 297, n. 6; 351.16; °mahāyāna-
 sārathivara 442.1.
 mahārtha 23.1; °ta 469.8.
 mahāvākya 23, n. 1.
 mahācāllīyamāna 470.11.
 mahāsukha 378, n. 2.
 māṭṭiprāsaṃyoga 567.4.
 māṭṭimāraṇasaṃtāpa 269.10.
 māṭṭikā (nyāya) 359.11.
 mānakriyā 309, n. 4.
 mānādhinā.... 55.4.

mānava 562 10
 mānasam karma 306 s.
 Māndhātā 574 s.
 māyā 449 10 (on miyopama?), °ādivijū-
 nagamya 177.6; °upama 448.4; °kāra
 46, n 2; °kārītūrāga 287.6; °nātaka
 468 10, °nirmītā strī 468 11; °yuvati
 45.9, °lakṣanasvabhāva 567.6; 568.15;
 °atī 46, n 2.
 maṇa 49, n 4, 299 12, 380 3, 442, n. 3,
 451 s, 487 7
 mārga VIII, 6; XXIV, 18, āryasatyā 468 15,
 laukika 184 1, etc. s. āpsārīka 180.3,
 °bhāvanā 468.15
 mānt'āntā 411.5
 mātṛyā °kaipānā 341 11 °drṣṭi 239 2, 318,
 n 8, 479, n. 3 de 478, 495 13, °prati-
 patī 564 7, °prayukta 468.9, 466 16,
 °prabhāna 448.17, °vimukti 148 4.
 mukhapratibimbaka 109 2; 568 s 10 r
 bimba
 mundakajaṭā 157, n. 4.
 mudīā (nyāya) 428 11.
 mumi 177 2 219 1, 368 s. 498 s.
 muṣṭi 293, n. 6.
 mūrchā 356 4 552, n 4.
 mūla °ndakādivat 212 s
 mūlotpāda VII, 4, 148.8.
 mīgatṛṣṇākhya 261, n 2.
 mīga (nyāya) 373, n 2.
 mīd'bhājana 375.1.
 mīcā 41 4 287.12, XIII, 2, 359 3, °aītha
 44 6, 12, 347 2, °s'abbhūva 45 s, 50 4
 megha 377.6
 maitra 78 11, 308 s, 305 1
 maitrī 309, n 4, 325, n. 3, 343, n. 7
 Maitreya 6, n 2, 593 3.
 mokṣa XVI, 276 9, 290 10, 349 15
 moṣadhai man, °dharmaika 41 6, 238 4
 moha 50, n 6, 462 4, 188 17 (mohana),
 XXIII, 1, 457.5; °ja manaskāra 452 s,
 °puruṣa 464 s, °prabhāna 468 2
 mohaniya 468.2
 mauna 309, n 3, maunin (?) 358, n. 5
 maula utpāda 143, n 4, karmapatha 308.5
 mleccha (nyāya) 370 4.

ya ubhayoh samo doṣo... 84, n. 1, 172,
 n 4
 yamgūmin 49.7.
 yañña 292, n 4
 yat kimcid etat 37, n. 6 et Add., 397, n. 2
 yathūkai mākṣepatas 544 7.
 yathādarṣanam 476.1
 yathābhūta °parijñāna 135.5.
 yathāvat 598 4
 yathāvadavasthita °tattvadarṣana 571 s,
 °pndārthatattva 441 10, °s'arūpa 378 s
 yantra °krta tūrya 366.9, °dūrikāvat, °vā-
 īana, °hasī 238 4, °yuvati 46.5
 yad idam 237 11, 300 1
 yukti °āgamābhyām 42, n. 2, °pratisa-
 īana 268, n. 1, °vidhura 67 1
 yugapad 287 3
 yuvatistana 547 4
 yuvā na jiryate XIII, 5
 yoga °avacara, dhama°, jhāna° 541, n 2
 yogicāra (yogu) 541 3.
 yogin 340 11. 346 2, 348 2, 469 11, 495 4,
 541, n. 2
 yonī °vaicitrya 316 19; °co manasikāras
 377, n 8, °cah prayukta 63 2
 yautaka (dharma°) 275, n 7
 rakti 457 3
 rajakavastradhāvana (nyāya) 485 6.
 rajodhātu 380 5.
 rajju °uragaparīkṣayavat 220 s, °sai pa-
 bhayādivat 528 1
 rajyate, rajjana, rajjaniya 457.3, 463 1.
 ratna 489.7
 ratha °aṅga 346 2, 504 9, °cakravat 446.1.
 raṣmi avasirī 332 s
 rasa 457.1; °cakṣurnyāya 114, n 2
 rasana 192 7.
 rāga, °raktaparīkṣā VI, 52, n 3, 178,
 n 2, 457 4, 472 s, °ādī 291 7, °kotī
 464 11, °dveṣamohās 563.2 (= samskā-
 ras), °nihsarana 464.6, °paridāha 50 9,
 °paryavanaddha 52 3, °paryavasthita
 52 7, °prabhāna 468 2, asad° 52.5,
 chanda° 52 7, vitarāga
 rājabhāryā 463 17.
 rātri 366 1 Add.

rāhu °grahavigrahodgraha 442.3; °ciras
66.2.
rūḍhiçabda 10, n. 2.
rūpa IV; 309, n. 2; 348.9; 456.9; 544.3;
XXVI, 4; bāhya, saṃtānika, anāraṇa
118, n. 6; bhautika 71.6; 123, n. 2;
126.1; 285, n. 3; °pariccheda, °maryāda
129, n. 3; °prasāda 126, n. 1 Add.
rūpadraya 265, n. 4.
rūpaṇād rūpyate 348, n. 7; 456.9.
rūpīndriya 78, n. 3; XX, 3; 469.15.
rodha 525.2.
lakṣaṇa 59—61; 64, n. 1; V, 1 svīr.;
527.14; °anyathāiva 263.2; °vikalpa
261, n. 2; °hetu 76, n. 7; saṃskṛta°
146, n. 4 (ann°); sva°; sāmānya°;
sāmpṛta 85.6.
lakṣaṇa 59.8; 63.9; 75.2; V, 4; 527.14.
lakṣya lakṣaṇa 63.9; 131.10; 213.6; 225.3
layana 156, n. 2.
lālapyaṇa 563, n. 7.
lākṣaṇika 545, n. 6.
lekhasaṃkrānti 550.11.
loka 44.12; 153.10; 253.16; 370.6; 418.2;
492.6; 536.10; 558.7; antavān etc. 536.6;
XXVII, 21; °anuvartanā 543.7; °nīrutī,
°prajñapti 23, n. 1; °prasiddhi 68.6;
74, n. 1; 177.7; vivāda 370; °vṛttānta
370.12; °vṛddha 69.4; °vṛavahāra 23.1;
74, n. 4; 260.9; °sāmpṛti 26.2; 67.9;
493.1; 495.6; rūra° (?) 419.8.
lokāyatika 360.4.
lokottara padārtha 501.4; pravacana 594.9;
°mārgajñāna 184.4; 219.12; skandha
48, n. 1; 292, n. 4.
lohakumbhi 51.8.
laukika 56, n. 1; 370.3; 505.8; °avadāna-
darçana 356.2; °jñānāpekṣayā 220.7;
375.10; tattva 375.10; padārtha, vṛa-
vahāra 67.3; 68.7; 172.15; 173, n. 8;
490.3; 501.4—5; prajñā 157, n. 3; pra-
pāñca 350.16; pravacana 594.9; mārga
184.1; 335, n. 1 (p. 336); viparyāsa.
vanavṛkṣanyāya 195.7.
vandhyā °putra, °sūnu, 237.19; 578.8 (cf
ātman); °duhitar 350.19 — grāmaga-

ratā 591.3; cf. 382.14; °ādāyo bhāvās
528.8.
varapābhāvamātra 129, n. 3.
varāgra buddhajñāna 332.2.
varṇa °saṃstbānādi 579.8.
vasta 262.4; 369, n. 1; 456.5; °dharma
31.12; °mātra 65, n. 3; 274.7; 275.1;
°sat 28, n. 1; °svarūpa 351.5; 368.12.
vastuka 220.7.
vāc XVII, 4, 307.10; 361.10 (°apavṛtti);
373.9; °udāhāra 366; °sāpvara 269.14.
vācyavācakaprapāñca 350.14.
vāta °ayana 196, n. 1; °gagana 538.11.
vāya °dhātu 561.10; °mapāñca 371.1;
446.17.
vāraṇam apuṇyasya... 357.7.
vāraṇa yantra° 238.4.
vāraloka (?) 419.8.
vāsa 1.4.
vāsasā 247, n. 1; 538.8; 539.8.
vāsabandhara 71, n. 1.
vāṃçatiçikhara... 294.7.
vikalpa 65, n. 3; 393, n. 1; 374.1; °jñā-
vāsasā 539.8; bhāva° 262.3; lakṣaṇa°
261, n. 3.
vikalpayati, vikalpita 295.4; 54, n. 2.
vikṣepa 502.4.
vicarati (?) 390.11.
vicāra °asabhasā 56, n. 1; 71, n. 1; cf.
64.4, 7; tattva° 153.12; coir avicāra.
vicikitsā 293.2.
vijñapti XVII, 4; 262, n. 2; 309.1; 392.8,
444.15; 523.11; 557.2.
vijñāna 60, n. 5; 65.2 Add.; 74.2; III, 7;
267.11; 533.12; XXVI, 2; °ādicatustaya-
119.9; °āñika 180.6; °nīpatīkṣaṇa
118, n. 5; °dhāna 561.12; 562.7; °bija
566.11; 567.5; °vāda 274, n. 8; 445.1;
523, n. 2; °sahabhī 563.8; cakṣurādi°
567.7, etc.; mano° 72.2, etc.; puṇyopaga
564.8; pratiscaraṇa 43 Add.
vijñānavāda 274, n. 3; 276.2; 445.1; 523,
n. 2.
viçhapana 51, n. 1; 565.7; cf. 363.8; viçha-
pita 52.14.
vitatha 51.2; °ta, °bhyanī 233.4.

vitarati 297 s.
 vitarka 461.11.
 vitamira, °tāimrika 274.1; 373.2.
 vitiṣṭhate 380.1.
 vitti = vedanā.
 vidyā (magique) XXIV, 11.
 vidyācaranasampad 487.
 vidvān (tattvadārṣi) XXVI, 10.
 vidharman 182, n. 8.
 vidhāraka 304 s.
 viraçāra 375, n. 4.
 vināṣa (jātipratyaya, akārana) 20, n. 5,
 173, n. 8, 174 1, 0, 223 1, 271.11, 418 1,
 sthūla, sūksma 4, n. 4.
 vivartanam śabbhāsyā 471.0.
 vinyāyana (hinamadyokṛta, °anugraha,
 °ānurūpyena, °bodhānurodhena) 177 s,
 377 2, 368 1, 359.12. 371.11, 444.4,
 547 11.
 vipakvaṅvāka 326 s.
 viparīṅmadhatimitā 271 11.
 viparīta, n°, ardhā° XXIII, 17—18.
 viparyāya XXIII, 6, 13.
 viparyāsa °parikṣā XXIII, 52, n. 7, 30 s,
 460 Add., asat° 51 1, saṅgūhā° 52.0,
 °prahāna 475 13.
 vipāka 30, n. 2: 52, n. 7; 305 7; 319 11;
 °kāla XVII, 6, °dāna °nāiyamya 303,
 n. 4 °pāhala 302 7, 335, n. 1.
 vipratipanna 496.12.
 viprajakta (vijāpti) 317, n. 4, 444.15,
 523 11.
 vipralabdha 345.1.
 vibhāyā 281, n. 1 (°vāyākarana).
 vibhāva ad., XVI, 3 (285, n. 2, vibhāvātā
 237.1, s), XXI (sambhāvavibhāvapa-
 rikṣā) 11, 418.13, 330 7; °tṛṣṇā 530,
 n. 4 (soif de la disparition de la dou-
 leur?), °dṛṣṭi 273, n. 5.
 vibhāvāyatī 190.4; 198 11.
 vibhāvan 270 s.
 vimatī 298 4.
 vimukti °mārga 480; mithyā° 148 4.
 vimokṣa 246 1, °mukha 43.7, 246.6.
 vīraṇa 80, n. 5.
 virati XVII, 4—5, °kriyā 183 7.

virūga (= nirvāna) 525.4; °koṭi 464 11.
 virūksātara mahīmaṅḍala 346.10.
 virodhacodanā 15 s.
 vilomayati 388 s.
 vivadati 370.6.
 vivāda 47, n. 5; 135.14, 270 15 sur.
 vivikta 443 s.
 viçuddhi 337, n. 2, °pratijñāsamvāsa 334.2.
 viçeṣa °adhigama 501, n. 1, arthā° 65 s.
 viçeṣavīçeṣanavyavahāra 80 7.
 viṣa °vrkṣa 184.11, 294 7.
 viśabhūga (karman) XVII, 17.
 viśamahetu 10 11.
 viçaya 71, n. 1, °pratijñāptilakṣaṇam
 vijñānam 343.12.
 viśpanda XVII, 4; 307, n. 6.
 viśampyogaphala 333, n. 1 (p. 336).
 viśamāḍaka 238 4.
 viśamāḍayati 19.5; 357, n. 12.
 viśakti 328 s.
 viśaṅgamā iva 357 7.
 viśhānaparamatā 323, n. 3.
 vṛkapāda (nyāya) 360.7.
 vitarāga 318, n. 7.
 vīthigata 331 0.
 vīpsā 5, n. 9.
 vīrdha 35, n. 2; loka° 69 4 Add.
 vedanā (vedāna, vitti) 60, n. 5; 118, n. 5, 6
 (°utpattikṣana), 520 7, 554.7, XXVI,
 5—6, sukhā, etc 555 4, n. 4.
 vedanā edakau 225.3.
 vepate 205, n. 2.
 vaicitrya gatyādi° 316 13.
 vaidya (mahā°) 246 15; 248.3, 357, n. 5,
 379.1.
 vaiparītya, viparītatva XXIII, 14, 16.
 vaivavādānīka dhāma 539.2.
 vaivākarana (nyāya) 359 11.
 vairāgya 57.14.
 vyaktavarnocāraṇa 307 10.
 vjāngya 29, n. 4.
 vyañjana 43.5 Add. (pratīsarana), °hetu
 76, n. 7.
 vyapadeça 72, n. 5, 7, 71, n. 1 (asādhā-
 ranena).
 vyavādāna 50 4, 275.1, 375 4, samkleça° 45.8.

vyarasthāna 578.7.
vyarahāra XVII, 24 (laukika); 35, n. 4;
68.5; 74, n. 4 (pramānaprameya°,
hetuphala°, etc.); °samketa 352.4;
°satya 356.2; 444.4; 490.3; XXIV, 10.
vyākaraṇa 514.7.
vyākhyāna °kārīkā 385.1.
vyādhi °vaçāt 372.6.
vyūpārakaraṇānupapatti 329.16.
vyūlagrābhaka 497.2.
vyutpatti 69.3; 571.5. = vyutpāda 74.2
vyutsarga 169.16; 190.1.
vyomacūtatarrvat 454.7.
vrihādiçu 220.1.
çakti 82.12; 96.12; 116, n. 1.
çabda 29, n. 2; 71, n. 4; 456.°; çabdās
(les mots) 24.3; 69.9
çama 348.1.
çamatha 297.7.
çamala (?) 496.2.
çaraṇiyabhūta 441.10.
çarira °ceçṭi 307.10; roir çilāputra.
çalçates 593.6.
çavabhūta 262.5; 448.9.
çāçaçrīga 523.10.
çānta 48.5; VII, 16, XVIII, 9; 373.3; °tas
363, n. 1; 3di° 225.9; prakṛti° 536.3
Çāntamati 361.1; 366.1; 539.3
çābdavyavahārās 103. n. 2.
Çāradvatiputra 108.1.
Çāriputra 6, n. 2.
Çāçvata XV, 11; XVII, 10; 397.2; 572.10;
Çādidṛṣṭi XXVII, 1, 15—20, °ucche-
davāda 377.12; °grāha 272.14; °lokādyā
dṛṣṭaya 571.11; °vāda 423.13; 576.5.
çāsana 371.13
çāsanaṛtha 214.5.
çāstra 3. n. 3; 327. Add.; 549, n. 2; Nyāya°
35.1.
çiromanigrabhāna 497.2.
çilāputraçarira 66, n. 2.
çiva 4.1; 11.9; 538.3.
çī 304.7.
çīla 309, n. 3 (samādāna°, dharmatā°);
°riçuddhi 337.3; °vrata 479, n. 1;
555.8.

çukraçoṇitasamparka 460.13
çuci, nitya XXIII, 21, 22.
çubhāçubha °viparyāsa 350.9; XXIII, 1.
çūnya (= prattīya samutpanna) XIII, 7;
248.4; XXIV, 1; 348.11; 403.1; 503.10.
çūnyaṭī (°va) = sarvabhāvasabhāra°
350.16; IV, 8; 128.4; 176.10 (asamskṛta);
XIII, 2, 8; 248.4; 249, n. 1 (durgṛhitā);
264.13 (= naiḥsvābhāvya); 445.1 (kal-
pitasvabhāvasya); XXIV, 7 (°artha.
°prayojana), 11 (durdṛṣṭā), 18 (= prati-
tyasamutpāda cf. 591.6); °ālabhana of
jūāna 533.16; °karuṇāgarbha dharmā
360.2; °dṛṣṭi 247.2; °patisamyanta su-
ttanta 41. Add.; °vādin 503.3; 521.3;
°vāsana 247, n. 1; °samādhi 363, n. 1.
çaikṣa 374.7.
çailaparvata 90.10
çoka 335, n. 1; 557.6; 568.9.
çobhana 592.5.
çramaṇa 143.7; °dharmā 338.13.
çrāvaka 378.7; 379, n. 1; °pratyeçakub-
dhānām... 351.13; °bodhi 353.3
Çrīlābha 5, n. 10.
çrutacintābhāvanā 294.12; 377.13.
çrutavān 444.11.
çlokākṣaraṇapadodāharaṇavat 547.17.
çadāyatana 126, n. 1; 197.3; XXVI, 3;
565.1.
çaddhātu 129.3.
çodaça kṣaṇa 479.1.
samyamaka 303.4
samyamati 303.5.
samvara 299.3, 14; 309, n. 3.
samyāsa (pratijñā°) 334.2
samvṛti 54.10; 63.8; 264.4; XXIV, 8, 10;
363.14; °marāṇa 174, n. 4; °satya
357, n. 12; 369.11; °satyaṇibhṛasta
344.11; duḥkhādī° 284.4.
samvryavahāra 74.7.
samçayaniçayavat 101.14; 547.2
samsaraṇa 226.3; 302.3; 374.2.
samsargaparīkṣā XIV.
samsartar 218.7.
samsāra XVI, 1—3; 276.2; 280.7; 531.3;
°aṭavikāntāra 399.16; °atikrama 516.3;

°avasthāyām 528.2, °kāntārasarī 442.2,
°kṣaya 219.10; °cāraka 220, n. 3, 269,
n. 4 °nirvāne XXV, 19, °prabandha
565.7; °mūlāḥ samskārās XXVI, 10;
°gatru 2, n. 1, anavarāgra, anāḍī,
218.4, XXVII, 19; pāncagatikā, 218.3,
jātyajāmāraṇa° 218.5.
samsevā 294.12.
samskaroti XXVI, 10.
samskāra °parikṣā XIII, 116, n. 1, 280,
n. 1 (174 Add) XXVI 1, 10; 280.1
(= sattva, skandhās); 568.2 (= rāga-
dveṣamohās), 548.2; 566.9 (et karman),
°duḥkhatā 475, n. 3, °prabandha 545,
n. 6; °vidhvamsana 174.11, kṛtopacita°
543.9, punyopaga, etc 564.8.
samskṛta °parikṣā VII; °parivāra 148,
n. 4; °lakṣana 145, n. 1 Add., 174,
n. 4, 222, n. 5, 545, n. 6.
saṃsparṣa XXVI, 3—5
sambhāsna 371, n. 7
sakārana 223.4
saktiḍgāmin 319, n. 3, 481.1
saktiyatva 280.12
samkalpa (= vitarka) XXIII, 1
samkucita 46, n. 3.
samketa 492.11; °mātra 28, n. 1; voir
dharma°, vyavahāra°.
samkramaḥ karmanah XVII, 16, 355.1,
hetuphalasya 855.1.
samkramati 108.4 (bījam ankure)
samkṛtamanam hetoh XX, 9
samkrānti 108, n. 2, 215, n. 2, 283, n. 4
(°vādin); 550.11 (lekha°), 569.2 (na
samkrāntitas)
samkleṣa 54.5, 137.5; 275.1; 361.10; 375.3,
451.8, 469.14, 470.9, °vyavadānanamban-
dhana 45.8.
samkhyābahuva 316.4
samgati 70, n. 2, 554, n. 6
samgāyati 388.13
samgīti 166, n. 4
samgrahavastu 305.2
samgha 268, n. 1, 325, n. 3, XXIV 4—5;
487, n. 3, 488, n. 4, cṛtvakabodhi-
sattva° 388.8

samghātakriyā 566.8, cf. 98, n. 2.
saṃjitapūṣpa 54, n. 1.
samcodana 371, n. 7.
saṃjñānti 52.10, 297.5
saṃjñā 48.3; 65, n. 3, 843.9, °graha 54.4;
°bhūta (?) 95.8, °manasikāropacama
361.5, °mātra(ka) 95, n. 3, 221.2, 389.5,
°vaṣena 544.1, °viparyāsa 52.9, °ve-
dayitanirodha 40, n. 4, aikya°, pinda°,
etc 562.15, sattva° 178, n. 2; sukha°
562.15, bhāvinī 161.4; etc.
saṃjñin 300.8
satatasamitam 308, n. 4, cf. 377.8
satattva 214.7
satkāya 363.3 (= akāya), °dr̥ṣṭi 294, n. 2,
349.11, 361.9 (°upaṣama), 362.4 (°pa-
rjñā), cf. 379.13.
satkāryavāda 210.12, 376.9
satprakrya 2.4
sattāka 324.12, voir ātmabhāva°.
sattva 290, n. 1, XVI, 1, 4, 855.4, °citta-
samtāna 334.7, °dhātu 356.10, 498.7,
°r̥ṣi 537.13; °loka 371.1; 448.17,
°vāda 594, n. 5, °saṃjñi 178, n. 2
satya 238.7 (adṛ), XXIV, 8—10, °anuloma
362, n. 3, °dvayavyavasthā, °vibhāga
27.1, 495.9, 499.8, ūryasatya
Sādāpiarudita 379.4
sadr̥ṣakṣaṇānuvrtti 545, n. 6
sadarva sthāyitā 265.1.
saddharma XXIV, 4, 12, 487.9, 498.7,
592.5, °koṣa 1.4; °amṛtarasa, dhārā,
etc. 377, °tattvāmrtabhāṣajña 379.1,
°vyasanasaṃvartaniya 496.5
sadbhūta 180.10, 471.6.
sanidāna 451.7
sadbhūta (= samānadhātuka) XVII, 17.
saṃtati, samtāna 85, n. 3; 281.3, 283.1,
310.4, XVII, 7—10, 12, XXVII, 16,
22, cf. 545, n. 6, °viccheda 85.3;
udayavyaya° XXI, 5, eka° 584.5,
citta°; bhava° 481.3; sattvacitta°
316.7, 334.7, skandha° 588.2, sva°
335, n. 1 (p. 336)
saṃtāpa hṛdaya° 557.10
samdhāya 262.8; 504.5, — bhanita 41 Add.

- saṃdhāvati 218.s.
 saṃdhukṣaṇa 204.3.
 saṃmūrga 184.13.
 sapta arka 366.c.
 sapratyaya 452.7.
 sabhāgam karma XVII, 17; 321.4; cakṣus
 32, n. 8.
 samatī 373—4.
 samatikramati 108, n. 2; 296.10.
 (sam)anantarspratya 76, n. 7; 85, n. 3
 Add.; 554, n. 2.
 samanupaçyati 143.2; 292.12,15.
 Samantabhadra 833.7.
 samanvāgama 148, n. 4; 819.3.
 samanvāharanaktya 567.10.
 samanvāhāra 118.9; XXVI, 4; 353.c Add.
 samaprasaṅgitā 173, n. 7.
 sāmaya 594.3; sva° 67.1.
 samala (?) 496.2.
 samavasarati, °sarapa 51 1.
 samavasthita 509.3.
 samādanaçila 309, n. 3.
 samādhi 184.1; 281, n. 1; 361, n. 5; 363,
 n. 1, 5; °vara 200.6; toir anūjya,
 vimokṣasamukha.
 samāna 51, n. 5; 337.11.
 samānajatīya XVII, 12.
 samāpatti 65, n. 3.
 samāropa 296.8; XVI, 10; skandha° 347.2;
 samāropya 264 4.
 samāhita 143.3; 366, n. 1; 472.6.
 samāhita 540, n. 6.
 samucchinna kuçalamūla 318.9.
 samuccheda °marapa 174, n. 4.
 samutthāna 309, n. 2.
 samutthāpaka 308.1; 310.3.
 samutthāpayati (karma) 565.5.
 samutpāda 5.4; 503.11 (= anutpāda).
 samudaya °prabhāna 297.4; °satya 5, n. 10,
 Add.; 476.16—19; 482.10.
 sapparka 220.1.
 saṃpratisat 71, n. 1 (akāraṇa, ariṣaya).
 saṃprayukta 306.9; prati° 594.3.
 saṃpravṛtti 103, n. 4.
 saṃbaddhakakṣa 470.9.
 saṃbandhahetu 76, n. 7.
 saṃbandhin 198.5.
 saṃbhavarībhavaparikṣā XXI.
 saṃbhavin 8, n. 3.
 saṃbhāra 357.1; 488, n. 3; 538.11.
 saṃmīñjita 540, n. 6.
 saṃmūrçhita 552.4.
 saṃmoha 461.7; phalavipaka°, tattvārtha°
 357, n. 12.
 saṃyak °dṛṣṭi 373, n. 2; °nirodha 560.2;
 °prayukta 374.13; °saṃbuddhadharmās-
 374 9.
 sarpa 220.8; 249, n. 1; XXIV, 11; 497.1;
 523.1; °bhrānti 480, n. 1. — Voir ala-
 garda.
 sarvagata 116, n. 3; 196.4.
 sarvacetovaçitāparamapārami 143, n. 4
 sarvatraga 292, n. 4.
 Sarvanīvaranaviṣkambhin 225.7.
 sarvavādinās 522.16.
 sarvāstivāda 263, n. 2. — Voir atīta, anya-
 thātva.
 savikalpa(ka) 43 Add.; 65, n. 3.
 savyetaragoviṣāṇavat 139.14; 224.4; 547.4.
 savrabhāva 24.2; 54 12; 55.2; 160.2; 188.10;
 242.15; 261.4; 275, n. 2; 326.3; 507.11
 (°tā, °vāda, °bhāravāda).
 saḥakārin 312.9; 390.3.
 saḥaja sparça° (vedanā) 118, n. 7.
 saḥajāta °pratyaya 77.5.
 saḥabhāva (sāhacarya) VI, 3—4, 10; 140.3;
 223.6; 547.4; cf. 287.3.
 saḥabhū 309, n. 2; °hetu 118, n. 7.
 saḥabhūta 139.9.
 sahetudṛṣṭi 272, n. 5.
 sahetuka 335.4; 371.2; 452.7.
 sahotpannatva 118, n. 7 (cf. janyajanaka-
 bhāva).
 sahotpādanīyama 5, n. 10.
 sāṃvṛta 10, n. 6; 27.10; 85.6; 180.2; 261.6;
 591.1.
 sāṃsārika duḥkha 537.9.
 sāḥṣātkāra (kriyā) 297.3; nirodha° 297.3;
 arthasāḥṣātkāritra 71, n. 4.
 sāḥṣīkarman 477.11.
 sāṃkleçika dharmā 539.1.
 sāṃghāta 93, n. 2; cf. 566.8.

sātarūpa 565 c.
 sādhanā 497 i
 sādhanakāmatra 183, n 2, 465 i
 sādhanasādhyavyavahāra 225.3.
 sādhanarmyadr̥ṣṭānta 20 c
 sādhyasama 127.4
 s apātika 118, n 6 (rūpa)
 sāmāgrī °parikṣā XX; 324 c
 sāmānyā °lakṣaṇa 59 7; 261.6 (anityatvā-
 dika), °viṣeṣa (?) 251.1
 sāmīpya 293 1c
 s upprata 199.6
 sāradaṛṣṭin 268, n. 1
 sāvayūna pāda 431 c
 sālambana 81 i
 s āsava 118, n 6; XVII, 19.
 sāmhanāda 112, n 7.
 sākāta (taila) 81 1a; 195 7; 382 11
 siddhānta 15, n 4; 526 c
 siddhi 213 i, svābhāviki, anapekṣya, pa-
 rasparapakṣya: 202 3, 383 10, etc (toir
 paraspara)
 sukha 70, n 2, °samīyā 562.15; °sparṣa-
 vāhāra 47, n 4, 499 i
 Subhūti 379 i; 443 i, 449 13
 Suśāma 300, n 3
 suvaranapūjā 303, n 4.
 suvimukta °citta, °prajña 143.5,7.
 sūkṣma dharma, bhāva 498 10; 559 i, kālā
 287 c. vānāca 4, n 4; ati° 547.17; su°
 395 10, sūhṣmekṣikā 68 5; 209.14;
 418 1c
 sūcyagrena (nyāya) 547.1c.
 sūtra nīr̥thha°, neyār̥thha° 41, 43; °tulya
 366, n. 3; sūtrādīnām sodekṣanam
 378, n. 5
 setusthānīya 525 2.
 sopadhīceṣa 519 11
 sopapatīkatva 268 i
 saukṣmya, sthāulya 211.1.
 saugata 214 c. 246 7, °mānya 283, n 4.
 skandha °parikṣā IV; °traya (cīlādī) 292,
 n 4, 377 1a; °pañcaka (chandādī);
 sarvatraga (vedanādī) 292, n. 4; lokot-
 tara 48, n. 1, rūpādī 343.9; anāsrava
 436.13. āntarābhāvika 286.9; aupapat-

tyāmcika, māraṇāntika 544 c (cf. 85,
 n 3); devagatyupapattisamgr̥hīta, ma-
 nuṣya° 588.6, rūpin, arūpin 557.1;
 568 3; °nairātmya 549, n 2; °prati-
 samdhi 551 15; °māra 49.10; °vādm
 275.7; °samāropa 347 2; °samtāna
 588 2, duḥkha° 567 1a
 śkhalitasamācāra 371, n 7.
 stūpa 325, n 3.
 strī 468—4, °nimittam kalpayanti 52 5; 173 i
 sthāvira 268, n. 1.
 sthānu 4, n. 5
 sthātar 103, n 2.
 sthūā. . dharma 40, n 1
 sthiti VII, 22 sutv; °anyathāva 145 5,
 545, n 6; °utpādapralayādika 371.2
 sparṣa 70, n 2, 118, n 5; 255 9; 457 1.
 XXVI, 5
 smṛti 51 2; °upasthāna 63 7; °karanānu-
 pradāna 371, n 7, °sammoṣa 464 i
 srotāpatti 480.1.
 svakāyadr̥ṣṭi XXIII, 5.
 svakāryakrt 329 1a
 svata utpādā 14 sutv.
 svatantra 324 10; 465 1; °anumāna, °pra-
 tīyūā 16 11, °kartar 331 2
 svapudgala XII, 4
 svapnopama 289.2
 svabhāva °parikṣā XV; 45.3; 78 1; 241 7,
 XV, 2; 453 4; °anutpatti 262 6; °abhi-
 niveṣa 193.16, °kartvāda, cf. 12, n. 6,
 403 1, Add.; 159 7; °vyavasthita
 (= apratītyasamutpanna) 403 1; °cū-
 nyatā 504 8, 515 11, svabhāvatas 159 17,
 440 5, toir svasvabhāva, svābhāvya
 svamanīkū 84, n. 4.
 svayamkr̥ta 227, n. 2, 329 11; 567.2
 svayūthya 76, n 1 Add., 196.5 (pudgala-
 vādm)
 svarasa °nirodha 375, n. 4.
 svarūpa 10 1a (sām̥vṛta); 261.9; 265.4; 375,
 n. 4; °vādm 368.8
 svargāpavarga °apavāda 194.11; °mārga
 246 10, 273 1.
 svalakṣaṇa 60.5 Add.; 261.4; 303 4; sva-
 sāmānyā° 59.7.

svavikalpasambhūta 51.3.

svasamvitti (°vedana) 61.11; 62, n. 6; 63, n. 8; 65, n. 3; 114.1; VII, 9; 373, n. 2.

svasamptāna 335, n. 1 (p. 336).

svātantrika 23, n. 3.

svātmani kriyāvirodhāt, vṛttivirodhāt 114, n. 1; 232.13.

svādhyāyadīpamudrāpratimudrānyāya

428.11; 544.5; 551.14.

svābhāvika 326.6; 507.4; siddhi 189.15; 206.3.

svābhāvya XXIV, 21, 24.

svāyambhuva jñāna 378.10.

haṃsarājā ira 538.10.

hiṃsyate 456.10, n. 8.

hrasvadīrghavat 10, n. 4; 252.12; 458.14.

hetu (*logique*) 23, n. 2; 35, n. 2; vādipra-

tivādinīccita 55, n. 2; hetupratyaya

77.1; 76, n. 7; 83.4; °uccheda XXI, 16;

°upanibandha 560.5; °kṣāna 423.3,

°pratyayasāmagrī 8.6; 529.4; °praty-

yopādāna 259.1; °phalabhāva 302.4;

°bhāva 423.3; °bhūtā prajāñā 268, n. 1;

°sadṛṣaṃ phalam 43 Add.; 569.12;

a°, eka°, viśama° 5, n. 10 Add.; 10.11;

sahabhū° 118, n. 7; ārambaṇahetu-

dr̥ṣṭī 361.10.

hetutas 5, n. 10 Add.

Table des Matières.

Avant Propos	1
1 प्रत्ययपरिज्ञा	1
2 मनागमनपरिज्ञा	10
3 चतुर्दीगन्धियपरिज्ञा	10
4 मन्त्रप्रयपरिज्ञा	10
5 धानपरिज्ञा	17
6 समस्तपरिज्ञा	20
7 मन्त्रनपरिज्ञा	20
8 कर्मकारपरिज्ञा	20
9 पूर्वपरिज्ञा	20
10 धर्मोन्मथनपरिज्ञा	20
11 पूर्वोक्तपरिज्ञा	20
12 दुःखपरिज्ञा	20
13 संस्कारपरिज्ञा	20
14 मर्मपरिज्ञा	20
15 मन्त्राद्यपरिज्ञा	20
16 बन्धनगतपरिज्ञा	20
17 कर्मफलपरिज्ञा	20
18 आत्मपरिज्ञा	20
19 कालपरिज्ञा	20
20 नामधेयपरिज्ञा	20
21 मन्त्रविभवपरिज्ञा	20

22	तथागतपरीक्षा	431
23	विपर्यासपरीक्षा	451
24	धर्मसत्यपरीक्षा	475
25	निर्वाणपरीक्षा	519
26	द्वादशाङ्गपरीक्षा	542
27	दृष्टिपरीक्षा	571
	Additions et Corrections	595
	Index des Kārikās	611
	Index des stances	617 et 622
	Fragments canoniques en prose	623
	Sūtras, Cāstras, Ācāryas	625
	Kalyānamitras	630
	Index général	631

